

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ETNIČKI STEREOTIPI I NACIONALNI MITOVI KAO PREPREKE POMIRENJU U SRPSKO-ALBANSKIM ODNOSIMA

Uredili:

GORAN TEPŠIĆ • RADMILA NAKARADA • MIRJANA VASOVIĆ

Berghof Foundation

ISTRAŽIVANJE
„ETNIČKI STEREOTIPI I NACIONALNI MITOVI
KAO PREPREKE POMIRENJU U SRPSKO-ALBANSKIM ODNOSIMA“

PODRŽALA JE
BERGHOF FONDACIJA
Berlin, SR Nemačka

Berghof Foundation

ETNIČKI STEREOTIPI I NACIONALNI MITOVI KAO PREPREKE POMIRENJU U SRPSKO-ALBANSKIM ODNOSIMA

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Beograd, Jove Ilića 165

Telefon: 011/30 92 999, Faks: 011/24 91 501

E-mail: fpn@fpn.bg.ac.rs

<http://www.fpn.bg.ac.rs>

Za izdavača:

Ilija Vujačić

Uredili:

Goran Tepšić

Radmila Nakarada

Mirjana Vasović

Dizajn i prelom:

Nina Popov

Lektura i korektura:

Lektorsko odeljenje JP *Službeni glasnik*

Tiraž:

300

Štampa:

JP *Službeni glasnik*

ISBN 978-86-84031-82-4

Ovaj zbornik je objavljen u okviru naučnoistraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ETNIČKI STEREOTIPI
I NACIONALNI MITOVI
KAO PREPREKE POMIRENJU
U SRPSKO-ALBANSKIM
ODNOSIMA

Urednici:
Goran Tepšić
Radmila Nakarada
Mirjana Vasović

Beograd
2015.

ISTRAŽIVAČKI TIM

Celokupno istraživanje „Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreke pomirenju u srpsko-albanskim odnosima“ sproveo je tim Centra za studije mira Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka (www.csm-fpn.org). Tim su činili:

prof. dr Radmila Nakarada, rukovodilac projekta
prof. dr Mirjana Vasović, rukovodilac istraživanja
doc. dr Nemanja Džuverović, koordinator projekta
Vujo Ilić, koordinator istraživanja
Goran Tepšić, rukovodilac istraživačkog tima
Renata Eremić, rukovodilac istraživačkog tima
Mladen Stojadinović, istraživač
Nevena Kostadinović, istraživač
Dafina Halili, spoljašnji saradnik
Marija Stojiljković, prevodilac

Posebnu zahvalnost, na nesebičnoj pomoći i podršci istraživačkom timu, dugujemo akademiku prof. dr Ljubodragu Dimiću.

SADRŽAJ

I. UVOD

Radmila Nakarada

Goran Tepšić

O POTREBI ISTRAŽIVANJA MITOVA I STEREOTIPA U SRPSKO-ALBANSKOM SUKOBU	11

II. KOSOVO IZMEĐU ISTORIJSKOG SUKOBA I ISTORIJSKOG POMIRENJA

Radmila Nakarada

GLAVNE KONTROVERZE U ISTORIJSKIM NARACIJAMA SRBA I KOSOVSKIH ALBANACA	21

Mladen Stojadinović

PROCES POMIRENJA NA KiM – PREPREKE I PERSPEKTIVE.....	47

Mirjana Vasović

PSIHOLOŠKA MOĆ I ULOGA NACIONALNIH MITOVA U MEĐUETNIČKIM KONFLIKTIMA.....	67

III. ISTRAŽIVANJE

Goran Tepšić

Renata Eremić

NACIONALNI MITOVI U SRPSKIM I ALBANSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE.....	99

Vujo Ilić

ETNIČKI STEREOTIPI U ALBANSKIM I SRPSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE.....	177

IV. DODATAK

Nevena Kostadinović

Goran Tepšić

ANALIZA MEDIJA – „MARTOVSKI NEREDI“ I „KOSOVSKA
NEZAVISNOST“213

V. ZAKLJUČAK

Radmila Nakarada

Goran Tepšić

PROTIVREČNOSTI I PREVAZILAŽENJE
SRPSKO-ALBANSKOG SUKOBA231

I
UVOD

Radmila Nakarada

Goran Tepšić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

O POTREBI ISTRAŽIVANJA STEREOTIPA I MITOVA U SRPSKO-ALBANSKOM SUKOBU

Završetak nasilnog raspada SR Jugoslavije suočio je novostvorene države, između ostalog, i sa teškim izazovima pomirenja. Izazovi su tim veći što, pored okončanih nasilnih sukoba i uzajamnog priznanja novostvorenih država, postoji i nerešen problem srpske pokrajine Kosovo, koja se nakon bombardovanja Srbije od strane NATO-a otepcila i proglasila nezavisnost.¹

Republika Srbija nije priznala secesiju smatrajući da je reč o teškom kršenju međunarodnog prava i stoji na stanovištu da je konačni status Kosova još uvek u domenu nerešenog. Nasuprot tome, samoproglashenu državu Kosovo priznale su SAD i većina članica EU, kao i novostvorene države u regionu Zapadnog Balkana, tvrdeći da se ne radi o kršenju normi međunarodnog prava jer je reč o slučaju *sui generis*. Problem Kosova opterećuje Srbiju i region i predstavlja ozbiljan izvor latentne nestabilnosti. Tim pre ako se ima u vidu da sadašnji zaplet naleže na dugotrajnu i složenu istoriju sukoba Srba i Albanaca, da je u raspirivanju neprijateljstava uvek bila prisutna i ruka velikih sila, i da su sve strane zarobljene sopstvenim sećanjima i istorijskim naracijama koje utišavaju umerene glasove i otežavaju dijalog i kompromis.

1 Čarls Tili, rezimirajući evropsko istorijsko iskustvo, uspostavlja direktnu vezu između vođenja ratova i stvaranja države, kao i analogiju između ova dva toka i organizovanog kriminala. (Kao i organizovani kriminal, vođenje ratova i stvaranje države u biti su *protection rackets*, s tim što imaju prednost legitimnosti). Između ostalog, Tili zaključuje da iskustvo pokazuje da „rat stvaranja države“ i da se one razlikuju od drugih institucija po tome što teže da uspostave monopol nad „koncentrisanim sredstvima nasilja“, tj. prinude. Ako posmatramo iskustvo Kosova i Metohije, možemo reći da i ono predstavlja nastojanje, nalik prethodnom istorijskom evropskom iskustvu, da stvori državu ratom, s tim što je njen „monopol nad sredstvima nasilja“ bio „pozajmljen“ od NATO-a, tj. uspostavljen posredstvom savezništva sa glavnim globalnim akterima. Time je u posthladnoratovskom periodu najavljeno novo poglavlje u stvaranju države ratom. Videti: Charles Tilly, „War Making and State Making as Organized Crime“, u: Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, str. 170–171. i 186.

Imajući u vidu da kosovski sukob nije okončan, što potvrđuju i stalna spoljna posredovanja, tj. pritisci EU i SAD da se uspostavi dijalog na relaciji Beograd–Priština koji bi, u konačnom ishodu, iznedrio „dobrosusedske odnose“ (tj. priznanje nezavisnosti od strane Srbije), postavlja se pitanje da li je moguće i svrsishodno razmišljati o pomirenju kada je „rešenje“ nametnuto (*contradictio in adjecto*), tj. kada ga jedna strana doživljava kao potpuni poraz (ili „nametnuto suočavanje sa realnošću“) zasnovan na nelegalnom bombardovanju NATO-a, a druga kao konačnu, pravednu pobjedu. Pored nepodudarnosti značenja ishoda za strane u sukobu, sadašnji tok je umnogome i nastavak nepravdi, patnji, uzajamnog potiranja „drugim sredstvima“, koračanja dve istorije nepomirljivosti i antinomija, na temelju „skraćenog pamćenja“.

Šta pomirenje u takvoj situaciji može da podrazumeva i kome se zalaganja za pomirenje mogu realno uputiti kada je sukob, zapravo, još uvek u toku, a pozicije oko statusa Kosova suprotstavljene? Da li je moguće približiti se rešenju bez **prethodnog** ulaganja napora u proces pomirenja, s obzirom na tvrde pozicije strana u sukobu i gotovo nepodeljeno uzajamno doživljavanje druge strane kao „večnog neprijatelja“? Da li je moguće postići „rešenje“ ostavljanjem po strani pomirenja, bar bez relativiziranja ako ne i promene dehumanizujuće slike Drugog, bez usmerenih napora ka otkrivanju načina dekonstrukcije nepomirljivih „sećanja“?

Dakle, ukoliko se izvesni koraci ne učine u pravcu promene percepcije onog drugog, ne demontiraju stereotipi koji u velikoj meri dehumanizuju onu drugu stranu, ne relativizira slika sebe kao objekta viktimizacije, što postaje bitna struna individualnog i kolektivnog identiteta, sukob se nikad neće uistinu rešiti/transformisati. Ishod će ostati spolja nametnuta konstrukcija – agresija/okupacija za jedne, oslobađanje za druge. Kao takav, podrazumevaće neki vid stalne spoljne intervencije i nadzora, kao i unutrašnje tinjanje nezadovoljstva i napetosti. Drugim rečima, dugotrajan konflikt, osenčen suprotstavljenim kolektivnim slikama istorijskih zbivanja, nije moguće transformisati ako sastavni deo transformacije nije i pomirenje. To bi, između ostalog, značilo da se prihvati da svako ima pravo da se seća svoje katastrofe, ali i obavezu da uspostavlja odnos prema tuđoj katastrofi (E. Said) kako bi se prevladavale razorne razdvojenosti i na tim temeljima oblikovalo rešenje.

Problem je utoliko veći što se na horizontu ne naziru nosioci takvog složenog poimanja transformacije sukoba, akteri koji svoje uporište traže izvan uvreženih matrica neprijateljstva, koji, dakle, ne insistiraju na „retorici okrivljivanja“, već ulažu napor i u obnavljanje sećanja na pozitivna iskustva, koji ne zagovaraju neprikosnovenost jednostranih rešenja već pokazuju spremnost da istraže mogućnosti novih formula jednako vrednih/prihvatljivih za obe strane sukoba.

Istraživanje, koje je preduzeo tim Centra za studije mira, posredstvom analize mitova i stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima i medijima, po prirodi stvari se umnogome bavilo prošlošću, ali je po svom izvornom usmerenju okrenuto budućnosti, ispitivanju mogućnosti pomirenja. Dakle, smatrali smo da se svrha istraživanja ne može iscrpiti još jednim ukazivanjem na prepreke pomirenju kako

bi se potvrdilo da je sadašnje petrificirano stanje trajni oblik odnosa Srba i Albanaca. To jest, da srpski i albanski narod predstavljaju gotovo jedinstven primer na evropskom tlu nesavladivog neprijateljstva, „večnog vraćanja istog“, sukoba koji se obnavlja na istim premisama netrpeljivosti, na istim prostornim tačkama, istim povodom, i da je maksimum koji se može postići – uz promenu kartografije, utišano, kontrolisano neprijateljstvo, prinudna „normalizacija“ koja ne isključuje nasilne incidente.

Udžbenici i mediji su, po prirodi stvari, važni za obnavljanje i učvršćivanje kolektivne svesti, homogenizaciju sećanja, a u stanju sukobljenosti instrument usađivanja starih antagonističkih mentalnih matrica i u svest novih generacija. Unapred je jasno da udžbenici istorije mogu biti generator negativnih predstava o Drugom, kada maligna spirala konflikta nije okončana.² U tom svojstvu oni učestvuju u cementiranju dugotrajnog sukoba, kakav je kosovski. Kao što ističe E. Azar, „... antagonističke istorije zajednica, mitovi isključivosti, demonizujuća propaganda i dehumanizovane ideologije služe da opravdaju politiku diskriminacije, kao i da legitimiziraju zločine“.³ Međutim, naše istraživanje mitova i stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima i medijima, pored toga što je želelo da utvrdi u kojoj meri su oni u funkciji „maligne spirale sukoba“, imalo je za cilj i da ponudi razmišljanja o novim premisama pomirenja. To je izazov na koji istraživači nisu imali

2 Već dugo postoji svest, naročito nakon Drugog svetskog rata, da su školski udžbenici, u prvom redu udžbenici istorije, relevantan prostor kako za podsticanje sukoba tako i za njegovo prevladavanje. Takvi uvidi su naročito došli do izražaja u odnosima Nemačke i Francuske, kada je pedesetih godina prošlog veka započeta diskusija o potrebi izlaženja na kraj sa istorijskim nesuglasicama kako bi se doprinelo pomirenju, i kada su upravo istorijski udžbenici postali predmet usredsređene pažnje dveju strana. Formirana je i komisija za pisanje zajedničkih udžbenika (*Deutsch-französische Schulbuchkommission*), koja je nakon više decenija u novom milenijumu predstavila svoj opipljiv rezultat – dva udžbenička toma koja su izašla 2006. i 2011. (videti: Lily Gardner Feldman, *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland, 2012). Iskustvo Nemačke i Francuske bilo je podsticajno i za sličan poduhvat na relaciji Nemačke i Poljske, zatim Japana i Kine (videti: Yinan He, *The Search for Reconciliation, Sino-Japanese and German-Polish Relations since WW II*, Cambridge University Press, 2003), a potom i za države Balkana nakon jugoslovenskih ratova devedesetih. Balkanski projekat *Teaching Modern South East European History – Alternative Educational Materials* pokrenula je nevladina organizacija Centar za demokratiju i pomirenje, sa sedištem u Solunu. Angažovano je 60 istoričara i nastavnika istorije iz 11 zemalja, od Slovenije do Kipra, a rezultat su četiri toma koja pokrivaju period od Osmanskog carstva do kraja Drugog svetskog rata. Novija zbivanja su ostavljena po strani zbog nedostatka istorijske distance. Projekat je imao za cilj da istoriju predstavi kao prostor diskusije tako što će se paralelno izlagati različita tumačenja zbivanja, kako bi ona ukazala da ne postoji jedna, već više istina. Pored pomenutih inicijativa i UNESCO (uporediti: *A Handbook for the Improvement of Textbooks and Reading Materials as Aids to International Understanding*, UNESCO, Paris, 1949) i Savet Evrope takođe su se bavili problemom udžbenika, definisanjem smernica za njihovo pisanje, na osnovu kojih bi oni mogli doprineti izgradnji mira, pomirenju.

3 E. Azar (1990), *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*, Aldershot, Dartmouth, str. 5.

unapred spremne odgovore, niti su bili sigurni da zbog složenosti i dugotrajnosti sukoba uverljivi odgovori postoje. Čitaoci će sami prosuditi meru odvažnosti koju je u tom pogledu istraživanje postiglo.

SADRŽAJ ZBORNIKA

Zbornik je podeljen u dve celine. U prvom delu se nalaze tekstovi koji predstavljaju teorijski okvir istraživanja, dok se u drugom, centralnom delu zbornika, izlažu empirijski nalazi na osnovu analize mitova i stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima. U posebnom delu knjige, Dodatku, N. Kostadinović i G. Tepšić analiziraju pisanje dva dnevna lista, srpskog *Blica* i albanskog *Koha ditore*, o martovskim neredima 2004. i proglašenju nezavisnog Kosova 2008. godine i danima sećanja na ove događaje. Analiza je više ilustracija nego sistematsko istraživanje, pokušaj da se otkrije da li se makar na udaljen, posredovan način mogu prepoznati obrisi mitova koji su prisutni u udžbenicima. Drugim rečima, smisao Dodatka je da označi problem funkcije medija u reprodukciji mitova i stereotipa koji otežavaju pomirenje.

Polazeći od stava da je kosovski sukob jedan od najsloženijih na tlu Evrope, neophodno je bilo osmisliti teorijski okvir istraživanja pre prelaska na empirijski deo, analizu sadržaja odabranih udžbenika i medija. U tom smislu studija započinje tekstem R. Nakarade „Glavne kontroverze u istorijskim naracijama Srba i kosovskih Albanaca“, kako bi se ocrtale udaljenosti pozicija, tumačenja, sagledala njihova funkcija, suočilo s ograničenim domašajem pamćenja, ali, pre svega, stvorili temelji za definisanje osnovnih kategorija uporedne analize udžbenika. Kao glavne kontroverze autorka izlaže one koje se odnose na značenje Kosova, etnogenezu, nacionalne junake, odnos prema velikim silama, demografskim podacima. Na taj način se, između ostalog, može utvrditi u kojoj meri se glavne akademske kontroverze reprodukuju u udžbenicima koji su predmet analize.

U sledećem prilogu „Proces pomirenja na KiM – prepreke i perspektive“ M. Stojadinović prvo izlaže različita teorijska shvatanja pomirenja, njegovog sadržaja i dinamike, a zatim, prihvatajući Krisbergovo određenje faza i pretpostavki pomirenja, analizira u kojoj meri je ono moguće u odnosu Srba i Albanaca sa Kosova i koji je domašaj konkretnih, malobrojnih napora da se ono podstakne.

U tekstu pod naslovom „Psihološka moć i uloga nacionalnih mitova u međuetničkim konfliktima“ M. Vasović raspravlja o uticaju nacionalne mitologije na različite vidove kolektivnog ponašanja, a posebno na međuetničke sukobe. Pristup koji autorka zagovara posmatra nacionalne mitove i druge kulturne narative kao posredujuće faktore u dinamici međuetničkih odnosa i konflikata. Nacionalni mitovi prevashodno pospešuju proces psihološkog formiranja i opstajanja grupe jačanjem jedinstvenog grupnog identiteta i učvršćivanjem međugrupnih granica; pomažu pripadnicima etničkih grupa da razumeju i objasne složene i, najčešće, stresne društvene događaje vezane za istoriju grupe i, najzad, imaju svrhu opravdavanja

kolektivnih akcija koje se planiraju ili preduzimaju u odnosu na pripadnike drugih, rivalskih, socijalnih grupa.

Drugi deo zbornika obuhvata istraživanje srpskih i albanskih (s Kosova) udžbenika istorije. U tekstu „Nacionalni mitovi u albanskim i srpskim udžbenicima istorije“ G. Tepšić i R. Eremić obrazlažu predmet, metod, uzorak i kategorijalni aparat istraživanja nacionalnih mitova. Potom detaljno izlažu empirijski sadržaj (udžbenika) svrstan u odgovarajuće analitičke kategorije. Nalazi obuhvataju srpske i albanske nacionalne mitove o etnogenezi (o poreklu, naciji i neprijatelju), mitove o herojstvu (o slavnim ličnostima, junaštvu i izabranosti nacije), mitove o istorijskoj nepravdi (o ropstvu i tiraniji, žrtvi istorijskih okolnosti i jedinstvu i deobi) i mitove o nacionalnom preporodu (o obnovi „zlatnog doba“, obećanoj zemlji i etničkoj dominaciji).

U tekstu „Etnički stereotipi u udžbenicima istorije“ V. Ilić se bavi teorijskim određenjem etničkih stereotipa, operacionalizacijom ovog koncepta i njegovom primenom na sadržaj albanskih i srpskih udžbenika istorije. Autor zatim daje pregled prethodnih istraživanja etničkih stereotipa na prostoru Srbije i iznosi rezultate kvantitativne i kvalitativne analize udžbenika. Rezultati ove analize svrstani su u osam kategorija: srpski pozitivni autostereotipi, srpski negativni autostereotipi, srpski stereotipi o Albancima, srpski stereotipi o Turcima, albanski pozitivni autostereotipi, albanski negativni autostereotipi, albanski stereotipi o Srbima i albanski stereotipi o Turcima.

U zaključku R. Nakarada i G. Tepšić prvo rezimiraju empirijske nalaze. Okosnica nalaza govori da postoje protivrečnosti srpskih i albanskih historiografskih narativa u sve četiri analitičke kategorije mitova. Takođe, autori zaključuju da i jedni i drugi udžbenici sadrže negativne stereotipe o Srbima, odnosno Albancima, što značajno doprinosi međusobnoj dehumanizaciji sukobljenih strana i polarizaciji sukoba. Posebno je izražena dehumanizacija Srba u albanskim udžbenicima.

Nakon rezimea nalaza izneti su predlozi u prilog pomirenju, koji se nisu mogli svesti na jednostavne praktične korake već su, saglasno složenosti sukoba, zahtevali i podjednako složenu kontekstualizaciju. Bilo je neophodno uzeti u obzir da Srbija i Kosovo spadaju u periferiju Evrope. Status periferije nije novog datuma, ali on je pojačan zapletima globalizacije i interesima njenih glavnih beneficijera koji su u velikoj meri narušili normu suvereniteta, tj. doveli do desuverenizacije, posebno kada su male i siromašnije države u pitanju. Cilj svih aktera balkanskog regiona jeste stizanje do evropskog odredišta kako bi se periferni status prevladao. Međutim, paradoksalno, stvaranjem novih država nasilnom secesijom, mrvljenjem balkanskog prostora, sve uz prihvatanje evropskih standarda, došlo je do njegove reperiferizacije. Dakle, u eri kada se norma suvereniteta bitno relativizira, stvaranje nove države nije samo po sebi instrument, čin deperiferizacije, jer su novonastale države u velikoj meri lišene autonomije i nezavisnosti, spoljni akteri, procesi postaju na presudan način konstitutivni za unutrašnje tokove. Kao što bi

Teda Skočpol rekla, smanjili su se strukturalni potencijali za autonomnu akciju.⁴ U takvoj situaciji, uvećanjem međusobnog neprijateljstva, bez razumevanja zajedničkog istorijskog usuda desuverenizacije kojom su nove, male, slabe države podvrgnute/izložene, interiorizuje se imperijalna logika, produžava periferizacija. Sastavni deo samoperiferizacije jeste iluzija da će ih samostalno nastojanje stizanja do Brisela jednog dana definitivno izbaviti iz takvog položaja. Međutim, prevladavanje perifernog statusa zahteva sasvim suprotnu logiku, obrat. Jedan od ključnih uslova prevladavanja perifernog statusa jeste prevladavanje antagonističke podvojenosti neprijateljstva, nepomirljivosti koja uvećava spoljnu zavisnost, podređenost. To se odnosi pre svega na odnose Srbije i Kosova, ali i na region Zapadnog Balkana u celini.

U pogledu pomirenja pokazalo se potrebnim definisanje njegovih političkih pretpostavki, uloge unutrašnjih i spoljašnjih aktera, pronalaženja načina dopiranja do učutkanih građana s obe strane sukoba koji u pomirenju vide mogućnosti vlastitog boljitka, a zatim i konkretnih intervencija u udžbenicima koji će se zasnivati na dijaloškom pristupu istoriji, etnogenezi, ključnim događajima, herojima itd. U tom kontekstu poseban naglasak je stavljen na potrebu promene funkcije udžbenika, tj. umesto cementiranja nepomirljivosti, razdvojenosti, trebalo bi da – uz uvažavanje različitosti iskustava, realnosti simultanih glasova, kao što kaže E. Said⁵ – pokažu da su nepravde učinjene prema svakom od naroda konstitutivne za obe istorije. Dakle, na tragu Saida, došli smo do zaključka da je nužno prepoznati da postoji širi okvir unutar koga mogu da stanu patnje, uzajamna poništavanja, ali tako da nisu zarobljeni bipolarnim antagonizmom. Svaka strana mora da ulaže svestan napor⁶ da misli svoju istoriju i kulturu kao nerazmršivu, na simbiotski način povezanu sa istorijom i kulturom one druge.⁷ Sastavni deo izgradnje šireg okvira jeste i razumevanje da se emancipacija i prosvেćenost zahteva za sve, a ne samo za pripadnike vlastite zajednice pod uslovom da cilj nije stvaranje homogenizovane etničke zajednice, već slobodnih građana.⁸

4 Theda Skočpol, „Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research“, u: Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skočpol (eds.), *o. c.*, str. 14.

5 Edward, W. Said, „A Method for Thinking about Just Peace“ u: Pierre Allan, Alexis Keller (eds.), *What is a Just Peace?* Oxford, Oxford University Press, 2006, str. 177. i 178.

6 H. Arent pominje Homerovu gotovo nedostižnu historiografsku nepristrasnost, koja ne samo da ostavlja po strani zajedničke interese svog naroda već odbacuje da procenjuje šta je vredno besmrtnih pohvale na osnovu suda ko je pobednik, a ko poražen. Tukidid je historiografiji dodao još jedan snažan element, otkriće da se zajednički svet obično sagledava sa beskonačnog broja različitih stanovišta. H. Arendt, *Between the Past and Future*, New York, Penguin Books, 1977, str. 51.

7 E. W. Said u knjizi *Culture and Imperialism* zastupa gledište prema kome je različite istorije neophodno sagledavati **kontrapunktualistički**, kao međusobno isprepletene i preklapajuće, čime je moguće prevladati „retoriku okrivljavanja“ i destruktivnu politiku sukoba i neprijateljstva. Videti: E. W. Said, *Culture and Imperialism*, London, Vintage, 1994, str. 19.

8 E. W. Said, „A Method of ...“, u: *o. c.*, str. 193.

Pomirenje je otežano, ali ne i nemoguće. Početni uslov je da same strane u sukobu prepoznaju njegovu važnost i pokrenu korake u tom pravcu. Pored toga, bilo bi potrebno i da usluge treće strane uistinu budu u funkciji transformacije sukoba, a ne geopolitičkih interesa, tj. zloupotreba zavisnosti i međusobno suprotstavljenih ciljeva strana u sukobu. U suprotnom, promena se može svesti samo na promenu **kartografije zavisnosti** – povlačenje novih granica unutar istog prostora periferije.

Literatura

- Allan, Pierre, Keller, Alexis (eds.), *What is a Just Peace?*, Oxford University Press, 2006.
- Arendt, Hannah, *Between Past and Future*, Penguin Books, New York, 1977.
- Bataković, Dušan, *Kosovo i Metohija – istorija i ideologija*, Čigoja, Beograd, 2007.
- Bogdanović, Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, SANU, Beograd, 1985.
- Borozan, Đorđe, *Velika Albanija – porijeklo, ideje, praksa*, Vojnoistorijski institut Vojske Jugoslavije, Beograd, 1995.
- Hofbauer, Hannes, *Eksperiment Kosovo – povratak kolonijalizma*, Albatros plus, Beograd, 2009.
- Richmond, Oliver P., *Peace in International Relations*, Routledge, 2008.
- Said, Edward W., „A Method for Thinking about Just Peace“, u: Pierre Allan, Alexis Keller (eds.), *What is a Just Peace?*, Oxford University Press, 2006, str. 176–194.
- Said, Edward W., *Culture and Imperialism*, Vintage, London, 1994.
- Taleb, Nasim Nikolas, *Crni labud*, Heliks, Smederevo, 2010.

II
KOSOVO IZMEĐU
ISTORIJSKOG SUKOBA
I ISTORIJSKOG POMIRENJA

Radmila Nakarada

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

GLAVNE KONTROVERZE U ISTORIJSKIM NARACIJAMA SRBA I KOSOVSKIH ALBANACA

Sažetak: Kao uvod u istraživanje „Etnički stereotipi i nacionalni mitovi...“, autorka u ovom tekstu ocrtava udaljenost pozicija srpskih i albanskih istorijskih naracija i njihovih tumačenja, pokušava da sagleda funkcije tih naracija i suoči ih s ograničenim domašajem pamćenja, ali, pre svega, da stvori temelje za definisanje osnovnih kategorija uporedne analize udžbenika istorije. Kao ključne kontroverze ona ističe one koje se odnose na značenje Kosova, etnogenezu, nacionalne junake, odnos prema velikim silama i demografskim podacima. Na kraju, naglašava da između Srba i Albanaca postoje mnoge istorijske kontroverze koje su nerešive u postojećem međunarodnom kontekstu, u kome obe strane zauzimaju periferni, marginalni položaj. Do pomirenja može doći samo u sklopu šire transformacije, tj. deperiferizacije celokupnog regiona.

Ključne reči: istorijske naracije, srpsko-albanske kontroverze, pomirenje, Kosovo, etnogeneza, velike sile, Prizrenska liga, balkanski ratovi, I i II svetski rat, nacionalni junaci, deperiferizacija.

Istoričari, kao i svi drugi posmatrači, moraju stvarnost da učine shvatljivom, a to znači da moraju neprekidno da prosuđuju šta je istina i šta je bitno. ...proučavanje činjenica mora da bude sveobuhvatno i uporedno pošto one teku brojnim istovremenim tokovima.

A. Tojnbi

Ako nismo spremni da dovedemo u pitanje sopstvena uverenja i istine, da se privremeno stavimo na stanovište drugog – makar zaključili da je on, s takvog stanovišta, u pravu – dijaloga ne može biti.

C. Todorov

PROLOG

U pozadini našeg razmatranja sučeljenih istorijskih naracija Srba i (kosovskih) Albanaca, od kojih svaka počiva na premisi da je u posedu definitivne istine a da se ona druga zasniva na mitovima,¹ falsifikatima, propagandi, nalazi se nekoliko teorijskih upozorenja. Prvo pristizhe iz obimne studije znamenitog britanskog istoričara A. Tojnbija.² On ukazuje na ograničenu moć ljudske spoznaje istorije i na prirodnu potrebu ljudi da učine istoriju shvatljivom tako što će joj nametnuti binarne podele – dobro/zlo, bog/đavo, ljubav/moć.³ Iako su binarne strukture sredstvo razumevanja, one su, po njemu, istovremeno i nasilje nad stvarnošću, jer nameću mnoštvo granica mrveći njeno jedinstvo, gubeći često iz vida ono što je suštinsko. Dakle, ako je mišljenje celine težak izazov, ako ne i gotovo neostvarljiv poduhvat, onda se u našim tumačenjima istorije mora dopustiti veći stepen neizvesnosti, a samim tim stvarati i širi prostor za dijalog, posebno kada su suprotstavljene istorijske naracije sastavni deo dugotrajnih sukoba.

Drugi tip upozorenja vredan pažnje nalazimo, između ostalog, i kod savremenog autora Nasima N. Taleba,⁴ koji zastupa mišljenje da nas mnogo više određuje ono što ne znamo nego ono što znamo, tj. da je istorija prepuna „slepih mrlja“, slučajnosti, iznenađujućih obrta. Prema tome, svi naši naponi da je uredno rekonstruišemo unapred su ograničeni. Mada je Talebov radikalna zaključak „istorija je neprozirna“ problematičan, jer da je tačan, proizveo bi potpuni muk u istraživanju prošlosti, podsticajna su njegova razjašnjenja koja govore da ne možemo s punom izvesnošću da tumačimo motive istorijskih aktera ili da shvatimo da su prostori, kao i odnosi sa drugim zajednicama bili sasvim drugačije uređeni kada nisu postojale, recimo, nacionalne države u modernom smislu reči.⁵ „Istorija izgleda jasnije i organizovanije u istorijskim knjigama nego u empirijskoj stvarnosti.“⁶ Po njemu, ono što vidimo, znamo i pamtimo nužno ne obuhvata i sve što je postojalo. Da bismo razumeli stvarnost, težimo da je razdelimo u jasne oblike, kategorije zaboravljajući da one nisu definitivne i nepromenljive.⁷

1 Razmatrajući nastanak evropske nacionalne države, Č. Tili iznosi zapažanje koje treba imati na umu kada se govori o mitovima. Naime, on navodi da je „preobraćanje Robina Huda u kraljevskog strelca možda mit, ali ovaj mit predstavlja zapis o praksi“. Mit, dakle, iako je činjenički netačan (R. Hud se nije preobratio u kraljevskog strelca), može predstavljati tačan iskaz o opštoj pojavi (kraljevi jesu koristili kriminalce kao oružanu snagu). Charles Tilly, „War Making and State Making as Organized Crime“, u: Theda Skocpol (ed.), *Bringing the State Back In*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985. str. 173.

2 Arnold Toynbee, *A Study of History*, London, Oxford University Press, 1977.

3 *Ibidem*, str. 485.

4 Nasim Nikolas Taleb, *Crni labud*, Smederevo, Heliks, 2010.

5 *Ibidem*, str. 5–8.

6 *Ibidem*, str. 8.

7 Kao markantan primer istorijske promenljivosti Taleb navodi da je, za razliku od današnjice, postojalo vreme kada su hrišćani bili antisemiti, a muslimani zaštitnici Jevreja. N. Taleb, *o. c.*, str. 15–16.

Ovakvim razmišljanjima savremeni etnografi/antropolozi dodaju da naša tumačenja istorije gube iz vida, apstrahuju iskustvo konkretnih pojedinaca koji su imali sasvim različita osećanja, opredeljenja, strahove, ciljeve, sudbine, iako su možda pripadali istoj etničkoj zajednici – npr. žene, deca, siromašni itd. Drugim rečima, kolektivna sećanja se nužno zasnivaju na visokom stepenu potiskivanja, zanemarivanja individualnih iskustava/istorija, mnoštvu nijansi koje život po svojoj prirodi podrazumeva.⁸

Najzad, kada se usmerimo na lokalne okvire, treća vrsta upozorenja se nalazi u trostrukom krugu ukazivanja. Prvo, onih domaćih istoričara koji ukazuju da je sam balkanski prostor u prošlosti podlegao takvom dinamičnom demografskom, etničkom, religijskom komponovanju i prekomponovanju da ga nije moguće precizno rekonstruisati. Modernim kategorijalnim aparatom ne može se do kraja ni razumeti priroda predmoderne raznolikosti oblika života, međusobnog prožimanja, teritorijalne organizacije. Drugo, za prostor kome pripadaju Srbi i Albanci karakteristična je duboko ukorenjena, hronična „istovremena i višestruka podređenost“, marginalnost „u odnosu na različite centre“. Zbog toga su zapleti složen odraz i strukturalnih odnosa unutrašnjeg i spoljašnjeg sveta, a ne neke genetske izobličivosti lokalnih aktera.⁹ Najzad, mnogi autori naglašavaju da se mora imati u vidu i činjenica da sukobljene naracije nisu samo izraz različitih iskustava i pamćenja, identitetskih potreba već su one u funkciji i aktuelnih političkih ciljeva – (de)legitimacije nove kartografije, iscrtavanja novih granica nasilnom secesijom.

Imajući u vidu pomenute naznake, čini nam se prihvatljivim stanovište kada je u pitanju određivanje pristupa sukobljenim srpsko-albanskim istorijskim naracijama, prema kome je teško govoriti o „iščezlom svetu“ kao da je njegova priroda kristalno jasna i dostupna neporecivoj celovitoj spoznaji. Drugim rečima, verovatno bi prvi korak ka deradikalizaciji sukoba bilo priznanje da u pogledu jednog broja pitanja koja zadiru u daleku prošlost (zasad) nema konačnih, izvesnih odgovora, kao i da su pojedine kontroverze nerešive i da ih treba ostaviti po strani, posebno zato što one nisu od presudne važnosti za odgovore koje svako društvo, a posebno ona poluperiferijska kakva su balkanska društva, mora da pruži na savremene (globalne) izazove. Istovremeno treba težiti homerovskoj istorijskoj nepristrasnosti, kako je opisuje H. Arent. Ona podrazumeva uvažavanje vrednih dela svih aktera, bez obzira na to kojoj strani pripadaju, poštovanje junaka na svim stranama i poklanjanje svakom od njih zasluženog dela slave. Međutim, iznad svega, homerovsko stanovište znači ne suditi o istoriji isključivo posredstvom logike – pobjeda ili poraz, i razumeti da se isti svet može različito sagledavati.¹⁰ Bez takvih

8 Carolyn Nordstrom, *Shadows of War*, University of California Press, Berkeley, 2004, str. 9.

9 John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Columbia University Press, New York, 2000, str. 23–25.

10 H. Arendt, *Between Past and Future*, Penguin Books, New York, 1978, str. 51.

nastojanja razdaljina između pristrasnih naracija služi poništavanju¹¹ istorije Drugog, a ne većoj spoznaji vlastitih iskustava.¹²

Smisao ovih naznaka, upozorenja, nije da obesmisli traganje za činjenicama, da zanemari etnografsku, arheološku, istorijsku arhivsku građu, da relativizira „istinu“ do teorijskih entropija, već da iznova podseti da se ne može zanemariti pečat konkretnog istorijskog miljea u kome se istina izgovara, njegovih osobenosti i granica, dominantnih interesa, strukture moći, i da to nalaže onu vrstu kreativne i konstruktivne opreznosti koja otvara prostore za dugotrajne dijaloge umesto za dugotrajne, nerešive sukobe. Pored toga, navedene naznake služe i tome da se podsetimo da se predrasude i stereotipi, u meri u kojoj se prošlost „čita“ posredstvom savremenih političkih interesa, mogu ako ne prevladati, onda bar ublažiti svojim **redefinisanjem**. Recimo, ukoliko bi rešavanje sukoba na obostrano zadovoljstvo i pomirenje bili ključni interesi (na temelju *win-win* paradigme), verovatno bi to bio i put demontiranja jednog broja predrasuda i negativnih stereotipa ugrađenih u istorijskim naracijama. Drugim rečima, redefinisanje političkih interesa, po svemu sudeći, dovelo bi i do promene u istorijskoj naraciji, a time bi se otvorile i nove mogućnosti za rešavanja sukoba. Rečenim želimo da ukazemo i na to da postoji dijalektički odnos između predrasuda/pristrasnosti i pomirenja. Usmeravanje ka pomirenju demontira predrasude, umanjuje pristrasnosti, a demontiranje predrasuda olakšava pomirenje.

GLAVNE KONTROVERZE

U ovom delu rada pokušaćemo da identifikujemo i tematski grupišemo glavne kontroverze u istorijskim naracijama Srba i kosovskih Albanaca. Glavne kontroverze se u velikoj meri podudaraju sa ključnim predrasudama i vladajućim stereotipima koji gotovo da onemogućavaju racionalan dijalog. Oštrina neslaganja, distanca, paralelne istine samo su neka od vidljivih obeležja, tj. iskaza o složenosti samog sukoba i o ako ne nepremostivim, onda ograničenim mogućnostima njegovog rešavanja. Svaka od suprotstavljenih naracija produkuje dokaze za svoju verziju istine, poziva se na svoj izbor istorijskih izvora (mletačke izvestioce, vizantijske istoričare, turske deftere, dnevnik katoličkih sveštenika, ruske etnografe, austrougarske arhive itd.) i autora žaleći se da druga strana zanemaruje prave istorijske izvore. Na selektivnom izboru činjenica iz prošlosti, suženom čitanju vlastitog iskustva stvaraju se dve paralelne slike dva sveta, gotovo u potpunosti lišenih pozitivnih i plodotvornih

11 „To je pokušaj da sebi takoreći *a posteriori* pridamo neku prošlost iz koje bismo želeli poticati u suprotnosti prema onoj iz koje potičemo – to je uvek opasan pokušaj, jer je tako teško naći granicu u poricanju prošlosti...“ Fridrih Niče, *O koristi i šteti istorije za život*, Beograd, Grafos, str. 27.

12 Parafrazirajući H. Arent, možemo reći da nezasnovano učitavanje može da „uništi istinu, ali ne može da je zameni“ (str. 60). Učitavanje predstavlja „proizvođenje svesti u kojoj... svaka poznata ili ustanovljena činjenica može da bude osporena ili zanemarena“ ukoliko narušava postojeće predstave. Hana Arent, *Istina i laž u politici*, Beograd, „Filip Višnjić“, 1994, str. 51–60.

spona.¹³ Suprotstavljene naracije Srba i kosovskih Albanaca kao da danas imaju samo jednu tačku u kojoj se slažu, a to je da su ova dva naroda oduvek jedni drugima najveći neprijatelji.¹⁴

Unutar međusobnog viđenja kao trajnog neprijatelja situirane su i predstava svake od strane o sebi kao žrtvi.¹⁵ Srbi vide sebe kao žrtve sistematskog albanskog nasilja, a Albanci srpskog, čime se njihov uzajamni odnos nužno boji strahom i nepoverenjem.¹⁶ Istovremeno, državotvorni potencijal paradigme o viktimizaciji (Lj. Dimić) postao je vidljiv proglašenjem Kosova nezavisnom državom 2008, uz podršku SAD i većine članice EU.

Zarobljenošću stereotipima i predrasudama, gubi se iz vida da su odnosi Srba i Albanaca dobili izrazit pečat neprijateljstva tek u XVII veku, dakle, da oni ne postoje u tom kodu „oduvek i zauvek“, kao i da su se na poziciji žrtve/nasilnika smenjivali pripadnici jednog i drugog naroda, što se potiskuje iz sećanja kada zavlada „mir pobednika“ u liku jedne ili druge strane. Najzad, u neprijateljskom klinču potisnuta je puna svest o udelu spoljnih aktera i njihovih ledenih interesa u podsticanju i funkcionalizaciji sukoba Srba i Albanaca.

Imajući u vidu „paralelne slike sveta“, naše izlaganje će se zadržati na prikazu glavnih osa kontroverzi bez ulaženja u prosuđivanje koja je strana zastupnik *Istine*, koja tumačenja počivaju na uverljivijim argumentima, jer je za osnovnu svrhu ovog istraživanja važnije ukazati na ogromnu razdaljinu u tumačenjima, prostore međusobne isključivosti, dubinu animoziteta nego se upuštati u rešavanje konkretnih sporova koji po prirodi stvari primarno pripadaju istoričarima, a zatim etnografima, antropolozima, arheolozima. Izlaganje će se odnositi na dominantna stanovišta, s obzirom na njihovu težinu i uticaj i bez ulaženja u unutrašnje raskole, čime će u izvesnoj meri nužno biti i pojednostavljeno.

13 „...stvarane su dve paralelne slike prošlosti i stvarnosti, dva paralelna sveta gde su, u jednoj zapaljivoj mešavini tradicije, stereotipa i mitova, uz oštro naglašene jezičke, verske i socijalne barijere, nastajale osnove za danas teško premostivi međuetnički sukob...“ Dušan T. Bataković, *Kosovo i Metohija*, Čigoja štampa, Beograd, 2007, str. 10.

14 „Politikom koju je vodila, Srbija je u svesti slobodoljubivog Albanca postala simbol zakletog neprijatelja.“ E. Hodža, *Titoisti, Istorijski zapisi*, Institut za marksističko-lenjinističke studije CK KPA, Prevod za internu upotrebu, Izdavačka kuća „8 Nentori“, Tirana, 1982, str. 4. Prema srpskoj naraciji, Albanci su glavni izvor svih njihovih nevolja. Videti: Dimitrije Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, SANU, Beograd, 1985, str. 166.

15 Sagledavajući izraelsko-palestinski sukob kao sukob između žrtava istog tlačitelja – Evrope, Amos Oz upozorava da nasuprot očekivanju da će se između takvih žrtava razviti osećaj uzajamne solidarnosti, bratstva, u stvarnosti su nastajali neki od najgorih sukoba. Ovo zapažanje je relevantno i za nas u meri u kojoj su Srbi i Albanci u pojedinim sekvencama bili žrtve istog tlačitelja. Videti: Amos Oz, *Under this blazing light*, Cambridge University Press, 1995. str. 8–9, i Amos Oz, „A Tragic Struggle, Two Views on Mideast Peace“, *New York Review of Books*, 2010, www.nybooks.com.

16 O ulozi straha i uzajamnog nepoverenja po etničkim linijama podele, kao i o posledicama stvaranja „zajednice straha“ videti u: Trine Eide, „Violence, denial and fear in post-genocide Rwanda“, u: Astri Suhrek, Mats Berdal, *The Peace in Between*, Routledge, London, str. 283.

Reč „Kosovo“

Udaljenost istorijskih naracija uspostavlja se, kako ističe D. Bataković, već sa različitim značenjem koje Srbi i Albanci pripisuju samoj reči „Kosovo“. Srbi često povlače paralelu između Kosova i Jerusalima, to jest smatraju Kosovo svetom zemljom, etničkim jezgrom i centrom srpske srednjovekovne, nemanjičke države i crkve, čiji „je blistavi kulturni i ekonomski uspon... zaustavljen pohodom osmanskih osvajača“.¹⁷ Za Srbe Kosovo je, po rečima Dimitrija Bogdanovića, ne samo „uporište srpske državnosti“ već i „istinita dedovina“ oteta nasiljem,¹⁸ dok V. Stojančević ističe da je Kosovo bilo deo „stare otadžbine“, prostora koji je obuhvatao i Staru Rašku, sliv Binačke Morave i severno Povardarje sa Skopljem.¹⁹ Prema tome, nastojanje Albanaca da prisvoje Kosovo počiva na pokušaju da se njegov (turski) vilajetski okvir prevede u iskonsku teritoriju nacionalne države, koja nikada kao takva na tim prostorima nije počivala.²⁰

Za kosovske Albance, „reč Kosovo je simbol 'drevne albanske zemlje' koja direktno povezuje antičku ilirsku i savremenu albansku zajednicu u Pokrajini...“²¹ „Kosovo se smatra kolevkom predrimske Dardanije u kojoj su bila nastanjena ilirska – a možda i tračka plemena – još od VIII stoleća pre Hrista“²² što im danas kao potomcima starosedelaca daje ekskluzivno pravo na tu teritoriju. Prema dominantnom albanskom tumačenju, „drevna albanska zemlja“ je bila etnički kompaktna pre nego što su na nju nasrnuli slovenski došljaci i uljezi. Pred najezdom Slovena, osvajača, Albanci su se povukli u planine.²³ Kosovo, dakle, predstavlja integralni deo prirodnog albanskog prostora („Kosovo je bilo i ostaće albansko“, I. Kemal), koji je „tragično raskomadano“ voljom međunarodnih faktora.

Različito poimanje „Kosova“ pokazuje da očito nije reč samo o spornoj teritoriji (fizičkom prostoru) već i o entitetu s ogromnim simboličkim značenjem,²⁴ koji je sastavni deo nacionalnog i kulturnog identiteta i Srba i Albanaca. Doduše, imajući u vidu dugotrajnost sukoba, pojedini autori su reč „Kosovo“ izjednačili sa „nerešivim problemom“.

17 D. Bataković, *o. c.*, str. 10.

18 D. Bogdanović, *o. c.*, str. 35–36.

19 Vladimir Stojančević, Đorđe Borozan, Ljubodrag Dimić, *Zemlja živih*, NIC Vojska, MNEMOSYNE, Beograd, 200, str. 37.

20 Đ. Borozan, *Velika Albanija*, Vojnoistorijski institut vojske Jugoslavije, Beograd, 1995, str. 29; Lj. Dimić, Đ. Borozan, *Jugoslovenska država i Albanci*, Službeni list, Beograd, 1998, tom I, str. 7.

21 D. Bataković, *o. c.*, str. 13

22 Hannes Hofbauer, *Eksperiment Kosovo – povratak kolonijalizma*, Albatros plus, Beograd, 2009, str. 13.

23 Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Samizdat, Free92, Beograd, 2000, str. 9.

24 Denisa Kostovicova, *Kosovo: The Politics of Identity and Space*, Routledge, London/New York, 2005, str. 3.

Pitanje etnogeneze

Poimanje „Kosova“ prirodno naleže na različita objašnjenja porekla srpskog i albanskog naroda, kao i na određivanje razdoblja u kojem se svaki od njih pojavio na geografskom prostoru na koji pretenduju. Pojednostavljeno, reč je o pitanju „ko je pre stigao“, a odgovor se pretvara u argument u prilog tome ko danas ima (istorijsko) pravo na spornu teritoriju. Pitanje **etnogeneze** sažeto formuliše austrijski istoričar Hofbauer.²⁵ S obzirom na to da su, po mnogima, austrijski istoričari i političari aktivno sudelovali u rekonstrukciji istorijskog porekla Albanaca, čini se primerenim da upravo njega poduže citiramo.

„Na albanskoj strani Kosovo se smatra kolevkom predrimске Dardanije, u kojoj su bila nastanjena ilirska, a možda i tračka plemena još od VIII stoleća pre Hrista, u svakom slučaju, indoevropska plemena. Iz toga se izvlači zaključak i na osnovu toga se iznose etnički argumenti o ekskluzivnom albanskom pravu na današnje Kosovo ili, u najmanju ruku, ističe albanska prednost nad svim drugim pretendentima na kosovsku oblast. Prvi put ovu tezu o ilirskom poreklu Albanaca izneo je nemački istoričar Johan Tunman (Thunmann) u knjizi *O istoriji i jeziku Albanaca i Vlaha* koja je objavljena 1774. godine. [...] Drukčije poreklo imena 'Albani' tumači istoričar Mihael Vajtman (Weithmann). 'Albani' je, po njegovom mišljenju, reč koja se pojavljuje tek u XI stoleću kao oznaka za stranca dok su sami Albanci sebe nazivali 'Šiptarima'. Srpska strana pak iznosi istorijski manje sporne podatke o naseljavanju Slovena u Evropi u VI stoleću u nekoliko talasa, pozivajući se pritom manje na kolektivno sećanje, a više na postojanje države Nemanjića i na Svetog Savu kao očeve svega srpskog, pre svega, srpskog nacionalnog identiteta.“²⁶

Hofbauer je više-manje naznačio okvir unutar kojeg se kreću različita tumačenja o etnogenezi. Prva osa sporenja tiče se određivanja od kada datira prisustvo Albanaca na prostorima koje Srbi prisvajaju i kog su oni porekla.

Albanci sebe vide kao starosedeoce Balkana, najčešće kao potomke Ilira.²⁷ Prema albanskom stanovištu, postoje arheološki i lingvistički dokazi („ilirski supstrati u albanskom jeziku“)²⁸ o njihovom ilirskom poreklu. Ako i postoji neka nedoumica o ilirskom poreklu Albanaca, gotovo da ne postoji nikakva sumnja da su oni u svakom slučaju starosedeoci. Drugim rečima, Albanci su svakako živeli na ovim prostorima pre VI i VII veka, dakle, pre dolaska Slovena, tj. Srba. Srbi su došli,

25 Hofbauer inače ističe da pitanje ko je kada naseljavao Kosovo „postaje sporno tek u XIX veku“. Ukoliko i postoje dokumenta o karakteru naseobina u određenim istorijskim razdobljima, ona su pravljenja prema religijskom a ne etničkom kriterijumu, a ta dva kriterijuma se nisu doslovno poklapala. Postojali su Srbi muslimani i Albanci hrišćani. H. Hofbauer, *o. c.*, str. 13.

26 *Ibidem*, str. 13.

27 P. Imami smatra da većina naučnika (domaćih i stranih) stoji na stanovištu da su Albanci potomci starih Ilira, tj. da su starosedeoci. Petrit Imami, *o. c.*, str. 7.

28 *Ibidem*, str. 8.

kako navodi D. Bogdanović, rekapitulirajući ovakvo stanovište, kao „uljezi u kompaktnoj etničkoj masi 'starosedelaca', Vlaha i Albanaca i osvojili već naseljenu teritoriju“.²⁹ Albanci su nakon dolaska, nadiranja Slovena u VI i VII veku bili primorani da se povuku u planine,³⁰ dakle, da temeljno promene dotadašnji način života. To je razlog zašto se oni ne pominju u srednjem veku. Istorijska tišina je posledica „najeзде Slovena“, „razorne bujice“ koja se sručila na Ilire i Tračane.

Kao što vidimo, u ovim tumačenjima bar nije sporno da su Sloveni došli na balkanske prostore u VI i VII veku. Međutim, postoje i drugačiji pristupi. „Temporalni ekstremizam“ dostiže svoj vrhunac u tvrdnji da su Srbi „pozni osvajači“, koji nisu dospeli na kosovski prostor pre kraja XIV veka, gde su zatekli homogeno albansko-hrišćansko stanovništvo.³¹

U srpskoj naraciji postoji više stanovišta u pogledu porekla Albanaca. Od toga da Albanci jesu starosedeoци, ali ne na prostoru današnjeg Kosova i Metohije, i da ne vode poreklo od Ilira nego od Tračana, do dominantnog stanovišta da Albanci nisu ni starosedeoци ni ilirskog porekla. Tvrdnje o ilirskom poreklu predstavljaju „mitomaniju Albanaca“,³² jer ni posredstvom toponima, koji su zapravo nastali u kasnom srednjem veku, niti preko strukture jezika ne može se utvrditi spona s ilirskom civilizacijom.³³ Reč je, prema pojedinim tumačenjima, o narodu čija je postojbina Kavkaz i Prikaspije (Azerbejdžan i Dagestan),³⁴ koji je tek na početku II veka, pod pritiskom Arapa, doveden u Evropu, raseljen, između ostalog, na Siciliju i u Južnu Italiju, odakle se preselio u XI veku, kada se prvi put i pominje. U XI veku Albanci naseljavaju otete srpske zemlje, ali ni tada Kosovo i Metohiju. Pre XI veka, dakle, prema ovom stanovištu, nema istorijskih zapisa o prisustvu Albanaca na Balkanu, postoje upadljive a razložno neobjašnjive istorijske praznine, kako navodi D. Bataković.³⁵ Saglasno tome, u srpskoj naraciji se ističe da se današnje teritorijalne pretenzije nikada nisu poklapale s etničkim prostorom Albanaca u prošlosti.³⁶

29 D. Bogdanović, o. c., str. 35.

30 P. Imami, o. c., str. 11–12.

31 Videti: Alain Ducellier, „Les Albanais et le Kosovo“, *Le Monde*, 2 juin 1982. Navedeno prema: D. Bogdanović, o. c., str. 35.

32 Izveštaj sa skupa SANU, „Metodološki problem istraživanja porekla Albanaca“, www.glas-javnosti.rs/clanak/feljton/glas-javnosti-15-11-2008/podmetanje-izmisljenje-istorije, pristupljeno 28. februara 2013.

33 M. Marković, „Svojtatanje tuđih teritorija“, www.glas-javnosti.rs/clanak/feljton/glas-javnosti-16-11-2008/svojtatanje-tudjih-teritorija, pristupljeno 28. februara 2013.

34 „Oni su nekada smatrani Slovenima koji su došli sa Kavkaza, gde je u srednjem veku postojala pokrajina koja se zvala Albanija.“ Helena Zdravković, *Politika žrtve na Kosovu*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2005, str. 29.

35 D. Bataković, o. c., str. 13.

36 Hofbauer, na primer, navodi: „Vilajet 'Kosovo' dobio je svoje ime tek u XIX stoleću. On se protezao severozapadno preko Novog Pazara u današnjoj središnjoj Srbiji, kasnije je obuhvatao i oblasti oko

Kada je konkretno reč o prostoru Kosova, Albanci dolaze u taj kraj iz Severne Albanije krajem XVII veka,³⁷ uništavajući srpski narod na njegovom matičnom istorijskom području progonima, poturčivanjem, što je u više navrata dovelo do masovnog iseljavanja Srba. Dokaz o dugovekovnom prisustvu Srba jesu srpski manastiri na Kosovu, što albanska istorijska naracija osporava navodeći da su svi manastiri, osim manastira Dečani, podignuti na vizantijskim crkvama.³⁸

Povodom ilirskog porekla koje slovi kao konstitutivan element albanskog identiteta, dok ono za Srbe predstavlja naknadno uspostavljen identitet skrojen tek u XVIII veku u kabinetima austrijskih političara (dakle, on je relativno novijeg datuma i unet spolja), treba istaći dve stvari: prvo, da iako su ideju o ilirskom poreklu Albanaca prihvatili i pojedini srpski istoričari, etnolozi,³⁹ oni joj nisu pridavali nikakvu težinu sa stanovišta savremenog određenja prava na kosovsku teritoriju i samostalnu državu. Drugo, ilirsko poreklo je ponovo dobilo pojačano političko značenje u najnovijem razdoblju kada se albansko pitanje otvorilo u okviru raspada Jugoslavije. Prema srpskim tumačenjima, to je u funkciji opravdanja i prisvajanja „tuđih teritorija“, a prema albanskim – dodatni, snažan argument u prilog oslobođanju svojih iskonskih, dugo okupiranih/kolonizovanih teritorija.

Na kraju, da pomenemo prisustvo naglašeno negativnog diskursa kada se opisuju dolazak i susretanja dva naroda. U albanskom viđenju Srbi se opisuju kao osvajači, došljaci, okupatori, kolonizatori, uljezi koji su sprovodili varvarizaciju nad starosedeocima.⁴⁰ Kada se eventualno opisuje kretanje vlastitog naroda, tj. Albanaca u regionu, oni su se samo „doseljivali“, nisu osvajali, nisu vršili „naježde“. S druge strane, u srpskom ogledalu se ocrtava „krvav trag nasilja“, „pljačkaški instinkti“ Albanaca; oni su zapravo kolonizatori, a kasnije i čuvari/beneficijeri turskog feudalnog poretka. Zajedničko i jednoj i drugoj strani jeste viđenje sopstvenog naroda kao slobodoljubivog, čije je pravo na spornu teritoriju istorijski neupitno. U toj neupitnosti poništava se smisao Saidovog poziva na zajedničko razumevanje isprepletenosti protivrečnih i preklapajućih iskustava iznad rivalskih naracija o poreklu, o tome „ko je prvi stigao“.⁴¹

Skoplja i Tetova u Makedoniji, kao i istočne planinske delove Albanije. Oblasti oko Kosovske Mitrovice severno od reke Ibar posle 1878. nisu bile u sastavu vilajeta Kosova.“ H. Hofbauer, *o. c.*, str. 21.

37 D. Bataković, *o. c.*, str. 39.

38 P. Imami, *o. c.*, str. 36.

39 Prema D. Bogdanoviću, Albanci ne vode poreklo od Ilira već od starobalkanskih Tračana (str. 10), što je samo razlika u nijansi, jer se time ne osporava da su oni pre dolaska Slovena živeli na ovim prostorima. Etnolozi, pri tome, ukazuju da je Balkan prostor ekstremne etničke nestabilnosti koja zahteva „jednu dinamičku predstavu u kojoj se ogleda kretanje mnoštva, u konačnoj instanci, anonimnih grupa“ i da je zbog toga teško s punom izvesnošću utvrditi ilirsko poreklo Albanaca.

40 Enver Hodža govori o besprimernom genocidu koji su Srbi vršili nad Albancima, zbog čega su ih oni smatrali gorim od Osmanlija, sinonimom zla, prethodnicom fašizma. E. Hodža, *Titostiti*, Istorijski zapisi, Institut za marksističko-lenjinističke studije CK KPA, Izdavačka kuća „8 Nentori“, Tirana, 1982, str. 3.

41 Edward Said, *Culture and Imperialism*, Vintage, London, 1994, str. 20. i 37.

Odnos prema spoljnim silama

I srpski i albanski narod sebi su samopripisali veliku istorijsku misiju, koja se delom oslanjala na interiorizaciju interesa velikih, rivalskih sila (što je njihov međusobni sukob još produbilo), a delom na romantičarsku interpretaciju vlastite istorije. Oba naroda sebe vide kao „zaštitnika“ Evrope, što je ključno za kolektivni identitet i situiranje vlastitog naroda u široj evropskoj slici, ali i sastavni deo nastojanja da se evropski kolektivni identitet u potpunosti ospori drugoj strani. Zajedno predstavljaju jasan iskaz *periferije*, pečat marginalnosti.

Albanci sebe predstavljaju kao predziđe prema Rusima, tj. Slovenima uopšte (i Grcima) na Balkanu, a Srbi sebe smatraju za „odbranu“ od Istoka, Turaka, tj. muslimana.⁴² Albanska misija je definisana u skladu s onim procenama zapadnih evropskih država prema kojima je prodor Rusije na Balkan bio najopasniji po Evropu, a posebno po Austrougarsku. Povezano sa tim projektuje se i predstava o sebi kao narodu slobodarskog duha, koji gaji mržnju prema neprijateljima, tj. nepomirljivost prema osvajačima bilo koje vrste. Takve osobine razvijali su svi pripadnici albanskog naroda, pa i oni koji su živeli na Kosovu.

Nasuprot tome, srpska misija je počivala na rasprostranjenju percepciji opasnosti od osmanlijskog ekspanzionizma, militantnosti i naglašeno drugačijeg civilizacijskog koda, a sebi su pripisivali osobine hrabrosti/odvažnosti, moralne uzvišenosti koja se ogleda u suprotstavljanju jačem, spremnosti na žrtvu koju su podnosili takođe na oltar (imaginarnoj) Evropi.

Srbi generalno smatraju da su Albanci tokom istorije po pravilu bili saveznici njihovih neprijatelja, da su, dakle, bili tzv. kvislinzi. Kada je reč o odnosu prema Turcima, sili koja je dalekosežno izmestila istorijski tok Srba, u srpskoj naraciji Albanci su „čuvari turskog feudalizma“ (albanski vazali su preko Turaka proširili svoju vlast i imovinu), čiji opstanak je njihovom zaslugom prolongiran na Balkanu.⁴³ Za takvu ulogu bili su podobni zbog islamske vere koja im je bila zajednička. Kao „kolonizatori“ za vreme Turaka bili su surovi, nanosili su Srbima velike patnje, proterujući ih sa iskonskih ognjišta. Služenje okupatoru je matrica koja se provlači i kroz tumačenje odnosa Albanaca sa drugim velikim silama. Albanci se, na primer, i u XX veku prikazuju kao saradnici i fašističke Italije (Đ. Borozan) i nacističke Nemačke, kao i kasniji verni sledbenici Staljina itd. – svih neprijatelja Srba.

Albanci imaju više verzija tumačenja svog odnosa prema Turcima, tj. ambivalentna viđenja kada su u pitanju albanske istorijske naracije o tom razdoblju.

S jedne strane, u skladu sa tezom da su predstavljali *antemuralis*, oni tvrde da su se samostalno, ali i zajedno sa Srbima, borili protiv Osmanlija (npr. 1389, 1433, 1879). Međutim, postoji i čitanje istorije koje govori da je savez sa Turcima iznuđen odnosom Srba prema Albancima. Drugim rečima, potvrđuje se da se

42 Lj. Dimić, Đ. Borozan, o. c., tom I, str. 14.

43 Đ. Borozan, o. c., str. 7.

Albanci jesu priklanjali Turcima, ali su za to imali dobre razloge. Turci su zaustavili nasilnu slovenizaciju, asimilaciju Albanaca, a srpska okupacija bila je gora od osmanlijske. Srbi su vršili teror nad albanskom populacijom i prognali ih sa njihovih iskonskih teritorija.

Savezništvo sa neprijateljima Srbije predstavlja kôd kojim se sagledavaju i odnosi Albanaca sa Austrougarskom, Italijom i Nemačkom u kasnijem razdoblju istorije.⁴⁴ Za Albance svi „okupatori“ bili su zapravo oslobodioci od glavnog okupatora – Srba. Svi su za Albance bili prihvatljiviji od srpske vlasti u bilo kojem istorijskom razdoblju. U pogledu odnosa prema Austrougarskoj, a potom fašističkoj Italiji i nacističkoj Nemačkoj, na tragu insistiranja da su Srbi najgori neprijatelji, saradnja se objašnjava činjenicom da su ove države obećavale, podržavale, davale nezavisnost Albancima, tj. zalagale se za stvaranje njihove države. U ime sticanja suvereniteta, prenebregavao se njihov politički predznak. Nakon kapitulacije Italije, nacistička Nemačka je, na primer, postala poželjan saveznik i, kako Borožan navodi, „uz hvalospjev i dobrodošlicu njemačkim okupacionim jedinicama, uputili su molbu Hitleru za priznanje pune albanske nezavisnosti“.⁴⁵ Susedi su tretirani kao neprijatelji njihovog državotvornog projekta, a podrška velikih spoljnih sila je prihvaćena kao nužan uslov ostvarenja nezavisne države.

Demografija

Kao i u mnogim drugim sukobima, demografska „igra brojki“ je pratilac srpsko-albanskog sukoba, sastavni deo međusobnih sporenja. Demografski podaci su tačno u funkciji dokazivanja istorijskog/etničkog prava na spornu teritoriju, tj. kontinuiteta većinskog statusa. Stoga je osnovno pitanje ko je kada i do kada bio većina.

Međutim, podaci se koriste i kao dokaz viktimizacije, izloženosti nasilju koja je dovela u određenom trenutku do promene etničke strukture, bilo na čitavom kosovskom prostoru bilo na jednom njegovom delu. Za Albance demografski podaci počivaju na premisi da su okupirani starosedeoci, tj. da je izvorna demografska struktura izmenjena nasiljem, potiskivanjem, terorom, ali da su oni, uprkos svemu, ostali dominantna etnička grupacija kroz čitavu istoriju na teritoriji za koju smatraju da pripada Kosovu, tj. Albaniji.

Srpska strana dokazuje da je činila većinsku populaciju do srednjeg veka i tokom njega,⁴⁶ kao i da su promene šireg zamaha posledica progona i nasilja koji

44 Više o tome videti u: S. Rizaj, *The Albanian League of Prizren in the English Documents (1878–1881)*, navedeno prema Đ. Borožan, o. c., str. 28.

45 Đ. Borožan, o. c., str. 12.

46 „Neosporna je istorijska činjenica da se na širokom području Kosova i Metohije od ranog srednjeg veka do propasti srpske države čuva kontinuitet srpskog naroda, te da su sve zemlje severozapadno, severno i severoistočno od linije Skadarsko jezero – Komovi – Prokletije – Šara

su započeli nakon dolaska Osmanlija. Međutim, njihov dolazak nije bitno promenio demografsku strukturu na Kosovu sve do XVII veka, kada je krenula militantna islamizacija i albanska kolonizacija,⁴⁷ tj. nakon silaska Albanaca sa planina, kao i njihovog doseljavanja u većem broju iz severne Albanije posle austrijsko-turskog rata (1683–1689). Tom prilikom doseljenici su zauzimali zemlju domaćih Srba.⁴⁸ Naseljavanje se intenzivira u XVIII i dovršava promenom etnografske strukture u XIX veku.⁴⁹ Prema austrijskim statističkim podacima iz 1899, koje navodi Hofbauer, do 1871. srpsko stanovništvo je činilo većinu (63,6%), dok je udeo albanskog stanovništva iznosio 32,2%. U narednim decenijama razlika ne samo da se smanjila nego je došlo i do preokreta. Albanski udeo u ukupnom broju stanovništva popeo se na 47,9%, dok se udeo srpskog stanovništva smanjio na 43,7%.⁵⁰ Dinamika u XX veku je ovaj trend ojačala.⁵¹ Prema Batakoviću, procenat Albanaca na Kosovu i Metohiji se od 1945. do 1981. povećao za 164% (od 463.742 po popisu iz 1948. na 1.226.736 po popisu iz 1981). Udeo Srba se u istom periodu smanjio sa 27,5% na 11%.

Pored različitog viđenja brojčanog udela u ukupnom stanovništvu dveju strana, kao i razloga njegove promene, nesaglasje postoji i kada je reč o seobama i migracionim tokovima. Nesuglasice se protežu od kasnog XVII do kraja XX veka. Na primer, seoba Srba za vreme Čarnojevića 1690. smatra se jednim od prelomnih događaja/trauma u srpskoj istoriji, kada je na desetine hiljada Srba (po nekim procenama 30.000) bilo primorano da napusti svoju zemlju pod pritiskom Osmanlija i islamizovanih Albanaca (Arnauta). Međutim, u albanskoj naraciji⁵² ova, u srpskom pamćenju traumatična seoba nije ništa drugo do mit, jer je, prvo, reč o malom broju stanovnika koji je napustio Kosovo, a drugo, već tada su Albanci činili većinu, te osnovna demografska struktura nije seobom Srba promenjena. U srpskom iskustvu istaknuto mesto imaju srpsko-turski ratovi (1876–1878), kada je

bile naseljene homogenim srpskim stanovništvom... Prisustvo drugih narodnosti na ovom području u srednjem veku nije sporno... ali sve ove kolonije zanatlija, trgovaca i rudara – uglavnom Sasa, Grka i Albanaca, da ne govorimo o Dubrovčanima koji se ne mogu posmatrati kao druga narodnost, i pomenuti katuni Albanaca u okolini Prizrena, ne dovode u pitanje srpski karakter cele oblasti jer se ukupan procenat demografske zastupljenosti nesrpskog elementa kreće oko 2%, pa i to pretežno u zapadnim delovima kosovsko-metohijske oblasti, u planinskoj zoni i nešto malo u gradovima.“ D. Bogdanović, *o. c.*, str. 39.

47 *Ibidem*, str. 91.

48 D. Bataković, *o. c.*, str. 40.

49 *Ibidem*, str. 99.

50 H. Hofbauer, *o. c.*, str. 14.

51 Proučavanjima SANU je „utvrđeno da je tokom XVIII i XIX veka iseljeno iz Stare Srbije i naseljeno u Kraljevini Srbiji, odnosno na teritoriji Srbije oko pola miliona duša.“ D. Bogdanović, *o. c.*, str. 165.

52 Prema Skenderu Rizaju, seobe nije ni bilo – Arsenije III se povlačio sa nekoliko kaludera krišom i maskiran. S Rizaj, *Kosovo nekada i danas – Kosova dikur e sot*, str. 183–184, navedeno prema D. Bogdanović, *o. c.*, str. 79.

oko 30.000 Srba napustilo Kosovo i prešlo u oslobođenu Srbiju, dok je oko 30.000 Albanaca iz Južne Srbije proterano na Kosovo (prema rečima H. Zdravković reč je o najmasovnijoj migraciji na Balkanu). S druge strane, Albanci pamte doseljavanje 100.000 Srba na Kosovo dvadesetih godina prošlog veka, nakon oduzimanja zemlje velikoposednicima, što za njih predstavlja nastojanje da se nasilno promeni demografska struktura u obrnutom pravcu.⁵³

Kada je reč o XX veku, odlasci Srba šezdesetih godina su, prema tumačenju Albanaca, posledica ekonomskih razloga i pohlepe (Srbi su prodavali Albancima svoje posede za ogromne pare), a nikako pritisaka, maltretiranja, sistematskog progona od strane Albanaca koji su imali za cilj da radikalno smanje prisustvo Srba na Kosovu i ojačaju etnički argument u prilog stvaranju nezavisne države, kako srpska strana tumači.

U srpskoj naraciji demografski podaci kojima se koriste Albanci ignorišu progone i nasiljem izazvane seobe Srba, dok u albanskoj verziji srpska tumačenja zanemaruju progone koji su uticali na migracije Albanaca.

Tamo gde se sudaraju demografske naracije gubi se iz vida celovita slika pomeranja, doseljavanja i izmešanosti stanovništva na balkanskom prostoru, dakle, i na prostoru Kosova i Metohije, naročito nakon turske invazije. Prisutno je uzajamno potiskivanje sećanja na nasilje kojim su, u različitim vremenskim jedinicama i različitim stepena, bili izloženi i srpski i albanski (naročito, katolički Albanci) stanovnici od strane Osmanlija, a što je bitno uticalo na demografska kretanja i oblikovanje etničkih prostora. Pored toga, zatamnjuju se i zajednička sećanja na epizode međusobnog proterivanja i oduzimanja poseda. Najzad, u zbrajanju i oduzimanju koliko koga je bilo i od kada mora se uzeti u obzir razdoblje fluidnog odnosa između religijske i etničke pripadnosti (etnička izdiferenciranost je usledila nakon religijske),⁵⁴ što je izostajalo kada su se na osnovu vere, na primer, katolički Albanci ubrajali u hrišćansku populaciju, a Srbi muslimani knjižili u Albanace. Demografsku sliku dodatno komplikuju poarbanašeni Srbi i slovenizovani Albanci. Iznova, nesaglasnosti naracija u domenu demografije odraz su izuzetno složene dinamike na Balkanu uopšte i konkretno na spornim teritorijama, ali i izostanka volje da se o toj složenosti zajedno misli u prilog miru i pomirenju.

ISTORIJSKI DOGAĐAJI

Paralelne istorije sadrže različito knjigovodstvo važnih događaja, ali i različita viđenja istih sudbonosnih zbivanja. Ukratko ćemo navesti nekoliko primera različitog viđenja istih istorijskih sekvenci.

53 H. Hofbauer, *o. c.*, str. 54.

54 D. Bogdanović, *o. c.*, str. 57.

Kosovski boj

Kosovski boj za Srbe predstavlja prelomni istorijski događaj, u kome su srpski junaci položili život u ime pravde i slobode. Bitku su izgubili,⁵⁵ ali ne i čast, poginuli su kao junaci, kao pripadnici snažnog naroda koji se odvažno suprotstavio moćnijem, brojnijem neprijatelju. U pogledu sastava vojske koja se suprotstavljala Turcima postoji više stanovišta. Jedno, prema kojem su se vojsci kneza Lazara pridružili i vojnici Vlatka Vukovića iz Bosne, dok su se na strani turskih trupa borili Albanci iz Epira i Tesalije.⁵⁶ Druga stanovišta spominju i učešće pripadnika i podanika albanske porodice Balša (Balšića).

U albanskom ogledalu, Kosovski boj je srpski mit koji je nastao mnogo kasnije od samog događaja i koji ga višestruko falsifikuje, između ostalog i time što otpor pripisuje isključivo srpskim velikašima, učitavajući im uzvišene nacionalne motive (iako su oni želeli samo da sačuvaju svoje privilegije), a zanemaruje ili potpuno poništava zasluge Albanaca uprkos istorijskim izvorima. Tako P. Imami navodi: „Po jednom turskom letopisu, protiv Osmanlija se 1389. borilo 'sedam jezika'. Pored srpskih prinčeva, s knezom Lazarom na čelu, na Kosovo polje je sa svojim vojskama došlo više balkanskih velmoža, među njima vlaški vojvoda Mirčeta, bosanski princ Sarudža Đuma, hrvatski ban Ivan Horvata, a od albanskih bili su Teodor Korona Muzaka, gospodar Berata, koji je tu i poginuo, Dimitr Jonima, braća Junt i nekoliko manjih feudalaca.“⁵⁷ Oni koji zastupaju radikalnija stanovišta pripisuju Albancima ključnu ulogu u pružanju otpora Turcima, izlažući verziju prema kojoj je zapravo albanski vitez Miloš Kobilić u toku Kosovske bitke ubio turskog sultana Murata.

Prizrenska liga

U albanskoj naraciji Albanska liga, tj. Prizrenska liga (1878–1881),⁵⁸ nastala nakon oslobađanja južne Srbije od strane srpske vojske i tokom priprema za Berlinski kongres, ima posebno mesto kao forum na kome su se formulisali nacionalni ciljevi preporoda („rilindje“), koji su do dana današnjeg aktuelni. Prema Albancima, Prizrenska liga predstavlja slavnu tekovinu koja je imala za cilj slobodu, nezavisnost i odbranu teritorijalnog integriteta „Albanije“, kao i naroda kome je pretilo istrebljenje od osvetničkih Srba i Crnogoraca na oslobođenim turskim teritorijama.⁵⁹

55 „Kosovski poraz značio je za narod srpski svršetak jednog burnog dana i početak jedne mračne i žalosne noći.“ Episkop Nikolaj Velimirović, navedeno prema: V. Stojančević, Đ. Borozan, Lj. Dimić, *o. c.*, str. 20.

56 D. Bogdanović, *o. c.*, str. 50.

57 P. Imami, *o. c.*, str. 41.

58 Pun naziv je „Liga za odbranu prava arbanaškog naroda“. Videti: Đ. Borozan, *o. c.*, str. 23.

59 E. Hodža, *o. c.*, str. 49.

Pred opasnošću da budu rasparčani, razbacani po balkanskim državama koje su bile u nastajanju nakon prekomponovanja granica turskog carstva, oni su uvideli da moraju da nadvladaju religijsku podeljenost i da se ujedine na etničkom principu.

U albanskoj rekonstrukciji istorije Prizrenske lige ona je imala promenljive i višestruke, ali legitimne ciljeve. Najpre je formulisan cilj odbrane teritorija koje su naseljavali Albanci od ekspanzije Slovena, uz podršku Porte. Zatim se taj cilj pretvorio u borbu za autonomiju u okviru osmanskog poretka, koja je trebalo da im obezbedi veću samostalnost, ali i zaštitu od nasrtaja hrišćanskih suseda. Na kraju, cilj je postao suprotstavljanje Turcima i borba za nezavisnost, tj. ujedinjenje svih Albanaca bez obzira na veroispovest⁶⁰ i svih teritorija na kojima žive Albanci (nezavisno od toga da li čine manjinu ili većinu).⁶¹ Drugim rečima, krajnji cilj Lige bilo je ostvarenje projekta velike Albanije. Svi ciljevi su bili u funkciji opstanka, a potom i uspostavljanja vlastitog državnog entiteta.

Iako joj se ne odriče važnost u „konstituisanju albanske nacionalne ideje“,⁶² za Srbe Liga predstavlja primarno instrument spoljne politike Turske i Austrougarske – njenog otpora da se nakon raspada Osmanske imperije oformi jedna velika slovenska država,⁶³ ali i militantnog teritorijalnog ekspanzionizma samih Albanaca.⁶⁴ Srpska rekonstrukcija ciljeva Lige, iako slična albanskoj, ipak stavlja drugačije akcente, tj. učitava drugačija značenja. Na samom početku njeni inspiratori su bili branioci teritorijalnog integriteta Osmanske imperije, zalažući se za povratak izgubljenih turskih teritorija, ali i za privilegovanu autonomiju albanske zemlje u okviru turskog carstva. Autonomija se zahtevala za „njihovu zemlju“, tj. za sve teritorije na kojima su Albanci živeli. Prelaz od zahteva za autonomijom do zahteva za nezavisnošću događa se sa porazom turske države na Berlinskom kongresu. Liga otkazuje poslušnost Turskoj i kreće u **militantno** ostvarenje projekta samostalne velike Albanije, koji je trebalo da obuhvati južnu Albaniju i Epir, severnu i srednju Albaniju, delove Makedonije, Kosovo s delovima Južne Srbije.⁶⁵ Međutim, prema rekonstrukciji sa srpskim predznakom, ostvarenje projekta velike Albanije

60 H. Zdravković, *o. c.*, str. 42.

61 D. Bogdanović, *o. c.*, str. 147.

62 *Ibidem*, str. 142.

63 Đ. Borozan, *o. c.*, str. 24.

64 „Nastala s ciljem da onemoguću ratne dobiti Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke, Prizrenska liga je, sve vreme trajanja, imala ulogu izrazite antislovenske i antihelenske organizacije. Okupivši heterogeno albansko stanovništvo za verski rat protiv pomenutih država, Komitet Lige u Prizrenu je upornim propagiranjem ugroženosti teritorija koje je smatrao albanskim nastojao homogenizovati taj politički veoma raznolik savez, usmeravajući ga u versko-odbrambenom pravcu i zaustavljanju dalje propasti evropske Turske.“ Lj. Dimić, Đ. Borozan, *o. c.*, str. 13.

65 D. Bogdanović, *o. c.*, str. 144; Lj. Dimić, Đ. Borozan, *o. c.*, tom I, str. 12.

počivalo je na ideji o etnički homogenoj državi,⁶⁶ što je podrazumevalo zastrašivanja i masakre nad srpskim (i crnogorskim) civilima, kao i otimanje srpskih teritorija, iznad svega, Kosova.⁶⁷

Balkanski ratovi

Srpske i albanske naracije tumače različito ne samo prirodu balkanskih ratova, naročito Prvog 1912, na kome ćemo se zadržati,⁶⁸ već i karakter perioda koji im je prethodio. U srpskoj verziji reč je o periodu albanskog agresivnog nacionalizma, šovinizma, „nerealnih iredentističkih aspiracija“, pojačane „mržnje prema Slovenima i Grcima“;⁶⁹ pogroma na Kosovu, zbog čega se Albanci iznova percipiraju kao saveznici srpskih neprijatelja – Turaka,⁷⁰ bar do sredine 1913. godine. Za Albance, prema P. Imamiju, period koji je prethodio balkanskim ratovima bio je period serije odvažnih pobuna Albanaca protiv turske vlasti, njihovog oslobađanja Kosova, obavljanja glavnog posla, pre nego što su srpske snage na te prostore uopšte pristigle. Prema albanskom viđenju, „u srpskoj istoriografiji se prećutkuje činjenica da... kada je srpska vojska ušla u Prištinu (9. X) i u Skoplje (13. X), Turci su se već uveliko povukli poraženi od Albanaca“.⁷¹ Time su Albanci „zaslužili“ sopstvenu državu, što su na Londonskoj konferenciji i dobili, ali ne i državne granice u skladu sa projektom velike Albanije. Drugim rečima, Kosovo i Metohija nisu pripali novostvorenoj državi. To je otvorilo dugotrajnu, još uvek nedovršenu borbu za korekciju.

66 „Aktivnost Albanske lige polazila je od načela da na prostoru koji je smatran nesporno arbanaskim, nema mesta za druge etničke i verske grupe. Štaviše, smatralo se da je i samo prisustvo drugih etničkih grupa prepreka albanskim ciljevima, jer daje legitimitet susednim državama da na sporne prostore istaknu svoje teritorijalne pretenzije.“ D. Bataković, *o. c.*, str. 62.

67 „...većina Arbanasa... Ligu su shvatali u prvom redu kao sredstvo da se sa hrišćanima, svojim susedima, razračunaju, da se pljačkom i ostalim načinima obogate i da ih sasvim rasteraju sa ognjišta njihova, a u drugom redu da sultanu ne daju više ni vojnika ni poreza i da dobiju samostalnost, kako su je oni shvatali... da se sami upravljaju.“ J. Hadži-Vasiljević, *Arbanaška liga*, str. 84–85, navedeno prema D. Bataković, *o. c.*, str. 63.

68 Što se tiče Drugog balkanskog rata, koji je vodila Srbija protiv Bugarske 1913, prema tumačenju srpske strane, Albanci su se iznova svrstali protiv Srba. Koristili su situaciju meteža i organizovali oružane pobune protiv srpskih vlasti u Makedoniji i na Kosovu, a pod uticajem austrougarskih i bugarskih vojnih krugova oni su masovno upadali na teritoriju Srbije/Metohije, kako bi u trenutku kada još uvek nisu definitivno određene granice Albanije oteli što veći deo srpske teritorije. Albansko viđenje je drugačije – reč je bila o pokušaju oslobađanja vlastitih teritorija od srpske okupacije. Videti: D. Bogdanović, *o. c.*, str. 175.

69 Đ. Borozan, *o. c.*, str. 39. i 48.

70 „...uzaludni su bili pokušaji vlada Srbije i Crne Gore da pridobiju pojedine ustaničke vođe (Isu Boljetinija, Bajrama Curija i Hasana Prištinu) da zajedničku borbu protiv Turske.“ Đ. Borozan, *o. c.*, str. 52.

71 P. Imami, *o. c.*, str. 192.

Balkanski ratovi su za srpsku stranu oslobodilački, ratovi kojima je vraćena teritorija Stare Srbije, oslobođeni obespravljani sunarodnici u Sandžaku i na Kosovu i Metohiji, ratovi koji su zbog srednjovekovnog nasleđa, državnih razloga, ekonomskog oslobađanja od austrougarske i turske blokade imali za cilj i da obezbede Srbiji i izlaz na more, jer je ona bila „opkoljena zemlja“.⁷² Pri tome, autonomija Albanije je bila prihvatljiva, a bilo je i zastupnika ideje da izlaz na more može da se reši uspostavljanjem državne zajednice Srbije i Albanije.⁷³

Prema albanskom tumačenju, ratovi su ekspanzionistički – nastojanje Srbije da preuzme tursku teritoriju na Balkanu, tj. da prisvoji, anektira albanske delove, naročito Kosovo i Metohiju, ali i Skadar – u traganju za izlazom na more. Ratovima je Turska potisnuta, „isterana iz Evrope“, što je za kosovske Srbe predstavljalo oslobođenje, a „za Albance je to bila prava katastrofa“, jer je značilo da u okvirima novostvorene albanske države ne mogu da ujedine sve svoje zemlje.⁷⁴ Albanci su se borili protiv Srbije i Crne Gore da bi se spasli, da bi sprečili podelu „albanske teritorije“ i razrešili albansko pitanje stvaranjem vlastite države, da bi potom preko svog oslobodilačkog pokreta, koji je još jednom potvrdio njihovu hrabrost, učestvovali u demontiranju Turskog carstva.⁷⁵

Prvi svetski rat

Kada je reč o Prvom svetskom ratu, tragičnom sukobu koji je desetkovao srpsku populaciju, srpsko viđenje uloge Albanaca pokazuje da su oni iskoristili srpsku dramu da se teritorijalno prošire, da iscrtavaju granice oružanim pobunama prema svojim zamislima i da stanovništvo izlože svirepom nasilju. Umesto da se zajedno bore protiv Austrougarske, Albanci su dezertirali iz srpske vojske i organizovali prekogranične upade.⁷⁶ U skladu sa predstavom da su Albanci uvek delovali protiv Srba, izlagali ih dodatnom nasilju i u najtežim trenucima njihove borbe protiv okupatora, navodi se da su 1915. prilikom povlačenja srpske vojske preko Albanije pred vojskom Austrougarske Albanci ubijali, pljačkali, tj. činili sve da iskoriste tragičan trenutak u kome se srpska vojska našla.

U albanskoj naraciji predstava je drugačija. Prvo, Albanci sebe vide kao saborce Srba u borbi protiv Austrougarske. Drugo, insistira se na tome da su sami Srbi više zla naneli sebi nego bilo ko drugi, a da su napadi Albanaca, tamo gde su se događali (tokom prelaza srpske vojske preko Albanije) razumljivi, jer su posledica

72 D. Bogdanović, *o. c.*, str. 166.

73 *Ibidem*, str. 167.

74 H. Zdravković, *o. c.*, str. 45.

75 Đ. Borozan, *o. c.*, str. 55.

76 Lj. Dimić, Đ. Borozan, *o. c.*, str. 22.

prethodnih napada Srba na njih – prema tome, reč je o „reaktivnom zlu“. Treće, za Albance je Prvi svetski rat predstavljao priliku da se oslobode Srba, da se ujedine i stvore svoju nezavisnu državu.

Drugi svetski rat

Srpska linija tumačenja i u ovom sukobu Albance određuje kao saradnike neprijatelja, u ovom slučaju sila Osovine, kao protivnike koji su pristali na italijansku okupaciju ne bi li stvorili veliku Albaniju. Albanci su okupaciju predstavili kao oslobođenje od glavnih, vekovnih okupatora Srba, insistirajući na tome da je razlika između četnika i partizana za njih irelevantna jer su Srbi u svakoj političkoj varijanti za njih najveći neprijatelji. Međutim, na nešto drugačiji stav nailazimo kod Envera Hodže, koji tvrdi da su „najbolji predstavnici komunističkih grupa još 1939. započeli borbu protiv fašističkih okupatora“,⁷⁷ kao i da je kasnije KP Albanije pozvala narod Kosova da „ustane u borbu pod rukovodstvom KP Jugoslavije, zajedno sa narodima Jugoslavije, pod komandom Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije“.⁷⁸ Cilj je bio zbaciti fašističke okupatore,⁷⁹ a zatim pravedno rešiti nacionalno pitanje Albanaca, tj. ujediniti Kosovo i Metohiju s Albanijom u skladu sa principom samoopredeljenja. Umesto ispunjavanja obećanog rešenja nacionalnog pitanja, nakon završetka Drugog svetskog rata izvršen je pokolj nad Albancima na Kosovu i Metohiji.

Različite predstave kao da, s jedne strane, govore o pravim motivima svrstavanja na stranu fašista – neprijateljstvo prema Srbima, zbog čega je okupacija Italije bila prihvatljiva opcija budući da im je omogućavala da „skinu Jugoslaviju s vrata“ i da stvore veliku Albaniju, a s druge strane, posredstvom antifašističke borbe komunisti one govore o politički korektnom svrstavanju na stranu pobjednika, koje proizlazi iz iskonskog slobodarskog duha albanskog naroda.

U razdoblju nakon Drugog svetskog rata kontroverze se i dalje nižu. Albanci smatraju da su ih jugoslovenski komunisti prevarili jer su im obećavali da će po završetku rata, ukoliko se u većem broju pridruže antifašističkoj borbi, Kosovo i Metohija pripasti Albaniji, što se nije desilo. U novoj državi bili su izloženi represiji, diskriminaciji i eksploataciji – sve zbog svoje etničke pripadnosti. Dakle, nova Jugoslavija nije bila i njihova domovina.

Albance pak Srbi percipiraju kao neloyalnu manjinu, koja ne samo da se u malom broju pridružila antifašističkom otporu već je unutar njenog korpusa postojala i jaka profašistička struja, koja je nadživela kraj rata. Kada je reč o komunističkoj represiji, ona se sprovodila i nad Srbima, a o diskriminaciji je teško govoriti

77 E. Hodža, *o. c.*, str. 1.

78 *Ibidem*, str. 79.

79 Jedan od komandanata Hadži Leši, „kapetan Leši, oslobodio je grad Debar, Tetovo, Gostivar“. E. Hodža, *o. c.*, str. 94.

kada je, na primer, Albanac Fadilj Hodža mogao da bude izabran za potpredsednika Predsedništva (1978–1979).

Prema srpskom tumačenju, šezdesetih godina, kao što smo već pomenuli, Srbi masovno napuštaju Kosovo i Metohiju zbog nasilja kojem su izloženi (po njima, to je još jedno poglavlje etničkog čišćenja i izraz potrebe da Kosovo postane etnički homogeno), a po albanskom tumačenju, oni odlaze zbog nepovoljnih ekonomskih okolnosti u nerazvijenom Kosovu. Pobuna Albanaca 1981. i njihov zahtev da Kosovo postane republika Srbi su doživeli kao izraz tvrdokornih secesionističkih težnji i kao prvi korak u „paranju“ socijalističke Jugoslavije, dok je za Albance to predstavljalo legitimno iskazivanje prava na samoodređenje, pogotovu imajući u vidu više-decenijsku represiju. S druge strane, Ustav iz 1990. za Albance je predstavljao potpuno ukidanje autonomije, dok je za Srbe to predstavljalo ukidanje onih elemenata državnosti pokrajine koji su narušavali jedinstvo Republike Srbije, ali ne i kulturnu autonomiju albanske manjine.⁸⁰ Dakle, autonomija nije ukinuta već ograničena.

Osamdesetih godina Kosovari su tvrdili da su Srbi eksploatisali Kosovo i da ono nije dobijalo odgovarajući deo jugoslovenskih fondova za razvoj, dok su jugoslovenske/srpske vlasti tvrdile da se „sasvim suprotno od neprijateljskih parola o 'brutalnoj eksploataciji' Kosova od strane Srbije i Jugoslavije, mora konstatovati da je Kosovo najveći potrošač srpskih i jugoslovenskih sredstava namenjenih razvoju nerazvijenih“.⁸¹ Drugim rečima, iz saveznog fonda „Kosovo je dobijalo nesrazmerno veći deo subvencija i neposrednih investicija“ od drugih nerazvijenih delova Jugoslavije. Štaviše, Srbija je, uprkos svojim ekonomskim problemima koji su doveli do njenog razvojnog zaostajanja, morala da doprinosi saveznom Fondu za nerazvijene sa preko 50% svoje neto privredne akumulacije.⁸²

JUNACI

U istorijskom balkanskom metežu, višesmernom pomeranju i prožimanju stanovništva, dugotrajnoj nesavršenoj podudarnosti religijskog i etničkog identiteta, svaka od strana nastojala je da formuliše vlastitu „etnički čistu“ listu junaka kojima pripada slava i koji potvrđuju (samo)pripisane osobine šire zajednice kojoj pripadaju, kao i svoju ključnu ulogu u prelomnim regionalnim zbivanjima. Paralelno sa tim nastojanjima, junaci Druge strane se osporavaju, omalovažavaju ili prisvajaju iako bi upravo burna priroda istorijskog toka upućivala i na mogućnost zajedničkog uvažavanja bar pojedinih junaka. Pojednostavljeno govoreći, u srpskoj naraciji albanski junaci

80 O kulturnim pravima Albanaca do devedesetih godina videti: Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian, A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998.

81 D. Bogdanović, o. c., str. 242.

82 Videti: Kosta Mihailović, „Ekonomski položaj Srba u Jugoslaviji“, u: A. Đilas (ur.), *Srpsko pitanje*, Politika, Beograd, str. 187–200.

gotovo da ne postoje, oni koji se takvim predstavljaju ili pripadaju nealbanskom etničkom korpusu ili ne zaslužuju istorijsku slavu jer su po pravilu delovali u službi stranih, antisrpskih interesa. U albanskoj vizuri srpski junaci su često deo mitomanije, snoviđenja o veličini u osnovi istorijskih gubitnika, ili su nelegitimni jer njihova slava počiva na ekspanziji, otimanju tuđih teritorija, na tlačenju starosedelaca, suseda, manjina. Da pogledamo nekoliko primera.

Skenderbeg (Đorđe/Đurađ/Đerđ Kastrioti, 1405–1468) za Srbe je primer prisvajanja njihovog junaka od strane Albanaca, pošto je on poreklom Srbin/Crnogorac (otac Jovan sahranjen u Hilandar, majka Vojislava). Islam je prihvatio kada ga je otac poslao kao taoca Turcima, koji su ga naučili ratnim veštinama. Tada je i dobio ime Skender.⁸³ U kasnijem životu se odmetnuo od Turaka, vratio svom hrišćanskom imenu⁸⁴ i do smrti se suprotstavljao osmanskoj sili, a povremeno i mletačkoj.

Za Albance Skenderbeg je njihov nacionalni heroj, rođen u okolini Debra (današnjoj Albaniji) od oca Albanca katolika i majke srpskog porekla. On predstavlja junaka koji je organizovao istrajan albanski otpor Turcima u borbi za nezavisnost, kao i odbranu hrišćanskog sveta. Drugim rečima, on je metafora za hrabrost albanskog naroda i borbu za nacionalno oslobođenje.

Skenderbeg je nesumnjivo „ambivalentna ličnost“ s obzirom na to da je menjao veru i da je verovatno mešovite etničke pripadnosti. Međutim, strane koje ga svojataju ne sagledavaju ga unutar tih ambivalentnosti. Pored njega, i vođu Karađorđu, tj. Đorđu Petroviću, pripisuje se albansko poreklo (on navodno potiče iz albanskog plemena Klimenti), kao i već pomenutom Milošu (K)Obiliću (tj. Miloshu Kopiliku). Junak koji je po predanju ubio turskog cara Murata prema albanskoj naraciji je iz Drenice, tj. on je albanske nacionalnosti iako ne postoje pouzdani dokazi da je on uopšte stvarna istorijska ličnost. Primetno je, dakle, nastojanje da se ukaže da je iz albanskog nacionalnog korpusa poteklo niz ličnosti (pored Aleksandra Makedonskog, Justinijana, Dioklecijana, kojima se takođe pripisuje albansko poreklo) koje su odigrale važnu ulogu u srpskoj istoriji.⁸⁵ Ovakva nastojanja, „prisvajanja“ bez obzira na empirijsku zasnovanost, paradoksalno kriju i mogućnost prepoznavanja spona, a ne samo etničkih rivalstava, odnosa nadređenosti i podređenosti, identitetskog ekskluziviteta i teritorijalnih pretenzija. Spone bi se razaznale kada bi strane u sporu utemeljivale vlastite identitete i na široj paradigmi sadržanoj u iskazu „Balkan balkanskim narodima“.

Kada je u pitanju slavljenje nespornih albanskih ličnosti, tu se takođe pojavljuju sukobljene naracije. Albanska naracija stavlja naglasak na one ličnosti koje su imale istaknutu ulogu u borbi za konstituisanje nacionalnog jedinstva, teritorijalnog odvajanja od Srbije, kao što su na primer Paško Vasa i Hasan Priština. Paško Vasa

83 P. Imami, *o. c.*, str. 42.

84 D. Bogdanović, *o. c.*, str. 52.

85 Prema mišljenju istoričara sa Kosova, Aleksandar Makedonski je, preko gena svoje majke Olimpijade, Ilirac, tj. Albanac. Mirko Rudić, „Čije su kosovske ulice i trgovci“, *Vreme*, br. 1134, 27. septembar 2012, www.vreme.com.

(1825–1892) smatra se ključnim „preporoditeljom“, tj. ideologom koji je uložio veliki napor da se uprkos religijskim, političkim i socijalnim razlikama među Albancima stvori jedinstvena nacionalna svest. Čuven je stav P. Vase da je „vera Albanaca vera u Albaniju“.⁸⁶ Prema Đ. Borozanu, on jeste bio „vrsni propagator teritorijalne i etničke posebnosti Albanije i Albanaca“.⁸⁷ Između potčinjenosti nekoj slovenskoj državi i pripajanja nekoj velikoj evropsko državi, za njega nije bilo dileme – pripajanje bi bio nedvosmislen izbor.⁸⁸ Borba protiv Srbije, Crne Gore i Grčke, tj. „uzurpatora“, „okupatora“, „kolonizatora“, određivala je sve opcije, izbore, odgovore.

Hasan Priština je jedan od prvaka Komiteta za odbranu Kosova (osnovanog 1912. s ciljem da se bori protiv imperijalnih sila i strane okupacije Kosova i drugih albanskih krajeva),⁸⁹ koji se borio protiv Porte, ali i Srba u prilog stvaranju albanske države u granicama koje bi obuhvatale srpske teritorije, pre svega Kosovo. S tim ciljem je i služio okupacionim trupama u Prvom svetskom ratu (Đ. Borozan ga zbog toga naziva političkim „nadničarom“).⁹⁰

U srpskoj verziji, ove dve značajne ličnosti sa stanovišta razvoja albanske nacionalne samosvesti i uspostavljanja nezavisne države pamte se kao ogorčeni, beskompromisni protivnici u službi nasilnog ekspanzionizma i interesa Austrougarske i Bugarske.

U istorijskim rekonstrukcijama koje su na delu, i kolaboracionisti, saradnici fašista u Drugom svetskom ratu, kao što je Džafer Deva, osnivač SS divizija na Kosovu, „organizator Abverovih obavještajnih službi“⁹¹ ili Šaban Poluža, jedan od vođa balista, tretiraju se kao nacionalni heroji.⁹² Za Šabana Polužu, na primer, navodi se da se borio protiv zlodela četnika (u Novom Pazaru), da se pred kraj rata pridružio partizanima, ali ih je: „...brzo napustio kada je vidio kakve su zločine u Drenici napravili partizani. Stoga je odlučio da se sa svojim ljudima bori protiv njih. [...] U vrijeme oružanog otpora partizanima u Drenici i u Bajgarskoj salji (kod Mitrovice) pokazao se kao veliki borac i junak. On je u svom životu bio izuzetno naklonjen svom narodu, izvršavao je sve zadatke koje mu je narod postavio i kao takav bio prihvaćen od cijelog naroda, tako da je, kako kaže Ajet Hadžija, Poluža danas postao

86 „Albanci, vi se međusobno ubijate/ na sto stranaka ste podeljeni/ jedan se kaže muslimanom drugi hrišćaninom/ jedan se kaže Turčinom, drugi latinom/ onaj Grkom, onaj drugi Slovenom/ ali svi ste braća, jadni moji/ popovi i hodže su vas osurovili.../ Albanci, probudite se iz sna/ sjedinite i pobratimite se u jednoj veri/ nemajte ni kuriju ni crkvu ni džamiju/ vera Albanaca je vera u Albaniju...“ Poema Paška Vase iz 1880. navedena je prema D. Bataković, *o. c.*, str. 56.

87 Đ. Borozan, *o. c.*, str. 27.

88 S. Rizaj, str. 189–192, navedeno prema Đ. Borozan, *o. c.*, str. 28.

89 Đ. Borozan, *o. c.*, str. 75.

90 *Ibidem*, str. 61, 73.

91 *Ibidem*, str. 323.

92 Halil Matoši, analitičar iz Prištine, kaže da su takve promene/rekonstrukcije logične jer su „Balkanci, pa i Albanci taoci istoricizma, taoci mitske i ideološke interpretacije istorije“. Navedeno u: Mirko Rudić, „Čije su kosovske ulice i trgovi“, *Vreme*, br. 1134, 27. septembar 2012, www.vreme.rs.

nacionalni heroj.⁹³ Prema srpskom gledištu, njegov otpor prema novoj jugoslovenskoj vlasti 1945. predstavljao je napor da se po svaku cenu „očuva ono što je stvorio fašizam“, da se destabilizuje Kosovo i Metohija, zbog čega je 1945. uvedena vojna uprava od strane nove vlasti.⁹⁴

I poslednje poglavlje sukoba nosi izraziti pečat suprotstavljenih tumačenja. Čelnici OVK, a iznad svih Adem Jašari, za Kosovare predstavljaju heroje, a za Srbe su oni teroristi.

S druge strane, istaknuti Albanci s kojima su Srbi imali uspešnu saradnju u albanskoj naraciji tretirani su kao izdajnici. Najbolji primer za to je Esad-paša Top-tani, koji je nakon završetka Prvog svetskog rata, posebno u toku Pariske mirovne konferencije (1919–1920), bio spreman na saradnju i savezništvo sa Srbima. Time je automatski izneverio nacionalne interese svojih sunarodnika. Ubio ga je u Parizu albanski student 1920. kao najvećeg izdajnika i kao takav je ubeležen u albanskoj istoriji. Za Srbe on je bio razuman saveznik, spreman da se zajedno sa njima usprotivi pritisku spoljnih sila, posebno Italije. „Saradnja srpske vlade, a potom i vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa Esad-pašom Toptanijem važno je poglavlje u istoriji srpsko-albanskih odnosa. Bio je to prvi zajednički pokušaj da se sporna pitanja između dva naroda rešavaju po načelu 'Balkan balkanskim narodima', na način koji je, uz određene teritorijalne ustupke Srbiji, a potom i Kraljevini SHS, trebalo da ugasi stara žarišta međusobnih sukobljavanja.“⁹⁵

SELEKTIVNO PAMĆENJE

Istorijske naracije koje insistiraju na tome da su ključne odlike odnosa Srba i (kosoovskih) Albanaca večno neprijateljstvo, nepomirljivi interesi i nasilje, nužno potiskuju iz sećanja svedočanstva o periodima suživota, o trenucima savezništva, saradnje, izostanka netrpeljivosti. Insistiranjem na crno-belim matricama, koje su se navodno uspostavile na samom početku susretanja dva naroda i rezultirale bespogovornim, trajnim antagonističkim podelama na starosedeoce/osvajanje, prosvetlene narode / varvarska plemena, žrtve/vinovnike, zanemaruje se istorijska dinamika koja nije imala jednoznačnu, determinisanu putanju, iskustva koja nisu uvek i na svakom mestu nosila negativni predznak. Previdi su rezultat mnogih faktora, ali, između ostalog, treba ukazati i na onaj faktor koji u (re)konstrukciji istorijskih naracija posmatra svaku od dve zajednice kao da su od iskona bile homogene, kompaktne, od početka jasnog etničkog i religijskog predznaka. Zajednice bez unutrašnjih socijalnih raslojavanja i političkih podela. Paralelni svetovi se uzdižu kao da

93 Estellt von Bushido, Šaban Poluža/Shaban Polluzha, Der Retter von Novi Pazar, Balkan forum, 4. jul 2010, www.balkanforum.info.

94 Đ. Borozan, o. c., str. 497. i 500.

95 D. Bataković, o. c., str. 127–128.

unutar svake od zajednica nisu postojali sukobi koji su se temeljili na različitim klasnim/ekonomskim, političkim interesima i podelama, kao da identiteti nisu određeni i socijalnim statusom a ne samo (homogenizujućom) etničkom pripadnošću.

Na taj način su razni oblici diskontinuiteta, do kojih je dolazilo zbog migratornih kretanja, ekspanzije carstava, ekonomskog raslojavanja, i promene religijske pripadnosti, potisnuti iz sećanja. U različitim delovima geografskog prostora, kao i vremenskim sekvencama u kojima je dolazilo do susretanja dva naroda, religijske razlike, na primer, nisu bile apsolutna naddeterminanta, niti su one predstavljale savršeno iscrtane i nepromenljive linije podele. Događalo se, između ostalog, da su delovi i jedne i druge zajednice ponegde i katkad delili istu veru – bilo katoličku, pravoslavnu ili muslimansku. Drugim rečima, etnički i religijski predznaci nisu uvek sledili istovetnu matricu niti su se savršeno poklapali sa jednačinom – Srbi jednako pravoslavci, Albanci jednako muslimani. Nadalje, gubi se iz vida da je proces asimilacije išao u oba pravca na određenim područjima na kojima su se našli ili su pristizali, kao i u pojedinim trenucima u zavisnosti od spoljašnjeg poretka moći – ponegde su slovenizirani Albanci, a ponegde su albanizovani Srbi. Društvena promocija je dovodila do slovenizacije Arbanasa u pojedinim krajevima, i obrnuto, albanizacije Srba u drugim, čime su nastupili procesi simbioze Slovena i Albanaca.⁹⁶ Na istom temelju su se uspostavljale i bliske porodične veze između pojedinih srpskih i albanskih despota. Nadalje, postoje i svedočenja o dugovečnom izostanku neprijateljstva, o suživotu na temelju tolerancije. Hrvatski istoričar Bernar Stuli u tom smislu navodi da je uoči Berlinskog kongresa: „...cijelo crnogorsko-albansko granično područje bila jedna oblast, u kojoj su još plemenske organizacije vjekovale, živjeći po svojim privilegijama. [...] Bilo je tu dakako neizbežnih i čestih plemenskih svađa i sporova, ali frontalnog crnogorsko-albanskog spora i borbe nikada nije bilo u pravom smislu riječi; naprotiv, pitanje se neke frontalne etničke granice nikada nije ni postavljalo...; vjerske razlike bile su uglavnom formalnost (sa manjim izuzetkom muslimana) bez važnijih posljedica; bio je raširen bilingvitet; ukratko, stoljetne veze bile su mnogostruke i svestrane.“⁹⁷ Upravo naznačeno govori u prilog ideji prožimanja, tj. o zajedničkom pripadanju široj istorijskoj slici.

Nesporno je da su Srbi i Albanci sa Kosova i Metohije često bili na suprotnim stranama, da je „neprijatelj mog neprijatelja, moj prijatelj“ neretko bila paradigma na kojoj su počivale borbe za identitet, teritoriju, samostalnost, ali gotovo su potpuno zapostavljeni, ili su svakako manje poznati i primeri kada su Srbi i Albanci bili na istoj strani, vodili borbe protiv zajedničkog neprijatelja, međusobno se uvažavali.

U rekonstrukciji ranih istorijskih iskustava P. Imami navodi istoričara K. Jirečka koji ističe da su Arbanasi od III veka neprijateljski raspoloženi prema Grcima, ali da „su vrlo rado“ služili u srpskoj vojsci kralja Dušana, koji ih je pomagao i davao

96 Dolazilo je, na primer, do „asimilacije Arbanasa, odnosno albanizacije Slovena naseljenih u ravničarskim predelima srednje i južne Albanije“. P. Imami, o. c., str. 23.

97 Navedeno prema: P. Imami, o. c., str. 140.

povlastice,⁹⁸ čime se nagoveštavaju poglavlja savezništva. Na tom tragu se ističe i činjenica da je u trenutku kada je Dušan postao car 1348. njegova titula glasila: „Car i samodržac Srbijem, Grkom, Blgarom i Arbanasom“.⁹⁹

Religijske, socijalne i političke podele unutar recimo albanskog korpusa takođe su doprinosile razućenijem odnosu prema drugoj strani. Katolički Albanci su u više navrata zajedno sa Srbima učestvovali u borbi protiv Turaka. Zatim, u okviru albanske političke elite nailazimo na dug trag unutrašnjih podela u zavisnosti od odnosa prema spoljnim silama i susedima. Postojali su i protivnici i pristalice turske vlasti, a kasnije protivnici Austrougarske ekspanzije,¹⁰⁰ kao i italijanske vlasti.¹⁰¹ Protivnici su se zalagali za tešnju saradnju sa neposrednim susedima, pre svega sa Srbijom. Nadalje, analize pokazuju da je i društvena diferencijacija unutar albanskog stanovništva izazvana islamizacijom (koja je dovela do raslojavanja između „odnarođenih i turcizovanih arbanaških paša i begova“ i ostatka naroda) imala za posledicu i različite tipove odnosa pojedinih njegovih segmenata sa srpskim stanovništvom. U meri u kojoj „je sačuvana narodna fisovska organizacija, kao u Malesiji i Miriditiji, islamizacija je imala malo uspeha“, što je doprinosilo „prijateljskim odnosima Arbanasa sa srpskom državom u XIX veku“. Drugim rečima, tamo gde tradicionalni identitet Albanaca, njihov način života nisu narušeni, gde nije došlo do oštre socijalne polarizacije, tamo su bili mogući prijateljski odnosi sa Srbima.¹⁰² Najzad, treba pomenuti i postojanje kulturnih spona između dva naroda koje su takođe nadilazile stereotip o trajnoj udaljenosti i večnom neprijateljstvu. P. Imami na primer navodi da je u Beogradu od 1902. do 1906. izlazio list *Albanija* na srpskom i albanskom, koji se zalagao za slogu Srba i Albanaca.¹⁰³ Izloženu sliku treba dopuniti činjenicom da se srpski prosvetitelj Dositej Obradović upoznao s albanskom kulturom i da je naučio albanski jezik, da je B. Nušić govorio o bliskosti i srodnosti dva naroda, da je Dimitrije Tucović kritikovao spoljnu politiku srpske države prema Albaniji zalažući se za povezanost i saradnju, a da je, na primer, narodni poslanik Dragiša Lapčević u svom govoru u Narodnoj skupštini 6. februara 1914. odao poštu arbanaškim revolucionarima.¹⁰⁴

98 *Ibidem*, str. 21.

99 *Ibidem*.

100 Albanci i Srbi su postigli dogovor 1901. na primer, da se na svaki način, pa i oružano suprotstave pokušaju izgradnje železnice od strane Austrougarske kroz Bosnu preko novopazarskog sandžaka sve do Mitrovice. Videti: P. Imami, *o. c.*, str. 167.

101 U opisu učesnika Pariske konferencije navodi se da su postojale tri struje među albanskim predstavnicima – u službi Italije, velike Albanije i Albanije i Srbije, kao i da je Nikola Pašić bio zainteresovan za razvoj prijateljskih veza sa Albanijom u odbrani Balkana od spoljnih nasrtaja. Lj. Dimić, Đ. Borozan, *o. c.*, tom II, str. 18–19. Kasnije se mogu pratiti podele albanskih političara na ekstremene nacionaliste, monarhiste, komuniste, kako navode ovi autori.

102 V. Stojančević, Đ. Borozan, Lj. Dimić, *o. c.*, str. 82.

103 P. Imami, *o. c.*, str. 170.

104 „Godine 1806. na bedemima Beograda čuo se uzvik juriša na arbanaškom jeziku. U istoriji Šumadije, u njezinoj revoluciji, mi nalazimo ljude koji su takoreći genijalni revolucionari, a poreklom

Dakle, višeglasje je postojalo kada je u pitanju određivanje odnosa Srba i (kosovskih) Albanaca.

Na kraju moramo reći da je obnavljanje sećanja na pozitivna iskustva svakako važno u relativiziranju bar pojedinih predrasuda i dehumanizujućih stereotipa. Međutim, ono će imati puni smisao kada se obe strane posvete traganju za *win-win* rešenjima, afirmaciji paradigme „Balkan balkanskim narodima“, čime bi umanjile i moć spoljnih sila koje, između ostalog, eksploatišu i uvrežene stereotipe i predrasude u politici potčinjavanja.¹⁰⁵ Do tada paralelni, suprotstavljeni svetovi sećanja i dalje će sudelovati u oblikovanju budućnosti i podređenosti.

ZAKLJUČAK

Brojne istorijske kontroverze između Srba i Albanaca za sada su očigledno nerešive. Transformacija naracije podrazumeva da se zapravo umanju važnost kontroverzi i da se na sasvim drugoj pozornici razmatraju međusobni odnosi i iskustva. Na pozornici na kojoj će se velikim potezima istorijske četkice iscrtavati opšta načela istorijskog iskustva na balkanskim prostorima koja govore da ima više nedovršenih istina i da su svi obeleženi kao „žrtve“ i „vinovnici“. Zajedničkom iskustvu pripadaju krugovi nasilja koje su strane vršile jedna nad drugom, kao i nasilja kojem su bile izložene od strane spoljnih sila. Na drugačijoj pozornici se mora radikalno domisliti činjenica vlastite marginalnosti na svetskom platnu moći, do kraja izvesti implikacije često izricanog zaključka da su svi na ovim prostorima „monete za potkusurivanje“, i utvrditi da li se periferni položaj može i da li se ikada nadigrao međusobnim poništenjem, neprijateljstvom. Transformacija naracije na kraju zahteva i odgovor na sledeće pitanje: da li je put iskakanja iz starih matrica neprijateljstva, nerazrešenih kontroverzi, spoljne instrumentalizacije, potraga i za novim **savezništvom u sećanju**?

Rečeno bi upućivalo na zaključak da ukoliko ozbiljno problematizujemo izazov pomirenja, tada moramo pored redefinisavanja prostora dijaloga i eventualnog prelaska na teren gde su sukobljene naracije razmrsivije, pažnju usmeriti i na izazove sadašnjosti koje donose transnacionalni procesi. Po prirodi stvari, oni podrivaju temelje nacionalnih država, dovode u pitanje kapacitete država, posebno malih i slabih, za autonomiju, tj. samoodređenje. Dakle, u sadašnjem trenutku izraz narušene suverenosti Republike Srbije dramatično se ogleda i u nelegalnoj secesiji Kosova koja dobija spoljni legitimitet, a suverenost Kosova kao potencijalno nezavisne države unapred je narušena načinom njenog nastanka (bombardovanjem i etničkim čišćenjem nealbanaca), presudnim uticajem međunarodnih aktera u sprovođenju

su Arbanasi.“ D. Lapčević, govor iz NS, 6. februar 1914. „Srbija i Albanci, Pregled politike Srbije prema Albancima od 1878. do 1914“, <http://sr.wikisource.org>.

105 Knjiga N. Malkoma je primer takve vrste akademske eksploatacije. Videti: Noel Malcolm, *Kosovo – A Short History*, London, 1998.

projekata „izgradnje države“, kao i rasprostiranju onih transnacionalnih procesa koji se odvijaju u senci legalnih tokova i umrežavanja. Tu pre svega mislimo na upadljivo širenje (globalnog) kriminala na prostoru Kosova.¹⁰⁶

Rečenim želimo još jednom da sugerišemo tezu da se **pomirenje** može posmatrati kao **značajan sadržaj deperiferizacije**, uslov uvećanja autonomije i jačanje pretpostavki razvoja na temelju novih formula zajedništva. Sve dok se insistira na večnom kruženju unutar nepomirljivih naracija, na zaboravu pozitivnih iskustava, na izgradnji vlastitog identiteta poricanjem identiteta Drugog, na „samoinstrumentalizaciji“ zarad interesa moćnih spoljnih aktera, i dok se zamašni izazovi globalnih procesa ne raspoznaju, nove, plodonosne formule razumevanja, saradnje i zajedništva izostajaće, a pomirenje će ostati trajno nedostižan učinak.

Literatura

- Allcock, John B., *Explaining Yugoslavia*, Columbia University Press, New York, 2000.
- Arendt, Hannah, *Between Past and Future*, Penguin Books, New York, 1978.
- Arent, Hana, *Istina i laž u politici*, Filip Višnjić, Beograd, 1994.
- Bataković, Dušan, *Kosovo i Metohija – istorija i ideologija*, Čigoja, Beograd, 2007.
- Bogdanović, Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, SANU, Beograd, 1985.
- Borozan Đorđe, *Velika Albanija*, Vojnoistorijski institut vojske Jugoslavije, Beograd, 1995.
- Dimić, Ljubodrag, Borozan, Đorđe (ur.), *Jugoslovenska država i Albanci*, tom I, II, Službeni list, Beograd, 1998.
- Dilas, Aleksa (ur.), *Srpsko pitanje*, Politika, Beograd, 1991.
- Glenny, Misha, *McMafia: Crime Without Frontiers*, The Bodley Head, London, 2008.
- Hodža, Enver, *Titoisti – istorijski zapisi*, Institut za marksističko-lenjinističke studije CK KPA, Izdavačka kuća „8 Nentori“, Tirana, 1982.
- Hofbauer, Hannes, *Eksperiment Kosovo – povratak kolonijalizma*, Albatros plus, Beograd, 2009.
- Imami, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Samizdat, Free92, Beograd, 2000.
- Kostovicova, Denisa, *Kosovo: The Politics of Identity and Space*, Routledge, London/New York, 2005.
- Nakarada, Radmila, *Raspad Jugoslavije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- Nordstrom, Carolyn, *Shadows of War*, University of California Press, Berkeley, 2004.
- Said, Edward W., *Culture and Imperialism*, London, Vintage, 1994.
- Said, Edward W., „A Method for Thinking about Just Peace“, in: Pierre Allan, Alexis Keller (eds.), *What is a Just Peace?*, Oxford University Press, 2006, str. 176–194.
- Stojančević, Vladimir, Borozan, Đorđe, Dimić, Ljubodrag, *Zemlja živih*, NIC Vojska, MNE-MOSYNE, Beograd, 2004.
- Suhreke, Astri, Berdal, Mats (eds.), *The Peace in Between*, Routledge, London, 2012.
- Taleb, Nasim Nikolas, *Crni labud*, Heliks, Smederevo, 2010.
- Toynbee, Arnold, *A Study of History*, Oxford University Press, London, 1977.
- Vickers, Miranda, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998.
- Zdravković, Helena, *Politika žrtve na Kosovu*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2005.

106 Videti: Misha Glenny, *McMafia: Crime Without Frontiers*, The Bodley Head, London, 2008.

Mladen Stojadinović
Centar za studije mira

PROCES POMIRENJA NA KiM – PREPREKE I PERSPEKTIVE

Sažetak: U ovom tekstu autor prvo izlaže različita teorijska shvatanja pomirenja, njegovog sadržaja i dinamike, a zatim, prihvatajući Krisbergovo određenje faza i pretpostavki pomirenja, analizira u kojoj meri je ono moguće u odnosu Srba i Albanaca sa Kosova, i koji je domašaj konkretnih, malobrojnih napora da se ono podstakne. U zaključku naglašava da je put ka pomirenju u srpsko-albanskim odnosima dugotrajan i nimalo lak, kao i da mora obuhvatiti dekonstrukciju nacionalnih mitova, međuetničkih stereotipa i predrasuda, što bi vodilo i rekonstrukciji samih nacionalnih identiteta.

Ključne reči: pomirenje, L. Krisberg, istina, pravda, bezbednost, obzir, multi-perspektivnost, KiM.

POMIRENJE KAO KONCEPT

Donedavno je tema pomirenja bila prisutna pre svega u kolokvijalnom, a manje u akademskom govoru. Tek od pre nekoliko decenija pomirenje je prepoznato kao jedna od poslednjih, tačnije, završna faza u procesu rešavanja sukoba.¹ Nije uopšte lako definisati pomirenje, te ćemo zato izložiti nekoliko određenja ovog pojma, da bismo kasnije prešli na objašnjenje rezultata napora koji se radi pomirenja ulažu u srpsko-albanskim odnosima. Pre toga želimo da kažemo da još uvek postoji mnogo konfuzije u vezi sa korišćenjem ovog pojma i da čak i oni koji se njime najviše bave nisu sigurni šta se sve pod pomirenjem podrazumeva.² Mi ovde dajemo neke naznake sadržaja koji se upotrebom tog termina želi prizvati. Recimo, u jednom od cenjenih priručnika za rešavanje sukoba kaže se da: „Pomirenje jeste konačni cilj izgradnje mira, kada protivnici razviju novi odnos uzajamnog opraštanja,

1 Charles Hauss, „Reconciliation“, u: *Beyond Intractability*, ed. by Guy Burgess and Heidi Burgess, Boulder: University of Colorado, Conflict Research Consortium, 2003, str. 1.

2 David Bloomfield, *On Good Terms: Clarifying Reconciliation*, Berghof Report No 14, Berlin: Berghof Center for Constructive Conflict Management, 2006, str. 5.

prihvatanja i poverenja.³ Prema Johanu Galtungu, pomirenje podrazumeva završetak neprijateljstava i lečenje, tj. rehabilitaciju.⁴ Dakle, pomirenje među sukobljenim stranama jeste krunsko dostignuće zalečenja rana (psiholoških, socioloških, individualnih i kolektivnih), koje su ostale posle upotrebe nasilja, a ne samo prestanak tog nasilja. Lederah, autor koji je možda dao i najznačajniji doprinos teorijama pomirenja, smatrao je da ono mora obuhvatati četiri elementa: istinu, pravdu, milosrđe i mir.⁵ Ne može se očekivati da svi činioци procesa pomirenja slede u isto vreme, pogotovo ne od strane istog aktera.⁶ Minimum koji se od strana obično zahteva jeste da promene svoje viđenje prošlih događaja na način da ne osećaju mržnju ili bes, bar ne u meri koja onemogućava stabilan mir. Ovde se radi o povratku u stanje ispravnog, na jednakom dostojanstvu zasnovanog međusobnog odnosa.

Vilijam Long i Piter Breke su proučili 430 slučajeva sukoba u 109 zemalja i zaključili da preko 60 posto onih koji su okončani gestovima pomirenja kasnije nisu ponovo postali nasilni.⁷ Moglo bi se pomisliti da je i ovaj procentualni udeo nizak, budući da, dakle, ima 40 posto slučajeva u kojima se nasilje ponovo manifestuje čak i ako su potezi dobre volje povučeni. Međutim, ako se zna da samo devet posto sukoba dovodi do trajnog mira ukoliko nije bilo pokušaja pomirenja, jasno je koliko i empirijski podaci daju za pravo važnosti ovog procesa.⁸ Mir je teško održiv bez pomirenja, pošto je izostanak promene mentalnog sklopa strana realan uzrok daljeg nasilja i nastavka antagonizama. Mnogi postojeći mirovni sporazumi zapravo ne predstavljaju konačan raskid odnosa žrtava i nasilnika pošto (po definiciji holistički) proces pomirenja uopšte nije napredovao ili nije priveden kraju.

Pomirenje se može razumeti i kao događaj, kao trenutak u vremenu kojim je osvojen prostor za relativno normalno buduće funkcionisanje dojučerašnjih suparnika, mada ga većina autora smatra za proces koji nikada nije do kraja završen. Kelman kaže, takođe, da je pomirenje i proces i ishod rešavanja sukoba.⁹ Ono se odnosi na

3 Heidi Burgess, Guy M. Burgess, *Encyclopedia of Conflict Resolution*, Santa Barbara: ABC-CLIO Inc, 1997, str. 255.

4 Johan Galtung, *After violence: 3R, Reconstruction, Reconciliation, Resolution. Coping with visible and invisible effects of war and violence*, Princeton, NJ: Transcend, A Peace and Development Network, 1999, str. 64.

5 C. Hauss, o. c., str. 1.

6 Louis Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: *From Conflict Resolution to Reconciliation*, ed. by Yaacov Bar-Siman-Tov, Oxford: Oxford University Press, 2004, str. 166.

7 Navedeno prema: Terence H. Buckley, *The Military Role in Reconciliation*, a monograph, Fort Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, 2010. str. 3.

8 T. Buckley, o. c., str. 3.

9 Herbert Kelman, „Reconciliation as Identity Change: A Social-Psychological Perspective“, u: *From Conflict Resolution to Reconciliation*, ed. by Yaacov Bar-Siman-Tov, Oxford: Oxford University Press, 2004, str. 112.

učenje društava (zajednica) da žive zajedno u postkonfliktnom okruženju.¹⁰ Nekada se pomirenje kao postepeni proces odbacuje jer se ne veruje u pomirenje kao ishod, ili se taj ishod vidi kao nepoželjan iz trenutne pozicije nepravde i ugnjetenosti.¹¹ Ali, to nepoverenje se može prevladati uspešnim približavanjem nenasilnim stavovima i institucijama. Mi ćemo uglavnom govoriti o pomirenju kao procesu. U idealnom slučaju, pomirenje sprečava zloupotrebu prošlosti za obnavljanje sukoba.¹² Trebalo bi da rezultat uspešnog procesa pomirenja bude kako promena u stavovima, tako i u ponašanju, ali i u strukturi (institucijama) koja će redukovati verovatnoću da okruženje podstiče nasilno delovanje. Važno je naglasiti da je pomirenje kolektivan, zajednički poduhvat izgradnje društva (u situaciji građanskih ratova, na primer), odnosno međunarodnog društva – kad je reč o međudržavnim sukobima.¹³ Pojmovi povezani sa pomirenjem jesu oprostaj, izvinjenje, prevazilaženje, suđenje, nadoknada itd. Kako bi se stupilo na teren izmirenja, mogu se koristiti saslušanja, suđenja, istraživanja, obrazovanje, čak i psihoterapija, pričanje priča, dramski prikazi, turizam. Vrlo je teško pružiti terapiju celom društvu. Dodali bismo da je krunski zadatak koji se želi ispuniti delegitimizovanje osvete, odnosno prekid spirale nasilja. Složenost procesa pomirenja postaje očigledna kada se uvidi sva osetljivost bavljenja emocijama i sećanjima ljudi koji su preživeli ratove i razaranja. Ne može se očekivati da neko voli one koji su odgovorni za smrt njegovih bližnjih, ali je moguće očekivati da ta osoba prepozna nasilje kao po sebi pogrešno i da odbije da živi isključivo sa negativnim emocijama mržnje, straha i besa. Destruktivni efekti nasilja na one koji su ga počinili, one koji su ga preživeli i one koji su bili njegovi očevici takvih su razmera da nekada ometaju samo prihvatanje stvarnosti i sopstvene uloge u njoj.¹⁴ Tada su potrebne terapije za lečenje trauma koje su uslov uspeha daljeg, pozitivnog angažovanja na pomirenju zaraćenih strana. Individualne traume se, prema njegovom mišljenju, lakše leče, ali one koje odlikuju čitave narode teško je pobediti.¹⁵

10 *Ibidem*, str. 113.

11 D. Bloomfield, *o. c.*, str. 7.

12 Luc Huyse, „The Process of Reconciliation“, u: *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, ed. by David Bloomfield, Teresa Barnes and Luc Huyse, Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2003, str. 19

13 Marcia Byrom Hartwell, „The Role of Forgiveness in Reconstructing After Violent Conflict“, May 1999, <http://sites.tufts.edu/jha/archives/140>, 19. septembar 2011, str. 2.

14 Ervin Staub, „Reconciliation after Genocide, Mass Killing, or Intractable Conflict: Understanding the Roots of Violence, Psychological Recovery, and Steps Toward a General Theory“, *Political Psychology*, Vol. 27, No 6, Malden: Blackwell Publishing Inc., 2006, str. 871.

15 Dennis J. D. Sandole, „Untying the Gordian Knot in the Balkans: RealPolitik, “Business as Usual“ or Thinking ‘Outside the Box’ on Dialogue, Reconciliation and Integration into Euro-Atlantic Structures for Serbia and Kosovo?“, u: *Cutting or Tightening the Gordian Knot? The Future of Kosovo and the Peace Process in the Western Balkans after the Decision on Independence*, ed. by Ernst M. Felberbauer, Predrag Jureković and Frederic Labarre, Vienna: National Defence Academy, Bureau for the Security Policy at Austrian Ministry of Defence, October 2008, str. 174–175.

Drugi autori pak odbacuju kolektivne traume kao nešto neosnovano i nedokazano; kao želje da se kulturološki sadržaji psihologizuju.

Naterati nekoga da se sa drugim pomiri ne samo da je često neostvarivo već ni nema mnogo smisla. Pomirenje se ne dešava direktivom odozgo, već angažovanjem mentalnih i emocionalnih kapaciteta počev od najnižeg, individualnog nivoa.¹⁶ Retko postoji nešto poput „naoružanog pomiritelja“.¹⁷ Prema tome, pomirenje je dobrovoljan i dugotrajan čin ostavljanja za sobom nasilne prošlosti. Ljudima pomirenje treba kako bi se dobro osećali i bili zdravi. To nipošto ne znači ni da će uvek, niti podjednako želeti da u konkretnom postkonfliktnom okruženju ono bude realizovano. Postoji više grupa faktora zbog kojih neki pojedinci lakše pristaju i propagiraju pomirenje: lični, strukturalni i ideološki su neki od njih).¹⁸ Težnja za pomirenjem prepoznata je čak i kod svesnijih životinja – naučnici su posmatranjem utvrdili da npr. šimpanze imaju običaj da ljube i miluju svoje bivše suparnike.¹⁹ Ipak, postoji opasnost da procesi potrebni da do pomirenja dođe budu viđeni kao udaljeni, apstraktni i nevažni za obične ljude, zbog čega je korisno uključiti ih u praktične akcije, zajedničke projekte i dijalog; time oni uviđaju ljudskost u Drugome i bave se otklanjanjem konkretnih teškoća. Pojedinci se mogu miriti sa drugima i time obogatiti i izlečiti interpersonalne odnose, mada se širi sociopolitički kontekst ne može uvek svesti na pojedinačni, niti sastojati samo od ličnih uspeha. Uloga treće strane u procesima pomirenja ponekad je nezaobilazna, budući da akteri često nisu u stanju da prihvate nepravdu i patnju, niti da osvetle vlastitu odgovornost u svemu što se dešavalo.²⁰ Takođe, prve korake često moraju učiniti elite. Ali ako se potreba za pomirenjem (ako je i indukovana spolja i odozgo) ne internalizuje, sam proces ne može biti uspešan.²¹ Zato je najbolje angažovati sve društvene resurse i ljude različitih profila, od zvaničnika, preko intelektualaca, verskih lidera, pa do lokalnih udruženja i pokreta kako bi do svih došla poruka o potrebi pomirenja.

Postoje različiti načini da se pomirenje dostigne – tehnike koje se koriste variraju od jednostranih poteza dobre volje do zajedničkih projekata u oblasti obrazovanja, kulture ili bezbednosti.²² Prvi korak ka oprostaju može biti izvinjenje – ako je iskreno i lišeno ograničenja dnevne politike. Bez istine ne može biti pomirenja prosto zato što se ne može znati šta se desilo, ko je za šta odgovoran ili kriv i ko se sa kim

16 Radmila Nakarada, „Putevi pomirenja“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Godina V, broj 5, 2011, Beograd, Fakultet političkih nauka, str. 363; M. Hartwell, o. c., str. 28.

17 T. Buckeye, o. c., str. 37.

18 Nebojša Petrović, *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*, Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, 2004, str. 89.

19 *Ibidem*, str. 4.

20 H. Burgess, G. Burgess, o. c., str. 255.

21 Hizkias Assefa, „The Meaning of Reconciliation, 1999“, www.gppac.net/documents/pbp/part1/2_reconc.htm, 8. septembar 2011.

22 R. Nakarada, o. c., str. 364.

miri i zbog čega. Strana koja je prouzrokovala više nasilja može pokušati, svesno i nesvesno, da se brani proizvodnjom „vitalnih laži“, smanjivanjem vlastitog udela u stradanju drugih i borbom protiv griže savesti.²³ Nekada se oni koji su više propatili služe potiskivanjem strahota koje su ih zadesile. Dalje, ako je jasno koja strana je predstavljala napadača, zločini koji su prema njoj činjeni često se zaboravljaju, negiraju ili izbegavaju, navodno da se krivica ne bi izjednačavala. Zbog toga je istina fundamentalno važna da bi se do napredovanja u ljudskom odnosu počinitelj–žrtva stiglo. Međutim, istina može biti i prepreka pomirenju, a gotovo nikada nije dovoljna da do njege dođe. Šta ako je istina toliko strašna da bi potpuno blokirala ne samo zajednički život već i zdrav psihološki profil pojedinca ili grupe? Zatim, postoji li samo jedna istina ili je uvek stvar interpretacije ili upornosti da se kopa dovoljno duboko kako bi se lanac događaja rekonstruisao? Pošto ona grupa koja se smatra žrtvom u poslednjem sukobu ili poslednjoj njegovoj epizodi naglašava onu najskoriju, neposrednu istinu.²⁴ Čak i da postoji nedvosmislena mogućnost da se utvrde sve činjenice, kako ćemo ih interpretirati, takođe je bitno. Međutim, istina ostaje osnova ispravno uređene budućnosti; prošli grehovi ne mogu ostati pod tepihom. „... budućnost se ne može graditi pokušajem da se promijeni historijska stvarnost.“²⁵ Značaj jedinstvene, dogovorene istorije postaje očevidan kako strane ne bi forsirale nekompatibilne verzije dešavanja koje će socijalizacijom prenositi na mlađe generacije.

U albansko-srpskim odnosima može se reći da se to zapravo i dešava, što je i potvrđeno drastičnim razlikama u udžbenicima istorije. Zato sudovi, komisije, slušaoci, škole, porodice, učesnici u dijalogu itd. moraju naporno da rade na rekonstruisanju prošlih događaja, ali pažljivo i nepristrasno, jer zločini na svim stranama treba da povlače odgovornost. Reći da je svako odgovoran za ono što je učinio ne znači da je svako jednako odgovoran. Napominjemo još da određeni autori odbacuju mogućnost nalaženja objektivne istine, ali i oni se slažu da je neophodno barem postati svestan i otvoren za tuđi narativ kao element koji se opravdano koristi u razumevanju prošlosti.²⁶

Insistiranje na pravdi neophodan je element pomirenja, mada pravda ponekad zahteva da se određeni događaji ili njihova objašnjenja ipak ostave po strani. „Pravda koja nanovo uspostavlja političku zajednicu vrednuje se više od pravde koja je uništava.“²⁷ Tenzija između pomirenja i pravde različito se razrešava u različitim situacijama, etičkim i idejnim sistemima. Da li se prednost daje dostizanju pravde,

23 Paul Arthur, „Memory Retrieval and Truth Recovery“, u: *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, ed. by Dennis J. D. Sandole, Sean Byrne, Ingrid Sandole-Staroste and Jessica Senehi, London and New York: Routledge, Taylor Francis Group, 2009, str. 373.

24 E. Staub, o. c., str. 881.

25 Atle Sommerfeldt, „Nema prečice do pomirenja“, u: *Teško pomirenje*, uredio Enver Đuliman, Oslo–Sarajevo: Helsinški komitet Norveške, Norveška crkvena pomoć, 2000, str. 241.

26 H. Kelman, o. c., str. 123.

27 M. Hartwell, o. c., str. 3.

pa i po cenu nemogućnosti učvršćivanja poverenja između strana koje su bile u sukobu ili se pomirenje i suživot preferiraju nad potpunim ozbiljenjem pravde, pitanje je na koje mnogi ne mogu dati pouzdan odgovor. Obično se dostizanje pravde razumeva kao izvesna nadoknada (kompenzacija) žrtvama i kažnjavanje počinitelaca.²⁸ Pravda podrazumeva istinu i nije potpuna ako je utemeljena isključivo na kažnjavanju. Zanimljivo je da većina istini daje prednost u odnosu na pravdu.²⁹ Institucije i društvena struktura moraju biti pravedni kako bi sledeći put negativan postupak izostao. To znači da je strukturalno nasilje jednako opasno kao i direktno, a manjine, slabi i siromašni moraju imati položaj koji im omogućava da zadovolje makar svoje osnovne potrebe. Ideal pravde predstavljao bi možda povratak u pređašnje stanje, dakle, ništenje efekata nasilja, ali to je često nemoguće. Zbog toga se kroz kategoriju restorativne pravde vodi računa pre svega o minimiziranju štete za žrtve, ali i za društvo u celini, kao i o materijalnoj i moralnoj satisfakciji oštećenih.

Bezbednost je takođe neophodna kako bi do pravog pomirenja došlo. Naime, na prostorima na kojima postoji istorija nasilja i stradanja najmanje što se može uraditi jeste da se obezbedi da se takve situacije više ne ponove. Ukoliko neka zajednica ne percipira svoj budući razvoj kao osiguran od napada i ugrožavanja, temelji održivog mira nisu postavljeni. Treba primetiti da ta zajednica koja se ne oseća u dovoljnoj meri bezbednom može biti i ona koja je iznedrila većinu počinitelaca zločina ili je bila agresor pre nego žrtva. Neki autori umesto bezbednosti navode mir kao finalan element pomirenja nastao iz istine i pravde, sa sličnom poentom izostanka daljeg korišćenja sile. Mi smatramo da je ipak jasnije u ovom smislu govoriti o bezbednosti nego o miru, s obzirom na to da mir (kao dugotrajan i samoobnavljajući) jeste plod pomirenja pre nego njegov deo, mada ni ovo drugo nije netačno viđenje stvari (ako se mir shvati kao primirje ili prosto odsustvo rata). Konačno, poštovanje prema suprotnim stranama i uzajamno uvažavanje patnji predstavlja bitan faktor u osposobljavanju za suočavanje sa prošlošću.³⁰ Ovaj stav priznavanja dostojanstva i moralne jednakosti Drugima može se nazvati i obzirom ili brigom. On ne zahteva samo svođenje računa iz prošlosti i postojanje jedne grupe pokraj druge bez potezanja oružja već ono što proces pomirenja uistinu treba da bude – humanizovanje dehumanizovanih radi saradnje u nekim novim i boljim uslovima. Dakle, odnos ne samo da treba da bude baziran na privođenju pravih prekršilaca pravdi, pa ne ni samo na oproštaju već i na poštovanju svojih protivnika i njihovom uključenju u buduću jednačinu savesti. Prosto razdvajanje (i kada je sa čistim računima) nije pomirenje. „Milost i istina srešće se, pravda i

28 Louis Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: *From Conflict Resolution to Reconciliation*, ed. by Yaacov Bar-Siman-Tov, Oxford: Oxford University Press, 2004, str. 166.

29 N. Petrović, o. c., 247.

30 L. Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: o. c., str. 166.

mir poljubiće se“; to je starozavetna maksima koja najbolje opisuje šta zapravo pomirenje znači i koliko je to složen i obuhvatan pojam.³¹

Uloga religijskih tradicija u stremljenjima ka mirenju strana može biti veoma značajna. Štaviše, neki autori misle da su religijski zamajci ključni za održanje teme pomirenja na dnevnom redu društava koja su preživela nasilje.³² Čak i sam pojam pomirenja je neretko vezivan najpre za religijski sadržaj. Pojedine verske zajednice (npr. kvekeri, menoniti) vide pomirenje i oprostaj kao suštinske karakteristike ponašanja koje se od vernika zahteva. Gotovo sve religijske tradicije (a zasigurno sve avramovske) imaju dugu istoriju promišljanja i podučavanja relevantnih za tranziciju pravdu. Osim toga, pitanje pomirenja je mesto gde su njihove dogme i preporuke najbliže jedna drugoj,³³ pa nije pametno smesti s uma njihov mirovni potencijal. Religijski lideri su bili praktično angažovani posle sukoba na Filipinama, u Kašmiru, Kolumbiji, a uloga nadbiskupa Dezmonda Tutua u Africi već je šire poznata. Ono što može biti problem u verski posredovanom pomirenju jeste nedovoljna svest o ograničenoj legitimnosti same religijske sfere,³⁴ kao i nedostatak mogućnosti sankcija. Konačno, neki autori (pomenućemo Dejvida Krokera) oprostaj smatraju suviše ambicioznim ciljem pomirenja i pozivaju se na „pravo da se ne oprost“.³⁵ Tako se može praviti razlika između verskog pomirenja, koje je obično skopčano s opraštanjem i milosrđem, i manje ambicioznog političkog pomirenja, koje podrazumeva miroljubivu koegzistenciju.

Svaka kultura ima sopstvene modele pomirenja. Tako, na primer, u Libanu javno priznanje krivice predstavlja neophodan korak ka prihvatanju počinioaca od strane žrtava ili njihovih bližnjih,³⁶ dok u drugim zemljama može biti sramotno ili otežavajuće ukoliko se o zločinima javno govori. Neke kulture imaju posebne rituale opraštanja, na primer havajska u vidu *hoʻo ponopono* saslušanja i razmatranja motiva počinioaca zločina ili *mato oput* običaj ugandskog plemena Aholi da krivac sa žrtvama ispije određeno piće karakteristične gorčine.³⁷ Zanimljiv je koncept *ubuntu* u nekim kulturama Afrike, koji podrazumeva empatiju usled razumevanja obostrane pripadnosti celini. Zapadnjaci ponekad greše kada misle da njihovi (pretežno pravni i formalni) mehanizmi mogu uspešno biti preslikani u druge geografske i civilizacijske okvire. S obzirom na činjenicu da kulturne i civilizacijske razlike

31 John Paul Lederach, „The Meeting Place“, Chapter 8 u: *Journey Towards Reconciliation*, John Paul Lederach, Scottsdale, PA: Herald Press, 1999, www.colorado.edu/conflict/transform/jplchpt.htm, 25. septembar 2011, str. 2.

32 Daniel Philpott, „Religion, Reconciliation, and Transitional Justice: The State of the Field“, Working Papers, New York: Social Science Research Council, 2007, str. 4.

33 *Ibidem*, str. 12.

34 A. Sommerfeldt, *o. c.*, str. 245.

35 D. Bloomfield, *o. c.*, str. 24.

36 M. Hartwell, *o. c.*, str. 32.

37 R. Nakarada, *o. c.*, str. 368, P. Arthur, *o. c.*, str. 379.

oblikuju shvatanje pravde, jasno je da će i putevi pomirenja biti drukčiji ako je pravda njegov preduslov. Možda i intuitivan odgovor na pitanje pomirenja jeste kreiranje zajedničkih institucija i projekata. Otuda imamo saradnju u oblasti obrazovanja, sporta, kulture, ali i institucije poput sudova i komisija. Ipak, plauzibilno je pretpostaviti da nije dovoljno samo obrazovati takve institucije, već se mora osvetliti i odnos preživelih i žrtava prema onima koji su odgovorni ili su bili izvršioци zlodela.³⁸ U vezi sa tim treba obratiti pažnju da se strana ne nađe u iskušenju „egoizma viktimizacije“, te da insistiranjem na sopstvenoj ulozi žrtve zapravo oteža postavljanje odnosa na relativno ekvivalentan nivo, tako neophodan za buduće ozdravljenje partnerstva.³⁹ Zajedničko učešće u praznicima i ritualima, podizanje spomenika, kao i memorijali i dani žalosti mogu postati prilika za zbližavanje. Takođe, kad je reč o sećanjima, moraju se razlikovati pojedinačni događaji koji su obeležili život učesnika u sukobu od kolektivnih sećanja i narativa koji su skloni da budu politički instrumentalizovani i zato ponekad postaju deo individualnog mentalnog sklopa iako pojedinac uopšte nije imao sličnih iskustava.

Dva verovatno najvažnija instrumenta koja su u poslednje vreme upotrebljena za podršku procesima pomirenja jesu komisije za istinu i sudovi za ratne zločine. Komisije za istinu i pomirenje su nezavisna kvazisudska tela, osnovana u tranzitnom periodu (posle nasilnog sukoba ili promene karaktera poretka) radi utvrđivanja kršenja ljudskih prava, sačinjavanja izveštaja i davanja predloga za budućnost.⁴⁰ Do sada je formirano više od 25 ovakvih komisija u svetu (mnoge se ne zovu baš tako, ali im je cilj istovetan), od kojih je najznačajnija ona u Južnoj Africi, koja se bavila periodom aparthejda. Smisao delovanja ovih komisija jeste da budu forum za javnu debatu, mesto gde će se čuti glasovi žrtava, ali i počinitelaca, predlagač reparacija i faktor koji će uticati da se što više relevantnih činjenica o sukobu prikupi. Ponekad su, međutim, strah od ponovnog nasilja, nedostatak političke volje ili kapaciteta ili drugi prioriteti odgovorni za izostanak osnivanja komisije.⁴¹ Što se tiče sudova za ratne zločine, pomenućemo *ad hoc* tribunale za bivšu Jugoslaviju i Ruandu (ovaj prvi će nam biti važan za drugi deo našeg rada), koje je osnovao Savet bezbednosti UN. Pored ova dva suda, Međunarodni krivični sud (International Criminal Court – ICC) sve je agilniji u procesuiranju slučajeva kršenja ljudskih prava i postaje kostur međunarodnog krivičnog sistema koji se tek izgrađuje. Ali da li je i u kojoj meri je sudski model utvrđivanja istine i dostizanja pravde pogodan za neki pojedinačan sukob ili generalno, i kakvi su rezultati postojećih sudskih i kvazisudskih organa, o tome se može diskutovati. Somerfelt, na primer, navodi tri ograničenja pravnih

38 P. Arthur, o. c., str. 369.

39 *Ibidem*, str. 371.

40 Mark Freeman and Priscilla B. Hayner, „Truth Telling“, u: *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, ed. by David Bloomfield, Teresa Barnes and Luc Huyse, Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2003, str. 125.

41 *Ibidem*, str. 127.

institucija: 1) teško je identifikovati sve odgovorne osobe, 2) ne mogu se svi događaji pravno rešavati ni podvesti pod pravo, 3) pravne institucije nisu sposobne za lečenje rana i trauma.⁴² Ipak, ne vidimo kako bi svi neophodni poslovi bili završeni ako sudova nema, pogotovo tamo gde komisije za istinu nisu oformljene ili gde je intervencija treće strane nužna usled neaktivnosti lokalne populacije.

Pomirenje nije univerzalno prihvaćen koncept i određeni broj teoretičara ga smatra nejasnim ili odbija da ga prihvati iz različitih razloga. Obično se izdvajaju dva prigovora samom pojmu pomirenja: 1) da pomirenje traže samo posmatrači, dakle oni koji su stajali sa strane u sukobu i ne razumeju njegov sadržaj, i 2) da pomirenje može izbrisati razliku između krivaca i nevinih.⁴³ Međutim, mislimo da je spoznaja o potrebi komunikacije i nastavka suživota između suprotstavljenih grupa dovoljno dobar pokazatelj neophodnosti pomirenja. Što se tiče pak nerazumevanja sukoba kad govorimo o trećoj strani, sami akteri mogu raditi na tome da objasne šta se zapravo desilo i da nađu pogodan način da onemoguće strancima da diskredituju ili banalizuju prošle događaje. A kad govorimo o žrtvama i agresorima, upravo su faze procesa pomirenja oblikovane tako da ozvaniče ko je bio ko da bi se znalo kome se šta duguje. Tako da nije cilj pomirenja da izjednači sve učesnike u sukobu, već pre da ih izjednači *posle* završetka sukoba tako što će svakome dati šansu i zadatak da utvrdi svoju ulogu, prizna odgovornost, iskupi se, nadoknadi šta se može nadoknaditi i istrpi šta treba, dobije šta mu sleduje, pa onda nastavi dalje.

Na (ne)uspeh pomirenja mogu uticati različiti faktori. U načelu, presudna je volja i spretnost samih strana, kao i treće strane, ali faktori uticaja na njih mogu biti brojni. Među njima treba pomenuti i: 1) asimetriju među učesnicima u sukobu, 2) razmere samog prošlog sukoba i nasilja koje je upotrebljeno i 3) fazu sukoba u kojoj se akcije pomirenja povlače.⁴⁴ Ovde je važno uzeti u obzir sva tri uzroka, a možda posebno poslednji zato što bi neko mogao tvrditi da sukob na Kosovu još uvek nije završen, te da zbog toga pomirenje još i ne može da bude sprovedeno. Naravno, to bi podrazumevalo da se priklanjamo onim shvatanjima pomirenja koja ga vide samo kao završni stadijum konfliktnog ciklusa, a negiraju mogućnost da ono nastane i razvija se i pre nego što se sukob okonča.

Sukob Srba i Albanaca je duboko ukorenjen, dugotrajan sukob koji se može odrediti kao prvenstveno etnički (identitetski). Ipak, u tom slučaju je još vidljivija potreba za transformacijom konteksta sukoba do koje za sada nije došlo. S tim u vezi, bezbednost još nije dostignuta i potpuno je ispravno pretpostaviti da uslovi za sprovođenje pomirenja nisu najbolji. Ima i mišljenja da pomirenje zapravo ne treba deliti na faze, već da postoji samo faza koja prethodi pomirenju i samo pomirenje koje se sastoji od promene uverenja, stavova i osećanja sukobljenih

42 A. Sommerfeldt, *o. c.*, str. 243.

43 *Ibidem*, str. 234–235.

44 L. Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: *o. c.*, str. 91.

strana.⁴⁵ I po autorima koji tako poimaju ovaj koncept, može se reći da smo, kad je Kosovo u pitanju, tek u stadijumu uspostavljanja osnovnih pretpostavki za dvo-smernu komunikaciju o budućnosti.

POMIRENJE NA KiM

Nakon izlaganja opštih teorijskih uvida, prelazimo na utvrđivanje dometa pomirenja u srpsko-albanskim odnosima, posebno u odnosu na dešavanja na Kosovu i Metohiji i oko njih. Koristićemo Krisbergovu shemu elemenata pomirenja, i za svaki od tih elemenata izložićemo izazove i potencijale koji se mogu prepoznati na putu transformacije sukoba i uspostavljanju zdravih međuetničkih odnosa. Krisberg misli da su osnovne dimenzije pomirenja: 1) istina, 2) pravda, 3) obzir i 4) bezbednost.⁴⁶ Cilj Krisbergovog članka, iz koga je klasifikacija dimenzija pomirenja preuzeta, jeste ukazivanje na razliku između procesa pomirenja u domaćem i međunarodnom kontekstu. Kad je reč o Kosovu, međutim, upravo je upitna sama priroda sukoba – ona predstavlja arenu sučeljavanja diskursa, jer jedna strana želi da sukob prikaže kao domaći, kao sukob pod istim krovom suvereniteta, dok druga naglašava njegov međunarodni karakter (kao što i biva kad se radi o pokušaju stvaranja nove države). Dakle, pošto je sukob na Kosovu i Metohiji takođe i sukob koji se odlikuje pokušajem formiranja i legitimisanja novog državnog aktera (koji onda postaje aršin za definisanje sukoba kao prekograničnog ili unutrašnjeg), već je vidljiva kompleksnost procesa pomirenja u ovom slučaju. Uvidi o razlikama toka mirenja između dve pomenute grupe sukoba samo uslovno se mogu primeniti na situacije koje su između dva kraja tog kontinuuma.⁴⁷

Što se tiče dimenzije *istine*, generalni zaključak jeste da ni ona, budući prva i obično najstarija od faza pomirenja, nije izašla na videlo. „Na Kosovu se živi u paralelnim svetovima, u neizvesnosti i strahu za budućnost.“⁴⁸ Od ustanova i aktera koji rade na njenom utvrđivanju pomenućemo sudove (nacionalne i međunarodne), istražne komisije i grupe za utvrđivanje činjenica, medije, obrazovne materijale, pojedinačne gestove priznanja i tako dalje. Nijedan od ovih subjekata nije uspeo da odlučujuće doprinese zajedničkim uverenjima o tome šta se desilo u prošlosti. Istorija Kosmeta je istorija ugnjetavanja, ratova i naizmjenične dominacije jednog naroda nad drugim. Komisija za istinu i pomirenje za bivšu Jugoslaviju

45 Gjylbehare Murati, „Proces oporavka od rana prouzrokovanih ratom na Kosovu“, *Temida*, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, Godina 7, broj 4, Beograd, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Decembar 2004, str. 18.

46 L. Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: *o. c.*, str. 83.

47 *Ibidem*, str. 93.

48 Dušan Janjić, „Kosovo: politika i život u paralelnim svetovima“, u: *Pomeramo granice*, urednice Mirjana Rašević i Zorica Mršević, Beograd: Institut društvenih nauka, 2007, str. 121.

(koja je trebalo da doprinese i rasvetljavanju događaja na Kosmetu) nije imala uspeha i ubrzo posle osnivanja prestala je sa radom.⁴⁹ Komisija za istinu i pomirenje na Kosovu ostala je samo na nivou ideje.⁵⁰ Sledeća otežavajuća okolnost jeste pitanje sa kojim se prvo susrećete kad počnete da razmišljate o istini u kontekstu sukoba na Kosovu, a to je pitanje o početku tog sukoba, tj. koliko daleko u prošlost treba ići kako bi se evidentirali svi činioци nasilnog sukoba i time pronašle terapije za njegove uzroke počev od tog datuma. Koji je to istorijski događaj ili period od koga se sukob može pratiti, i da li je sve vreme reč o istom sukobu koji se smirivao i intenzivirao, ili govorimo o više sukoba koje povezuju samo učesnici i prostor na kome se dešavaju? Na ovo pitanje je veoma teško nedvosmisleno odgovoriti, pogotovo što strane filtriraju vlastite istorijske istine, pored ostalog, i izborom trenutka od kojeg tu istoriju prate. Takođe, treba reći da se često prepoznaju kao istina prvo ona dela koja se percipiraju kao zločini, a da uvrede, diskriminacija ili sve ono što prethodi tom nasilju u ponašanju druge strane biva ređe zabeleženo.⁵¹ Bilo kako bilo, nemoguće je reći da strane imaju zajedničko viđenje prošlosti; sudski doprinosi nisu dovoljni, pravne i političke nedoumice u vezi sa mogućnostima istraživanja i veštačenja brojne su, školski programi se razlikuju u ocenama događaja (što pokazuju i radovi iz ovog zbornika), individualna razmena priznanja, oprostaja i ispovesti je slaba. Od akcija civilnog sektora izdvajamo onu Fonda za humanitarno pravo koja je iznedrila „Kosovsku knjigu pamćenja (1998–2000)“; knjiga sadrži imena ubijenih i nestalih u periodu od dve godine stradanja.⁵² Podatke su skupljali i Srbi i Albanci iz kancelarija Fonda u Beogradu i Prištini, ali oni nisu samo puka statistička beleška, već sadrže i kratke biografske odrednice o gotovo svakoj žrtvi koja je popisana, kao i okolnostima i kontekstu zločina u situacijama gde su oni poznati. Time se makar za taj kratak period sukoba stavlja tačka na bezimenost žrtava i možda utvrđuju minimalne pretpostavke za jedinstvenu istinu koja će tek biti ispisana. Ali nikako se ne može reći da je iole neosporna istina o prošlosti nasilja (i to samo direktnog) saznata i promovisana – pre će biti da se verzije istina potpuno razlikuju i da ima malo onih koji o njihovoj nepodudarnosti vode brigu.

Dimenzija *pravde* u pomirenju Srba i Albanaca sa Kosova nije dobila ozbiljniji prostor. Najpre, teško je govoriti o pravednom razračunavanju sa prošlošću ako još uvek ne znamo ni šta se tačno desilo. Neki ljudi mogu verovati da su programi

49 Vesna Nikolić Ristanović i Nataša Hanak, *Od sećanja na prošlost ka pozitivnoj budućnosti: Kakav model istine i poverenja/pomirenja je potreban Srbiji? Ideje i predlozi građana*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej, 2004, str. 32–33.

50 Hjortur Bragi Sverrisson, „Truth and Reconciliation Commission in Kosovo: A Window of Opportunity“, *Peace, Conflict & Development: An interdisciplinary journal*, Issue 8, Bradford: University of Bradford, Department of Peace Studies, February 2006, str. 1.

51 L. Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: o. c., str. 83.

52 Rade Radovanović, „Prekidamo praksu bezimenih žrtava“, list *Danas*, Beograd: DAN GRAF, godina XV, broj 5101–5102, subota–nedelja, 17–18. septembar 2011, str. VI, 2011.

koji se radi postizanja pravde sprovode u stvari kreatori novih nepravdi.⁵³ Sve dimenzije pomirenja su međupovezane, proističu jedna iz druge, i institucije koje doprinose jednoj od njih često se ne mogu zaobići ni u oblikovanju drugih dimenzija. Tako sudovi mogu i treba da doprinesu pravdi (pored istine) kažnjavanjem zločinaca, ali njihovi potezi su spori i ne obuhvataju sve koji su odgovorni. Konkretno, Tribunal u Hagu procesuirao je mali broj slučajeva koji se odnose na događanja na Kosovu, gde je najviše prašine podigao onaj sa Ramušem Haradinajem kao optuženim. Bivši predsednik kosovske vlade i komandant tzv. Oslobođilačke vojske Kosova najpre je oslobođen optužbi, da bi sud pokrenuo novi postupak 2010. zbog utvrđivanja nepravilnosti u prvom postupku, vezanih za zastrašivanje svedoka.⁵⁴ U postupku protiv bivšeg predsednika Srbije Milana Milutinovića Tribunal je dokazao da je postojao udruženi zločinački poduhvat srpskih vlasti uperen protiv albanskog stanovništva na Kosovu, mada je sam Milutinović oslobođen jer nije dokazano da je on bio deo tog poduhvata. Optužnica protiv Slobodana Miloševića uključivala je i terećenje za ratne zločine na Kosovu i Metohiji. U jednom drugom postupku ovaj sud je okvalifikovao sukob na Kosovu kao nemeđunarodni.⁵⁵ Pored Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, sudovi Srbije i hibridni sudovi (sa međunarodnim i domaćim sudijama) na Kosovu presuđivali su i vode postupke za zločine na tim prostorima. Osuđeni su pojedini Srbi i Albanci; samo u Odeljenju za ratne zločine Višeg suda u Beogradu kraju je privedeno više od 20 postupaka, između ostalih za slučaj „Podujevo“ (za koji su optuženi pripadnici jedinice „Škorpioni“) i protiv paravojne jedinice „Šakali“ za dela u selu Čuška kod Peći. Pored redovnih sudova, postupali su i vojni sudovi, kao, na primer, onaj u Nišu, koji je osudio pojedine oficire i vojnike Vojske Jugoslavije za zločine nad dva albanska civila.⁵⁶ Sudovi na teritoriji Kosmeta, oni u Prištini, Prizrenu i Peći, izrekli su zatvorske kazne nekim srpskim počinocima, ali i albanskim oružanim grupama „Dukađini“ i „Kačaniku“. Ovde smo mahom govorili o suđenjima za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, dok za utvrđivanje mnogih drugih krivičnih dela i drugih kršenja prava nema uslova, dokaza, sredstava. Što se tiče nadoknade žrtvama ili vraćanja situacije u prvobitno stanje, tu nema nikakvog napretka. Sve u svemu, pravda, kao ni istina, nije dostignuta čak ni ako se shvati vrlo usko. Institucionalni kanali kojima se onemogućava buduća nepravda takođe spadaju u dimenziju pravde.

Još jedno pitanje o kojem treba razmišljati jeste koliko je zaista sazrela svest o potrebi pomirenja i ustanovljenja istine i pravde, a koliko je to još uvek rezultat spoljnih pritisaka. Iako su sudovi Srbije i sudovi na Kosovu konačno preuzeli zadatak da

53 L. Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: *o. c.*, str. 101.

54 Vojin Dimitrijević, Vidan Hadži Vidanović, Ivan Jovanović, Žarko Marković, Marko Milanović, *Haške nedoumice. Poznato i nepoznato o Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2010, str. 62.

55 *Ibidem*, str. 96.

56 G. Murati, *o. c.*, str. 19.

podignu optužnice protiv onih za koje se sumnja da su učestvovali u nasilju, čini se da mnogi delovi društva još uvek nisu prihvatili da se suoče sa svojom ulogom i ulogom svoje grupe (naroda) u nemilim događajima. Nepoverenje prema Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju u Hagu veliko je, naročito među Srbima (ima sasvim dobrih razloga za to ako se analiziraju neka suđenja i broj podignutih optužnica), a izvestan broj Albanaca se distancira od njega posle podizanja optužnica bivšim članovima OVK.⁵⁷ Mada se može opravdano kritikovati i mada je percepcija Haškog tribunala negativna gotovo kod svih naroda koji su učestvovali u sukobima na eks-Ju prostoru, poneke istine do kojih je došao ovaj sud mogu postati činilac pomirenja iako možda trenutno ne izgleda tako. Takođe, čak i da su sve sudske odluke nepristrasne, obrazložene i poštovane (što evidentno nije slučaj – setimo se samo presuda hrvatskim generalima), malo je verovatno da bi to zaista bilo dovoljno za pomirenje Srba i Albanaca. Jer sukob je mnogo dublji i duži od onoga za šta se pojedinci mogu optuživati, pravda obuhvata mnogo više od kažnjavanja i obzir prema Drugom ne može počivati samo na pravdi. Strane moraju imati zajednički interes i volju da pomirenje traže, što u ovom trenutku nije slučaj. Zato nije besmisleno postaviti pitanje da li je pomirenje u vezi sa sukobom na Kosmetu uopšte počelo i da li može početi ako sukob još uvek nije pacifikovan. Koji su kriterijumi da neka akcija bude proglašena za akciju u korist pomirenja, takođe je teško utvrditi. No, smatramo da se nikada ne može potpuno relativizovati razlika između poteza dobre volje, ujednačavanja dostojanstava i diferencijacije odgovornosti, poziva na saradnju i dogovore i unutrašnjih političkih ili ličnih interesa da dođe do zatvaranja u sopstvenu grupu, istoriju, narativ. Zato je moguće prepoznati akte pomirenja kako u individualnoj, nevladinoj, tako i u državnoj sferi, ali ih je (iz različitih pomenutih i nepomenutih razloga) malo.

Kad govorimo o dimenziji *obzira* ili *brige*, kroz koju se konačno može prelomiti karakter međuetničkih odnosa sa neprijateljskih na bar neutralne, situacija na Kosovu i Metohiji vrlo je nepovoljna. Narodi su zatvoreni, etnička distanca je velika, a za mnoge taj stupanj i činilac pomirenja uopšte nije tema o kojoj se može razmišljati. Potezi poput javnog slavljenja različitosti, izražavanja sažaljenja ili kažanja, zvaničnog izvinjenja (koji se mogu smatrati doprinosom i pokazateljem briga za Drugog)⁵⁸ gotovo da su misaone imenice. Medijsko portretisanje Albanaca od strane Srba i obrnuto, svesno i/ili nesvesno, uglavnom je negativno. Zbog toga što obično samo incidenti i upotreba nasilja predstavljaju „vest“, obično su predstavnici oba naroda u medijima samo onda kada se nešto loše desi. Time se smanjuje šansa da pojedinac promeni svoju jednostranu i pesimističku sliku sukoba, koju je često dobio automatski odrastajući, školujući se i prateći događaje koji se sukoba tiču iz jedne perspektive. Teško je poverovati u tendenciju jačanja brige i obzira prema neprijateljskoj strani kada se Srbi na Kosovu samopercipiraju kao

57 *Ibidem.*

58 L. Kriesberg, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: o. c., str. 103.

ugroženi, tj. neko o kome zapravo treba država da se brine. S druge strane, Albanci su tako dugo sebe doživljavali kao objekte represije, i još uvek svedoče o podršci države srpskoj zajednici, da je ne mogu tako lako doživeti kao nekoga o kome treba da vode računa i imaju obzira. Osim toga, srpsko-albanski odnosi jesu širi od onih koji se odnose na Kosovo, ali međunacionalna pažnja i poverenje nisu na mnogo višem nivou ni na međudržavnoj osi Srbija–Albanija (gde je saradnja i razmena slaba imajući u vidu potencijale), kao ni na jugu Srbije (recimo, skorašnji protesti Albanaca iz Preševa, Bujanovca i Medveđe i održavanje tenzije). Raznovrsni instrumenti poput radionica, dijaloga, grupnih projekata itd. proizvod su samo izvornih inicijativa nevladinog sektora, domet im je nevelik i okupljaju najčešće obrazovanu omladinu kojoj je i inače jednostavnije da izađe iz stereotipnih predstava o grupama koje se sukobljavaju.

Sami građani imaju ogromne rezerve prema mogućnosti pomirenja. U istraživanju koje je sproveo Viktimološko društvo Srbije oni su kao suštinske teškoće na putu pomirenja naveli: 1) ekonomsku krizu i egzistencijalnu ugroženost, 2) nedostatak političke volje, 3) negativnu ulogu medija, 4) strah, 5) poricanje i 6) etnocentrizam i predrasude.⁵⁹ Ove odgovore su građani davali na temu pomirenja u bivšoj Jugoslaviji generalno, ali i u vezi sa srpsko-albanskim odnosima. Pritom, može se solidno argumentovati, do pomirenja ne može ni doći ako oni koji treba da ga osvoje sumnjaju u svoju sposobnost, volju, ali i u sistemske pretpostavke koje do njega treba da dovedu. Oni su, dakle, demotivisani da uopšte pokušaju da razmišljaju i delaju u tom pravcu, razumevajući ga kao stazu nemoguće misije. No, obično posle svakog krvavog sukoba pomirenje izgleda nedostižno, ali se vremenom i sitnim koracima otvaraju nove perspektive promene odnosa. Važno je samo reći da većina stanovništva obe nacionalnosti na Kosovu dominantno posmatra pomirenje kao proces koji je blokiran strahovima, svakodnevnim ekonomskim i socijalnim problemima, izveštavanjem koje insistira na nasilju, kao i poricanjima obe strane da su počinili zločine ili da su ih makar prvi počinili. S druge strane, u pomenutom ispitivanju bilo je i mnogo prikupljenih kreativnih ideja za pospešivanje rada na pomirenju – kao što su ideje o ustanovljenju dana za sećanje, memorijalnim muzejima, produkciji filmova i emisija, osnivanju Centra za upravljanje sukobima, povezivanju boračkih i izbegličkih organizacija i tako dalje.⁶⁰

Bezbednost je, već je rečeno, neophodan element pomirenja. Ona se može shvatati na različite načine. U osnovi, to je stanje neugroženosti i (najpre) fizičke zaštite od nasilja pojedinaca i grupa. Pored pravnog okvira koji treba da sadrži garancije ljudskih i manjinskih prava, autonomije i nediskriminacije, nužno je i efikasno sprovođenje zakona, ali i atmosfera prihvatanja ili makar izostanak straha u odnosu na aparat sile i na druge građane i zajednice. Ovakva situacija već dugo ne postoji na teritoriji Kosova i Metohije; najpre su Albanci strahovali za

59 V. Nikolić Ristanović, N. Hanak, o. c., str. 29–30.

60 *Ibidem*, str. 90–91.

svoju bezbednost dok sada strahuju Srbi. „Pitanje bezbednosti dominira životima i politikom Srba na Kosovu.“⁶¹ Incidenti, ubistva, podmetanje eksplozivnih naprava, verbalni napadi, oštećenja automobila i drugi akti nasilja sasvim su mogući i česti. Moguća su i ugrožavanja sa geografske distance (sajber-kriminal, hakerski napadi), a nije se definitivno prestalo ni s atacima na verske objekte i spomenike kulture. Uz to, postoji (nekad opravdano, a nekad neopravdano) čvrsto nepoverenje u policiju i sudstvo da će vinovnici biti uhvaćeni i kažnjeni. Posebno je negativan nalaz o bezbednosti u srpskim enklavama južno od reke Ibar. Neki Albanci takođe ne osećaju da su bezbedni zbog homogenizacije srpske zajednice na severu ili odbijanja da poveruju u efikasnost novostvorenih institucija i nepristrasnost stranog faktora. Iako je danas realno malo verovatno da će doći do etničkih sukoba većih razmera, ne može se nikako reći da je bezbednosna situacija stabilna. Albanske institucije ne mogu sprovoditi svoje zakone na severu teritorije koju smatraju svojom, dok srpske to ne mogu činiti u svojoj ustavom definisanoj pokrajini. Snage Kfora, iako stalno u brojčanom opadanju, još uvek su glavni garant bezbednosti. To je ključni dokaz nesposobnosti dveju strana da zaista krenu u procese pomirenja, budući da još uvek zavise od strane sile koja ih fizički razdvaja i sprečava moguće nasilje. Dodatan faktor rizika po sigurnost jeste izlazak međunarodnih snaga iz sopstvenog mandata i otvoreno ili tajno potpomaganje jedne strane ili jednog cilja u natezanjima oko statusa, tj. političkog dela rešenja problema na Kosovu. Stvar se komplikuje ulogom misija Unmika i Euleksa, koje su, iako civilne, na različite načine ovlašćene i/ili povezane s održanjem bezbednosti, pravosuđem, carinama, obezbeđenjem autonomija itd. Uopšteno rečeno, mir je krhkog karaktera, a bezbednosne službe nisu jedinstvene, dobro organizovane i nemaju jasan mandat. Kosmet još nije skinut sa dnevnog reda javnih mnjenja ni strategijskih instituta. Saradnja u vidu trgovine, investicija, kulture i drugih oblasti se odvija vrlo otežano, što po sebi uvećava prostore nebezbednosti u širem smislu. Na primer, to je slučaj sa problemima pečata, sa snabdevanjem energijom i prelaskom administrativne linije (granice), što u konkretnim okolnostima može određivati bezbednost porodica onemogućujući im pristup namirnicama, struji, zdravstvenoj zaštiti, imovini, posetama starim i bolesnim itd. Takođe, hroničnu glavobolju zadaju i pitanja izbeglica i raseljenih lica čije rešenje nije ni na vidiku.

ZAKLJUČAK

Zajednički narativ o prošlim događajima važan je kako bismo imali pouzdanu potporu za pomirenje instrumentima pravde, bezbednosti i saosećanja. Deca i mladi kroz procese obrazovanja upoznaju se uglavnom samo sa zvaničnim državnim istinama ili istinama svog naroda, u kojima ima stereotipa, teorija zavere,

sopstvenog heroizma i agresija Drugih. Zbog toga Centar za demokratiju i pomirenje Jugoistočne Evrope (CDRSEE), sa sedištem u Solunu, već više od deceniju radi na projektu zajedničkih nastavnih sredstava istorije u regionu.⁶² Ova organizacija okuplja istoričare i intelektualce iz svih država Zapadnog Balkana, kao i Grčke i Turske, i već je osmislila četiri čitanke o četiri najkontroverznija događaja u modernoj istoriji ovih prostora. Cilj je ispričati mladima jednu drugačiju priču, ne toliko hronološki i tematski koherentnu, u kojoj će oni moći da pročitaju o istom događaju iz više različitih uglova, nasmejati se i gnušati, te u kojoj niko neće biti favorizovan, već samo defavorizovana prošlost nasilja. Dubravka Stojanović, urednica srpskog izdanja ovih čitanke, to sprečavanje zloupotrebe istorijske građe kroz nuđenje nekoliko vizura prošlosti o kojima se autori vrednosno ne opredeljuju vidi i kao ozbiljan udarac samom predmetu istorije, onako kako je on do sada poiman. Da bi se težilo pomirenju, a ne novim ostrašćenostima i sukobima koji svoju klicu uvek imaju u nekim davnašnjim, kritična masa nastavnika mora se pridobiti za ovakav multiperspektivni pristup nastavi.⁶³ U pomenutim zajedničkim čitankama ima mnogo sadržaja koji bi se mogao upotrebiti za „provetravanje“ teorija albansko-srpskih sukoba, počev od perioda pod osmanskom vlašću. Međutim, do događaja iz najskorije prošlosti (koji bi se dodatno ticali situacije na Kosovu) još se nije došlo, pre svega jer se veruje da ne postoji vremenska distanca koja bi omogućila nepristrasno istraživanje. Takođe, nešto kao zajednički udžbenik istorije (dakle, ne čitanka ili radna sveska) verovatno je još teže napraviti kada bi se to radilo samo sa dve nacije.

Pomirenje se ne može tražiti u prošlosti, prvo, jer njoj nije nikada ni namenjeno. Drugo, u prošlosti postjugoslovenskog prostora ima malo ili nimalo pozitivnih primera na koje se može ugledati.⁶⁴ Istina (a kamoli pravda), čak i kad se radi o Drugom svetskom ratu i učešću naroda i pojedinaca u njemu, na ovim prostorima nije utvrđena, što pokazuje zašto do pomirenja nije došlo, odnosno zašto su stare rane poslužile za zverstva iz devedesetih godina.

Čini se da je lako reći da pomirenja nema između jakih i slabih, kao i da pomirenje može početi tek kad se topovi izliju u plugove. No, zapravo jedino ako prihvatimo realistički (u smislu teorije međunarodnih odnosa) pristup sukobima, onda pomirenje postaje samo epifenomen, sporedni element odnosa moći koji određuju pravac u kome se društva i države kreću. No, smatramo da pomirenje predstavlja ključni cilj koji je u sukobu potrebno dostići. I, što je još važnije, pomirenje u svim drugim pristupima ima relativno nezavisnu putanju razvoja, odnosno,

62 Ivana Hrašovec Milanović, „Množenje istorije“, nedeljnik *Vreme*, broj 1029, 23. septembar 2010, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=951541>, 25. septembar 2011.

63 Želimir Bojović, „Novi udžbenici o istoriji Zapadnog Balkana“, www.slobodnaevropa.org/content/knjiga_istorija_zapadni_balkan_srbija/2163249.html, 25. septembar 2011.

64 Pavković, Aleksandar, „A Reconciliation Model for the Former Yugoslavia“, *Peace Review*, Vol. 12, No 1, 2000, Abingdon, UK: Carfax Publishing Company, str. 105.

ono nije samo i isključivo zavisno od završetka sukoba (prestanaka nasilja), niti od proporcije moći i sile koja stoji stranama na raspolaganju. Takođe, smatramo i da procesi pomirenja imaju fundamentalni, a ne sporedni značaj i da nisu samo posledica visoke politike i tvrde moći. Ipak, ne može se ni verovati da će do pomirenja zaista doći ukoliko osnovne pretpostavke mira još uvek nisu postavljene, a vrlo su retki i slabi apeli i akcije koji na te procese ukazuju i jačaju ih. Napori sve-snih pojedinaca i organizacija ostaju u senci razgovora, natezanja i jednostranih akcija uperenih na određene pravne i političke statusa. Još jednom su pristupi zasnovani na moći i pravu neopravdano dobili prednost u odnosu na pristup zadovoljenih potreba, odnosno na ljudsku dimenziju problema. Da bi se to promenilo, dijalog treba da bude nastavljen (tzv. dijalog Beograd–Priština), a kreativna rešenja podržana od nepristrasne treće strane. Tada bi one zle volje koje jednostranim potezima urušavaju fragilan mir bile pritešnjene, a izgledi za pomirenje veći.

Pesimizam u vezi sa mogućnostima dostizanja pomirenja jeste i rezultat neuspješnog minulog rada na promeni sociopsihološkog portreta sukoba, ali i otežavajuća okolnost za buduće napredovanje ka humanizovanju odnosa među stranama. Zahtev pomirenja, dakle, jeste da se sukob posmatra kao *rešiv*.⁶⁵ Ovaj zamajac vere u pronalaženje metoda suživota uvek je u početku karakterističan za male grupe ljudi; tek njihovim zalaganjem za kulturu mira pozitivan pristup problemu može dobiti više pristalica.⁶⁶ Mora se raditi na dimenzijama pomirenja ili bar na pripremi terena za njihovo nesmetano odvijanje i pre nego što je sukob završen (u smislu postizanja mirovnog sporazuma) i, jasno, nakon dolaženja do okvira obustavljanja nasilja. To je mnogo lakše reći nego učiniti, ali mirovni radnici treba da budu svesni da je čitav poduhvat transformacije sukoba neodvojiv od konstantnih aktivnosti u korist istine, pravde i opraštanja. S druge strane, možda je u nekom kontekstu i u nekim društvima pomirenje nemoguće,⁶⁷ ali teoretičari i praktičari rešavanja sukoba nikada ne polaze od tog stanovišta.

Nacionalni mitovi i etnički stereotipi otežavaju personalizaciju posmatranja pripadnika drugih, suprotstavljenih grupa. Oni, bivajući važna determinanta kako za kognitivnu tako i za evaluativnu sliku sveta, direktno utiču na ponašanje i ponekad na pojavu direktnog ili kulturnog nasilja. U nekim slučajevima oni čak postanu deo jezika ili kulture, a u kombinaciji sa kontradikcijom interesa ili ciljeva daju potpunu strukturu sukoba. Ovi mitovi i stereotipi usvajaju se putem medija, školskih programa, porodične i vršnjačke komunikacije, umetnosti i slično. Na primeru srpsko-albanskih odnosa videli smo da su udžbenici za osnovne i srednje škole, kao i dnevni i nedeljni štampani mediji skloni ako ne podsticanju, onda svakako

65 Daniel Bar-Tal, „Reconciliation as a Foundation of Culture of Peace“, u: *Handbook of Building Cultures of Peace*, ed. by Joseph de Rivera, New York: Springer Science, Business Media LLC, 2008, str. 366.

66 *Ibidem*, str. 372.

67 T. Buckeye, o. c., str. 25.

njihovom održanju i nerazotkrivanju. Mitovi, pogotovo stereotipi, mogu biti i korisni pojedincima ili grupi da se lakše snađu i pronađu orijentir u svim složenosti-ma sveta koji ih okružuje,⁶⁸ no, u konkretnom slučaju svakako predstavljaju prepreku pomirenju, pored toga što su ranije doprineli razvoju sukoba. Ukoliko oba suprotstavljena naroda temelje svoje nacionalne mitove o zlatnom dobu, herojstvu, izdaji i patnji uzimajući u obzir istu teritoriju i onaj drugi narod doživljavaju kao uljeza ili agresora, vrlo je verovatno da će pozivi na toleranciju i kompromise propasti. Takođe, ukoliko jedni o drugima čitaju samo u negativnom kontekstu, kao o napadačima, otimačima ili uzurpatorima, nije realno očekivati da će većina građana uspeti da odvoji logički zasnovane stavove i istine od onih zasnovanih na emocijama i (u)mišljenim događanjima iz daleke prošlosti.

Pomirenje na Kosovu ne može biti postignuto ukoliko se ne relativizuju i dekonstruišu mitovi i oslabe predrasude i stereotipije. One čine jednu od glavnih poluga samog sukoba, koji nažalost još uvek nije izašao iz crvene zone u kojem je manifestacija nasilja moguća. Tek kada bi opcija prinude ili pretnje bila konačno otklonjena, verujemo da bi procesi pomirenja mogli brže da se kreću napred. Ali, i u tom slučaju, dolaženje do istine, pravde i međusobnog prihvatanja zahteva raskid sa neadekvatnim predstavama o Drugom, kao i o sebi samima. Utoliko pomirenje uvek znači i promenu identiteta, makar na način da se identitet druge strane ne negira, tj. sopstveni identitet nije više prvenstveno ustrojen na razlici u odnosu na nekog konkretnog spoljašnjeg subjekta.⁶⁹ Sigurno je da makar istina i obzir prema drugome mogu teško isplivati na površinu kad mitovi teže da ovekoveče (prave ili izmišljene) žrtve, prevare, izdaje ili velike obnove, a suprotstavljena strana je uvek prikazana kao prljava, nasilna, glupa i gruba. Bez te dve dimenzije (istine i brige o Drugom) ne može biti potpunog pomirenja, čak i ako bezbednost u užem smislu jeste dostignuta. Zato se sva legitimna stremljenja za utvrđivanje činjenica, kažnjavanje počinilaca, izvinjenja, oprostaji i učvršćenje bezbednosti moraju podržati. Jer nimalo nije lako probiti odbrambene zidove koje su zajednice decenijama, ako ne i stolicima, postavljale kao deo struktura političkog i ekonomskog nasilja, niti je jednostavno obuzdavati ljudsku tendenciju ka konformizmu.

Literatura

- Arthur, Paul, „Memory Retrieval and Truth Recovery“, u: *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, edited by Dennis J.D. Sandole, Sean Byrne, Ingrid Sandole-Staroste and Jessica Senehi, London and New York: Routledge, Taylor Francis Group, 2009, str. 369–383.
- Assefa, Hizkias, „The Meaning of Reconciliation“, 1999, www.gppac.net/documents/pbp/part1/2_reconc.html, 8. septembar 2011.

68 Srđan Puhalo, *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: „Friedrich Ebert Stiftung“, 2009, str. 23.

69 H. Kelman, o. c., str. 119.

- Bar-Tal, Daniel, „Reconciliation as a Foundation of Culture of Peace“, u: *Handbook of Building Cultures of Peace*, edited by Joseph de Rivera, New York: Springer Science, Business Media LLC, 2008, str. 363–377.
- Bloomfield, David, „On Good Terms: Clarifying Reconciliation“, *Berghof Report* No 14, Berlin: Berghof Center for Constructive Conflict Management, 2006, www.berghof-center.org, 4. oktobar 2011.
- Bojović, Želimir, „Novi udžbenici o istoriji Zapadnog Balkana“, www.slobodnaevropa.org/content/knjiga_istorija_zapadni_balkan_srbija/2163249.html, 25. septembar 2011.
- Buckeye, Terrence H., *The Military Role in Reconciliation*, a monograph, Fort Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, 2010.
- Burgess, Heidi and Burgess, Guy M., *Encyclopedia of Conflict Resolution*, Santa Barbara: ABC-CLIO Inc, 1997.
- Dimitrijević, Vojin, Hadži-Vidanović, Vidan, Jovanović, Ivan, Marković, Žarko i Milanović, Marko, *Haške nedoumice. Poznato i nepoznato o Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2010.
- Freeman, Mark and Hayner, Priscilla B, „Truth Telling“, u: *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, edited by David Bloomfield, Teresa Barnes and Luc Huyse, Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2003.
- Galtung, Johan, *After violence: 3R, Reconstruction, Reconciliation, Resolution. Coping with visible and invisible effects of war and violence*, Princeton, NJ: Transcend, A Peace and Development Network, 1999.
- Hartwell, Marcia Byrom, „The Role of Forgiveness in Reconstructing After Violent Conflict“, May 1999, <http://sites.tufts.edu/jha/archives/140>, 19. septembar 2011.
- Hauss, Charles, „Reconciliation“, u: *Beyond Intractability*, edited by Guy Burgess and Heidi Burgess, Boulder: University of Colorado, Conflict Research Consortium, September 2003, <http://www.beyondintractability.org/essay/reconciliation/>, 12. septembar 2011.
- Hrašovec Milanović, Ivana, „Množenje istorije“, nedeljnik *Vreme*, broj 1029, 23. septembar 2010, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=951541>, 25. septembar 2011.
- Huyse, Luc, „The Process of Reconciliation“, u: *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, edited by David Bloomfield, Teresa Barnes and Luc Huyse, Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2003.
- Janjić, Dušan, „Kosovo: politika i život u paralelnim svetovima“, u: *Pomeramo granice*, urednice Mirjana Rašević i Zorica Mršević, Beograd, Institut društvenih nauka, 2007, str. 119–153.
- Kelman, Herbert C, „Reconciliation as Identity Change: A Social-Psychological Perspective“, u: *From Conflict Resolution to Reconciliation*, edited by Yaacov Bar-Siman-Tov, Oxford: Oxford University Press, 2004, str. 111–124.
- Kriesberg, Louis, „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries“, u: *From Conflict Resolution to Reconciliation*, edited by Yaacov Bar-Siman-Tov, Oxford: Oxford University Press, 2004, str. 81–110.
- Kriesberg, Louis, „Waging conflicts constructively“, u: *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, edited by Dennis J.D. Sandole, Sean Byrne, Ingrid Sandole-Staroste and Jessica Senehi, London and New York: Routledge, Taylor Francis Group, 2009, str. 157–169.

- Lederach, John Paul, „JUSTPEACE – The Challenge of 21st Century“, u: *People Building Peace: 35 Inspiring Stories from Around the World*, edited by European Centre for Conflict Prevention, Utrecht, The Hague, Amsterdam: Bureau M&O, 1999.
- Lederach, John Paul, „The Meeting Place“, Chapter 8, u: *Journey Towards Reconciliation*, John Paul Lederach, Scottsdale, PA: Herald Press, 1999, www.colorado.edu/conflict/transform/jplchpt.htm, 25. septembar 2011.
- Murati, Gjylbehare, „Proces oporavka od rana prouzrokovanih ratom na Kosovu“, *Temida*, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, Godina 7, broj 4, Beograd, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Decembar 2004, str. 17–20.
- Nakarada, Radmila, „Putevi pomirenja“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Godina V, broj 5, 2011, Beograd, Fakultet političkih nauka, str. 361–377.
- Nikolić Ristanović, Vesna i Hanak, Nataša, *Od sećanja na prošlost ka pozitivnoj budućnosti: Kakav model istine i poverenja/pomirenja je potreban Srbiji? Ideje i predlozi građana*, Beograd, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, 2004.
- Pavković, Aleksandar, „A Reconciliation Model for the Former Yugoslavia“, *Peace Review*, Vol. 12, No 1, 2000, Abingdon, UK: Carfax Publishing Company, str. 103–109.
- Perović, Latinka, „Pomirenje Srba i Hrvata i Srba i Albanaca“, neodržano predavanje na Biskupskoj konferenciji u Beogradu, septembra 2008. godine, www.helsinki.org.rs/serbian/doc/LP-Biskupska.doc, 2. oktobar 2011.
- Petrović, Nebojša, *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*, Beograd, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, 2004.
- Philpott, Daniel, „Religion, Reconciliation, and Transitional Justice: The State of the Field“, Working Papers, New York: Social Science Research Council, 2007.
- Puhalo, Srđan, *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung, 2009.
- Radovanović, Rade, „Prekidamo praksu bezimernih žrtava“, list *Danas*, Beograd: DAN GRAF, godina XV, broj 5101–5102, subota–nedelja, 17–18. septembar 2011, str. VI, 2011.
- Sandole, Dennis J.D, „Untying the Gordian Knot in the Balkans: RealPolitik, 'Business as Usual' or Thinking 'Outside the Box' on Dialogue, Reconciliation and Integration into Euro-Atlantic Structures for Serbia and Kosovo?, u: *Cutting or Tightening the Gordian Knot? The Future of Kosovo and the Peace Process in the Western Balkans after the Decision on Independence*, edited by Ernst M. Felberbauer, Predrag Jureković and Frederic Labarre, Vienna: National Defence Academy, Bureau for the Security Policy at Austrian Ministry of Defence, October 2008, str. 171–204.
- Sommerfeldt, Atle, „Nema prečice do pomirenja“, u: *Teško pomirenje*, uredio Enver Đuliman, Oslo–Sarajevo: Helsinški komitet Norveške, Norveška crkvena pomoć, 2000, str. 234–247.
- Staub, Ervin, „Reconciliation after Genocide, Mass Killing, or Intractable Conflict: Understanding the Roots of Violence, Psychological Recovery, and Steps Toward a General Theory“, *Political Psychology*, Vol. 27, No 6, Malden: Blackwell Publishing Inc., 2006, str. 867–894;
- Sverrisson, Hjortur Bragi, „Truth and Reconciliation Commission in Kosovo: A Window of Opportunity“, *Peace, Conflict & Development: An interdisciplinary journal*, Issue 8, Bradford: University of Bradford, Department of Peace Studies, February 2006.

Mirjana Vasović

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

PSIHOLOŠKA MOĆ I ULOGA NACIONALNIH MITOVA U MEĐUETNIČKIM KONFLIKTIMA

Sažetak: U ovom radu se raspravlja o uticaju nacionalne mitologije na različite vidove kolektivnog ponašanja, s posebnim osvrtom na međuetničke konflikte. Pristup koji se ovde zagovara posmatra nacionalne mitove i druge kulturne narrative kao posredujuće faktore u dinamici međuetničkih odnosa i konflikata. Oslanjajući se, pre svega, na Tajfelovu teoriju socijalnog identiteta (SIT), nacionalni mitovi se ne posmatraju tek kao efemerni ili iracionalni produkti kolektivne subjektivnosti, izrazi predrasuda i slepe međuetničke mržnje, već kao manifestacije grupnih procesa koji imaju svoju socijalno-psihološku funkcionalnost. U radu se razrađuju i razjašnjavaju najvažnije socijalno-psihološke funkcije koje, u situacijama međugrupnih konflikata i generalno, nacionalni mitovi imaju kako na nivou pojedinačnih pripadnika etničkih grupa, tako i grupe u celini.

Ključne reči: nacionalna mitologija, etnički sukobi, funkcije nacionalnih mitova, H. Tajfel, teorija socijalnog identiteta (SIT), psihokulturne interakcije, Neprijatelj, međuetnička diferencijacija, M. H. Ros, psihokulturna drama.

ZNAČAJ NACIONALNE MITOLOGIJE U ANALIZI ETNIČKIH KONFLIKATA

Nacionalna mitologija igra jednu od centralnih uloga u procesima nastajanja, kao i u procesima raspada nacionalnih država. Ova konstatacija se može odnositi i na političku evoluciju modernih nacionalnih država sa područja Balkana, koja je „intrinzički... bila povezana sa moćnom snagom mitološke imaginacije“.¹ Tokom burne istorije balkanskih naroda i država bujanje nacionalne mitologije, kao po nekom nepisanom pravilu, išlo je ruku podruku sa širenjem snažnih nacionalističkih

1 Lucian N. Leustean, „Orthodoxy and political myths in Balkan national identities“, *National Identities*, Vol. 10, No. 4, December 2008, str. 421.

pokreta, čiji su krajnji ciljevi bili usmereni na formiranje novih, odnosno posebnih nacionalnih država. Nacionalni mitovi, kao osobeni psihokulturni narativi² (utemeljeni u kolektivnim sećanjima, legendama, socijalnim stereotipijama, metaforama, emocionalno zasićenim uverenjima i predstavama, odnosno u nacionalnoj ikonografiji, ritualnim i običajnim pravilima i normama) bili su duboko utkani u dinamiku političkih procesa i, pre svega, međuetničkih konflikata. Ako posmatramo nacionalnu mitologiju kao konglomerat različitih istorijskih, religijskih i političkih ideja, možemo shvatiti zašto su je politički i verski lideri svih etničkih grupa nastanjenih u ovom regionu, u ovim turbulentnim vremenima, koristili u svrhu obezbeđivanja šireg – kulturno utemeljenog – legitimiteta svojim neposrednim, dnevno-političkim interesima i ciljevima. Emocionalne poruke koje emituju mitološke narativne metafore duboko su ukorenjene u tradicionalnoj kolektivnoj svesti. Stoga su pomogle da se apstraktni politički pojmovi i ideje – kao što su nacija ili nacionalna država – ispune opipljivim psihološkim sadržajem.³ U ovome, između ostalog, leži i tajna uspešnosti sa kojom su bivše komunističke elite u postkomunističkom periodu sprovodile masovnu političku mobilizaciju građana po principu etničkih podela i na taj način obezbeđivale njihovu široku, nepodeljenu, političku podršku, odnosno upravljale kolektivnim akcijama usmerenim ka ostvarenju sopstvenih, partikularnih, političkih ciljeva.

Činjenica je, međutim, da problemu *uticaja široko rasprostranjenih nacionalnih mitova na različite vidove kolektivnog ponašanja i međuetničkog nasilja*, posebno u kontekstu jugoslovenske krize, još uvek nije posvećena odgovarajuća pažnja, kako u teorijskom tako i empirijskom smislu. Brojne analize koje su se bavile uzrocima ovdašnjih međuetničkih konflikata – a koje se mogu naći u medijskim priložima, diskursu političkih aktera i akademskim radovima – još uvek nisu u dovoljnoj meri rasvetlile ovaj aspekt fenomena. Štaviše, čini se da upravo ovu oblast karakteriše manjak pouzdane empirijske evidencije, a višak spekulacija (intuitivne ili ideološki pristrasne prirode, ali u svakom slučaju nedovoljno naučne). Generalno posmatrajući, rasprave o ulozi koju je nacionalna mitologija odigrala u međuetničkim konfliktima sadrže dijapazon različitih stanovišta: neke u potpunosti zanemaruju ili minimiziraju njenu ulogu (kao uostalom i ulogu svih kulturnih i socijalno-psiholoških faktora); druge je pominju samo kao retrogradnu pojavu, manifestaciju retraditionalizacije društvene svesti postkomunističkih društava koja onemogućava njihovu suštinsku demokratizaciju; treće joj, opet, neopravdano pridaju ulogu *primarnih* uzroka ovih sukoba.⁴

2 Izraz je uveo Mark H. Ross (Marc Howard Ross). Videti: M. H. Ross, „Psychocultural Interpretations and Dramas: Identity Dynamics in Ethnic Conflict“, *Political Psychology*, Vol. 22, Iss. 1, March 2001, str. 157–178.

3 Videti: Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1983.

4 Videti: Stuart J. Kaufman, *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press, Ithaca, 2001.

Jedan broj radova, koji ne zaslužuju neki temeljniji osvrt, imaju tendenciju da ulogu nacionalnih mitova po svaku cenu udenu u zadatu, politički korektnu (i time nužno jednostranu) interpretaciju političkih procesa i događaja na tlu bivše Jugoslavije. Posledica ovakvog nauma (u nedostatku istorijske distance koja bi verifikovala ponuđena objašnjenja) jeste veoma pojednostavljeno prikazivanje složenih istorijskih, ekonomskih i političkih odnosa između sukobljenih etničkih grupa. Sve analize kulturnih narativa vršene pod imperativom politički korektnih tumačenja služile su isključivo u političke svrhe: za osudu „etnocentrizma“, „isključivog nacionalizma“, etničke mržnje, netolerancije, itd. samo jedne od strana u sukobu.⁵

Druge, objektivnije (istorijske, sociološke ili politikološke) studije, koje su se bavile nacionalnom mitologijom u kontekstu međuetničkih sukoba na ovim prostorima, ostale su pak zaglavljene u raspravi o tome da li su sukobi (i raspad multietničke jugoslovenske države u celini) indukovani „odozgo“, pod manipulativno/propagandnim uticajem političkih elita u međusobnoj borbi za vlast, ili su rezultat rivalstva samih etničkih kolektiva ogrezlih u vekovnoj međuetničkoj mržnji. Teorije o ubeđivačkom uticaju elita prebacivale su odgovornost na političke elite koje su optuživane za manipulaciju istorijskim sećanjem naroda i nacionalističkim sentimentima koje je ono pobuđivalo. Smatralo se da su posle kolapsa vladajuće ideologije bivše komunističke elite nastojale da obezbede podršku javnosti i osvoje i zadrže vlast upravo pozivajući se na tradicionalnu kulturu, zajednički jezik, religiju, istoriju, mitove i bratstvo „po krvi“.⁶ Neki drugi istraživači, koji su nastojali da povežu procese demokratizacije bivših komunističkih društava, persuazivni uticaj elita i međuetničke konflikte, tumačili su njihove uzroke „manjkom legitimnosti“ postojećih režima koji su polarizovali društvo na taj način što su podgrevali kolektivnu nesigurnost i strah od budućnosti.⁷

Argumentacija suprotstavljenih teorija o uzrocima međuetničkih konflikata sastojala se u tome da je nacionalizam kao proizvod nedovršene modernizacije i ostataka tradicionalne svesti postojao i pre uvođenja demokratije, ali da je upravo demokratizacija omogućila da dođu do izražaja dugo potiskivane etnocentričke aspiracije pojedinih nacija.⁸ U oba ova slučaja naučna razmatranja o uzrocima konflikata okončavaju se onim što bi psiholozi nazvali „fundamentalna greška

5 Videti npr.: Anna Di Leillo, „The Missing Democratic Revolution and Serbia's Anti-European Choice: 1989–2008“, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 22: 373–384. Published online: 7 July 2009.

6 Videti: Jack Snyder, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, W. W. Norton, New York, 2000, str. 16.

7 Videti: David A. Lake, Donald Rothchild, „Containing Fear, the Origins and Management of Ethnic Conflict“, *International Security*, 21: 2 (Autumn 1996), str. 41–75, navedeno prema: Lisa Kissopoulos, „Democratization and nationalist conflict: culture and elite manipulation in Serbia, 1988–1999“ Paper Presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, IL, 15 April 2004.

8 Videti: L. Kissopoulos, o. c.

atribucije“. To u prevodu znači da se dinamika složenih međuetničkih odnosa (čije ishodište i nerazlučivi deo predstavljaju široko rasprostranjeni socijalni mitovi) na neki način izmešta iz istorijskog i političkog konteksta, da se ne objašnjava društvenim okolnostima već zlom *prirodom*, odnosno zlom voljom individualnih ili kolektivnih ljudskih aktera. Upadajući, na ovaj ili onaj način, u zamku psihološkog redukcionizma, sva pomenuta objašnjenja (mada ih karakterišu različita polazišta), po svojim osnovnim zaključcima, i pre svega implicitnim pretpostavkama o uslovima razrešenja sukoba, svode se na isto. Nacionalni mitovi se predstavljaju kao izraz i dokaz „kulturno utemeljene etničke mržnje“, oduvek prisutne u tradiciji premodernog balkanskog društva. Takvo tumačenje podrazumeva, naravno, i jedini efikasan lek koji se može primeniti u svrhu pacifikacije etničkih grupa sa ovih prostora, a to je – potiskivanje kolektivnog istorijskog sećanja i temeljno kulturno i idejno „prevaspitavanje“ njihovih pripadnika.

Drugu stranu ove medalje čine teorije i studije u kojima se umanjuje, ili posve zanemaruje, uticaj kulturnih i socijalno-psiholoških faktora u genezi i dinamici međuetničkih konflikata. Uslovi izbivanja i smirivanja etničkih sukoba traže se u datoj društvenoj situaciji i strukturi objektivnih društvenih odnosa između sukobljenih grupa; oni se prvenstveno posmatraju iz perspektive odnosa moći i dominacije i suprotstavljenih (pre svega, ekonomskih) interesa. Ovakav pristup karakterističan je za čitav dijapazon tzv. teorija interesa (od neomarksističkih do teorija racionalnog izbora).⁹ Savremene odjeke ovakvog pristupa možemo prepoznati kod jednog broja liberalnih teoretičara koji tumače širenje nacionalizma i međuetničkih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije (i nekih drugih postkomunističkih zemalja) kao posledicu nedovršenog procesa demokratizacije društva i nedovoljne prihvaćenosti liberalnih vrednosti.¹⁰

Ipak, retki su autori koji uopšte ne uzimaju u obzir ulogu kulture u razvoju nacionalnog osećanja i nacionalizma, pa sledstveno tome i nacionalnih konflikata. Potrebno je samo da pomenemo danas već klasične radove o istorijskoj genezi nacionalnih država i procesima njihove izgradnje. Ne negirajući da su ekonomski i politički faktori odigrali fundamentalnu ulogu u razvoju nacija, Anderson raspravlja, između ostalog, o ulozi kulturnih produkata (pesama, spomenika neznanom junaku i sl.) u simboličkom podupiranju i odbrani formiranih „zamišljenih zajednica“, tj. razvoju osećanja nacionalne pripadnosti i nacionalne svesti.¹¹ Erik Hobsbawm (Eric Hobsbawm),¹² analizirajući procese istorijske metamorfoze nacionalizma, isto tako naglašava ulogu pisanog jezika, zajedničkog obrazovanja i istorije u formiranju zajedničke kulture, osobenog *mi*-osećanja i jedinstva naroda. Smitov (Anthony

9 Videti: M. H. Ross, *o. c.*

10 Videti: L. Kissopoulos, *o. c.*

11 Videti: B. Anderson, *o. c.*

12 Videti: Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge University Press, 1990.

Smith) „mitološko-simbolički kompleks“¹³ takođe podrazumeva blisku povezanost nacionalnog identiteta i mitologije: ovaj autor navodi čitav niz socijalnih i političkih mitova (kao što su mitovi o propasti i obnovi nacije) kojima se može pripisati moć ujedinjavanja, smatrajući ih osnovom za uspostavljanje etničke povezanosti i jačanja nacionalnog identiteta.¹⁴

Povezanost etničkih konflikata i etničkih mitova posebno naglašavaju zastupnici tzv. „simboličke politike“. Prema njihovom tumačenju, u središtu svakog etničkog konflikta moguće je otkriti osobene „etnopolitičke, istorijske i religijske narative“, koji služe pre svega da definišu posebnost identiteta, kao i suštinu potreba, interesa i zahteva svake od sukobljenih strana. Međutim, način na koji se to čini često pruža opravdanje za postojanje međusobnog neprijateljstva i uzajamnog etničkog isključivanja.¹⁵ Manipulišući emocionalnim simbolima kojima se mitovi izražavaju, političari najčešće motivišu pripadnike etničkih grupa da učestvuju u aktima kolektivnog nasilja prema drugima. Pristup simboličke politike, čiji je glavni predstavnik Stjuart Kaufman, usredsređuje se na istorijske aspekte međugrupnih odnosa, ali se posebno bavi ulogom mitova i simbola prošlosti koji se „recikliraju“ i koriste u kontekstu zadovoljenja sadašnjih potreba društva. Mnoge „drevne mržnje“ u suštini su sasvim novi konstrukti koji ne moraju da odgovaraju istorijskoj istini, ali mogu, pod manipulativnim uticajem elita, značajno da utiču na odnose između etničkih grupa i da pospešuju realne, aktuelne, međuetničke konflikte. Međutim, zloupotreba mitova ne bi imala toliki uticaj da ne postoji i realan konflikt interesa, kao i osećanje neprijateljstva koje je mitološki osnaženo. „Bez opaženog konflikta interesa, ljudi nemaju razloga da se pokrenu na akciju. Bez osećanja neprijateljstva, nedostaje im impuls za tako nešto, a bez liderstva, nisu u stanju da se kolektivno organizuju.“¹⁶

MITSKA PREDANJA KAO POSREDOJUĆI FAKTORI U MEĐUETNIČKIM ODNOSIMA

Najplodonosnijim se ipak pokazao onaj pristup koji nacionalne mitove i druge kulturne narative i rituale posmatra kao *posredujuće* faktore u dinamici međuetničkih odnosa uopšte i konflikata, posebno.

13 Videti: Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, B. Blackwell, Oxford, UK, New York, 1988. i Anthony D. Smith, „National Identity and Myths of Ethnic Descent“, u: Anthony D. Smith, John Hutchinson, (eds.), *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, Routledge, New York, 2000.

14 Smit govori o četiri stuba onoga što naziva *ethnie*: „srž etniciteta... leži u kvartetu koji čine 'mitovi, sećanja, vrednosti i simboli.'“ *Ibidem*, str. 15.

15 S. J. Kaufman, *o. c.*

16 *Ibidem*.

Razmatrajući pojave čestog tematizovanja „kulturnih pitanja“ u okviru društava koja su duboko podeljena po etničkim granicama, M. H. Ros¹⁷ iznosi stanovište da kulturni fenomeni i događaji često služe kao poprište *političkih sukobljavanja* i da se mogu uzeti kao osoben način ispoljavanja međuetničkih konflikata. Ros se, s jedne strane, suprotstavlja teorijama koje najveću važnost pridaju neusklađivim objektivnim (ekonomskim) interesima, a sa druge Hantingtonovoj tezi o prevashodno civilizacijskom ili kulturalnom karakteru većine savremenih konflikata. Mada se ne može reći da se kulturne razlike nalaze u korenu etničkog konflikta, smatra ovaj autor, ne može se tvrditi ni da su one sasvim nevažan fenomen. Umesto toga, trebalo bi poći od pretpostavke da se „konflikti vode kako oko materijalnih interesa tako i oko kolektivnih identiteta, artikulisanih u kulturalnim terminima“. Kultura, u stvari, sažima i simbolizuje sve različitosti između sukobljenih grupa, tako da kulturne predstave, narativi i kolektivna sećanja bivaju duboko utkani u politički sukob i pomešani sa njihovim nepomirljivim političkim stanovištima. Rosovo krajnje stanovište jeste da uzroci međuetničkih konflikata nisu kulturne razlike po sebi, već da kultura biva „ideologizovana“, te se na taj način „*kulturne razlike umeću i mešaju u dinamiku političkog konflikta*“ (kurziv autorov).¹⁸

Centralni pojam Rosove politikološko-psihološke analize determinanti etničkih konflikata jesu tzv. psihokulturne interpretacije, pod čime podrazumeva zajedničke, raširene, i duboko usađene predstave o svetu, karakteristične za pripadnike etničkih grupa u sukobu, koje je moguće otkriti analizom grupnih narativa. One se manifestuju i kroz simboličko i ritualno ponašanje pripadnika grupe (obeležavanje nacionalnih praznika, parade, podizanje spomenika, obeležavanje kulturnih geografskih mesta, isticanje zastava i slično). Ros smatra da je, pored analize objektivnih pretpostavki etničkih sukoba (objektivnih grupnih interesa i date društvene strukture), nužno razumeti ove „raširene kulturalne narative utemeljene u kolektivnim sećanjima o prošlosti“ i značaj koji imaju za političko ponašanje i odnose između etničkih grupa o kojima je reč.

Mnogi zaključci ovog autora, posebno oni koji se odnose na „posredujuću“ ulogu socijalnih mitova u međuetničkim odnosima i konfliktima, dopunjavaju se i poklapaju sa mišljenjima savremenih, pre svega evropskih, socijalnih psihologa (Tajfela, Tarnera) i postavkama njihove teorije socijalnog identiteta, koja – iz kognitivističke perspektive – posmatra i tumači međugrupne odnose i konflikte. On zaključuje da se u svakom etničkom konfliktu prepliću problemi identiteta i objektivnih interesa. Razlika između ova dva pristupa je, međutim, u tome što dok teorije interesa smatraju da zajednički (etnički – *prim. autora*) identitet nastaje na osnovu

17 M. H. Ross, „Psychocultural interpretation theory and peacemaking in ethnic conflict“, *Political Psychology*, 16, 1995, str. 523–544; M. H. Ross, „The relevance of culture for the study of political psychology and ethnic conflict“, *Political Psychology*, 18, 2, 1997. i M. H. Ross, „Psychocultural Interpretations and Dramas...“.

18 M. H. Ross, „The relevance of culture for the study of political psychology...“

postojanja zajedničkih interesa, teorije identiteta naglašavaju da zajednički identitet definiše i stvara osobenu percepciju interesa oko kojih se etnički konflikti vode.¹⁹

U izvesnom smislu su njegova objašnjenja ipak nedostatna. Ros, naime, jasno ukazuje na ulogu socijalnih mitova kao „intervenišuće varijable“ i pruža karakteristične opise i primere iz političke istorije sveta kojima ilustruje korišćenje kulturnih simbola i kolektivnog ritualnog ponašanja u datoj konstelaciji međuetničkih odnosa. Takođe, njegova razmatranja (posebno uvođenje pojma identiteta u tumačenje etničkih konflikata) dotiču se u velikoj meri socijalno-psiholoških dimenzija ovih fenomena. Ali po logici svoje polazne (politikološke) perspektive ni on, kao ni drugi autori koji prihvataju kulturu i kulturne narative kao „intervenišuću varijablu“ u tumačenju međuetničkih konflikata, ne nudi zadovoljavajuće objašnjenje načina i psiholoških mehanizama posredstvom kojih ovi, u osnovi socijalno-psihološki, fenomeni utiču na kolektivno ponašanje. Njegove studije slučaja daju izvanredne opise ovih fenomena, ali ih samo delimično objašnjavaju. To je slučaj i sa mnogim drugim tumačenjima koja, po pravilu, propuštaju da objasne socijalno-psihološku „logiku“ i funkcionalnost ovih kolektivnih predstava.

Potpunija objašnjenja osnova „psihološke moći“ i socijalne i psihološke funkcionalnosti, koju razne vrste „kulturnih narativa“ (socijalnih mitova, međugrupnih predstava i stereotipa) imaju kada je reč o odnosima između etničkih grupa, daju H. Tajfel, Dž. Tärner (John Turner).²⁰ Njihov pristup, bitno različit od dotadašnjih „individualističkih“ tendencija u socijalnoj psihologiji, tumači međusobno ponašanje različitih socijalnih grupa, „koje su istovremeno odvojene i neraskidivo povezane (u tom smislu što sudbina svake od njih u velikoj meri zavisi od prirode njihovog odnosa sa drugima)“, kao rezultantu uzajamnog delovanja osobenih *socijalno-psiholoških procesa i strukture objektivno postojećih odnosa* između tih grupa.

Generalno posmatrano, etničko-nacionalni mitovi i narativi izražavaju se kroz predstave, uverenja, stavove, predrasude i stereotipe čiji su nosioci ljudi koji pripadaju, ili osećaju da pripadaju, različitim etničkim i nacionalnim grupama. Njihovi sadržaji se odnose na sopstvenu i rivalsku grupu, kao i na prirodu njihovih međusobnih odnosa. Međutim, to nisu tek efemerni ili iracionalni psihološki produkti, izrazi predrasudnosti i slepe međuetničke mržnje i neprijateljstva koju osećaju njihovi individualni članovi, već manifestacije *grupne* psihologije koja ima svoju *socijalnu funkcionalnost*. Stoga se objašnjenje ovih fenomena, njihove uloge i mogućnosti kolektivne mobilizacije mora tražiti u *grupnim procesima* koji se odigravaju

19 M. H. Ross, „Psychocultural Interpretations and Dramas...“, str. 159.

20 Videti: Henry Tajfel (ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*, Academic Press, London, 1978; Henry Tajfel, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge University Press, 1981; Henry Tajfel, *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, 1982; Henry Tajfel, John Turner, „An integrative theory of intergroup conflict“, u: W. G. Austin, S. Worchel (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Brooks/Cole, Monterey, 1979; John Turner, H. Giles (eds.), *Intergroup Behavior*, Basil Blackwell, Oxford, 1981.

u određenom *sociokulturnom kontekstu*. U stvari, mi ne bismo mogli ni da govorimo o *socijalnim* mitovima ako zanemarimo činjenicu da su to produkti date socijalne situacije, kao i to da oni predstavljaju *zajednička, široko rasprostranjena* i u datom društvu *konsenzualno usvojena i prihvaćena* uverenja koja igraju određenu ulogu u međugrupnim odnosima. Stoga, „ova uverenja, mnjenja itd.... ne mogu biti shvaćena na pravi način ukoliko se ne razmotri... kontekst socijalnih evaluacija u koje su oni udenuti“.²¹

Njihova „funkcionalnost“ u sklopu međugrupnih odnosa ne dovodi uvek do usklađenosti, kooperacije i harmonije; štaviše, oni najčešće podržavaju grupne podele i tvrdoglavu odbranu sebičnih, neuskладivih interesa. Zato se može pretpostaviti da ovi elementi „simboličke politike“, po prirodi stvari, vode ka realnim političkim sukobima. Međutim, to ne znači da ih možemo tumačiti kao primarne i/ili direktne izvore političkih sukoba, kao što ove sukobe, uostalom, nikako nije ni moguće objašnjavati isključivo, ili primarno, psihološkim zakonitostima, a da ne „upadnemo“ u zamku „psihološkog provincijalizma“. Ipak, iz svega što znamo iz iskustava socijalne istorije, socijalne antropologije i socijalne psihologije proizlazi nesumnjivo da se javljaju kao njihovi važni i neizbežni psihološki korelati, koji se manifestuju na planu grupnog opažanja, mišljenja, tumačenja, emocionalnog reagovanja, stavova i motiva kolektivnog ponašanja.

Imajući sve ovo u vidu, postaje jasno da svaka temeljna analiza sukoba i uslova pomirenja ljuto zavađenih etničkih grupa nužno zahteva da se identifikuje poreklo najznačajnijih etničko-nacionalnih mitova, obelodane njihovi sadržaji, razume njihova priroda i objasni socijalna funkcionalnost. Valja, pritom, imati na umu da nacionalna mitologija koja dobija na važnosti u kontekstu međuetničkih odnosa uvek ima za osnovu *realno postojeću* (složenu i višeslojnu) mrežu socijalnih odnosa (političkih, istorijskih, ekonomskih i kulturnih) između *referentnih* etničkih grupa. Nju, u stvari, proizvodi svaka društvena situacija koju karakteriše podela na društvene grupe veoma različite po kriterijumima moći, statusa, bogatstva i ugleda (a sve su takve), odnosno kategorizacija koja uslovljava hijerarhijsku ustrojenost međugrupnih odnosa. Socijalno-psihološka ishodišta nacionalne mitologije čine osobeni načini na koje pripadnici pojedinih grupa *vide i tumače* ove razlike u moći, statusu i prestižu. Način na koji se opaža, shvata i interpretira postojeća struktura međuetničkih odnosa određuje kako *sadržaj*, tako i *opseg raširenosti i prihvaćenosti* pojedinih nacionalnih mitova u društvu u celini. Pritom, kakvi će po prirodi i sadržaju biti mitovi koje pripadnici pojedinih etničkih grupa prihvataju kao „validne“ ili „istinite“, u velikoj meri zavisi od mesta koje njihova grupa, ili oni kao pojedinci, zauzimaju u okviru šireg sistema međugrupnih odnosa, u datoj društvenoj strukturi.²²

21 H. Tajfel, „Intergroup relations, social myths and social justice“, u: H. Tajfel (ed.), *The social dimension II*, Cambridge University Press, Editions de la maison des Sciences de l'Homme, str. 701, 1984.

22 *Ibidem*, str. 696.

Tajfelov model, slično Rosovom, postulira, znači, preplitanje socijalne (ekonomske, političke, istorijske) i psihološke uzročnosti međuetničkih konflikata: društveni i ekonomski uslovi koji dovode do rivalstva i sukoba između velikih društvenih grupa oko objektivnih ciljeva, interesa i dobitaka (teritorije, hrane, izvora sirovina, itd.) dovode i do toga da se u okviru svake od grupa, i u društvu u celini, rađaju i šire veoma raznoliki specifični *sistemi stavova, uverenja i ideja o sopstvenoj grupi i suparničkim grupama*. „Iz date teksture međugrupnih odnosa u društvu u celini, tj. iz njihovih socijalnih, istorijskih, ekonomskih i kulturnih determinanti i ograničenja, rađa se diverzitet široko rasprostranjenih socijalnih mitova koji ljudi imaju o sopstvenoj i drugim socijalnim grupama. Ovi mitovi, bilo da se nazivaju *représentations collectives, socijalnim reprezentacijama, ili socijalnim* (za razliku od individualnih) *stereotipijama*, povratno konstituišu suštinski deo onoga što leži u pozadini kolektivnih oblika socijalnog ponašanja masa pojedinaca...“²³ Ono što je još značajnije jeste da „ove ideje, stavovi i sistemi uverenja“, prema Tajfelu, „postaju nerazlučivi deo međugrupne socijalne situacije i... mogu, pod različitim okolnostima, da skrenu u jednom ili u drugom pravcu tok odnosa između datih grupa“²⁴

Posmatrano na ovaj način, kolektivne reprezentacije, mitovi i stereotipi (u zavisnosti od toga kako ih različiti autori označavaju) izraženi posredstvom različitih oblika kulturnih narativa, predstavljaju *metapsihološke* fenomene, koji povratno utiču na konstelaciju objektivne socijalne stvarnosti i međugrupne odnose. To ni u kom slučaju ne znači da se oni mogu prihvatiti kao *uzroci* međuetničkih konflikata. U osnovi sukoba uvek se može otkriti socijalno determinisan *objektivan konflikt grupnih interesa*. U tom smislu, socijalno-psihološka analiza ne može da zameni temeljna sociološka, istorijska, politikološka ili ekonomska razmatranja, niti ima tu ambiciju. Ali, kako je to i Tajfel u jednom svom radu napomenuo, svaka naučna disciplina trebalo bi u ovom pogledu da da svoj doprinos. Sjedinjujući u našem istraživanju sociološku i istorijsku sa socijalno-psihološkom analizom, mi upravo polazimo od namere da priložimo svoj deo razjašnjenja „zbunjujuće složenosti spirale uzročnosti“ u oblasti međuetničkih odnosa i konflikata.

VIŠESTRUKA SOCIJALNO-PSIHOLOŠKA FUNKCIONALNOST NACIONALNIH MITOVA

Postoji mnoštvo psiholoških razloga zbog kojih pripadnici etničke grupe, *kao pojedinci*, postaju prijemčivi za ideje, predstave i stereotipije kroz koje se primarno izražavaju sadržaji nacionalnih mitova. Međutim, za ovu vrstu kulturnih fenomena karakteristično je da često veoma dugo opstaju u gotovo neizmenjenom obliku i da se različitim kanalima društvenog uticaja šire *na sve članove, ili većinu članova*

23 *Ibidem*.

24 H. Tajfel, *Human Groups and Social Categories...*, str. 225.

društva, prenoseći se, tako, sa generacije na generaciju. U latentnoj formi mogu postojati vekovima – prividno u vidu „naivnih“, kulturno specifičnih „priča“ i „sećanja“ koje pripadnici etničke grupe gaje o svojoj grupi i njenoj istoriji. Ali u situacijama međugrupnih trvenja i sukoba naglo izranjaju iz kolektivnog istorijskog sećanja i preuzimaju u međuetničkim odnosima veoma aktivnu ulogu. „Priče“ sasvim specifičnog i često arhaičnog sadržaja mogu postati delotvorni *katalizatori* aktuelnih sukoba i, u krajnjoj liniji, društvenih *promena* – promena u strukturi grupnih odnosa koje iz ovih sukoba mogu proisteći.

Osnovni uslov koji utiče na širenje i delotvornost nacionalnih mitova u kontekstu međuetničkih sukoba jeste identifikacija velikog broja pripadnika društva sa sopstvenom etničkom grupom, tj. identifikacija koja se zasniva na etničkom principu. Široka rasprostranjenost nacionalnih mitova u okviru etničke grupe i njihov uticaj na kolektivno ponašanje povezani su, naime, sa činjenicom da ovi narativi nisu tek puki produkt „izmišljene istorije i tradicije“, već da ostvaruju važne *socijalno-psihološke funkcije* kako za pojedince, tako i za grupu u celini. U radovima koji se bave nacionalnom mitologijom mogu se, implicitno ili eksplicitno, naći različita objašnjenja njihove psihološke funkcionalnosti. Međutim, psihološke funkcije nacionalnih mitova u dosadašnjim radovima po pravilu nisu sistematično izložene u vidu jasne tipološke teorije. Tipologija od koje smo pošli u svom istraživanju nastoji da sažme različita teorijska i istraživačka polazišta, mada se najviše oslanja na teoriju socijalnog identiteta (Tajfel, Turner). Objasnjavajući ulogu koju na individualnom i grupnom planu igraju rašireni međugrupni stereotipi i predstave, ovi autori izdvajaju njihove tri osnovne funkcije: socijalne kauzalnosti, diferencijacije i opravdavanja.²⁵ Kada je reč o nacionalnoj mitologiji, kao specifičnoj vrsti kolektivnih predstava i narativa, nužno je ovu poddelu dopuniti i razraditi. Socijalno-psihološku funkcionalnost mitova možemo, stoga, predstaviti i objasniti kroz sledećih nekoliko procesa. Pre svega, oni pospešuju proces psihološkog *formiranja i opstajanja grupe posredstvom jačanja jedinstvenog grupnog identiteta*; to, u stvari, znači da doprinose potvrđivanju grupe kao osobenog i, u datoj strukturi društvenih odnosa, izdvojenog realno postojećeg socijalnog entiteta (funkcija samodefinicije i društvenog legitimisanja). Zatim, pomažu razumevanju i *objašnjavanju* složenih i, najčešće, stresnih društvenih događaja u svakodnevnom životu i istoriji grupe, što podrazumeva i grupne „teorije“ o tome „kako“ i „zašto“ u naizgled nerazmrsivom lavirintu međuetničkih odnosa (funkcija društvene uzročnosti). Najzad, služe i u svrhu *opravdavanja* kolektivnih aktivnosti koje se planiraju ili preduzimaju u odnosu na pripadnike drugih, rivalskih, socijalnih grupa (funkcija socijalne pravičnosti). Ove funkcije, kao posebne, možemo izdvojiti samo u analitičke

25 U kasnijim radovima o nacionalnoj mitologiji ova tipologija je dodatno razrađena i ilustrovana brojnim primerima iz svetske političke istorije: H. Tajfel, „Social Stereotypes and Social Groups“, u: J. C. Turner, H. Giles, *Intergroup Behaviour*, Basil Blackwell, Oxford, 1984; H. Tajfel, „Intergroup relations, social myths and social justice“.

svrhe pošto se u realnosti najčešće preklapaju ili imaju sinergički efekat. Međutim, ukoliko želimo da shvatimo i da, eventualno, predvidimo, koja će vrsta socijalnih mitova biti proizvedena, aktualizovana, proširena ili upotrebljena u datom socijalnom kontekstu međuetničkih konflikata, neophodno je da imamo u vidu njihova osnovna socijalno-psihološka ishodišta.

SAZNANJE, OSMIŠLJAVANJE I TUMAČENJE SLOŽENIH MEĐUETNIČKIH ODNOSA

Nacionalna mitologija se u literaturi većinom označava kao skup *kvazifiktivnih predanja*, karakterističnih za pojedine etničke grupe, koja, uzeta u celini, sadrže svojevrsnu *sliku socijalnog sveta* u kojem žive, kao i osobenu *interpretaciju* sopstvene nacionalne istorije. Mitovi, generalno – ako se posmatraju u čisto saznanom smislu – pomažu kolektivnom razumevanju i tumačenju složenih prirodnih fenomena i kao takvi predstavljaju skladišta informacija o spoljašnjem svetu. Njihova prvobitna funkcija jeste da pomognu u osmišljavanju fizičkog sveta koji se pojedincu, inače, može činiti haotičnim i zastrašujućim; da stvarima i događajima daju smislenost i koherentnost, jasnoću i logičnost, odnosno predvidljivost, a to znači i mogućnost kontrole. Rečju, oni nastaju iz potrebe pretvaranja „haosa u kosmos“.

Na isti način, neophodnost snalaženja u složenoj i stalno promenljivoj *socijalnoj* sredini zahteva od pripadnika svakog društva da kognitivno organizuju socijalni svet u kome žive i da ga, pritom, pojednostave kako bi ga bolje razumeli i znali kako da se ponašaju u datoj socijalnoj situaciji. U društvima sastavljenim od grupa koje se razlikuju po moći, statusu i prestižu ovakvo kognitivno strukturiranje nikada nije vrednosno neutralan proces: pripadnici društva usvajaju svoje osobene kriterijume „konstruisanja“ socijalne stvarnosti, tj. razvrstavanja i vrednovanja ljudskih kategorija.²⁶ Ovakva, tzv. *socijalna kategorizacija*, koja je, u suštini, proizvod socijalno-psihološkog procesa, uključuje evaluativne sudove o sopstvenoj grupi i drugim grupama koje nastanjuju isti socijalni prostor, a nacionalna mitologija predstavlja veoma važan kanal širenja i učvršćivanja ovakvih predstava. Stoga, analiza nacionalnih mitova pomaže u razumevanju „logike“ date socijalne kategorizacije, što, ujedno, omogućava da se razume način na koji realni odnosi između etničkih grupa oblikuju aktivnosti, predstave i evaluacije njihovih pripadnika.

Nacionalni mitovi se sa posebnom učestalošću kreiraju i šire u situacijama kolektivnih stresova, tj. društvenih previranja koja izazivaju nestabilnost jednom uspostavljenog sistema društvenih odnosa i opštu nesigurnost. Ovakve socijalne situacije uslovljavaju i saznanju dezorijentisanost većine članova društva pošto otvaraju pitanja na koja njihova dotadašnja iskustva ne mogu da pruže odgovore. U ovom slučaju, mitovi se rađaju kao izraz pojačane potrebe za pronalaženjem

26 Videti: Tajfel, *Human Groups and Social Categories...*

smisla u nastalom društvenom haosu, za razumevanjem onoga što se događa, za ovladavanjem onim što je novo i nepoznato. Ova vrsta kulturalnih narativa gradi se, po pravilu, na psihološkoj osnovi koju čini stvarno ili konstruisano *kolektivno sećanje*. Istorijsko sećanje se smatra jednim od aspekata nacionalizma pošto, kako tvrdi Ros, „nacionalizam razmišlja u terminima istorijskih sudbina“.²⁷ Ono je proizvod identifikacije ljudi sa zajedničkom prošlošću sopstvene etničke grupe. Međutim, nacionalni mitovi uvek odražavaju specifičnu kolektivnu „reminiscenciju prošlosti“, koja sadrži snažne primese subjektivnosti. Događaji koji su se zadržali u kolektivnom sećanju po pravilu su *selektivno* zapamćeni i *pristrasno* tumačeni. Zato je to uvek jedna pojednostavljena slika sveta i pristrasna interpretacija događaja – a ponekad može da predstavlja i suštu suprotnost objektivnoj socijalnoj realnosti. Neki od najznačajnijih opisa društvene stvarnosti i kolektivnih iskustava vezanih za međuetničke odnose koje nudi nacionalna mitotvorna misao – i koju dele svi ili većina pripadnika grupe – katkada su jedva prepoznatljivi oku nepristrasnog, spoljašnjeg posmatrača. Razlog tome je što se ovakvo evociranje *prošlosti* sprovodi u interesu zadovoljenja *sadašnjih* psiholoških potreba pripadnika nacionalne grupe; to je potreba da se ovlada svim onim što im se u *ovom* istorijskom trenutku dešava i time smanji grupna anksioznost i strah. Stoga, istorijska verodostojnost sadržaja nacionalnih mitova analitičaru ne bi trebalo ni da bude toliko važna. Naime, ako želimo da razumemo njihovu ulogu kao generatora ili katalizatora aktuelnih međuetničkih konflikata, važno je da shvatimo u čemu se zapravo sastoji njihova psihološka moć i šta podstiče njihovu delotvornost u datom kontekstu međuetničkih odnosa.

Naglašavajući upravo ovu *saznajnu funkciju* nacionalnih mitova, Ros uvodi pojam „psihokulturalnih interpretacija“, koje označava kao „zajedničke, duboko usađene poglede na svet koji pomažu grupi da osmisli svoj svakodnevni život i pružaju psihološki smisljeno objašnjenje odnosa koji grupa ima sa drugim grupama, njihovih aktivnosti i motiva“.²⁸ „Psihokulturalne interpretacije“ se, prema njegovom mišljenju, mogu otkriti posredstvom analize „grupnih narativa“, koji se tiču porekla i istorijske sudbine nacionalne zajednice i obuhvataju uzroke sukoba, ključne istorijske događaje, značajne religijske teme, osnove nacionalne etike, nacionalne simbole i važne ličnosti. Ovakve interpretacije satkane su kako od kognitivnih, tako i od afektivno obojenih uverenja o realnosti socijalnog sveta. One nude svojevrsnu interpretaciju međugrupne stvarnosti, koja sadrži ne samo agendu istorijskih već i plan budućih događaja; objašnjavaju ulogu koju sopstvena i tuđinska grupa igra u njima; iznose pretpostavke o mogućim ishodima primenjenih nacionalnih strategija, kao i „uputstva“ o tome kako bi, pod određenim okolnostima, pripadnici grupe trebalo da se ponašaju i šta od drugih treba da očekuju. Proučavanjem ovakvih „psihokulturalnih interpretacija“, prema istom autoru, moguće je ne samo otkriti i bolje razumeti

27 M. H. Ross., „Psychocultural Interpretations and Dramas...“.

28 *Ibidem*, str. 159.

istorijske korene dugoročnih dubokih političkih podela već takva kolektivna sećanja o *prošlosti* (proizvedeći duboke emocionalne reakcije) određuju ponašanje pripadnika etničkih grupa u *sadašnjosti*. Na taj način ostvaruju veoma delotvornu ulogu u aktuelnim međugrupnim konfliktima. Kulturni narativi koji su proizvod kolektivnog istorijskog pamćenja, a sadrže emocionalno zasićena tumačenja zajedničke istorijske sudbine, utiču na jačanje nacionalnih sentimentata i širenje nacionalizma, koji se zatim javljaju kao dinamička ishodišta realnih međuetničkih sukoba.²⁹

O saznajnoj funkciji kolektivnih predstava o međuetničkim odnosima, izraženih kroz kulturne narative, takođe govori Gerc (Geertz),³⁰ smatrajući da one imaju za cilj da osmisle socijalnu stvarnost, da joj daju značenje i smisao i da objasne događaje u funkciji prošlih i budućih aktivnosti grupe. One omogućavaju da se među članovima društva uspostavi *zajednički sistem značenja*, koji daje smisao socijalnom svetu u kojem žive, i na taj način im (potencijalno ili stvarno) omogućava njegovu kontrolu i predvidivost. Ovi „obrasci značenja“ nasleđuju se kroz sistem predanja, simbola i rituala. Ali kako mitovi pretenduju da pruže neporecive odgovore na postavljena pitanja, oni, nužno, prenaplašavaju ili u potpunosti potiskuju neke delove kolektivnih sećanja. Selektivnost sećanja, prema njegovom mišljenju, povezana je sa činjenicom da ono skladišti *emocionalno značajne* događaje i grupna iskustva. Stoga ovakve interpretacije socijalne stvarnosti, po prirodi stvari, trpe kontradiktornost i neusklađenost između svojih sazajnih elemenata pošto odražavaju različita socijalna, kulturna i politička iskustva suprotstavljenih etničkih grupa.

Interpretativan karakter nacionalnih mitova, prema Tajfelu,³¹ sadržan je u osobenim *teorijama uzročnosti*. Mitološke priče uvek sadrže u sebi svojevrzne istorijske interpretacije (u suštini, zdravorazumske teorije) koje se odnose na samu grupu, kolektivnu sudbinu, druge grupe, uzroke sukoba i sve ostalo što se dešava u datom socijalnom i političkom okruženju.³² Ove teorije uzročnosti, između ostalog, sadrže objašnjenja uzroka istorijskih događaja, ali i razloga postojanja same grupe. Čest je slučaj da se poreklo i nastanak grupe tumači kao posledica Božje volje, što predstavlja izraz univerzalno postojećeg *etnocentričkog sentimenta*. Značajnog udela u ovim teorijama uzročnosti imaju tumačenja zajedničke sudbine njenih pripadnika, ma kakva ona bila, a posebno objašnjenja dramatičnih događaja koji su bili uzroci kolektivnih nevolja i stradanja. U sklopu ovoga posebno mesto zauzimaju tumačenja koja se odnose na uzroke neuspeha i poraza na nacionalnom nivou. Pošto „prirodni“ etnocentrizam čini da su sopstvene pobeđe samorazumljive, neophodno je objasniti, kako sadašnjim članovima grupe tako i budućim generacijama, poraze

29 Prema: L. Kissopoulos, *o. c.*

30 Videti: Clifford Geertz, „From the Native's Point of View: On the Nature of Anthropological Understanding“, u: Paul Rabinow, William M. Sullivan, *Interpretive Social Science. A Reader*, University of California Press, Berkley, 1979.

31 H. Tajfel, *Human Groups and Social Categories...*

32 Videti: M. H. Ross, „Psychocultural Interpretations and Dramas...“

– tj. negativne ishode specifičnih nacionalnih strategija uspešnosti preživljavanja. Stoga ne čudi činjenica da su upravo *nacionalni porazi* česta okosnica različitih nacionalnih mitologija. Kao pandan ovome, nacionalna istorija koja se evocira nužno uključuje i „zlatno doba“, doba prosperiteta koje je, po pravilu, izgubljeno tuđom krivicom – zaverom demonskih neprijatelja. Poruka koja sledi iz toga jeste zavet – namenjen budućim naraštajima – koji implicira da je doba nacionalnog procvata i slave *moguće i neophodno vaspоставiti*. Tako je u pričama o nacionalnom porazu uvek sadržana i ključna ideja o *nacionalnoj obnovi*.

Funkcija socijalne kauzalnosti nije čisto saznavna pošto joj je krajnja svrha da suzbije anksioznost pojedinca, a da pripadnicima etničke zajednice u celini pruži osećaj stabilnosti i kontinuiteta. Pritom, u zavisnosti od toga na kom mestu se nalazi grupa u datoj društvenoj strukturi (da li je dominantna ili podređena), ovakva tumačenja mogu poslužiti ili legitimizaciji društvenog *statusa quo* ili njegovom osporavanju. Pošto su pod uticajem jakog emotivnog naboja, tumačenja uzroka društvenih procesa i međuetničkih odnosa su (to ne treba posebno naglašavati) jednostrana i selektivna, sadrže mnoštvo vrednosnih sudova i pristrasne procene motiva koji se pripisuju sopstvenoj grupi i drugim grupama. Mitološke teorije socijalne uzročnosti zato, kao „teorije“, najčešće nisu konzistentne. U njima se, na primer, može istovremeno veličati snaga i superiornost sopstvene grupe, ali i njena ranjivost koju povlači uloga žrtve (pod uplivom zle sudbine, a najčešće demonizovanog mitološkog Neprijatelja). U nacionalnoj mitologiji uopšte često nalazimo motiv viktimizacije, tj. *žrtve*, obrađen kroz priče o nacionalnom poniženju i/ili zločinima koji su nad grupom počinjeni. Evociranje istorijskih poniženja, poraza, progona ili epizoda genocida služi kao emocionalna potpora aktuelnom sukobljavanju pošto se nekadašnji porazi i žrtve povezuju sa sadašnjim, realnim ili anticipiranim opasnostima. Tako su ovakvi sadržaji često više u funkciji zadovoljenja sadašnjih emocionalnih potreba nego što su odraz istorijske stvarnosti. Stoga, upravo u ovom slučaju, najviše dolazi do izraza kontradiktornost, nekonzistentnost i međusobna neuskладivost sadržaja mitoloških priča koje služe kao objašnjenja uzroka međuetničkog konflikta; jer, „sve ono što za jednu stranu može biti zločin, za drugu uvek predstavlja slavnu prošlost“.³³ „Etničke grupe mogu imati paralelne istorije, ali „obrnute istine“, mitovi i legende jedne strane često se pojavljuju i u pričama neprijatelja, jedino što su uloge heroja i žrtava obrnute.“³⁴

Motiv žrtve, kao i čest motiv *izdaje*, može biti i način da se porekne sopstvena odgovornost za nacionalni poraz i, još šire, da se uopšte ne prizna mogućnost sopstvene pogreške – pošto Nacija ne može (po)grešiti.

Razumevanje načina na koji rivalske etničke grupe osmišljavaju socijalni svet u kome žive jeste „ulaznica“ za razumevanje prirode međusobnih konflikata i uslova

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

pomirenja. Ros smatra da se analizom mitskih metafora i predstava može otkriti ne samo kako pripadnici različitih nacija tumače konflikt u koji su njihove grupe uključene već i sa njima povezani duboko ukorenjeni kolektivni strahovi. Takođe, na ovaj način može se bolje razumeti šta se (ili ko) doživljava kao najveća pretnja opstanku zajednice i shvatiti logika koja stoji u osnovi preduzimanja zajedničkih, kolektivnih akcija, čiji je cilj prevencija ili otklanjanje takve pretnje. Najzad, moguće je otkriti da li postoje i u kojoj meri *revanšistička osećanja* između etničkih grupa koja ovakva konflikt ne prestano podgrevaju.

JAČANJE ETNIČKOG IDENTITETA I MEĐUETNIČKE DIFERENCIJACIJE

Nacionalno osećanje i vezanost razvijaju se ne samo na osnovu ideje o zajedničkom poreklu već i kao rezultat zajedničke političke, kulturne, verske i lingvističke istorije zajednice. Prema Tajfelovoj teoriji socijalnog identiteta (SIT), nacionalni mitovi se smisleno stvaraju i bivaju široko prihvaćeni samo u okviru zajednice ljudi koji osećaju da dele istu vrstu etničke pripadnosti i vezanosti. To je, ujedno, i uslov njihove socijalno-psihološke delotvornosti. Moć nacionalnih mitova sadržana je upravo u njihovoj sposobnosti da obezbede tu snažnu identifikaciju pojedinca sa grupom i, sledstveno tome, unutargrupnu lojalnost i solidarnost, što će omogućiti i usklađenost kolektivnih aktivnosti usmerenih ka ostvarivanju zajedničkih, grupnih ciljeva. Identifikacija sa nacijom može imati za osnovu geografsku bliskost (koncentrisanost na istoj teritoriji) ili sličnost nekog skupa ljudi ili zajednički jezik, zajedničku kulturu, odnosno poreklo. Ali, prema ovim autorima, grupa često ima potrebu da izmisli ili ponovo oživi osoben i jedinstven sistem predanja koji bi svedočio o zajedničkoj istoriji i istovetnoj tradiciji – mitologiju kojom bi ovakva socijalno-psihološka samodefinicija bila poduprta. Teorija socijalnog identiteta pretpostavlja da nacionalni mitovi (pored jezika) predstavljaju jedno od glavnih uporišta *osećaja zajedništva*; da je jačanje identifikacije sa nacijom neraskidivo povezano sa nacionalnim mitovima koji se nalaze u središtu procesa samoodređenja grupe, njenog *psihološkog* nastanka. Mitska predanja koja povezuju prošlost i sadašnjost sa budućim stremljenjima etničke grupe predstavljaju „idealni medijum za pospešivanje etničke kohezije“. Ona pripadnike etničke grupe prostorno i vremenski (istorijski) povezuju; podsećaju ih na zajedničku prošlost, ali i na neophodnost današnje solidarnosti pred izazovima nesigurne sudbine koja ih čeka u zajedničkoj budućnosti. Iz nacionalne mitologije izvodi se pomenuta „zajednička koncepcija uzročnosti zajedničkih nevolja koje se i opažaju kao zajedničke usled zamisli o istovetnom kolektivnom identitetu“.³⁵ Funkcionalna za pojedinca – kome obezbeđuje sigurnost i osećanje ukorenjenosti

35 H. Tajfel, *Human Groups and Social Categories...*, str. 40.

– nacionalna mitotvorna misao predstavlja i važan integrativan faktor u životu zajednice: omogućava okupljanje njenih pripadnika oko zajedničkih interesa i ciljeva, jačanje lojalnosti, prevladavanje unutrašnjih grupnih konflikata, što su sve pretpostavke njenog trajanja u prostoru i vremenu.

Nacionalni mitovi najčešće pretenduju da pripadnicima grupe pruže odgovor na sledeća pitanja: *odakle potičemo* (mitovi porekla i postanja); *kuda idemo* (problem telosa, svrhe i smisla svog bića); *čime se na tom putu rukovodimo* (afirmacija ključnih socijalnih vrednosti). U okviru predanja koja čine nacionalnu mitologiju, etnička grupa pre svega propituje sopstveno poreklo i osnove zajedništva, što nužno uključuje i istoriju odnosa sa drugim grupama. Odgovori na pitanja: Ko smo „mi“? Šta nam je zajedničko? Šta nas sudbinski povezuje? grade psihološku osnovu svake „zamišljene zajednice“ – bilo da je to zajednica po rođenju, po kulturi (jeziku), zajedničkoj zamišljenoj prošlosti ili budućoj sudbini. Ovakva, uglavnom pristrasna interpretacija prošlosti obuhvata ne samo teze o poreklu već i o misiji grupe, preprekama na putu napretka, glavnim nacionalnim neprijateljima i mogućim ishodima vekovne borbe protiv njih.

Mitovi o postanju ili etnogeneze predstavljene su u vidu genealogija, sa neizbežnim „ocem osnivačem“, odnosno u vidu predanja koja evociraju duhovne korene nacije. Ova mitološka predanja katkada sadrže ideju da je nacija nastala voljom samog Boga, ustanovljavajući posebne veze između božanstva i njenih pripadnika. Bilo da je reč o Bogu ili o nekom mitskom heroju za koga vezuju svoje poreklo, ona su u funkciji potvrde opravdanosti njenog postojanja; ujedno, to predstavlja potvrdu legitimnosti različitih „predačkih prava“, kao i garanciju neuništivosti, kontinuiteta i opstanka grupe. U njima se često može otkriti i teza o „izabranom narodu“, koja objašnjava svrhu postojanja, ali i misiju koju grupa ispunjava na ovome svetu i koja joj obezbeđuje preimućstvo nad drugim grupama i opravdava dominaciju.

Kada je reč o temeljnim vrednostima i modelima ponašanja koje grupa zastupa, oni su u nacionalnoj mitologiji, vrednostima i kulturnoj tradiciji oličeni, pre svega, u osobinama i podvizima glavnih mitskih heroja. Mitski heroji su personifikacija nacionalne etike i model koji služi za identifikaciju i socijalizaciju mlađih pokolenja. Kako su to, po pravilu, slavne istorijske ličnosti (čija je veličina istorijski „dokazana“) ne čudi činjenica da se grupe u sukobu često „otimaju“ o heroje, odnosno spore oko toga kome oni pripadaju – na isti način na koji se spore oko svojine nad istaknutim kulturnim dobrima.

Funkciju *uspostavljanja i jačanja grupnog identiteta* naglašavaju svi autori koji se bave nacionalnom mitologijom. Prema A. Smitu, svaka etnička grupa definiše svoj identitet posredstvom jednog „mitološko-simboličkog kompleksa“, ili skupa etničkih narativa i simbola, kojima se određuje „koji elementi zajedničke kulture i koje interpretacije istorije drže grupu na okupu i razdvajaju je od drugih“.³⁶

36 Anhony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 1986, str. 15–30.

Ovu pretpostavku Kaufman još jasnije izražava: „Etnička grupa je, stoga, ono što (socijalno konstruisano) predanje kaže da ona jeste.“³⁷

Mada je nacionalna mitologija prevashodno skup narativno izraženih uverenja koje neka zajednica ima o sebi, ona nužno uključuje i *predstave o drugima*. Osvrnuvši se na raširenu pojavu obnavljanja osećanja etničke pripadnosti u svet-skim razmerama, Tajfel je još sedamdesetih godina prošlog veka ovu pojavu tumačio kao reakciju nacionalnih entiteta na rapidno jačanje njihove ekonomske, političke i geografske međuzavisnosti i potiranje međunacionalnih razlika. Opasnost od nestajanja etničke posebnosti pod uplivom sve veće međuzavisnosti i mešanja etničkih grupa – tj. procesa globalizacije – sasvim paradoksalno pospešuje potrebu za etničkom diferencijacijom umesto da je smanjuje. Ovo predviđanje je sasvim u skladu sa postavkama teorije socijalnog identiteta prema kojoj je uspostavljanje „pozitivne različitosti“ u odnosu na druge uslov stvaranja pozitivne slike o sebi i pozitivnog samovrednovanja; sledstveno tome, ova vrsta diferenciranja u funkciji je jačanja identifikacije pripadnika grupe sa svojom etničkom kategorijom, tj. u funkciji stvaranja i jačanja svesti o pripadnosti. Posredstvom nacionalnih mitova formiraju se *psihološke granice* grupne pripadnosti (koje ne moraju da se poklapaju sa realnim) unutar grupe, kao i granice u odnosu na druge. Pripisuju se osobeni kvaliteti grupi, naglašava se njena (pozitivna) osobenost i preimućstvo u odnosu na druge. Veliki broj tema i priča u okviru nacionalne mitologije predstavljaju sadržaje kolektivnog samoopažanja. Ujedno, oni sadrže elemente diferenciranja u odnosu na „drugog“ (relacione su prirode). Jačina osećanja pripadnosti grupi i samopoštovanja koje pripadnici grupe iz te pripadnosti izvode uvek su vezani za preimućstava koje sopstvena grupa ima u odnosu na druge. Slogan – *mi smo to što jesmo, jer oni nisu to što smo mi* – najbolje izražava ovaj relacioni karakter psihološkog formiranja grupnog identiteta. Ovi socijalno-psihološki mehanizmi grupne diferencijacije, upoređivanja i identifikacije, učestvuju u pretvaranju objektivnih društvenih procesa (međugrupni odnosi na makroplanu) u subjektivnu, psihološku, realnost pojedinaca koji žive u tom sistemu.

Nacionalni mitovi su emocionalno zasićeni narativi koji, s jedne strane, međusobno povezuju pripadnike sopstvene grupe (jačaju unutargrupnu solidarnost i homogenost, tj. kohezivnost); a sa druge, često, čak i minimalne *razlike* između rivalskih grupa pretvaraju u nepremostiva međugrupna *razgraničenja*.³⁸ Naime, jačanje etničkog identiteta jeste druga strana uspostavljanja čvrstih psiholoških

37 S. J. Kaufman, o. c.

38 Terminološke razlike odražavaju neophodnost razlikovanja dva posebna socijalnopsihološka procesa: „...u našim statusno podeljenim društvima nije reč o *la difference* (razlikovanju), već o *la distinction* (razgraničavanju). Ovo drugo predstavlja aktivan socijalan proces kojim se kreira, izražava i naglašava ono prvo, povezujući oba sa beskrajnim mnoštvom znakova i simbola koji odražavaju dati socijalni poredak“. H. Tajfel, „Intergroup relations, social myths...“, str. 699 (prevod autora).

etničkih granica. Nacionalni mitovi se mogu transformisati i prilagođavati (i po pravilu se modifikuju) kako bi se udenuili u stalno promenljivu realnost međuetničkih odnosa. Ali oni uvek zadržavaju ovu snagu dihotomizacije, sposobnost jasnog povlačenja granica između grupa i određivanja *ko je u grupi, a ko izvan grupe*. Jasne i definisane međugrupne granice neophodne su pojedincima kako bi postali svesni svoje grupne pripadnosti i uspostavili identifikacije koje iz toga slede. Međutim, ovakav proces grupne diferencijacije koji smo opisali kao sastavni deo prirodnog uspostavljanja nacionalnog identiteta može u svom ekstremnom ishodu dovesti do toga da se pripadnici „tuđinske“ grupe potpuno „isključé iz međugrupnih transakcija“.³⁹ To znači da se ponašanje prema pripadnicima drugih grupa više ne podvodi pod etičke norme, pravila i standarde ponašanja koji se odnose na sopstvenu grupu.

Analizirajući uzroke dugotrajnih i teško rešivih međuetničkih konflikata, mnogi autori naglašavaju upravo njihove „identitetske dimenzije“. Ojerbah (Auerbach) smatra da plodonosan pristup procesu pomirenja mora da pođe od razlikovanja dva tipa konflikata: materijalnih i identitetskih.⁴⁰ U prvom slučaju reč je o sukobima oko teritorije, granica, prirodnih izvora i slično. U drugom slučaju reč je o često zanemarenim subjektivnim aspektima konflikata, u čijem središtu je potreba za uspostavljanjem, odbranom ili učvršćivanjem identiteta i strah od njegovog ugrožavanja. Kolektivni identitet pak upravo se zasniva i neguje posredstvom nacionalnih mitova i drugih više-manje ukorenjenih kulturnih narativa. Od posebne važnosti za naše istraživanje jeste razlika koju isti autor povlači između tzv. metanarativa duboko ukorenjenih u psihologiju naroda i drugih nacionalnih narativa koji su fleksibilniji i lakše ih je menjati u procesima pomirenja. Ovaj autor (citirajući druge) navodi da narativi koji se povezuju s identitetom i identitetskim konfliktima „nisu tek neutralne diskurzivne forme“ kojima se predstavljaju realni događaji, već sadrže „epistemološka i ontološka značenja koja impliciraju jasne, ali različite ideološke i političke posledice“.⁴¹

Identitetsku funkciju nacionalnih mitova naglašava, takođe, Ros. Prema njegovom mišljenju, tinjajući etnički sukobi često se mogu veoma zaoštriti i prolongirati u slučajevima kada se „u središtu šireg konflikta nađu... problemi identiteta“; stoga je takve konflikte najteže rešavati. Kako su problemi *kulturnog identiteta* od suštinske važnosti za prepoznavanje i priznavanje osobenog etničkog identiteta, međuetnički konflikti koji se, naizgled, vode oko pitanja kulture (jezika, spomenika, verskih objekata, svetih mesta, rituala i običaja) mogu biti veoma intenzivni. To je zato što „pokreću bazična pitanja legitimnosti i priznavanja grupe“ i povezani su sa dubokim strahovima u pogledu mogućnosti ugrožavanja njenog identiteta, marginalizacije ili samog opstanka. Pojave sukobljavanja grupa oko suprotstavljenih i naizgled nerešivih zahteva koji se tiču centralnih elemenata njihovih istorijskih

39 *Ibidem*.

40 Yehudith Auerbach, „The Reconciliation Pyramid – A Narrative-Based Framework for Analyzing Identity Conflicts“, *Political Psychology*, Vol. 30, No. 2, 2009.

41 *Ibidem*, str. 295.

iskustava, kulture i identiteta Ros označava pojmom *psihokulturne drame*. Psihokulturne drame su specifični *kulturni* „polarizujući događaji“ koji se na manifestnom nivou ispoljavaju kao težnje za afirmacijom simbola sopstvene kulture, ali latentno sadrže osećanje ugroženosti i strah od iščeznuća grupe. „Psihokulturne drame proizvode reakcije koje su: (a) emocionalno snažne, (b) jasno diferenciraju strane u sukobu, (c) sadrže ključne elemente šireg konflikta u čije okvire su ude-nute.“ To su kulturni događaji i fenomeni, ali snažno povezani sa pitanjima identiteta, tj. njegovim osnovnim simbolima – istorijskim mitovima, vođama, ritualima, svetim mestima i objektima.⁴² „Njihovo snažno emocionalno značenje uslovljava mešanje vremena i prostora (kao kod svake mitotvorne misli – *prim. autora*) i podstiče unutargrupnu solidarnost i neprijateljstvo prema tuđinskim grupama.“⁴³

Suprotstavljeni i međusobno neusklađeni zahtevi, oko kojih nije moguće pregovarati, dobijaju enormnu važnost zbog činjenice da su povezani sa najvažnijim simbolima, metaforama i legendama koje čine grupni identitet. Tzv. konflikti identiteta, prema Ojerbahu, nastaju onda kada bar jedna strana u sukobu oseća da druga negira njeno postojanje kao posebnog socijalnog entiteta, da negira sam njen identitet i da ne priznaje njeno legitimno mesto i ulogu u sistemu međunacionalnih odnosa.⁴⁴ Ros smatra da je ovakve kulturne psihodrame neophodno analizirati kako bi se otkrilo u kojoj meri su (kulturni) identiteti umešani u konflikt, a to istovremeno pruža odgovor na pitanje zašto je neke etničke konflikte teže razrešiti od drugih. Neki drugi autori podvlače ulogu kulturnih narativa i učešće u kulturnim aktivnostima i organizacijama u uspostavljanju osećanja „kulturom definisane, razgraničavajuće različitosti“, s jedne, odnosno „prostorne bliskosti i homogenizacije...“, s druge strane.⁴⁵ Oni smatraju da mitološke priče i sa njima povezani rituali doprinose pospešivanju unutargrupne komunikacije, grupnog donošenja odluka, osnaživanju grupnih autoriteta, širenju zajedničke ideologije i obezbeđivanju unutargrupne discipline i, stoga, u celini gledano, jačaju identifikaciju sa grupom.

Prethodna razmatranja objašnjavaju zašto prateći deo svakog etničkog sukoba zasnovanog na drami identiteta čini sukobljavanje oko „vlasništva nad kulturom“, nad duhovnim a ne samo materijalnim dobrima. Ono se često završava osporavanjem, svojtanjem, preuzimanjem ili (ako sve to nije moguće) rušenjem tuđih kulturnih spomenika i svih tragova duhovnog života. Razlog za to je što su oni

42 M. H. Ross, „Psychocultural Interpretations and Dramas...“, str. 158; M. H. Ross, *Cultural Contestation in Ethnic Conflict*, Cambridge University Press, 2007; M. H. Ross, *The Culture of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective*, Yale University Press, New Haven and London, 1993. i M. H. Ross, *The Management of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective*, Yale University Press, New Haven and London, 1993.

43 Vamik D. Volkan, *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*, Farrar, Straus, Giroux, New York, 1997.

44 Y. Auerbach, o. c., str. 294.

45 Abner Cohen, *Custom and Politics in Urban Africa*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969, navedeno prema: M. H. Ross, „Psychocultural Interpretations and Dramas...“.

upravo posredstvom mitova, nacionalne simbolike i religijske prakse postali nerazdvojivi deo etničkog identiteta. Zatrti duhovne tragove suparničke grupe – po logici magijskih radnji – znači uništiti i samu grupu.

Mitska figura Neprijatelja nerazlučivi je deo međuetničkih konflikata zasnovanih na strepnji od gubitka identiteta. Naime, potreba za uspostavljanjem i zaštitom svog posebnog identiteta, kao i za grupnom transcendencijom, može biti zadovoljena samo ukoliko se identitet doživljava kao nesporan i „siguran“. Uslov za to je, prema F. Molini, nepostojanje spoljašnjeg (ili unutrašnjeg) neprijatelja koji bi ga ugrozio. Međutim, svaka situacija međugrupnih ili unutargrupnih sukoba – rata, političkih revolucija, etničkih konflikata – dovodi u pitanje jačinu etničke identifikacije i proizvodi „križu legitimnosti“. U tim društvenim situacijama pojačava se moć nacionalne mitologije i mitovi doživljavaju procvat. Nacionalistički diskurs biva obogaćen pričama o neophodnosti suprotstavljanja „prirodnom neprijatelju“, a u interesu jačanja etničke mobilizacije. „Kreatori nacionalnih narativa, koji mogu obuhvatati intelektualce, političare, novinare, predstavnike civilnog sektora, političke aktiviste i druge, oslikavaju jasnu, negativnu, figuru neprijatelja sa ciljem da se naglasi „ugroženost“ nacije i opasnost od slabljenja nacionalnog identiteta“.46 Krajnji proizvod širenja ovakvog diskursa može biti formiranje *konfliktne istorijske predstave o odnosima između različitih etničkih identiteta*, često unutar istih nacionalnih/državnih granica.47 Analiza figure Neprijatelja i pravdanja neprijateljskih osećanja i akata u grupnim mitovima veoma je važna za tumačenje uzroka i načina rešavanja konflikata. Neprijatelja može biti mnogo i svaka tuđinska grupa može biti označena kao neprijateljska, ali su to, po pravilu, one etničke grupe sa kojima postoji određen sukob interesa – u pogledu socijalne dominacije, sporne teritorije i, naravno, identiteta. Što je ovaj sukob interesa jači, to će, prema Kaufmanu, biti lakše motivisati pripadnike grupe na neprijateljstvo, pa i nasilje.48

Narativi koji se odnose na etničko poreklo i diferencijaciju predstavljali su suštinski deo političke kulture naroda sa Balkana u turbulentnim događajima s kraja XX i početka XXI veka. Oni su u vidu raznih etnogeneza kružili javnim prostorom bivše Jugoslavije i odigrali posebno delotvornu ulogu u kontekstu političkih događaja inspirisanih otvoreno izraženim težnjama pojedinih etničkih grupa da se izdvoje

46 Fernando Molina, „The historical dynamics of ethnic conflicts: confrontational nationalisms, democracy and the Basques in contemporary Spain“, *Nations and Nationalism*, 16 (2), 2010, str. 240–260.

47 U radu F. Moline opisuje se primer mitološkog formiranja opozicionog ili konfrontacionog baskijskog identiteta i njegovo suprotstavljanje većinskom, španskom: „ako se neprijatelj vidi unutar nacionalnih granica, nacionalistički narativ će težiti da naglasi određene kulturne osobnosti koje upućuju na moralno odstupanje od vrednosti i ideala legitimne nacije. Takve kulturne osobnosti pre svega su etničke i obuhvataju istorijske, religijske, rasne i druge karakteristike“. Philip Schlesinger, *Media, State and Nation: Political Violence and Collective Identities*, SAGE publications, 1991, str. 174, navedeno prema: F. Molina, o. c.

48 S. J. Kaufman, o. c.

iz zajedničke i formiraju sopstvenu nezavisnu državu. Suština ovih priča o poreklu bila je u tome da se „dokaže“ etnička različitost i nespojivost na isti onaj način na koji se dokazivala međusobna bliskost i bratstvo inspirisana težnjama ujedinjenja južnoslovenskih naroda. Etnogeneze su – kako u davnoj prošlosti, tako i u savremenom dobu – u velikoj meri doprinosile razvoju nacionalne (samo)svesti, jačanju lojalnosti etničkoj grupi i pospešivanju unutaretničke kohezije, s jedne, a međuetničkoj diferencijaciji, sa druge strane. Uspostavljanje simboličkog, psihološkog razlikovanja i razgraničavanja stanovnika bivše Jugoslavije, po kriterijumu etničke pripadnosti (njihovog etničkog samoidentifikovanja i samoodređenja), omogućilo je da se puke etničke kategorije pretvore u ono što je Anderson nazvao „zamišljena zajednica“.⁴⁹

Svi prateći fenomeni konflikata oko identitetskih pitanja mogu se, stoga, zapaziti i kada se analizira istorija balkanskih etničkih sukoba. Diljem ovog geografskog prostora, formiranjem osobene identitetske mreže oko (stvarnog ili izmišljenog) porekla, jezika i kulture, nesamosvesne etničke kategorije pretvarale su se u samosvesne „identitetske grupe“. One su uspostavljale jaku etničku samosvest svojih pripadnika naglašavajući to što grupu čini posebnom i jedinstvenom i razlikuje je od drugih. Pitanja novih jezika i njihove upotrebe, svojatanja kulturnih spomenika, prekrajanja istorije, prisvajanja nacionalnih heroja i književne kulturne baštine bila su već vekovima na ovim prostorima na dnevnom redu, tj. nerazrešena, kao što su to i danas. Na ovaj način stvorene psihološke etničke granice u nekada jedinstvenom društvenom prostoru, kao *subjektivne* realnosti, prethodile su promenama *objektivne* političke stvarnosti – tj. povlačenju realnih, nacionalnih i/ili državnih, granica.

ETNIČKA MOBILIZACIJA I OPRAVDAVANJE KOLEKTIVNIH AKCIJA

Već smo objasnili da je psihološka „moć duboko utemeljenih kulturalnih mitova njihova sposobnost da determinišu poglede na svet, socijalni i fizički, za koji se drži da je objektivno istinit“.⁵⁰ Međutim, mada je nesporno da je nacionalna mitotvorna misao „obojena uobraziljom“, tj. jedna u osnovi „emocionalna misao“, ona nije samim tim manje moćna i društveno delotvorna. Pretočena u zajedničke i široko rasprostranjene stavove, uverenja, ubedenja, socijalne stereotype, ideologije, laičke teorije o uzročnosti i, posebno, *odgovarajuće koncepcije pravednosti i pravičnosti* u međuetničkim odnosima – ona stvara veoma važnu socijalno-psihološku osnovu za *kolektivnu mobilizaciju* etničkih zajednica. Stiče moć da utiče na kolektivne vidove ponašanja pripadnika velikih društvenih grupa čiji je krajnji cilj održanje ili promena njihovih stvarnih društvenih odnosa, zadržavanje ili rušenje datog društvenog poretka.

49 Videti: L. Leustean, o. c. i B. Anderson, o. c.

50 H. Tajfel, „Intergroup relations, social myths...“, u: o. c., str. 709.

Značaj istorijskih mitova („koji izranjaju iz kolektivnog iskustva uzastopnih generacija“) u konstruisanju nacionalnog identiteta, kao i njihovu ulogu kao pokretačkih snaga kolektivnog ponašanja, A. Smit je opisivao terminom *mythomoteur*.⁵¹ „... izvučeni iz tame... elaborirani mitovi obezbeđuju etničkoj zajednici opšti okvir značenja, *mythomoteur*, koji 'daje smisao' njenim iskustvima i definiše njenu 'suštinu'. Bez takvog *mythomoteura* grupa ne bi bila u stanju da sebe definiše kako sebi tako ni drugima, i ne bi bila u stanju da inspiriše ili sprovodi kolektivnu akciju.“⁵²

Moć nacionalne mitologije da obezbedi kolektivnu mobilizaciju etničkih zajednica u interesu ostvarenja postavljenih nacionalnih ciljeva podrazumeva nekoliko stvari: sposobnost da podstakne opštu emocionalnu mobilizaciju, da uspostavi jedinstvenost (uniformnost) stavova i ponašanja pripadnika grupe u celini, kao i nediskriminativnost njihovih odnosa i postupaka prema pripadnicima drugih grupa koje učestvuju u konfliktu.

Predstave i interpretacije međugrupnih odnosa koje ova vrsta psihokulturnih narativa plasira stoje u osnovi latentnog emocionalnog angažmana pripadnika etničkih grupa u konfliktu, koji se kad-tad otelotvoruje u različitim vidovima manifestnog kolektivnog ponašanja. Persuazivan uticaj ovih „priča“ i „teorija“ sastoji se u povezivanju prošlih (najčešće negativnih) iskustava grupe u odnosima sa rivalskim grupama sa jakim emotivnim nabojem. Emocionalna mobilizacija najčešće se bazira na strahu i frustracijama koje kao „prirodnu“ psihološku posledicu imaju mržnju i neprijateljstvo. Stavljanje težišta na negativno zajedničko iskustvo ili sudbinu, uz naglašavanje političkih i kulturnih razlika u odnosu na druge, može da posluži „proizvođenju tenzije i besa duž etničkih linija podele“. Ovako indukovana emocionalna šarža obezbeđuje kasnije spremnost svih ili većine pripadnika grupe da uzmu učešća u određenim vidovima aktivnosti usmerenim ka različitim pravcima političkog delovanja.⁵³ „Strahovi, kao i neprijateljstvo koje iz njih proističe, pojačavaju se kao posledica simboličkih događaja koje mitovi, oslanjajući se na etničke stereotipe, oživljavaju.“⁵⁴ Tako se, prema Rosu, sasvim nevažni događaji koji se mogu odigrati u kontekstu međuetničkih odnosa preuveličavaju i tumače kao „smrtna pretnja“ samom opstanku grupe: „... davnašnja stradanja prikazuju se kao aktuelne pretnje, a nasilne metode prizivaju kao jedini način da se grupa spase od katastrofe.“⁵⁵ S druge strane, pospešivanje etničke identifikacije, unutargrupne solidarnosti i kohezije doprinosi standardizaciji stavova i ponašanja i koordinaciji aktivnosti na ostvarenju zajedničkih nacionalnih interesa i ciljeva. Mitovi su u

51 *Mythomoteur* – neologizam nastao spajanjem francuskih izraza za mit i motor.

52 Videti: A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, str. 14.

53 Npr. kontinuirano podsećanje na genocid i vrednosti kolektivnog otpora: srpska podsećanje na petstogodišnje ropstvo pod Turcima, Jevrejsko na holokaust, itd.

54 Ros navodi slučaj objavljivanja srpskog „Memoranduma“ kao primer takve umišljene simboličke pretnje. M. H. Ross, „Psychocultural Interpretations and Dramas...“, u: *o. c.*, str. 165

55 *Ibidem*.

funkciji ideologizacije (interpretacije i opravdavanja) interesa, ciljeva i aktivnosti usmerenih ka njihovom ostvarenju. Najzad, pošto su mitološke priče često *normativnog* karaktera (sadrže zamisli o poželjnom stanju stvari), one pružaju ujedno *uputstva* za postupanje (kako se treba ponašati) i *opravdanja* zamišljenih, planiranih ili sprovedenih aktivnosti i postupaka prema pripadnicima drugih etničkih grupa.

Nacionalni mitovi afirmišu, na prvi pogled često nevidljiv, poredak pravde i pravičnosti u međusobnim odnosima kako unutar, tako i izvan grupe. Pri tome, sadrže implicitna ili eksplicitna opravdanja aktivnosti koje se planiraju ili sprovede prema pripadnicima drugih etničkih grupa. Upravo zbog *kolektivne* prirode ovih teorija pravičnosti, kako zaključuje Tajfel, pripadnici etničkih grupa kao pojedinci nemaju potrebe da izmišljaju sopstvena lična opravdanja za katkada represivne, surove, eksploatatorske, nepravedne – rečju, nehumane – postupke protiv određene grupe i njenih članova. Ukoliko postoji široko prihvaćena socijalna ili kulturna norma da se ta grupa nalazi izvan dometa primene određenih moralnih pravila i standarda ponašanja, dovoljno opravdanje jeste opšte dobro ili vrhovno dobro zajednice („moja zemlja, u pravu ili ne“). Može se reći da mitovi nude kulturno utemeljena opravdanja postupanja prema drugima. Oni su sredstvo standardizacije ponašanja, ali i odbacivanja odgovornosti za kolektivne postupke, odbijanja da se prizna sopstvena slabost ili greška.

Nacionalna mitologija ne samo da opisuje na koji način je nastala određena društvena stvarnost već često uključuje opravdavanje društvenog *statusa quo*, odnosno neophodnost promene tumačenja starog poretka reformulišući istorijske događaje u funkciji opravdavanja sadašnje prakse. Na taj način oni mogu biti od suštinske važnosti za sudbinu društvenog poretka, odnosno društvenu stabilnost.⁵⁶

Zbog svega ovoga, razumljivo je da se karakter mitoloških uverenja ne može ispravno razumeti ukoliko se ne uzme u obzir „kontekst socijalnih vrednovanja u koji su ona udenuta“, tj. priroda kompetitivnih odnosa između etničkih grupa.⁵⁷ Prema Tajfelu, uvid u realno postojeće strukturalne odnose između etničkih grupa – u smislu dominacije ili podređenosti – može u velikoj meri da doprinese razumevanju, pa i predviđanju vrste i sadržaja socijalnih mitova koji će biti kreirani i široko prihvaćeni. „Razlike u moći i statusu u tesnoj su vezi sa izvorima socijalnih mitova, njihovim sadržajem i njihovom opštom prihvatljivošću“.⁵⁸ Naime, u zavistnosti od razlika u statusu koristiće se različite vrste etnonacionalnih mitova u svrhu odbrane društvenog *statusa quo* (u slučaju dominantne ili „superiorne“ grupe) ili njegove problematizacije (u slučaju niže, „inferiorne“ ili manjinske grupe). Priroda i sadržaj teorija pravičnosti, koje prihvataju kao istinite i validne ljudi koji pripadaju različitim etničkim kategorijama, zavise od mesta koje grupa, po mišljenju njenih pripadnika, zauzima u širem socijalnom sistemu, u okviru šireg sistema

56 Videti: S. J. Kaufman, *o. c.*

57 H. Tajfel, „Intergroup relations, social myths...“, u: *o. c.*, str. 701.

58 *Ibidem*, str. 699.

međugrupnih odnosa. Ovo su tzv. *legitimišući mitovi* – a čine ih stavovi, uverenja, stereotipi, ideologije *koji pružaju moralno i intelektualno opravdanje važeće socijalne prakse u koju su uključene nacionalne grupe*. Oni legitimišu ili delegitimišu dati socijalni poredak: mogu promovisati socijalnu dominaciju i povlašćen položaj, opravdavati nejednakost, (istorijsko) pravo na teritoriju ili pak pravo na zločin.

Moć legitimišućih mitova zavisi od stepena u kojem su oni u stanju da pomognu promovisanju, učvršćivanju ili promeni datog hijerarhijskog poretka koji karakteriše odnose između etničkih grupa. Iako, objektivno posmatrajući, nacionalne istorije pojedinih naroda mogu biti veoma različite, sve nacionalne mitologije karakteriše veoma slična interpretacija uloge koju sopstvena nacija ima u prošlim i sadašnjim događajima, a posebno u odnosima sa drugim etničkim grupama. To je pozicija dominacije čije se pravo „dokazuje“ pozivanjem bilo na Božju volju, predačko prvenstvo, zasluge ili sopstvenu izuzetnost. Negovanje osećanja jedinstvenosti i izuzetnosti posredstvom mita o „izabranom narodu“, prema Smitu, više je od pukog etnocentrizma pošto ide „u paketu“ sa osećanjem moralne obaveznosti.⁵⁹ Ali i obaveze onih koji su „odabrani“ tumače se često na način da podrazumevaju i/ili opravdavaju neizbežnost njihove dominirajuće (vladajuće) pozicije u odnosu na druge u okruženju. Tako mitovi postaju svojevrsno propagandno oružje u borbi etničke grupe za prevlast i moć.

Dominacija neke grupe može se ostvariti pretnjama i otvorenom silom, ali znatno efikasnije kontrolom nad ideologijom i javnim diskursom. U ovom smislu, mitologija se koristi da „ubedi“ hegemonističku, s jedne, i podređenu grupu, s druge strane, o ispravnosti i pravednosti hijerarhijski uspostavljenih socijalnih odnosa. Ali mitovi isto tako mogu legitimisati i *pravo žrtve* – na nadoknadu, revanšizam i osvetu. Druga strana trijumfalizma i odbrane „zaslužene“ dominantne pozicije u društvu jeste neprestano evociranje tragičnih istorijskih poraza, što predstavlja uvod u kolektivnu mobilizaciju u cilju *reinkarnacije stare slave ili osvete*. Motiv osvete prisutan je u mitološkim teorijama atribucije, on vodi produženju etničkog sukoba i predstavlja, ponekad, glavnu prepreku etničkom pomirenju. „[Prema shvatanju Kaufmana] razgovori o konfliktu (u kontekstu pregovora o rešenju sukoba i pomirenju – *prim. autora*) bivaju često zaglavljani u raspravama nad istorijskim nedaćama kroz koje je prošla jedna strana, a čiji se uzroci pripisuju drugoj, koje se koriste kao opravdanje nekih novih akcija koje drugi vide kao nove užase. Često su ove rasprave o istorijskom sećanju ili njegovoj interpretaciji utkani u religijske predstave ili su zasićene religijskim implikacijama. Prava poruka prošlosti sastoji se u tome da se sadašnje opasnosti učine vidljivim, te da se potvrdi potreba za odgovorom u vidu nove krvave akcije.“⁶⁰ Tako, mitovi žrtve i osvete vode ka „spiralni nasilja“ koja najčešće karakteriše tvrdokorne etničke konflikte.

Društveni konsenzus u pogledu toga koja je etnička grupa u datom socijalnom kontekstu dominantna često se obezbeđuje širenjem verovanja u „izabranost“ nacije.

59 A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations...*

60 S. J. Kaufman, *o. c.*

Mada verovanje u „etničku izabranost“ ne mora automatski da vodi međuetničkim konfliktima, ukoliko su ove vizije povezane sa jasnim, a neuskladivim političkim zahtevima grupa (hegemonističkim, separatističkim ili iredentističkim) – problem će kad-tad izbiti na videlo. Iza verovanja o etničkoj grupi sa „specijalnom misijom“ uvek se kriju hegemonističke težnje. Socijalna datost u kojem se grupe bore oko prevlasti i dominacije mogu se podupirati i u terminima mitova *postanja*. Mitovi postanja su uvek i u funkciji podržavanja „predačkih prava“, koja se u krajnjoj instanci mogu sve- sti na teritorijalne zahteve. Dobar primer za to predstavlja pokušaj sadašnjih makedonskih vlasti (Makedonaca) da „podupru“ svoj osporavani identitet „dokazima“ o poreklu, odnosno o vekovnom postojanju Makedonaca na osporavanoj teritoriji.⁶¹

Već pomenute etnogeneze koje su dokazivale različito poreklo, ali i vekovno neupitno pravo na teritoriju, bile su u funkciji opravdanja rasturanja i izlaska pojedinih etničkih grupa iz bivše zajednice jugoslovenskih naroda. Uopšte, prema Kaufmanu, teritorija igra važnu ulogu u formiranju nacionalnog identiteta i njegovu važnu komponentu. Njen značaj povezan je sa simbolikom koju ima pojam domovine. Polaganje istorijskog prava na određenu teritoriju koja simbolički predstavlja domovinu doprinosi jačanju osećanja pripadnosti naciji. Osporavanje teritorije je, ujedno, osporavanje samog identiteta, a time i postojanja grupe. Stoga, nacionalna mitološka predanja koja daju legitimitet ovakvim zahtevima istovremeno predstavljaju važan katalizator međuetničkih konflikata. Osvrćući se na ovaj aspekt konflikata, Norlen uvodi pojam „teritorijalni apsolut“ i definiše ga kao: „... sporni prostor koji je posredstvom mitova, simbola i/ili duhovnih praksi i uverenja postao u toj meri bitan za identitet grupe da može biti tretiran jedino kao nedeljiva 'celina'. Etničke grupe će neku teritoriju posmatrati kao apsolutnu zato što postoji jaka duhovno/simbolička veza između teritorije i njihovog sopstvenog identiteta stvorena na osnovu kolektivnog sećanja na rat, okupaciju, izopštenje ili spasenje koji se povezuju sa tim parčetom zemlje.“⁶² Prostor i identitet su tako blisko povezani da se zemlja proglašava „svetom“, a grupe koje su često samo istorijski povezane sa tom zemljom proglašavaju za „izabrane narode“ koji imaju pravo na „svetu zemlju“. Ove tendencije su posebno naglašene ukoliko postoje oponenti sa istim ili sličnim ambicijama. Kulturni narativi obeju strana usmereni su na osporavanje bilo kakvog prava onog drugog na „svetu zemlju“, kao i na legitimisanje sopstvenih ekstremnih zahteva prema kojima „ona nama u celini pripada“. Isti autor, međutim, podvlači da etničke i verske karakteristike konflikata oko „teritorijalnih apsoluta“ ne bi smele istraživačima da zamagle činjenicu „da se ovi konflikti ne vode primarno oko vere, niti oko etniciteta, već da su politički konflikti oko kontrole nad teritorijom sa

61 Obimna arheološka iskopavanja u cilju otkrivanja dokaza o antičkom poreklu Makedonaca na tlu današnje Makedonije svedoče o tome.

62 Tova Norlén, *The Memories of Sacred Stones: Managing Ethnic Conflict over Absolute Space*, Johns Hopkins University, SAIS, Prepared for the MPSA 2004 Annual Meeting Chicago, IL April 15–18, 2004.

kojom su, nekim slučajem, obe strane duhovno povezane⁶³. Karakteristični primeri sukoba oko „teritorijalnog apsoluta“ jesu prostori Srednjeg istoka i Kosmeta, na kojima su se istorijski smenjivali periodi u kojima je jedna ili druga etnička grupa imala prevlast nad teritorijom, okupirala je ili bila sa nje potisnuta. Povezanost svete zemlje, identiteta i istorijskih mitova psihološki se reflektuje u osobenom shvatanju *pravičnosti* „koje pretvara sopstveno polaganje prava na zemlju u ono što je ispravno, dobro, istinito i realno, istovremeno pretvarajući zahteve 'neprijatelja' u nešto što je pogrešno, zlo, rđavo, ili fabrikovano“⁶⁴. Generalno posmatrajući, „konflikti koji se vode oko sporne teritorije... često postaju veoma nasilni... [upravo zato] što su povezani sa pitanjima identiteta, postojanja i opstanka“⁶⁵.

Autori koji se bave ulogom nacionalne mitologije u međuetničkim konfliktima napominju da se etnički konflikti razlikuju od svih drugih međugrupnih konflikata upravo po tome što, posmatrano sa stanovišta njihovih aktera, uključuju „strahove istrebljenja“, pretnje vezane ne samo za identitet već i za sam opstanak grupe, što je blisko povezano s etničkim prostorom. Nema etničke grupe bez teritorije, postojbine ili „zemlje predaka“. Ovde se pravi razlika između šireg generičkog pojma identiteta i etniciteta pošto „etnička grupa ne može ni postojati niti se stvoriti na drugi način nego povezana sa specifičnim teritorijalnim prostorom (ma kako on bio udaljen)“⁶⁶. Najozbiljnije od svih mogućih pretnji koje se tiču ovih uslova opstanka grupe vezane su za *očuvanje ili rušenje predačkih grobova i grobalja* i za *gubitak teritorije*. Stoga, osim teritorije koja se osporava, osvaja ili prisvaja – i oko koje nema pogađanja – svako etničko rivalstvo praćeno je simboličkim negovanjem ili, s druge strane, fizičkim skrnavljenjem ili uništavanjem grobalja, kao što je to danas slučaj sa rušenjem nadgrobničkih spomenika na Kosovu i Metohiji. Upravo raširen strah od etničkog istrebljenja pospešuje etnički ekstremizam pošto su u tim uslovima, kada pripadnici grupe strepe za svoj opstanak, posebno prijemčivi za ekstremne nacionalističke ideologije.⁶⁷

63 *Ibidem*.

64 Ovu pojavu Norlen naziva „perceptivnom pravdom“. Sličnu ideju o shvatanjima pravičnosti u međugrupnim odnosima opisuje Tajfel, pozivajući se na Homansa: „Pravičnost zavisi od očekivanja, a očekivanja, na dugi rok, od realnosti. Ono što jeste, uvek postaje ono što bi trebalo da bude...“ (str. 244). Opažanje da je neka raspodela (moći, dobara, teritorije itd.) u odnosima između grupa nepravična, prema ovom autoru, može proisteći samo iz činjenice što ona „ne odražava više aktuelnu raspodelu moći“. H. Tajfel (ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*, Academic Press, London, 1978, str. 244. i H. Tajfel, „Intergroup relations, social myths and social justice“, u: *o. c.*, str. 696.

65 T. Norlen, *o. c.*

66 *Ibidem*.

67 Strah od istrebljenja može se odnositi na pretnje genocidom u bukvalnom smislu, ali i na strah od secesije separatistički nastrojenih manjina, raspada nacionalne države ili gubitka nacionalnog identiteta. To su obično predimenzionirani strahovi, ali cilj ovakvih apela i nije da se grupa zaštiti, već da mobiliše svoje članove na određenu neprijateljsku akciju protiv drugih.

ZAKLJUČNE NAPOMENE (PRISTUP ISTRAŽIVANJU)

Nacionalni mitovi – koji, kako smo rekli, proističu iz objektivne socijalne realnosti i odražavaju karakter međuetničkih odnosa – čine jedno složeno i višeslojno *metapsihološko tkivo* koje može delovati kao snažan katalizator ovih odnosa. Oni čine neku vrstu psihološke membrane kroz koju pojedinci filtriraju svoje predstave o ljudima i događajima; tako značajno utiču na usvajanje *zajedničkih* socijalnih stavova i iz njih proisteklog *uniformnog* kolektivnog ponašanja. Na ovaj način, nacionalni mitovi, mada predstavljaju subjektivno konstruisanu sliku društvene stvarnosti, mogu povratno, u jednom ili u drugom pravcu, da usmeravaju objektivne međuetničke odnose i katkada presudno utiču na njihov tok i sudbinu.

Valja reći da o nacionalnoj mitologiji kao značajnom faktoru međuetničkih odnosa ne možemo govoriti ukoliko nije reč o socijalnim mitovima koji su *široko rasprostranjeni* u datom društvenom i kulturnom kontekstu i koje veliki broj ljudi koji pripadaju istoj grupi i sa njom se identifikuju smatra „istinitim“ ili „validnim“. Tek pod ovim uslovima oni mogu da vrše snažan uticaj na *kolektivno* ponašanje velikog broja pojedinaca. Ono što daje „verodostojnost“ određenom skupu mitskih predanja – što uslovljava da se oni prošire u zajednici i budu od većine njenih članova prihvaćeni kao nepobitne istine – jeste njihova *socijalna funkcionalnost*. Mitovi, naime, nisu tek slučajan skup izmišljenih istorijskih predanja. Njihov sadržaj i priroda uslovljeni su socijalnim funkcijama koju imaju za etničke grupe o kojima je reč i njihove međusobne odnose. Ulogu i delotvornost nacionalnih mitova nije ni moguće razumeti ako se ne razmotri *kontekst* socijalne situacije i socijalnog vrednovanja u čije okvire su udenuti; pre svega, ako se ne upozna priroda *kompetitivnih* odnosa između relevantnih (i referentnih) etničkih grupa pošto su socijalne funkcije nacionalnih mitova često odraz socijalnih različitosti i odbrane suprotstavljenih nacionalnih interesa. Pritom, sadržaji i funkcije mitova koji se prihvataju kao „istiniti“ u velikoj meri zavise od (objektivnog ili opaženog) položaja koje grupe zauzimaju u sklopu šireg socijalnog sistema.

Nacionalna mitologija, u krajnjoj instanci, ima funkciju odbrane interesa i identiteta, i opstanka grupe u celini u rivalskom okruženju. Upravo zato nacionalni mitovi, koji su u modernom dobu često duboko zapreteni i potisnuti u *kolektivno istorijsko sećanje*, naglo oživljavaju u periodima međuetničkih konflikata i kriza, periodima ugroženosti nacije, povezujući prošlost, sadašnjost i budućnost – tj. potvrđujući njen *kontinuitet*. Povezani su sa dubokim emocijama koje uslovljavaju jasno prepoznatljive sličnosti u stavovima članova iste grupe i motivišu kolektivne (uniformne i nediskriminativne) aktivnosti pripadnika jedne u odnosu na pripadnike neke druge etničke grupe, uključujući i različite vidove kolektivnog nasilja. U tom kontekstu treba napomenuti da nemaju sve etničke grupe isti nivo razvijenosti zajedničke mitologije, kao i da se mitovi razlikuju po krajnjim porukama koje prenose svojim pripadnicima. Neke grupe razvijaju složenije i bogatije mitologije od drugih, što ih, prema nekim shvatanjima, čini izdržljivijim u situacijama

kolektivnog stresa i političkih, ekonomskih i socijalnih turbulencija. Istovremeno, mitovi koji prolaze test kolektivne verifikacije u datoj socijalnoj situaciji, u zavisnosti od prirode međuetničkih odnosa, sadrže više ili manje emocionalnog naboja i opravdavanje akata neprijateljstva.

Ovo su pretpostavke na koje se oslanja logika teorijskog i analitičkog pristupa u okviru našeg projekta, koji se, generalno, bavi uslovima rešavanja konflikta i pomirenja između Srba i Albanaca na Kosmetu. U kontekstu analize nekih važnih kulturoloških i *socijalno-psiholoških aspekata* međuetničkih odnosa i konflikata (pre svega etničkih stereotipa) pristupili smo proučavanju karakteristika, uslova širenja i psihološke moći (funkcionalnosti) određene vrste nacionalnih mitova koji su njihovi nosioci. Reč je o etnopolitičkim, istorijskim i religijskim narativima koji „kruže“ u datoj konstelaciji srpsko-albanskih odnosa u Srbiji. Prihvatili smo stanovište predstavnika simboličke politike da nacionalni mitovi, koji postoje kao izraz duhovne kulture svakog naroda, igraju posebnu ulogu u kontekstu datog međuetničkog konflikta. Njihova delotvornost kao katalizatora ovog konflikta proističe iz nastojanja nacionalnih lidera obeju strana da manipulišu izvornom mitološkom simbolikom – jakim emocijama, a posebno kolektivnim identitetskim strahovima koji su sa ovim narativima povezani – pospeše kolektivnu mobilizaciju i podršku za ostvarenje nacionalnih i političkih ciljeva, onako kako su definisani. Pošto najčešće sadrži, eksplicitna ili implicitna, opravdavanja međusobnog neprijateljstva, ovakva mobilizacija najčešće podrazumeva kolektivno nasilje koje se usmerava prema rivalskoj strani. Naše istraživanje karakteristika i uloge nacionalne mitologije u ovom slučaju ima za krajnji cilj utvrđivanje *mogućnosti i uslova pomirenja* dveju etničkih grupa, posle dugog perioda netrpeljivosti i skorašnjih krvavih međuetničkih sukoba. Oslanjamo se na zaključke koji impliciraju teorijski postulati od kojih polazimo da ako jedan deo uzročnosti u dinamici ovog međuetničkog konflikta leži u socijalno-psihološkim faktorima – „emocionalno zasićenoj simboličkoj politici“ koju reprezentuju rašireni etnički mitovi – njegovo održivo razrešenje zahteva proces demitologizacije u okviru kojeg bi istaknuti narativi obeju strana, kojima se opravdava neprijateljstvo, bili zamenjeni narativima koji pospešuju kompromis i pomirenje.

Specifičnija istraživačka pitanja od kojih polazimo bila bi: Koji mitovi i stereotipi su dominantni u kulturnim narativima dveju etničkih grupa? Koje su osnovne socijalno-psihološke i socijalne funkcije mitova i stereotipa u današnjoj konstelaciji međuetničkih odnosa? Koji mitovi vode konsenzusu i konformiranju, a koji konfliktima i isključivanju drugog? Da li se oni socijalizacijski (generacijski) reprodukuju? Ovu vrstu kulturnih narativa operacionalizovali smo kao dominantne predstave, stereotipe i emocionalne poruke koje nalazimo u školskim udžbenicima i medijima. Najopštija pretpostavka je da učestalo i istaknuto naglašavanje konfliktne strane odnosa između ovih etničkih grupa – distinktivnosti, suprotstavljenosti interesa i ciljeva – ima svrhu da opravda neprijateljstva i motiviše manifestno ili latentno međuetničko nasilje.

Literatura

- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1983.
- Auerbach, Yehudith, „The Reconciliation Pyramid – A Narrative-Based Framework for Analyzing Identity Conflicts“, *Political Psychology*, Vol. 30, No. 2, 2009.
- Bell, Duncan, „Mythscape: Memory, Mythology, and National Identity“, *The British Journal of Sociology*, Vol. 54, No. 1, march 2003.
- Brecher, Michael, Wilkenfeld, Jonathan, *A Study of Crisis*, Michigan University Press, 2000.
- Cohen, Abner, *Custom and Politics in Urban Africa*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969.
- Di Leillo, Anna, „The Missing Democratic Revolution and Serbia's Anti-European Choice: 1989–2008“, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 22: 373–384. Published online: 7 July 2009.
- Geertz, Clifford, „From the Native's Point of View: On the Nature of Anthropological Understanding“, u: Paul Rabinow, William M. Sullivan, *Interpretive Social Science. A Reader*, University of California Press, Berkley, 1979.
- Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge University Press, 1990.
- Hobsbawm, E. J, Ranger, T. O, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1983.
- Kaufman, Stuart J, „Historical Memory and Symbolic Politics in the Palestinian-Israeli Dispute“, Prepared for Delivery at International Studies Association conference Montreal, Quebec, Canada, March, 2004.
- Kaufman, Stuart J, *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press, Ithaca, 2001.
- Kissopoulos, Lisa, „Democratization and nationalist conflict: culture and elite manipulation in Serbia, 1988–1999“, Paper Presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, IL, 15 April 2004.
- Lake, David A, Rothchild, Donald, „Containing Fear, the Origins and Management of Ethnic Conflict“, *International Security*, Vol. 21, 2 (Autumn 1996), str. 41–75.
- Leustean, Lucian N, „Orthodoxy and political myths in Balkan national identities“, *National Identities*, Vol. 10, No. 4, December 2008, str. 421–432.
- Mayer, James, „Mythological History, Identity Formation, and the Many Faces of Alexander the Great“, Honors Projects, Paper 11, 2011, http://digitalcommons.macalester.edu/classics_honors/11.
- Molina, Fernando, „The historical dynamics of ethnic conflicts: confrontational nationalisms, democracy and the Basques in contemporary Spain“, *Nations and Nationalism*, 16 (2), 2010, str. 240–260.
- Norlén, Tova, „The Memories of Sacred Stones: Managing Ethnic Conflict over Absolute Space“, Johns Hopkins University, Prepared for the MPSA 2004 Annual Meeting Chicago, IL, April 15–18, 2004.
- Petersen, Roger D, *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*, Cambridge University Press, 2002.
- Rapoport, David D, „The Importance of Space in Violent Ethno-Religious Strife“, Institute on Global Conflict and Cooperation, University of California at San Diego, 1996, CIAO: <http://www.ciaonet.org/wps/rad01/index.html>.

- Ross, M. H, *Cultural Contestation in Ethnic Conflict*, Cambridge University Press, 2007.
- Ross, M. H, „Psychocultural Interpretations and Dramas: Identity Dynamics in Ethnic Conflict“, *Political Psychology*, Vol. 22, Iss. 1, str. 157–178, March 2001.
- Ross, M. H, „Psychocultural interpretation theory and peacemaking in ethnic conflict“, *Political Psychology*, 16, str. 523–544, 1995.
- Ross, M. H, *The Culture of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective*, Yale University Press, New Haven and London, 1993.
- Ross, M. H, *The Management of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective*, Yale University Press, New Haven and London, 1993.
- Ross, M. H, „The relevance of culture for the study of political psychology and ethnic conflict“, *Political Psychology*, Vol. 18, No. 2, 1997.
- Ross, M. H, „Memory Creation and Maintenance through Psychocultural Narratives, Enactments and Dramas and Symbolic Landscapes“, Bryn Mawr College, 2009.
- Schlesinger, Philip, *Media, State and Nation: Political Violence and Collective Identities*, SAGE publications, 1991.
- Smith, Anthony D, *Myths and Memories of the Nations*, Oxford University Press, 1999.
- Smith, Anthony D, „National Identity and Myths of Ethnic Descent“, u: Anthony D. Smith, John Hutchinson, (eds.), *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, Routledge, New York, 2000.
- Smith, Anthony D, *The Ethnic Origins of Nations*, Wiley–Blackwell, Oxford, New York, 1988.
- Snyder, Jack, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, W. W. Norton, New York, 2000.
- Tajfel, H. (ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*, Academic Press, London, 1978.
- Tajfel, H, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge University Press, 1981.
- Tajfel, H, „Intergroup relations, social myths and social justice“, u: H. Tajfel (ed.), *The social dimension II*, Cambridge University Press, Editions de la maison des Sciences de l'Homme, 1984.
- Tajfel, H, *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, 1982.
- Tajfel, H, Turner, J, „An integrative theory of intergroup conflict“, u: W. G. Austin & S. Worchel (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Brooks/Cole, Monterey, 1979.
- Turner, J, Giles H. (eds.), *Intergroup Behavior*, Basil Blackwell, Oxford, 1981.
- Volkan, Vamik D, *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*, Farrar, Straus, Giroux, New York, 1997.
- Zerubavel, Yael, *Recovered roots: collective memory and the making of Israeli national tradition*, University of Chicago Press, 1995.

III
ISTRAŽIVANJE

Goran Tepšić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Renata Eremić

Centar za studije mira

NACIONALNI MITOVI U SRPSKIM I ALBANSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE

Sažetak: Ovaj tekst obuhvata rezultate istraživanja nacionalnih mitova u udžbenicima istorije. Autori prvo obrazlažu predmet, metod, uzorak i kategorijalni aparat istraživanja, a potom detaljno izlažu empirijski sadržaj (udžbenika) svrstan u odgovarajuće analitičke kategorije. Nalazi obuhvataju srpske i albanske nacionalne mitove o etnogenezi (o poreklu, naciji i neprijatelju), mitove o herojstvu (o slavnim ličnostima, junaštvu i izabranosti nacije), mitove o istorijskoj nepravdi (o ropstvu i tiraniji, žrtvi istorijske okolnosti i jedinstvu i deobi) i mitove o nacionalnom preporodu (o obnovi „zlatnog doba“, obećanoj zemlji i etničkoj dominaciji).

Ključne reči: kulturno nasilje, nacionalni mitovi, analiza diskursa (narativa), srpski i albanski udžbenici istorije, istoriografski narativi.

PREDMET, METOD I ISTRAŽIVAČKI UZORAK

Direktno nasilje, fizičko ili verbalno, manifestuje se kao ponašanje. Međutim, ono ima svoje latentne uzroke. Ti uzroci su najčešće različite „kulture nasilja“ (herojske, patriotske, patrijarhalne itd.) ili društvene strukture koje su represivne, eksploativne ili otuđujuće. „Kulture nasilja“ ne nanose direktnu štetu ljudskom psihofizičkom zdravlju ili životu, kao direktno i strukturno nasilje, ali se nalaze u njihovoj osnovi. Jedan od osnivača savremenih studija mira Johan Galtung naziva ovo nasilje kulturnim i definiše ga kao svaki aspekt kulture koji se koristi za legitimizovanje i opravdanje nasilja, u direktnoj ili strukturnoj formi.¹

1 Videti: Johan Galtung, „Cultural Violence“, *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, International Peace Research Institute, Oslo, 1990, str. 291–305. i Johan Galtung, *Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik, Jugoistok XXI, Beograd, 2009.

Kao što je već u prethodnim tekstovima objašnjeno, značajan deo svake kulture su nacionalni mitovi i stereotipi.² Njih često prate i predrasude, tj. pozitivne ili negativne pretpostavke o bilo kom članu određene etničke kategorije. Tema prvog dela istraživanja su sadržaj, struktura i funkcije nacionalnih mitova u međuetničkim albansko-srpskim odnosima – preciznije, uloga nacionalnih mitova u procesu formiranja sukoba i legitimacije nasilja, kao i u eventualnom pomirenju između ovih zajednica. Dakle, cilj ovog istraživanja nije ukazivanje na tačne i netačne navode udžbenika istorije, već objašnjenje i razumevanje mitova koje ovi udžbenici konstruišu, a koji uvek u određenoj meri počivaju i na činjenicama.

Osnovna hipoteza od koje se pošlo u ovom istraživanju jeste da se nacionalni mitovi i etnički stereotipi³ reprodukuju kroz formalno obrazovanje (zvanični udžbenici) i time doprinose izgradnji i jačanju netolerancije i distance između etničkih zajednica, tj. predstavljaju jednu od prepreka pomirenju. Dakle, interesovalo nas je da li (kako i koliko) udžbenici istorije reprodukuju nacionalne mitove i kakva je njihova uloga u (de)formaciji i transformaciji albansko-srpskog sukoba?

Kao osnovni metod u ovom istraživanju korišćena je kvalitativna analiza sadržaja dokumenta i analiza diskursa. Primenom ovih metoda pokušali smo da utvrdimo šta je, kako i koliko rečeno i da formiramo hipoteze o mogućem značenju rečenog.

Kvalitativna analiza dokumenta podrazumeva orijentaciju na otkrivanje značenja „onoga što je komunikator želeo da kaže“ oslanjajući se u prvom redu na kontekst iskazanog sadržaja: kontekst odnosa komunikatora i publike; kontekst situacije – okolnosti u kojima se govori; kontekst društvenog ponašanja o kome se govori; jezički kontekst – jezički izrazi i stil komunikatora; kontekst strukture iska za (teksta).⁴

Analiza diskursa odlazi korak dalje od kvalitativne analize dokumenta i koncentriše se na 'poredak diskursa', relativno trajnu društvenu govornu strukturu koja je jedan od činilaca strukture i mreže društvene prakse. Ova metoda je normativna i eksplanatorna. Ona se ne koristi samo za deskripciju stvarnosti, već i za njeno razumevanje i kritičku ocenu.⁵

Istraživački uzorak je obuhvatio sedamnaest albanskih (kosovskih) i srpskih udžbenika istorije za više razrede osnovnih škola i gimnazija (videti tabelu 1). Srpski udžbenik istorije za peti razred osnovne škole nije uzet u obzir jer se ne bavi nacionalnom istorijom.

2 Videti priloge R. Nakarade i M. Vasović u ovom zborniku.

3 Videti prilog V. Ilića u ovom zborniku.

4 Slavomir Milosavljević, Ivan Radosavljević, *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 564.

5 Videti: Norman Fairclough, *Analysing Discourse*, Routledge, 2003, str. 3. i Norman Fairclough, „Critical Discourse Analysis and Critical Policy Studies“, *Critical Policy Studies*, Vol. 7, No. 2, 2013, str. 177–197.

Tabela 1 – Spisak analiziranih udžbenika

Šifra	Naziv	Autor/i	Godina izdavanja	Izdavač, mesto
S 06	Istorija za šesti razred osnovne škole	Rade Mihaljčić	2008.	Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
S 07a	Istorija za sedmi razred osnovne škole	Dušan Bataković	2009.	
S 07b	Istorija za sedmi razred osnovne škole	Radoš Ljušić	2009.	
S 08	Istorija za osmi razred osnovne škole	Đorđe Đurić, Momčilo Pavlović	2010.	
S 01	Istorija za prvi razred gimnazije	Snežana Ferjančić, Tatjana Katić	2003.	
S 02	Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera	Smilja Marjanović Dušanić, Marko Šujica	2002.	
S 03	Istorija za treći razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera	Radoš Ljušić	2007.	
S 04	Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred opšteg i društveno-jezičkog smera	Đorđe Đurić, Momčilo Pavlović	2010.	
K 05	Historia 5	Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj	2009.	Libri Shkol- lor, Priština
K 06	Historia 6	Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj	2009.	
K 07	Historia 7	Isa Bicaj, Arbër Salihu	2009.	
K 08	Historia 8 Shkolla e mesme e ulët	Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj	2009.	
K 09	Historia 9	Fehmi Rexhepi	2010.	
K 10	Historia 10 Gjimnazin matematikë dhe informatikë Gjinnazi i shkencave natyrore	Jusuf Bajraktari, Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj	2007.	
K 12	Historia 12 Gjinnazi i shkencave shoqërore	Isa Bicaj, Isuf Ahmeti	2005.	
K 13	Historia 13 Gjinnazi i përgjithsëm	Isa Bicaj, Frashër Demaj	2006.	

Za jedinicu analize u ovom istraživanju uzet je vrednosni iskaz (u udžbenici- ma istorije to može biti reč, više reči, rečenica ili više rečenica). To je oblik „jezič- kog i simboličkog izražavanja misli“ i može se javiti u tri oblika – stav, sud i zaklju- čak. Vrednosni iskazi su teorijske ili praktične, društvene, saznajne, ekonomske, moralne, estetske, političke ili druge vrednosno zasnovane tvrdnje.⁶ U praksi, ovakvi

6 S. Milosavljević, I. Radosavljević, o. c, str. 154–155.

iskazi se mogu javiti kao postojana i kruta subjektivna i šematska viđenja prošlosti; subjektivni sudovi; sugestivni, emocionalni i stereotipni pogledi i iskazi; nezasnovane generalizacije; romansirano posmatranje prošlosti (nacionalne istorije); ideološki stavovi i pogledi (ideološki motivi i konstrukcije); politizacija istorije i apsolutizovanje političkih interesa; kombinovanje mitskog i istorijskog (narodna poezija i činjenice); „kolektivno“ sećanje; „crno-bele, uprošćene i redukovane, vulgarizovane, u slikama prikazane predstave o prošlosti“; fanatizacija i fatalizacija slike prošlosti; aprioristički sudovi; banalizacija, senzacionalizam i trivijalizacija prošlosti; „konačne istine“; dogme; propagandne šeme; nametanje određenih sistema vrednosti.⁷ Međutim, vrednosni iskazi, kako je već pomenuto, često sadrže i istorijske činjenice.

Na osnovu primarne analize istraživačkog uzorka napravljen je odgovarajući kodeks kategorija, koji se sastoji od četiri kategorije nacionalnih mitova i jedne kategorije etničkih stereotipa, kao i četrnaest potkategorija:

1. Nacionalni mitovi o etnogenezi

- 1.1. *mit o poreklu* (kontroverze oko Ilira i Slovena, starosedeoci i došljaci itd.)
- 1.2. *mit o naciji* (teme „krvi i tla“; preci i teritorija [„oci nacije“], jezik i kultura [kulturna superiornost, kulturna hegemonija], prisvajanje kulturnog nasleđa, crkva i vera, narodna tradicija itd.)
- 1.3. *mit o neprijatelju* (pojam Drugog, evropski identitet i balkanski identitet, ideaciona formulacija neprijatelja itd.)

2. Nacionalni mitovi o herojstvu

- 2.1. *mitovi o slavnim ličnostima* (ključne istorijske ličnosti i njihovi poduhvati, knez Lazar, Miloš Obilić, Skenderbeg itd.)
- 2.2. *mit o junaštvu* (mitovi koji slave i definišu junaštvo, modeli herojskog ponašanja itd.)
- 2.3. *mit o izabranosti nacije* (odbrana hrišćanskog sveta od islama kao svesna žrtva, tema slobodarstva, borbenosti [kult oružja, maskuliniteti itd.]).

3. Nacionalni mitovi o istorijskoj nepravdi

- 3.1. *mit o ropstvu i tiraniji* (korišćenje pojmova ropstvo, tiranija, okupacija itd. da bi se objasnio istorijski period ili položaj nacije)
- 3.2. *mit o žrtvi istorijskih okolnosti* (nacija kao žrtva istorijskih okolnosti)
- 3.3. *mit o jedinstvu i deobi* (podele, cepanja, nesloga i raskol u narodu, „domaći“ izdajnici, itd.)

4. Nacionalni mitovi o preporodu (ovim se mitovima prelazi iz epske sfere u sferu ideologije koja pruža odgovarajući „recept“ i zahteva kolektivnu akciju; između herojske prošlosti i još svetlije budućnosti)

7 Videti: Ljubodrag Dimić, *Kuda i kako: mitovi i znanje o istoriji Jugoslavije*, Međunarodni skup u Novom Sadu „Mitovi i stereotipi nacionalizma i komunizma“, Novi Sad, Srbija, 9. maj 2008, preuzeto: 17. jula 2014, http://www.centerforhistory.net/images/stories/pdf/ljubodrag_dimic.pdf.

- 4.1. *mit o obnovi „zlatnog doba“* (povratak izgubljenih teritorija, državnosti, slave, ugleda, moći, naroda, itd.)
- 4.2. *mit o obećanoj zemlji* („istorijske granice“ – identifikovanje etničkog prostora koji ekskluzivno pripada sopstvenom narodu [velika Albanija / Srbija], „ognjište i grobovi predaka“ – mobilizacija itd.)
- 4.3. *mit o etničkoj dominaciji* (demografska struktura – ko je bio većina, a ko manjina i kada?)

ANALIZA MITOVA U SRPSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE

1. Nacionalni mitovi o etnogenezi

1.1 Mit o poreklu

Poreklo je ključni element osnivačkog mita jedne etničke grupe i samog etnonacionalnog identiteta. Istorijske činjenice o prapostojbini ili mestu nastanka određene nacije najčešće su izmešane sa mitom, legendom i predanjima. Narativ o poreklu nam prvenstveno odgovara na pitanje odakle dolazimo.

Srpski udžbenici istorije za osnovnu i srednju školu obuhvaćeni ovim istraživanjem interpretiraju srpsko poreklo na sledeći način:

„Prapostojbina Slovena nalazila se u Zakarpatju, u oblastima oko tokova velikih reka. [...] Na ovim prostorima Sloveni su predstavljali autohtono stanovništvo.“ (S 02, 51)⁸

„Iz svoje prapostojbine, prostora između Baltičkog mora i Karpata... počev od II pa sve do VII veka kreću prema zapadu i jugu. Južni Sloveni trajno su naselili Balkansko poluostrvo tokom VI i VII veka. Tu su zatekli starosedelačko stanovništvo – Grke, Romane, Arbanase i Vlahe. Tamo gde je prisustvo starosedelaca bilo veće i gde su bili na višem stepenu kulturnog razvoja, izvršili su presudan uticaj na doseljene Slovene. U predelima u kojim je bio preovlađujući slovenski elemenat, starosedeooci su asimilovani.“ (S 02, 51)

„Starosedelački narodi su i pre toga doživeli najezde različitih varvarskih naroda, ali je slovenska najezda trajno uticala na njihovu sudbinu. Masovne prodore i naseljavanje Slovena pratilo je povlačenje starosedelaca pretežno u brdovite i teško pristupačne predele i u dobro branjene gradove.“ (S 02, 55)

Pored srpskog porekla, ovi udžbenici se bave i albanskim poreklom:

„U planinskim predelima oko Drača i današnje Albanije zadržali su se Arbanasi, potomci delimično romanizovanih Ilira. Oni su vodili prevashodno

8 Šifra ispred zarezna označava udžbenik iz koga je citat preuzet (videti tabelu 1), a broj iza zarezna predstavlja broj strane na kojoj se citat nalazi.

stočarski način života. Etničku posebnost su održali i tako što su zadržali svoj arhaičan jezik. Deo Slovena koji je došao u krajeve koje su naseljavali Arbanasi primio je usled jačeg uticaja njihov jezik, njihove običaje i način života.“ (S 02, 55)

„... starosedeooci koji su živeli zajedno i čija su naselja grupisana u veće skupine nisu slovenizirani. Običaje, jezik i druga narodna obeležja sačuvali su Albanci.“ (S 06, 42)

„Albanci predstavljaju potomke neromanizovanog ili delimično romanizovanog starosedelačkog stanovništva Balkanskog poluostrva. Istorijski izvori ih spominju pod tim imenom od XI veka.“ (S 02, 187)

Autori udžbenika se slažu da je prapostojbina Južnih Slovena van Balkanskog poluostrva i da su oni na ovu teritoriju došli u VII veku. Takođe, slažu se i da su Albanci starosedeooci na Balkanu, odnosno potomci Ilira. Štaviše, navodi se i da su Sloveni uzurpatori ilirske zemlje.

1.2 Mit o naciji

Ovaj element etnogeneze obuhvata teme teritorije i osnivača („oci“) nacije, kulturnog nasleđa, verskog identiteta i narodne tradicije. Sve ove teme određuju odgovor na pitanje – ko smo? Analizirani udžbenici istorije započinju odgovor na to pitanje ističući kontinuitet srpskog identiteta sa prapostojbinom:

„Neki slovenski narodi i danas nose ime po teritoriji koju su naselili... Drugu grupu predstavljaju Sloveni koji su zadržali ime iz prapostojbine, kao što su Srbi i Hrvati. Jedna grupa Slovena prihvatila je ime naroda koga su asimilovali, kao što je slučaj sa Bugarima.“ (S 02, 54)

Kao osnovne karakteristike Južnih Slovena / Srba ističu se slobodarstvo, gostoljubivost i demokratičnost:

„Na zajedničkim skupovima svi saplemenici donosili su odluke. Slovenska plemena živela su u demokratiji, slobodno. Slobodu su davali i ratnim zarobljenicima.“ (S 06, 40)

„...imaju iste običaje i slobodna su, ne dopuštajući nikako da budu porobljena ili da se njima vlada, naročito u svojoj zemlji. Mnogoljudna su i izdržljiva, lako podnoseći i žegu i studen i kišu i golotinju tela i oskudicu hrane. Prijazni su prema onima koji im dolaze kao stranci i prijateljski ih provode od mesta do mesta, kud god zatraže, tako da ako se nebrižljivošću domaćina dogodi da stranac nastrada, protiv njega pokreće rat onaj koji mu ga je poverio, jer osvetu stranca smatra svetom.“ (S 02, 58)

„Gostoljubivost je jedna od lepih osobina srpskog naroda. Nju su zapazili svi strani putnici koji su boravili u Srbiji. Srpski domaćini su s podjednakom pažnjom dočekivali i domaće i strane goste na konak i gostili ih kao svoje prijatelje i poznanike.“ (S 03, 234)

S druge strane, navode se i primitivnost, ratobornost i nevernost:

„Sklavini rado žderu dojke jer su pune mleka i pri tome odojčad razbijaju o stene kao štakore... Oni su divlji, slobodni i bez poglavara, pošto svoje vođe i starešine stalno ubijaju... hrane se lisicama, divljim mačkama i veprovima i međusobno se dovikuju kao vukovi kad zavijaju...“ (S 02, 57)

„... I živeći razbojničkim životom, svoje neprijatelje rado napadaju na šumovitim, uskim i strmim mestima. Vešto se služe zasedama i iznenađenjima i krađama, noću i danju, izvodeći ih na mnogo načina... Neverni su potpuno i nesložni u pogledu ugovora, popuštajući više strahu nego podmićivanju...“ (S 02, 59)

Od samog doseljavanja na Balkan ističe se značaj pokrštavanja (primanja hrišćanstva) za formiranje i očuvanje srpskog identiteta:

„Narodi u okruženju Južnih Slovena koji nisu primili hrišćanstvo nisu se održali.“ (S 06, 42)

„Srbi jave Irakliju (610–641) da im dodeli drugu zemlju za naselje. I pošto sadašnja Srbija i Paganija i zemlja Zahumljana i Travunija i zemlja Konavljana behu pod vlašću cara Romeja, a te zemlje opuste od Avara, to car u ovim zemljama naseli iste Srbe i behu oni potčinjeni caru Romeja, car njih pokrsti dovevši sveštenike iz Rima, i naučivši ih da pravilno vrše dela pobožnosti, izloži im hrišćansko veroučenje... (Konstantin Porfirogenit)“ (S 02, 77)

Poseban značaj za identitet svake etničke grupe imaju osnivači prvih država:

„Ukupnom delatnošću Nemanja je zasenio svoje prethodnike. On se smatra osnivačem Srpske države i rodonačelnikom dinastije Nemanjića.“ (S 06, 87)

„Tako je 1166. godine na vlast došao čovek čija je snažna ličnost i politička mudrost predodredila dalju dvovekovnu sudbinu srpske srednjovekovne države. Veliki župan, Stefan Nemanja, rodonačelnik dinastije Nemanjića, najpoznatije i najdugovečnije srpske dinastije, prvi put se sa tom titulom pominje 1168. godine.“ (S 02, 135)

„Vladarima iz dinastije Nemanjića savremenici su pripisivali božanska svojstva i slavili ih kao svetitelje. [...] Ovim činom udareni su temelji dugog vladavini Nemanjića.“ (S 06, 89)

„Nemanjići i potonji srpski vladari i oblasni gospodari ostavili su veliki broj zadužbina koje su postale spomenici neprocenjivog kulturnog, istorijskog i verskog značaja.“ (S 02, 63)

Kao ključni događaj ističe se Kosovska bitka, koja predstavlja temeljni činilac srpskog identiteta:

„Turci su u više navrata upadali na teritorije srpskih oblasnih gospodara, da bi 15. juna 1389. godine došlo do sudbonosne bitke na Kosovu.“ (S 02, 198)

„Posmatrano sa nacionalnog stanovišta balkanskih naroda, dve velike tragedije koje su zadesile Balkan su – Kosovska bitka i pad Carigrada.“ (S 03, 308)

„Zbog nepotpunog saznanja, boj na Kosovu brzo je pretočen u legendu. Kosovska legenda se tokom vremena osvežavala novim sadržajima, novim maštovitim pojedinostima i dalje širila.“ (S 06, 129)

„Kosovska legenda se razlikuje od obične priče. Ona je zasnovana na istinskom sukobu. Na ovoj legendi izgrađivala se narodna istorijska svest. Njeno jezgro je stvarni istorijski događaj.“ (S 06, 129)

„Mnogi su u Vidovdanu videli ne samo golgotu svog naroda već i njegovo moralno i duhovno vaskrsenje.“ (S 03, 306)

„Kletva kneza Lazara obavezivala je ratnike na odbranu otadžbine. Budući da je konačnu verziju dobila uoči Prvog srpskog ustanka, shvatana je kao poziv za oslobođenje otadžbine, kao zavetna poruka junaka kosovskog mita: kneza Lazara, Miloša Obilića i braće Jugovića.“ (S 03, 306)

Presudni uticaj na dalju istoriju Srba imala je najezda Osmanlija, koja je predstavljala i veliku opasnost po njihov opstanak:

„Obeležja srednjeg veka, u obliku u kome su se razvijala od doseljavanja Slovena i hristijanizacije Balkanskog poluostrva, naglo su presečena osmanskim osvajanjima u 15. veku. Čitav region je u periodu od pedesetak godina izgubio politički identitet koji je do tada posedovao i koji se vekovima gradio.“ (S 02, 225)

„Može se reći da je turskim osvajanjima na Balkanu okončan hrišćanski srednji vek, a da je nastavio da živi sasvim drugi srednji vek, određen prirodom društvenih i ekonomskih temelja na kojima je počivalo Osmansko carstvo.“ (S 02, 225)

U period bezdržavnosti, od pada srpske despotovine pa sve do srpskih ustanka, početkom XIX veka, Srpska pravoslavna crkva bila je nosilac i čuvar srpskog etničkog identiteta:

„Srpska pravoslavna crkva najvažnija je ustanova srpskog naroda tokom robovanja pod Turskom, Austrijom i Mletačkom republikom.“ (S 07b, 44)

„Vaspostavljanje [Pečke] patrijaršije posebno je doprinelo duhovnoj obnovi Srba... a bilo je i glavna brana islamizaciji.“ (S 07a, 63)

„Središta snažnih kultova bili su manastir[i]... gde su čuvane čudotvorne mošti osnivača srpske crkve... gde su poklonici, uključujući i muslimane, dolazili izdaleka... da se... izbave iz zdravstvenih i drugih nevolja.“ (S 07a, 63)

„Crkva je počela da obnavlja tradiciju srednjovekovne srpske države, posebno dinastije Nemanjića. U spoju sa epskom poezijom, veoma raširenom u narodu, u tradicije crkve ušla je kosovska legenda. Kosovska bitka je bila snažan simbol stradanja za veru i narod...“ (S 07a, 64)

„Njen značaj procenjuje se prema povесnim činjenicama: 1. okupila je pod svoje okrilje sav srpski narod; 2. čuvala je njegovu srednjovekovnu nemanjićku državnu tradiciju i prenela je početkom 19. veka tvorcima obnovljene srpske države; 3. starala se o jedinstvu pravoslavnih Srba; 4. očuvala je veru, štiteći narod od unijaćenja i islamizacije; 5. oživela je i unapredila neke kulturne ustanove.“ (S 03, 85)

„Sremski Karlovci postali su centar srpskog crkvenog, kulturnog i političkog života, a Karlovačka mitropolija najznačajnija institucija Srba u Južnoj Ugarskoj.“ (S 03, 112)

„Koliko god da je čovek današnjice izmenjen u odnosu na čoveka daleke prošlosti, civilizacija u kojoj mi živimo uobličena je tokom srednjeg veka. Jednom otkriven i nikada zaboravljen princip ljubavi prema Bogu, koji je zamenio princip straha ili pokornosti, učinio je trajnim tekovine hrišćanskog duha.“ (S 02, 3)

„Sećanje na slavu kod drugih naroda najčešće je trag o njihovom srpskom poreklu.“ (S 07a, 58)

Iako su Srbi pripadali različitim državama, gde su nazivani različitim imenima, oni su uspeli da očuvaju svoj identitet, koji se prvenstveno temeljio na zajedničkoj veri, odnosno crkvi:

„U zemljama pod austrijskom i mletačkom vlašću, pravoslavne Srbe nazivali su različitim imenima. U Vojnoj granici zvali su ih Vlasi... U Ugarskoj Srbe su nazivali Racima (Rac), po srednjovekovnom imenu Srbije – Raška, kada su njihovi stanovnici nazivani Rašani. [Zvali su ih i]... Morlacima... Ilirima... Hercegovcima i Crnogorcima, Dalmatincima i Ličanima, Sremcima, Bačvanima i Slavoncima, Bunjevcima, Banaćanima i Šumadincima, Moravcima i Kosovcima... Regionalni identitet kod Srba, bio je, međutim, znatno slabiji od njihovog nacionalnog identiteta – osećanja pripadnosti srpskom narodu.“ (S 07a, 75)

„Srbi su poštovali običaje i tradiciju. Narodne i crkvene praznike, posebno slave, proslavljali su uobičajeno veselo.“ (S 03, 234)

U periodu bezdržavnosti ističu se i neke vrednosno negativne odlike srpskog identiteta:

„Srbi su se neprekidno selili, pa su seobe postale 'zla kob srpskog naroda.'“ (S 07b, 46)

„U povesti Srba i u oblikovanju srpskog identiteta, ratovima i seobama pripada najvažnije mesto.“ (S 03, 67)

„Dakle, rat je sa svojim višestrukim posledicama bio bitan faktor u povesti srpskog i ostalih balkanskih naroda i provincija, kasnije država.“ (S 07b, 41)

„Nasleđe koje su balkanski narodi nosili na svojim plećima, stečeno dugogodišnjim robovanjem, bitno je uticalo na izgradnju nacionalnih identiteta.“ (S 03, 298)

„Nered i anarhija godili su srpskom temperamentu, uvukli su se u mentalni sklop Srba i postali deo njihove svakodnevice.“ (S 03, 95)

Uticaj Osmanskog carstva na srpski identitet predstavljen je pretežno negativno, dok se uticaj Habzburške monarhije opisuje gotovo isključivo pozitivno:

„Reforme cara Josifa II... obuhvatile su i Srbe u Habzburškoj monarhiji, uvođeći ih tako u glavne tokove evropskog razvoja i kulturnog i privrednog napretka.“ (S 07a, 42)

„Srbi u južnoj Ugarskoj bili su u prvoj polovini XIX veka najprosvetljeniji i najbogatiji deo srpskog naroda.“ (S 07a, 165)

„U austrijskoj sredini, znatno razvijenijoj nego što je bila turska, Srbe je zahvatio talas prosvetiteljstva.“ (S 07b, 48)

„Srpski kulturni preporod se nije osetio u Turskoj, dok je u Austriji cvetao.“ (S 07b, 95)

„Tursko nasleđe sve više je uzimalo pred evropskim uticajima, kojima je srpsko društvo iskreno otvorilo sve svoje dveri.“ (S 07b, 155)

Posle srednjovekovnog perioda koji je predstavljen kao formativno razdoblje srpskog identiteta, dugog perioda osmanske i habzburške vladavine, gde je primarno bilo očuvanje kontinuiteta sa srednjovekovnim nasleđem, početkom XIX veka nastaje novi formativno-afirmativni period srpskog identiteta:

„... Srbi su... uspevali da sačuvaju običaje, tradiciju i sećanje na zajedničku prošlost: na slavu Nemanjića i legende o Kosovskoj bici. ...težili su ujedinjenju u posebne države u kojima će granice države biti ujedno i granice nacije.“ (S 07a, 105)

„Osnovu ustaničke ideje činila je obnova srpskog srednjovekovnog carstva.“ (S 03, 248)

„Na njegovoj teritoriji (Osmansko carstvo, *prim. G. T.*) vaskrsnule su srednjovekovne države (Srbija, Bugarska) ili su nastale nove države (Grčka, Crna Gora, Rumunija, Albanija).“ (S 07b, 89)

„Cetinjska mitropolija zahvatala je prostor Stare Crne Gore, Boke Kotorske, Primorja sa Skadrom i jednog dela hercegovačkih Brda. Na tom prostoru, kao baštinik mitropolije, nastala je nova država srpskog naroda – Crna Gora.“ (S 07b, 143)

„U javnosti obeju zemalja (Srbije i Crne Gore, *prim. G. T.*) smatralo se da su one povezane osećanjem zajedništva, nacionalne svesti i iste istorijske sudbine.“ (S 08, 71)

„Sretenjski ustav... je jasno pokazao težnju naroda Srbije za ustavnim pravima i političkim slobodama, za koja će se uporno boriti i u sledećim decenijama.“ (S 07a, 139–140)

„Srbi, nekadašnja raja, ratnici i seobnici Turskog carstva, bez sopstvenog plemstva, ukidanjem feudalizma (1835) postali su društvo slobodnih seljaka.“ (S 03, 263)

„Nadovezujući se na uspehe ustanaka, Vuk Karadžić je osmišljavao kulturni preporod i približavao srpski slobodarski narod Evropi, upoznavajući je s njegovim nemalim duhovnim vrednostima.“ (S 03, 235)

Posebno se ističe potreba srpskog naroda za oslobađanjem teritorije koja se smatra jezgrom srpske srednjovekovne države:

„Jedan od najvažnijih ciljeva srpske spoljne politike posle sticanja nezavisnosti bio je oslobođenje stare Srbije, tj. oblasti koje su činile jezgro srpske srednjovekovne države (Raška oblast, Kosovo i Metohija, severna Makedonija).“ (S 08, 26)

„Srpske prethodnice [u srpsko-turskom ratu, 1876–1877] stigle su do Kosova i manastira Gračanice gde je održan svečani pomen kosovskim junacima.“ (S 07a, 152)

Najvećom tragedijom srpskog naroda i njegovog identiteta smatra se verska podela, odnosno odrođavanje pripadnika srpskog naroda:

„Verska podela je najtragičnija pojava u povesti srpskog naroda budući da je razorila njegov identitet, i u 19. i u 20. veku onemogućavala njegovo ujedinjenje. Srpsko nacionalno biće ostalo je trodelno, ali dok se pravoslavni Srbi izjašnjavaju kao pripadnici srpske nacije, rimokatolici i muslimani sve više se smatraju Hrvatima, odnosno Bošnjacima.“ (S 03, 81)

„Svi oni govore jednim jezikom – srpskim, a među sobom su podeljeni po veri (‘zakonu’) na pravoslavne, muslimane i rimokatolike. Iako su svi u etničkom pogledu Srbi, njih često nazivaju prema imenu teritorije na kojoj žive – Crnogorci, Banaćani, Slavonci, Dalmatinci...“ (S 03, 248)

Na osnovu analize udžbenika istorije možemo zaključiti da osnovu srpskog identiteta predstavljaju period srednjovekovne državnosti, dinastija Nemanjića, Kosovska legenda i otpor Osmanlijama, Srpska pravoslavna crkva (pravoslavno hrišćanstvo), bliskost evropskom identitetu (nasuprot osmanskom) i period borbe za oslobođenje i nezavisnost. No, identitet karakterišu i neke negativne pojave:

seobe, ratovi, ropstvo i otuđivanje (preveravanje) srpskog naroda. Srbi se takođe predstavljaju i kao gostoljubiv, demokratski i slobodarski narod, ali se ističu i primitivnost, ratobornost i sklonost anarhiji.⁹

1.3 Mit o neprijatelju

Pod „neprijateljem“ u ovom slučaju podrazumeva se „kolektivno drugo“, odnosno referentni identitet u odnosu na koji se formira srpski identitet. „Kolektivno drugo“ se najčešće predstavlja kao negacija „kolektivnog sopstva“.

Prvi kriterijum za određenje neprijatelja koji pronalazimo u udžbenicima jeste (ne)hrišćanstvo:

„Učitelju i načelniku njihovu [Stefan Nemanja] ureza jezik u grlu njegovu, zato što ne ispoveda Hrista. Knjige njegove nečastive spali, a njega izagna zabranivši da se njegovo proketo ime pominje.“ (S 06, 110)

Prvi i najozbiljniji kandidat za „kolektivno drugo“ jesu Osmanlije, tj. Turci. Naime, autori udžbenika izjednačavaju Osmanlije i Turke, iako turska nacija nastaje nekoliko vekova nakon dolaska Osmanlija na Balkan:

„Turska država ima više naziva i svi se mogu koristiti u istom značenju: Osmansko carstvo, Tursko carstvo, Turska.“ (S 07b, 30)

Osmanlije se neposredno predstavljaju kao neprijatelji ili posredstvom islama:

„Posle Kosovske bitke srpske zemlje i bosanska država delile su dva ljuta protivnika – Tursku i Ugarsku.“ (S 06, 121)

„Opasnost od Turaka bila je sveprisutna i niko se nije osećao sigurnim.“ (S 02, 210)

„Osetivši tu odlučnost, Miloš je izjavio pred okupljenim narodom u Takovu da im drugog spasa nema 'nego da se biju s Turcima dok ne pomru svi.“ (S 03, 213)

„Turski ratnici polazili su u džihad (ratno-verski pohod) protiv nevernih Srba praćeni fetvama (naredbama) šeih-ul-islama, vrhovnog verskog poglavara Carstva.“ (S 03, 200)

„Bili su okrenuti islamu i sledili su njegova verska pravila i zakone. Jedan od njih bilo je i potčinjavanje nemuslimanskog sveta, što je motivisalo njihova dalja osvajanja i širenje. Uskoro je Mala Azija postala pretesna da zadovolji osmanske teritorijalne pretenzije.“ (S 02, 199)

9 Videti prilog V. Ilića u ovom zborniku.

Neprijateljstvo prema Osmanlijama se opravdava i njihovom nehumanošću. Pa se tako Turci izjednačavaju i sa smrću ili bolešću:

„Naši preci iz ovog vremena osećali su stalnu nesigurnost i strah od: Turaka, gladi, kuge, smrti i prirodnih nepogoda – nevolja koje su im svakodnevno ugrožavale život.“ (S 03, 83)

„I niži organi turske vlasti, kao i obični Turci, ponašali su se neljudski.“ (S 07b, 117)

„Zulum dahija, kao i ostalih Turaka, prevazišao je sve granice ljudske trpeljivosti.“ (S 07b, 109)

Osmanlije se predstavljaju i kao opasnost po sam srpski identitet:

„Od mnoštva negativnih pojava, dve su ostavile najdublji trag u svesti naših predaka i njihovih potomaka – danak u krvi i islamizacija. Ako se izuzme robovanje, islamizacija je najgora i po posledicama najdalekosežnija negativna posledica u povesti srpskog, ali i drugih balkanskih naroda.“ (S 03, 81)

„Islamizacija je proces preveravanja hrišćana, koji je ponajviše zahvatio Albanice i Srbe.“ (S 07b, 27)

„Srbi su najviše islamizovani na prostoru od Like do Metohije, u Raškoj oblasti i Bosni i Hercegovini.“ (S 03, 75)

„Turska država kontrolisano je sprovodila prisilnu islamizaciju, jer je u njenom interesu bilo da ostane dovoljno hrišćana koji bi plaćali poreze i izdržavali tursku vlast.“ (S 07b, 43)

„Odabrani dečaci postajali su robovi, te je ovaj običaj predstavljao vrhunac surovosti prema hrišćanskim porodicama. Srbi su s pravom ovu pojavu nazivali dankom u krvi!“ (S 03, 73)

Neprijateljstvo Srba i Osmanlija je bilo toliko izraženo da je ostavilo traga i u arhitekturi:

„Palate su se nalazile u okviru gradskih ili manastirskih zidova, ali su tek sa približavanjem turske opasnosti građene namenski i kao jaka utvrđenja (Kruševac, Beograd, Smederevo).“ (S 02, 156)

„Radi odbrane od Turaka crkvu su štitile kule i zidine.“ (S 06, 123)

Osmanski poredak se predstavlja i kao glavni faktor stagnacije i nazadnosti srpskog društva:

„Primitivniji turski feudalni poredak znatno je usporio ekonomski i društveni razvoj pokorenih naroda.“ (S 06, 127)

„Stagniranje turskog društva počinje u 17. veku, a nazadovanje se sve više ispoljava u naredna dva stoleća.“ (S 07b, 90)

Drugi kandidat za neprijatelja jesu islamizovani Sloveni (Srbi). Oni se neretko izjednačavaju s Osmanlijama ili čak smatraju i „većim“ neprijateljima:

„U dvanaest nahija... živelo je... uglavnom pravoslavnih Srba, uz nešto domaćih muslimana (‘Turaka’), Vlaha, Jevreja i Roma.“ (S 07a, 127)

„To stanje najbolje ilustruje narodna izreka: ‘Nema Turčina bez poturčenjaka’, ovo se može reći i za Bošnjake prema Osmanlijama – pravim Turcima!“ (S 03, 75)

„Memoaristi s početka 19. veka beleže da su ti muslimani, poturčenjaci, bili gori i nesnosniji raji od Osmanlija, pravih Turaka.“ (S 03, 231)

Sloveni islamske veroispovesti se smatraju otuđenim od srpskog identiteta, odnosno izdajnicima:

„Primivši islam i postavši privilegovan deo društva, ali zadržavši srpski jezik, muslimani u Bosni – Bošnjaci, kako sebe danas nazivaju, vremenom su postali deo islamske civilizacije, otuđen od svoga naroda.“ (S 07b, 43)

„Srpsko plemstvo koje je primilo islam, posebno u Bosni i Hercegovini, izgubilo je nacionalni osećaj i odreklo se nacionalnog identiteta.“ (S 07b, 154)

„Rezultat ovakve kulturne i prosvetne politike trebalo je da bude i stvaranje novog – bosanskog jezika i nacije.“ (S 08, 40)

Opet se kao kriterijum razlikovanja naglašava veroispovest:

„Tome je mnogo doprinela Srpska pravoslavna crkva, koja je, u najboljoj nameri, braneći pravoslavlje i trudeći se da što manje Srba prihvati drugu veru, imala negativan odnos prema preverenom delu svog naroda.“ (S 03, 301)

Treći kandidat za neprijatelja jesu Albanci. Naglašava se njihova privrženost osmanskom poretku:

„Većinom muslimani, Albanci su, zajedno sa bosanskim muslimanima, do Velike istočne krize (1875–1878) bili stub odbrane osmanskog poretka na Balkanu.“ (S 07a, 122–123)

„Bosanski begovi, okrutni prema hrišćanima...uz begove u Albaniji i na Kosovu, [bili su] glavna kočnica prosvetnim reformama...“ (S 07a, 172)

„Među velikim vezirima se posebno ističu Albanci, među kojima su najpoznatiji bili iz porodice Keprili (Ćuprilić).“ (S 07a, 51)

„... Albanci, koji su se identifikovali sa Turcima sve do druge polovine 19. veka...“ (S 03, 312)

Takođe, ističu se i teror i nasilje Albanaca nad Srbima (hrišćanima), od dolaska Osmanlija na Balkan pa do danas:

„Položaj raje u Rumelijskom pašaluku nije bio nimalo lakši. 'Sirotinja cvili i pišti, do Boga se čuje.' Najteže je bilo na prostorima Stare Srbije, gde su upravnicu administrativnih jedinica bili šiptarski feudalci.“ (S 03, 83)

„Ne nalazeći više prepreke svome zverstvu, muhamedanci su prisilili Srbe... da spas potraže u manastiru Studenici... ..Hrišćane su isto tako oterali iz Prizrena, Peći, Vranja, Vučitrna, Mitrovice... ..jer su varvari nevernici bili nemilosrdni [...] Bila je užasna scena sa Mahdmud-pašom pečkim... koji je sa Arnautima krenuo da razara... sekući na komade zatečene stanovnike, iako im je Srbija bila zajednička otadžbina.“ (S 07a, 64)

„Veći deo Stare Srbije bio je pod vlašću albanskih paša koje su ugnjetavale i često proganjale hrišćansku, pretežno srpsku raju.“ (S 07a, 154)

„Kosovski Srbi... sa centralnog Kosova bili raseljavani surovim merama odmetnutih albanskih paša.“ (S 07a, 174)

„Sredinom XIX veka, tokom čestih pobuna Arbanasa protiv lokalnih vlasti i sultanovih reformi, srpske čaršije u Prištini, Prizrenu, Kosovskoj Mitrovici... pljačkane su i zatvarane.“ (S 07a, 174)

„Srpski mitropoliti iz Prizrena bili su česta meta albanskih ucena i napada, dok su se od ostalih pljački manastiri štitili plaćajući visoku naknadu lokalnim albanskim silnicima.“ (S 07a, 174)

„Turska država bila je u dubokoj krizi i njene vlasti nisu mogle, a često ni htele, da spreče brutalno nasilje albanskih odmetnika nad srpskim stanovništvom.“ (S 08, 43)

„Slabost turske vlasti ponekad se pretvarala u bezvlašće, što je u ovim krajevima dovelo do masovne pojave odmetništva. Dobro naoružane albanske bande kretale su se slobodno Kosovom i Metohijom, pljačkajući imovinu srpskih porodica, otimajući žene i decu, ucenjujući čitava sela.“ (S 08, 44)

„Nasilje se pogoršalo posle formiranja Prizrenske lige, koju su stvorili albanski feudalci i velikaši i čiji je cilj bio stvaranje velike Albanije.“ (S 08, 44)

„Stradanje srpskog življa u Staroj Srbiji i Makedoniji izazvalo je veliko nezadovoljstvo javnosti... organizovane [su] dobrovoljačke čete koje su prebacivane na tursku teritoriju da bi oružanim akcijama pokušale da zaštite tamošnje Srbe. Često se dešavalo da ove čete nisu mnogo pomagale i pored velike hrabrosti, jer su odmazde turskih vlasti i albanskih bandi bile još žešće.“ (S 04, 56)

„Albanci su [za vreme II svetskog rata] organizovano sprovodili pokolj Srba, kao i Mađari i Nemci u Vojvodini.“ (S 04, 187)

„Prvi znaci destabilizacije Jugoslavije javili su se na Kosovu. U proleće 1981. na Kosovu su izbile nacionalističke i separatističke demonstracije. Iako su ugušene akcijom policijskih snaga, stanje na Kosovu nije bilo stabilno. Nastavljeni

su albanski pritisci na Srbe, uništavanje imovine, pa i ubistva iz nacionalne mržnje.“ (S 08, 174)

„Svakodnevne oružane akcije albanskih terorističkih grupa, pod nazivom Oslobođilačka vojska Kosova, razbojništva i sukobi sa snagama reda, u kojima je stradalo sve više civila, izuzetno su zaoštrili stanje na Kosovu.“ (S 08, 186)

Albanci se, takođe, predstavljaju i kao opasnost po srpski identitet:

„Jedan deo našeg sveta u zapadnoj Makedoniji i na Kosovu i Metohiji prešao je na islam pod pritiskom Albanaca muslimana.“ (S 07b, 43)

„Albanci, favorizovani u pogledu naseljavanja i privilegovani kao muslimani, nametali su Srbima ime, jezik i običaje. Taj proces poznat je kao arbanašenje.“ (S 03, 75)

Sledeća rečenica najbolje sumira dominantne stavove srpskih udžbenika istorije povodom Osmanlija (Turaka) i „poturica“:

„O Turcima je u svesti balkanskih naroda ostala negativna predstava, uz retke izuzetke, a još gora o svojim sunarodnicima koji su primili islam, i kao konvertiti morali da dokazuju svoju pravovernost.“ (S 03, 311)

No, postoje i odstupanja, doduše retka, od dominantnog diskursa o Turcima i „poturicama“. Tako se Osmanlije prikazuju i u pozitivnom kontekstu:

„Apsolutna vlast sultana iz dinastije Osmanovića (Osmanlija)...“ (S 07a, 47)

„Među velikim vezirima do kraja XVI veka bilo je više islamizovanih Srba... u to vreme se prepiska carske kancelarije s Dubrovnikom, ugarskim velikašima... i drugim činovnicima na srpskom prostoru, vodila na srpskom jeziku.“ (S 07a, 51)

„Vremenom su Srbi podražavali tursko gospodstvo u svemu, pa i u oblačenju.“ (S 03, 82)

„Oni [narodne starešine] su, u ime turske vlasti, sakupljali porez, održavali puteve, gonili hajduke i starali se o svom narodu i njegovoj veri.“ (S 07b, 109)

„Knežinska samouprava došla je do izražaja za vreme vezira Hadži Mustafapaše, kojeg su Srbi, zbog blage uprave, zvali 'srpska majka'.“ (S 07b, 109)

„Izreka: 'Oj, Turčine, za nevolju kume', govori o kumstvu i pobratimstvu između hrišćana i muslimana.“ (S 03, 74)

Zatim i odstupanja od dominantnog diskursa kada su u pitanju slovenski muslimani:

„Mnogi domaći muslimani pamtili su svoja stara krsna imena. [...] Najveći broj naših muslimana priznaje svoje poreklo, staro prezime i (ako su bili

pravoslavni) nekadašnju krsnu slavu. [...] Za razliku od verskog kuma na krštenju ili venčanju, postojala su i prijateljska kumstva, često između hrišćana i muslimana.“ (S 07a, 60)

„Pošto je u bosanskom pašaluku bilo najviše islamizovanih hrišćana, pre svih Srba, vremenom je od njega nastalo bosansko plemstvo (age i begovi), koje se razlikovalo od turskog plemstva po tome što je govorilo maternjim, srpskim jezikom.“ (S 07b, 43)

Primeri prijateljskih odnosa između Srba i Albanaca sežu do predosmanskog perioda, ali se mogu pronaći i u osmanskom i postosmanskom periodu:

„Najpoznatiji među njima, sa početka 13. veka bio je Dimitrije Progonov, koji se javlja pod titulom knez Arbana. Dimitrije je bio i zet velikog župana Stefana Nemanjića (oženjen njegovom ćerkom Komninom).“ (S 02, 187)

„Stupajući u međusobne političke odnose neki od albanskih dinasta poput porodice Zakarija ili Topija orodaivali su se sa susednom srpskom porodicom Balšića, ili poput Ivana Kastriotasa, postajali darodavci srpskih zadužbina.“ (S 02, 187)

„Stefan [Crnojević] je bio oženjen ćerkom albanskog vlastelina Ivana Kastriota.“ (S 02, 220)

„U Staroj Srbiji, pravoslavni Srbi su živeli izmešani s domaćim muslimanima i Arbanasima (Albancima).“ (S 07a, 174)

„Sa Albanijom Jugoslavija je do 1949. imala posebno razvijene odnose. Granica između njih gotovo da nije postojala. Jugoslavija je politički, ekonomski, vojno i kulturno pružila veliku pomoć toj zemlji. Pravljeni su planovi o ulasku Albanije u jugoslovensku federaciju.“ (S 08, 176)

Uprkos primerima saradnje, Osmanlije, zajedno s „poturicama“ (Muslimani i Albanci), konstituišu ideju o srpskom neprijatelju. Primeri pominjanja ovih etničkih grupa u pozitivnom kontekstu retki su i mogu se shvatiti kao pojedinačni izuzeci (od pravila). I drugi narodi se pominju u neprijateljskom kontekstu: Austrijanci, Ugari, Nemci, Hrvati itd., međutim, neuporedivo ređe. Štaviše, u odnosu na osmansko nasleđe ovi „neprijatelji“ su zanemarljivi.

2. Nacionalni mitovi o herojstvu

2.1 Mitovi o slavnim ličnostima

Ovaj deo analize obuhvata mitove koji se grade oko određenih pojedinaca, očeva nacije i drugih istaknutih ličnosti, od kojih se neke ističu svojim vrlinama, a neke svojim manama. Među prvim ličnostima oko kojih se grade mitovi i kultovi nalaze se Stefan Nemanja i njegovi sinovi Sava i Stefan Nemanjić:

„[Stefan Nemanja] [b]io je izuzetna ličnost, veoma hrabar, pragmatičan vladar, državotvorac i veliki ktitor. Njegova vladavina bila je ispunjena vojničkim pohodima, diplomatskim akcijama i duhovnim poduhvatima.“ (S 02, 135)

„Najpre je stvoren kult Stefana Nemanje i njegovog sina Rastka (u monaštvu Sava). I jedan i drugi ubrajaju se u najistaknutije državnike srpske prošlosti. Nemanja je bio rođonačelnik dinastije Nemanjića i osnivač Srpske države a Sava – osnivač samostalne srpske crkve i njen prvi arhiepiskop. Uzdizanje Stefana Nemanje i arhiepiskopa Save u red svetitelja najviše je koristilo njihovim naslednicima na srpskom prestolu.“ (S 06, 89)

„Diplomatijom, državničkom mudrošću, uz povoljan splet političkih okolnosti, Stefan Nemanjić je u narednim godinama učvrstio ugled Srbije u tadašnjem svetu i uzdigao je na viši hijerarhijski rang.“ (S 02, 140)

„Svetiteljski kult Stefana Nemanje – Sv. Simeona imao je u nestabilnim vremenima ujediniteljsku ulogu, a neki događaji pripisivani su njegovim zagrobnim čudima.“ (S 02, 138)

Njih sledi njihov potomak Stefan Dušan, koji je Srbiju podigao na nivo carstva i proširio njene granice kao niko pre i posle njega:

„Srpska država udvostručena je u doba Stefana Dušana (1331–1355). ...osvojeni su Tesalija, Epir i veći deo albanskih krajeva.“ (S 06, 92)

„Tako i ja, unuk i sin njihov, i izdanak dobrog korena njihova, svetih bogaispovedajućih roditelja i praroditelja mojih, nazvani rob Hristu Stefan, u Hristu Bogu blagoverni car svima Srbima i Grcima, i stranama bugarskim i celome Zapadu, Pomorju, Frugiji i Arbanasima, milošću i pomoću božjom samodržavni car... (Car Dušan)“ (S 02, 170)

„Car Dušan nameravao je da osvoji Carigrad i da oslabljeno Vizantijsko carstvo, razdirano unutrašnjim neredima i sukobima, zameni novom, snažnom srpsko-grčkom državom. Njegove planove i nove ratne pohode prekinula je iznenadna smrt.“ (S 06, 93)

Suprotnost caru Dušanu predstavlja njegov sin Uroš, za vreme čije vladavine se Srpsko carstvo raspalo:

„Onovremenici su uskoro uvideli da Uroš nije dorastao državnim poslovima. Ni u čemu nije podsećao na svoje uspešne pretke. Letopisac je zabeležio da je car Uroš 'krasan i naočit, ali mlad smislom'. Nepovoljna ocena o Urošu kao državniku održala se i u narodnom sećanju, pogotovo u poređenju s ocem.“ (S 06, 97)

„U narodnoj tradiciji zapamćen je kao Uroš Nejaki, za razliku od svog oca koji je nazivan Dušan Silni. Ovi epiteti rečito govore o prirodi njihove vlasti i stanja u državi tokom njihove vladavine.“ (S 02, 201)

Naslednikom slavnih Nemanjića, po umeću i herojstvu, smatra se knez Lazar. Sledeći krug heroja formira se upravo oko ovog vladara i Kosovskog boja:

„Kao osnivač svetih zdanja mogao se meriti s istaknutim Nemanjićima. Srpska crkva je upravo u knezu Lazaru videla jedinog državnika koji bi mogao da objedini raskomadano Carstvo.“ (S 06, 118)

„[Sultana Murata] je na prevaru ubio srpski vlastelin Miloš Obilić, o kome istorija nema drugih podataka.“ (S 02, 204)

„Preko Jugovića, likova iz predanja, opevan je tragični kraj mnogih mladih ratnika čiji se rod zatro na Kosovu.“ (S 06, 130)

Ovde je posebno značajan mit o Vuku Brankoviću, čije ime se smatra sinonimom za izdajstvo (iako je mit o izdajstvu istoriografija delimično dekonstruisala):

„Pre odsudnog boja, između zetova počelo je ljuto nadmetanje. Vuk je u legendi prikazan kao klevetnik i izdajnik. Narod je podjednako verovao u istorijski potvrđen podvig Miloša Obilića i u izmišljenu izdaju Vuka Brankovića. Na Vuka, koji je preživio kosovsku pogibiju, sručilo se narodno nezadovoljstvo zbog stvarne izdaje drugih velikaša pre i posle Kosovskog boja. Stvarno junaštvo Miloša Obilića i izmišljena izdaja delovali su na hrišćanske podanike Osmanskog carstva. Uoči kasnijih oslobodilačkih ratova izdaja je opominjala kolebljive i malodušne, a junaštvo je još više podsticalo hrabre. Oni su se ugledali na kosovske junake, pre svega na Miloša i njegove pobratime koji su izašli na megdan nadmoćnom osvajaču.“ (S 06, 130)

Jedan od poslednjih srednjovekovnih heroja je sin kneza Lazara – Stefan Lazarević. On je specifičan po tome što je njegovo junaštvo bilo u službi Osmanskog carstva. No, i pored toga, njegovo mesto u panteonu srpskih heroja je nesporno:

„Knez Stefan Lazarević se u Angorskoj bici hrabro borio na strani Bajazita, rizikujući život. Uspeo je da se spase, izbegne mongolsko ropstvo i krene na trag u Srbiju.“ (S 02, 207)

„Istakao se u bici kod Nikopolja, gde je u odlučnom trenutku oborio ugarsku zastavu i rešio ishod bitke u tursku korist. Hrabro se borio kod Angore u sukobu Turaka i Mongola. Pokušao je da oslobodi zarobljenog sultana Bajazita, pošto je već bitka bila izgubljena: 'tri puta ulažao u borbu, sasecajući i pobeđujući. A kad vide da se smanjuje broj njegove vojske vrati se. Jer šta je mogao i učiniti tolikim tisućama i desetinama tisuća bez Božje volje...' Na povratku u zemlju, knez Stefan Lazarević svratio je u Carigrad, gde je dobio titulu despota.“ (S 06, 136)

„... Stefan u svemu bio obdaren – u govoru, besedama, umetnosti, borbi – 'u svakoj veštini, čega god se dotakao, ubrzo se pokazivao bolji od svojih učitelja.'“ (S 06, 136)

Verovatno najpoznatiji srpski herojski mit je mit o Marku Kraljeviću. Iako ga je istoriografija u potpunosti dekonstruisala, on i dalje ostaje značajan:

„Nekoliko stotina narodnih pesama prikazuje Marka Kraljevića kao nenadmašnog junaka, borca protiv Turaka. Junak sa zlatnim šestopercem na konju Šarcu krstari carskim drumovima, deli megdane, štiti nemoćne, ukida namete osvajača. Marko je postao najpopularniji epski junak Južnih Slovena.“ (S 06, 130)

Među herojima pominje se i Skenderbeg. Odnosno, navode se dva Skenderbega – Đorđe (Đerđ) Kastriot Skenderbeg i Staniša Crnojević Skenderbeg. No, kako se oni pominju u istoj lekciji udžbenika istorije za šesti razred, a ne naglašava se i ne objašnjava odnos te dve ličnosti, stiče se utisak da se radi o jednoj osobi:

„Međutim, Turci su nailazili na snažan otpor, posebno u vreme Đorđa Kastriota Skenderbega. Zbog duge borbe s Turcima Skenderbeg je postao poznat širom Evrope. Tek posle njegove smrti Turci su zaposeli najveći deo Albanije...“ (S 06, 125)

„Ivan Crnojević...uvideo je da više nije u stanju da se suprotstavi turskoj sili, te je priznao tursku vrhovnu vlast i postao sandžak-beg i vojvoda. Sultanu je poslao sina Stanišu koji je primio islam i dobio ime Skenderbeg.“ (S 06, 125–126)

„Skenderberg je postao sinonim arbanaškog otpora osmanskoj vlasti, te je stoga postao centralna ličnost albanskog narodnog predanja i kasnije nezaobilazna tema u formiranju nacionalnog identiteta.“ (S 02, 217)

Posebno mesto među srpskim junacima imaju hajduci i uskoci. Jedan od njih je i Stojan Janković:

„Hrabri borci i istinski junaci zaslužili su da uđu u istoriju i da budu opevani u narodnim pesmama.“ (S 07b, 55)

„Ono ti je Stojan Jankoviću,
Ono ti je stari mejdandžija,
Ljuta, brate, pod kamenom guja;
Dodij'o je caru i ćesaru.“ (S 03, 121)

Sledeća grupa nacionalnih heroja jesu učesnici srpskih ustanaka, predvođeni Karađorđem, osnivačem moderne Srbije:

„Jedan srpski sveštenik iz Prijedora je tada zapisao: 'Strpljivo sam podnosio turski jaram, kao i svi pravoslavni, nadajući se da Karađorđe i nas oslobodi i pod svoje pokroviteljstvo stavi.'“ (S 07a, 171)

„I kada su odvažni hajduci i učeni kaluđeri, razumni knezovi i oprezni domaćini, i sva srpska raja, zapali u očajanje zbog nasilja nezabeleženog u povesti, u vreme dahijske strahovlade, iz najdubljeg ponora, uspravio se šumadijski

gorostas Đorđe Petrović da udahne novi život i samopouzdanje srpskom narodu. On je raji dao krila i povratio Srbima izgubljeno dostojanstvo.“ (S 03, 194)

„Kao takav, on je usmerio herojskim putem tok srpske istorije. [...] Karađorđe je bio vojskovođa bez premca, koji je uspešno predvodio ustanike tokom Prvog srpskog ustanka (1804–1813). [...] Bio je neobično pravdoljubiv i strog, oca je žrtvovao da bi spasao porodicu i zbeg, a brata zbog pravde. Oblačio se i hranio jednostavno, kao i većina njegovih Šumadinaca. [...] Izuzetno pokretljiv, on je peške i na svom doratu krstarilo Srbijom, nalazeći se uvek tamo gde su bile najčešće bitke za slobodu.“ (S 07b, 124)

„Uvidevši da je dalje pružanje otpora besmisleno, Sinđelić, koji je tog dana bio 'zmaj a ne čovek', pucao je iz pištolja u džebanu 'i otide u vjetar s mnogijem Srbima i Turcima.'“ (S 03, 205)

„Hajduk Veljko, kao jedan od najvećih ustaničkih junaka, hrabro je poginuo od topovskog đuleta braneći Negotin. Vuk Karadžić se s razlogom divio njegovoj hrabrosti i junaštvu: 'U vrijeme Ahila i Miloša Obilića on bi zaista njihov drug bio, a u njegovo vrijeme Bog zna bi li se oni mogli s njim isporučiti.'“ (S 07b, 125)

„Kad su Turci bombardovali prestonicu Srbije, [Milica Stojadinović Srpkinja] doletela je u Beograd kao na krilima, dočekana s velikim nacionalnim oduševljenjem.“ (S 07b, 106)

„Iz opsednute Loznice Petar Nikolajević Moler pisao je pisma srpskim starešinama 'svojom krvlju.'“ (S 07b, 114)

Posebno mesto ima i Karađorđev naslednik – Miloš Obrenović:

„Vrativši se u Crnuću, Obrenović se pokolebao i posle dužeg premišljanja otišao u vajat, obukao vojvodsko odelo, pripasao srebrno oružje, razvio ustanički barjak i predao ga Simi Paštrmcu govoreći: 'Evo mene, a eto vama rata s Turcima.'“ (S 03, 213)

„Bio je ćutljiv, odmerenog držanja i ponašanja, muževan, besprekorno moralan, postojan, jakih karakternih crta.“ (S 07b, 133)

„Mačva se kolebala i u Drugom ustanku dok je Obrenović strogim zapovestima nije uspravio.“ (S 03, 205)

No, narativ o herojstvu Miloša Obrenovića se delimično relativizuje:

„Knez Miloš vladao je više kao samovoljni osmanski paša, nego prosveteni hrišćanski knez.“ (S 07a, 137)

„Vratimo se na kraju trojici voždova: Karađorđu – heroju žestoke naravi, Milošu – vladaru s urođenim diplomatskim nervom, Vuku – darovitom i snalažljivom piscu. Od njih trojice, naš narod je za idealnog Srbina prihvatio Karađorđa, dok mu Miloš Obrenović i Vuk Karadžić nisu poslužili kao uzoran model.“ (S 03, 237)

Značajno mesto imaju i srpski državnici koji su odigrali značajnu ulogu u do-
stizanju nezavisnosti Srbije i njenom teritorijalnom proširenju:

„Garašanin je bio prvi veliki srpski državnik u XIX veku.“ (S 07a, 144)

„Jovan Ristić... Prvi srpski državnik evropskih kvaliteta.“ (S 07a, 153)

Iako se Osmanlije gotovo po pravilu pominju u negativnom kontekstu, ističe
se junaštvo dvojice paša – Omera Latasa i Mehmeda Sokolovića:

„Otpor bosanskih begova slomio je Omer Paša Latas, osmanski vezir srpskog
porekla, rodom iz Like (Mihailo Mićo Latas)... odličan upravnik i sposoban
vojskovođa...“ (S 07a, 172)

„Mehmed-paša je bio hrabar ratnik, koji je uspešno ratovao i u Aziji i u Evro-
pi (osvajanje Banata). On je bio izuzetno vešt političar, koji je vezirovao za
vladavine tri sultana...“ (S 07b, 39)

„Nijedan Srbin više nije dosegao do tako visokih položaja na Porti [kao Sokolović],
niti stekao mogućnost da bude na usluzi svom pokorenom narodu.“ (S 07b, 39)

Panteon srpskih nacionalnih junaka prilično je brojan. Čine ga uglavnom sred-
njovekovni vladari iz dinastije Nemanjića, junaci Kosovskog boja i otpora Osmanli-
jama, učesnici Prvog i Drugog srpskog ustanka i novovekovni državnici. Nekima od
njih se pripisuju božanska svojstva, proglašavaju se blagoslovenima, „u svemu obda-
renima“, onima koji su udahnuili „novi život i samopouzdanje srpskom narodu“ i
herojskim putem usmerili tok njegove istorije. Oni su „zmajevi, a ne ljudi“, ravni Ahi-
lu, muževni, moralni, postojani i u stalnoj borbi za slobodu. S druge strane, pominju
se i antiheroji – Uroš Nežaki i Vuk Branković, koji simbolizuju razjedinjenost i izdaju.
Takođe, pominju se i „prevereni“ junaci, poput Skenderbega, Sokolovića i Latasa.

2.2 Mit o junaštvu

Naredni deo analize posvećen je opisima junaštva, odnosno matricama ili mode-
lima herojskog ponašanja. Osnov svakog herojstva jeste borba protiv Osmanlija, a
hajduci i uskoci predstavljaju uzor junaštva kod Srba sve do oslobođenja od njih i
ponovnog uspostavljanja srpske države:

„Narodne pesme ukazuju na dve činjenice: da je hajdučija nastala kao posledica
turskog nasilja i nepravde i da je hajduka bilo manje kada je turska vlast
bila bolja i čovečnija.“ (S 07b, 45)

„U narodnoj poeziji hajduci su... uporni i neustrašivi junaci koji se Osmanli-
jama svete za nepravde.“ (S 07a, 57)

„Senjski uskoci stekli su slavu ratujući protiv Turaka u vreme njihovog uspo-
na i osvajanja naših [srpskih] zemalja.“ (S 07b, 45)

„Revolucija je oplemenila hajdučiju, a hajdučija je dala Revoluciji najbolje borce.“ (S 03, 198)

„U svesti srpskog naroda i njegovoj tradiciji hajdučija je shvatana kao izrazito pozitivna nacionalna pojava.“ (S 03, 92)

„I hajduci i uskoci ostavili su vidan trag u povesti srpskog naroda i njegovom identitetu, nacionalnom ponosu i rodoljublju.“ (S 03, 121)

Beskompromisna borba za srpske interese i nanošenje štete Turcima primarno određuje sadržaj mita o junaštvu:

„[Marko Miljanov] vojvoda iz plemena Kuča, jedan od najvećih junaka u modernoj srpskoj istoriji. Stekao [je] vojničku slavu u teškim bojevim s Osmanlijama...“ (S 07a, 162)

„Ubistvom nekoliko Turaka [Karađorđe je] postao... legendarna ličnost u očima šumadijske raje.“ (S 07b, 124)

„... upravo zbog obećanja da će biti surov prema izdajicama, narod... je [Karađorđa] hteo za vožda.“ (S 03, 197)

Model junaštva se očekivano određuje u odnosu na „ideal neprijatelja“ – Osmanlije. Hajduk, koji u srpskom jeziku predstavlja i sinonim za razbojnika, ideal je herojstva, ponajviše zbog borbe protiv Turaka.

2.3 Mit o izabranosti nacije

Mit o izabranosti nacije je mit o slobodarstvu, borbenosti, samožrtvovanju i odbrani hrišćanskog sveta od Osmanlija. Srbi se prvenstveno predstavljaju kao hrišćanski narod koji je težio zauzimanju ravnopravnog položaja u hrišćanskom svetu putem mučeništva i stradalništva za veru:

„Kako su Srbi bili mlad hrišćanski narod, nije bilo njihovog spomena u tradicionalnoj hrišćanskoj literaturi, niti ih je bilo među mučenicima, stradalnicima za veru. Javila se potreba za zauzimanjem ravnopravnih pozicija u pravoslavnom hrišćanskom okruženju. Stoga se, povezano i sa političkom pozadinom, posle stvaranja Nemanjine države, javila potreba i za prvim srpskim svetiteljima.“ (S 02, 165)

Iako je Osmansko carstvo pokorilo srpske zemlje, otpor nikada nije prestajao:

„Moćno Tursko carstvo pokorilo je srpske države i veći deo srpskog naroda, ali nije skršilo njegov duh i snagu otpora.“ (S 03, 87)

„Kao što tursko ugnjetavanje nije prestajalo, tako nisu prestajale ni pobune srpske raje.“ (S 07b, 96)

„Kad njima pridodamo samo važnije bune iz ovog perioda, kojih je bilo na svim teritorijama tokom turske prevlasti, stiče se predstava o nemirnom balkanskom prostoru naseljenom Srbima.“ (S 03, 87)

„Od pada pod Turke, pa sve do 1918. godine, reči rob, grob i sloboda imaju posebno značenje u našoj povesti. Duh Vidovdana i Kosova je simbol borbe 'za krst časni i slobodu zlatnu.'“ (S 03, 306)

„U službi nacionalnih interesa našla se i srpska umetnost, pre svega, preko mnogih umetničkih slika sa istorijskim motivima – Kraljević Marko, Kosovska bitka, Jugovići, kao i onih sa motivima iz svakodnevnog života, slika karaula, zbegova, bitaka za oslobođenje od Turaka itd.“ (S 03, 306)

Vrhunac srpskog otpora i borbe za slobodu su bili srpski ustanci i isterivanje Turaka sa „srpskih“ teritorija:

„Ipak, preovladao je duh hrabrijih Srba koji su odlučili da kidaju podaničke lance ropstva i postanu prvi revolucionari na Balkanu. Spalili su šest stotina hanova; taj plamen sagoreo je strah od Turaka, raju oslobodio podanstva, Srbima vratio ponos i ljudsko dostojanstvo, vaskrsao im državu i doneo slobodu.“ (S 03, 196)

„Srpska i Grčka revolucija predstavljaju vrhunac ispoljavanja nezadovoljstva pokorenih naroda.“ (S 07b, 95)

„Ona (Srpska revolucija, *prim. G. T.*) je bila veličanstven otpor srpskih seljaka turskom bezakonju i tiraniji.“ (S 07b, 109)

„Ovu pobedu ovekovečio je Filip Višnjić, slepi guslar, u pesmi 'Boj na Mišaru', opevavši događaj kako se zaista zbilo. Kulinovoj ljubi, ženi jednog od turskih junaka, poginulom u boju, 'dva vrana gavrana' poručuju: Rani sina pak šalji u vojsku. Srbija se umiriti ne može.“ (S 07b, 112)

„I tu pogibe Srbalja, hrabrih junaka, kojih zemlja više neće roditi, zapisao je očevidac.“ (S 07b, 114)

„Na Termopilima je izginulo 300 hrabrih Spartanaca, na Čokešini je palo 313 hrabrih Srba.“ (S 03, 199)

„Bilo bi nepravedno ne spomenuti i običan svet srpskih seljaka, koji je činio ustaničku vojsku. Oni su morali da ratuju, a u retkim trenucima mira da obrađuju zemlju i hrane porodicu.“ (S 03, 237)

„Iako je bila diplomatski i finansijski nepripremljena, malena i siromašna Kneževina, s nepunih milion i po stanovnika, upustila se, hrabro, sa Crnom Gorom, u rat s moćnom Turskom, koja je imala više od četrdeset miliona žitelja.“ (S 07b, 134)

„Čele-kula je ostala da opominje Srbe na tursko varvarstvo i srpsko junaštvo i rodoljublje.“ (S 03, 205)

Posebno se naglašava uloga Srba u odbrani Evrope, odnosno hrišćanskog sveta od Osmanlija i islama:

„Moravska Srbija predstavljala je čvrst bedem osvajačima sa Istoka.“ (S 06, 118)

„Jedini osmanski sultan koji je poginuo na bojnopolju bio je sultan Murat (stradao je u Kosovskoj bici 1389).“ (S 07a, 49)

„Srbi su se dugo suprotstavljali turskom prodoru u Evropu.“ (S 07b, 46)

„Podignuta na idealnom mestu, beogradska tvrđava, koju je pod despotom Stefanom nastanila srpska posada, trebalo je i dalje da, kao značajno čvorište odbrambenog sistema Srbije i Ugarske, čuva prilaz srednjoj Evropi.“ (S 06, 138)

„Naseljavanje krajeva koji su se graničili sa Osmanskim carstvom odgovaralo je interesima ugarskih vladara i ugarske vlastele. Oni su podsticali seobu Srba iz Turske u Ugarsku. Doseljeni Srbi bili su im potrebni kao zavisni seljaci-kmetovi, ali pre svega kao ratnici koji će braniti državu.... Srpski živalj, naseljen u pograničnim predelima, kao živi bedem štitio je Ugarsku od napada Turaka.“ (S 06, 128)

„Ono (srpsko stanovništvo, prim. G.T.) je prihvatilo vojnu obavezu uz određene povlastice i privilegije i bilo je okosnica austrijske vojske u svim ratovima protiv Turske i drugih evropskih država.“ (S 07b, 33)

„U doseljenim Srbima, sviklim na ratove i velika odricanja, hrabrim i ratobornim, Habzburzi su videli snažnu branu učestalim prodorima Osmanlija. Doseljeni Srbi značajno su uspeali da otupe oštrice mnogih osmanskih napada.“ (S 07a, 67)

„Srbi su svojim prisustvom etnički ojačali i mletačku Dalmaciju, kao i Dubrovačko zaleđe. Pri kraju ovog perioda nestale su obe republike – Mletačka i Dubrovačka, i uskoci, nacionalni borci i branitelji hrišćanstva.“ (S 03, 106)

Pored otpora Osmanskom carstvu, udžbenici navode da su Srbi odigrali značajnu ulogu u rušenju još jedne velike carevine:

„Ali nisu Mađari, već su Italijani i Srbi rešili sudbinu Habzburške monarhije. Italijani su je uzdrмали u drugoj polovini 19, a Srbi rasturili na početku 20. veka.“ (S 03, 189)

Srbi su ovde predstavljeni kao predodređeni (izabrani) za odbranu hrišćanstva i Evrope od islama i Osmanlija, odnosno kao mučenici i stradalnici za veru, ali i kao borci za sopstveno oslobođenje od stranih sila. Takođe, srpskom narodu se pridaje jedna od ključnih uloga u rušenju dva evropska carstva – Osmanskog i Habzburškog.

3. Nacionalni mitovi o istorijskoj nepravdi

3.1 Mit o ropstvu i tiraniji

Položaj srpskog stanovništva u periodu nepostojanja srpske države često se opisuje kao ropstvo, a strana vlast se karakteriše kao tiranska. Navodi se i tumačenje naziva „Srbi“, po kome Srbin znači rob:

„Srbi na jeziku Romeja znači robovi, pa se stoga i ropska obuća obično naziva srbula... Ovo ime dobiše Srbi, jer postadoše robovi cara Romeja.“ (Konstantin Porfirogenit) (S 02, 73)

Od svih „uzurpatora“, najozloglašeni su Osmanlije, a imenica ropstvo se najčešće pominje u kontekstu osmanske vladavine. Takav poredak ostavio je Srbima niz negativnih posledica:

„Posle pada određenih teritorija pod Turke veliki broj stanovnika osvojenih gradova, poput Novog Brda ili Smedereva, odvođen je u tursko ropstvo i raseljavan po Osmanskom carstvu.“ (S 02, 225)

„Srbija je za odmazdu stavljena pod oganj i mač, dok se srpsko roblje... prodavalo na carigradskim trgovima.“ (S 07a, 130)

„Dugogodišnje ropstvo, ispunjeno stradanjem i nasiljem, ulilo je u krv Srba strah od turske sile i moći. Zulum i strahovlada dahija učinili su strah još većim – dozeo je granice užasa i bio ozbiljna prepreka Srbima na putu ka slobodi.“ (S 03, 95)

„Dugo i teško ropstvo i podanstvo Srba opšta je karakteristika vremena od pada srpskih zemalja pod tursku vlast do Srpske revolucije.“ (S 03, 194)

„Tri i po veka robovanja i podaničkog položaja... ostavila su znatne posledice na srpski rod.“ (S 07b, 107)

„Vekovno ropstvo lišilo je Srbe osećanja državnosti.“ (S 03, 216)

Osmanska vlast se opisuje kao tiranska, neizdrživa i nezapamćena:

„Pokoreni narodi živeli su teško i trpeli su razna bezakonja, ugnjetavanja i nepravde.“ (S 07b, 42)

„Srpsko društvo pod osmanskom vlašću ostalo je bez plemstva, bogatog građanstva, trgovaca i duhovnika.“ (S 07a, 55)

„Od svih vrsta zuluma Srbi su najteže podnosili zlostavljanje devojaka i žena.“ (S 07b, 109)

„Najsvirepiji oblik odmazde Turaka prema hrišćanskom stanovništvu bio je nabijanje na kolac.“ (S 07b, 109)

„Vezirov zulum bio je neizdrživ i do tada nezapamćen.“ (S 07b, 117)

„Srbi su konačno shvatili kako tanana nit deli život od smrti. Bilo je to vreme kad su živi zavideli mrtvima.“ (S 03, 195)

„Beograd je, kao i godinu ranije, bio ljudska kasapnica, gnezdo užasa i strahota, jedinstveno mesto u svetu gde su mučenici nabijeni na kolje razgovarali sa svojim ukućanima.“ (S 03, 212)

Takođe, navodi se da su u Osmanskom carstvu tiraniju nad Srbima vršili i Albanci:

„Anarhija i bezvlašće posebno su pogodovali brojnim albanskim odmetnicima i bandama, koje su krstarile Kosovom i Metohijom pljačkajući imovinu srpskim porodicama, otimajući žene i decu, ucenjajući čitava sela... Srpsko stanovništvo izlaz je tražilo u iseljavanju u Srbiju ili u primanju islamske vere.“ (S 04, 56)

U kontekstu ropstva i tiranije nad Srbima pominju se, ali znatno ređe, i Austrijanci i Ugri:

„Sav ostali srpski svet bio je u podaničkom položaju, u Turskoj kao raja, u Austriji kao kmetovi.“ (S 07b, 154)

„Predvodnik Mađara, grof Đula Andraši, smatrao je Nemce i Mađare državotvornim narodima, rekavši da 'Sloveni nisu podobni da vladaju, njima se mora vladati.'“ (S 03, 190)

No, mit o srpskom ropstvu i osmanskoj tiraniji se delimično i dekonstruiše:

„Verski srazmerno tolerantna politika [Osmanskog carstva] prema hrišćanskim vazalima i crkvi bila je političko oružje za kontrolisanje podanika i održavanje mira.“ (S 02, 199)

„Privilegije [u Habzburškom carstvu] su zasnovane na samoupravnim pravima koja su Srbi uživali u Osmanskom carstvu.“ (S 07b, 49)

„Ipak, postojale su i povratne seobe, kada je srpsko stanovništvo, usled teškog života i surove vlasti, napuštalo oblasti pod austrijskom vlašću i vraćalo se na teritorije pod turskom upravom.“ (S 02, 225)

Udžbenici koji se bave periodom osmanske vladavine skoro bez izuzetka konstruišu mit o srpskom ropstvu i osmanskoj tiraniji. Ceo period osmanske vladavine se predstavlja kao nepodnošljiv za Srbe, a njegov opis je gotovo po pravilu vrednosno negativno određen. Ističe se da su značajnu ulogu u osmanskoj strahovladi imali i Albanci. Pominje se i ropstvo pod drugim narodima, ali neuporedivo ređe.

3.2 Mit o žrtvi istorijskih okolnosti

Ovaj element mita o istorijskoj nepravdi predstavlja naciju kao žrtvu istorijskih okolnosti na koje ona nije mogla da utiče. Srbi su tako bili žrtva ratova koje su vodile velike sile:

„Turska i ugarska vojska prelazile su preko srpskih zemalja i pustošile ih. Stradalo je nedužno stanovništvo.“ (S 06, 124)

„Seobe hrišćanskog stanovništva počele su pre pada naših zemalja pod tursku vlast. Prve seobe... uzrokovao je način osvajanja Osmanlija. Turske pljačkaške čete su godinama, pa i decenijama upadale u pogranične oblasti koje je sultan nameravao da osvoji.“ (S 06, 127)

„Tokom ratova između Habzburga i Osmanlija, često se dešavalo da u obe vojske budu borci srpske narodnosti...“ (S 07a, 70)

„Veoma je važno istaći da su ovi ratovi najčešće vođeni na prostoru na kojem su živeli Srbi, pa je, osim stradanja ljudi, uništavana i imovina – na poljima letina, u naseljima kuće i druga dobra.“ (S 07b, 41)

Srbi su žrtvovani i kao vojnici armija velikih sila, a posebno kao graničari (krajišnici):

„Krajišnici su uspešno štitili Habzburšku monarhiju od turskih upada i ratovali su u sastavu habzburške vojske u skoro svim ratovima vođenim u Evropi.“ (S 07b, 34)

„Srpsko i hrvatsko stanovništvo Mlečani su koristili u svim ratovima protiv Turaka.“ (S 03, 121)

„[Srbi] su služili u njihovim (Austrija, Turska i Mletačka republika, *prim. G. T.*) vojskama i učestvovali u svim njihovim ratovima, ginuli za njihove interese, često se međusobno satirući kao neprijatelji, jer su se nalazili u vojskama dve ili tri zaraćene strane.“ (S 07b, 41)

Srbi su bili i žrtva unutrašnje politike velikih sila:

„Osvajanjem jugoistočne Evrope, pre svega Balkana, u čijem središtu je živeo srpski narod, Turci su izvršili mnoge promene. Najvažnija po posledicama je islamizacija.“ (S 03, 74)

„Preveravanje je bilo neprekidan proces, koji se ostvarivao neposredno ili posredno, unijaćenjem.“ (S 07b, 50-51)

I geopolitičke okolnosti su se prilično negativno odrazile na položaj Srba:

„Tako počinju da se sukobljavaju Austrija i Rusija oko podele Turske, pre svega oko njenih teritorija na Balkanu, što je ostavilo velike posledice u povesti Balkana, pre svih, Srba.“ (S 07b, 29)

„Neraskidivo je vezalo sudbinu balkanskih naroda, pre svih Srba, Grka i Bugara, za Rusiju i Austriju i njihovu osvajačku politiku prema Turskoj. One su podelile Balkan na dve interesne sfere tako da su Srbi pripadali i jednoj i drugoj.“ (S 03, 184)

„Očekivalo se više i od Rusije, koja je zarad svojih imperijalnih interesa, ispoljenih u stvaranju velike Bugarske, žrtvovala Srbe Austrougarskoj. Do ujedinjenja

Srba nije došlo, a Austrougarska se potrudila da se Srbija i Crna Gora ne samo ne ujedine već da ne budu ni susedi.“ (S 03, 260)

„Nikada se sudbina Srba nije presudnije nalazila u rukama Austrougarske kao tada.“ (S 03, 277)

„Berlinski kongres je doneo odluke sudbonosne po srpski narod, onemogućivši mu ujedinjenje na prostorima Turskog carstva.“ (S 03, 280)

„[Pred Prvi svetski rat] Srbiji je bio potreban duži period mira a ne rat, međutim, on joj je bio nametnut.“ (S 08, 69)

„Jugoslavija je stavljena pred dilemu: uključivanje u Hitlerov sistem savezništva, što je bilo nepopularno, posebno među Srbima, ili suprotstavljanje Nemačkoj.“ (S 08, 112)

Naredne dve rečenice možda najbolje opisuju ulogu žrtve koju Srbima daju autori ovih udžbenika:

„Ta podeljena mišljenja čine da se Balkan oseća kmetom Evrope.“ (S 03, 312)

„... veoma burnu i tešku istoriju, kao i sam srpski narod.“ (S 06, 60)

Udžbenici predstavljaju Srbe kao žrtve nezaustavljive osmanske najezde i njenih „nus proizvoda“, prvenstveno islamizacije i seoba; zatim, kao žrtve interesa velikih sila i geopolitičkih struktura. Posebno se ističe (zlo)upotreba Srba kao vojnika.

3.3 Mit o jedinstvu i deobi

Mit o deobi obuhvata podele, cepanja, neslogu i raskol, koji se ističu kao nacionalne karakteristike. Prema udžbenicima, ovaj problem je bio prisutan još od samog naseljavanja na Balkan:

„Plemena [Južnih Slovena] su vodila život po običajnom pravu... sazivani su zborovi na kojima su se okupljali predstavnici bratstva ili rodova. Bratstva su međusobno bila rascepkana i nejedinstvena.“ (S 02, 56)

„Srbi, međutim, nisu bili okupljeni u jednoj zajedničkoj državi, već su tokom vremena osnovali nekoliko posebnih državotvornih oblasti.“ (S 02, 66)

Ni srednjovekovna srpska država nije bila otporna na deobe:

„Srpska država bila je na putu da postane vodeća sila na Balkanskom poluostrvu [u srednjem veku]. Unutrašnje nesuglasice i sukobi usporili su njeno napredovanje.“ (S 06, 90)

„Za vladavine nesposobnog cara Uroša centralna vlast je slabila. To su iskoristili pohlepni velikaši, koji su počeli da se osamostaljuju i da dele državu.“ (S 06, 117)

„Opšte rasulo zahvatilo je srpsko carstvo.“ (S 06, 98)

Srpska nesloga i deoba navode se i kao jedan od osnovnih razloga pada pod osmansku vlast:

„Međusobni sukobi srpske vlastele – oblasnih gospodara slabe odbrambenu moć države, čime se utire put daljim turskim osvajanjima.“ (S 02, 198)

„Posle smrti despota Đurđa, 1456. godine, rasulo u Srbiji i borbe oko prestola među njegovim naslednicima olakšali su propast države, pa je 1459. godine Srbija drugi put, ovog puta i konačno, pala pod tursku vlast.“ (S 02, 212)

„Osvajački pohodi Osmanlija doveli su do pada razjedinjenih srpskih zemalja (Srpska despotovina, Bosna, Hercegovina, Crna Gora) pod tuđinsku vlast.“ (S 07a, 9)

Posebno mesto u mitu o deobi ima Kosovski boj i, već pomenuta, legenda o izdaji Vuka Brankovića. Gubljenje državnosti koje je usledilo i dolazak dveju velikih imperija na „srpske“ teritorije, pojačalo je i umnožilo podele:

„Islamizovanje i pokatoličavanje dve su pojave koje su najviše pogodile Srbe kao narod i, kasnije, onemogućile njegovo nacionalno ujedinjenje.“ (S 07b, 54)

„Ovakva podela srpskog naroda i njihov život u dve, a zatim u četiri države sa različitim državnim tradicijama i uređenjem, i pored svesti o pripadnosti jednoj naciji, oblikovalo je osobenosti u shvatanjima, moralu, mentalitetu i karakteru Srba i udaljavala ih jedne od drugih.“ (S 03, 300)

Motivi deobe i izdaje prisutni su i u novovekovnoj istoriji (Prvi srpski ustanak):

„Vidno ispoljavanje srpske nesloge u trenucima opasnosti bio je loš nagoveštaj pred okršaj.“ (S 03, 198)

„Prota Atanasije bukovički zakleo ih je kletvom sličnom onoj knez Lazarevoj pred Kosovsku bitku. Pre toga morali su se osloboditi straha od izdaje.“ (S 03, 195)

„Niko tada nije sumnjao u istinitost predanja o kosovskoj izdaji.“ (S 03, 197)

I stvaranje crnogorske nacije se interpretira kao podela unutar srpske nacije:

„Ta činjenica – sticanje državnosti – presudno je uticala da [Crnogorci] u 20. veku proglase sebe nacijom i tako srpsko nacionalno biće podele na dva nejednaka dela.“ (S 03, 266)

„Verovalo se da su Srbi u prednosti zbog toga što su imali dve države, ali je vreme pokazalo da je sticanje državnosti bitno uticalo da se Crnogorci izdvoje iz srpskog roda i bio je velika prepreka ujedinjenju istog naroda u jednu državu.“ (S 03, 301)

Navodi se i podela Srba po verskom kriterijumu:

„Samo su pravoslavni Srbi znali šta im je zajednička domovina, bili su svesni svog zajedničkog imena i nisu ga skrivali. Sasvim je drugačije sa predstavnicima drugih dveju vera, koji su se skrivali iza regionalnih geografsko-etničkih naziva – Dalmatinac, Slavonac, Bošnjak.“ (S 03, 301)

„I danas ima Srba sve tri vere: pravoslavne, rimokatoličke i muslimanske. Objedinjavanje Srba sve tri vere u 19. i 20. veku nije uspelo.“ (S 07b, 54)

I pismo, navode autori udžbenika, imalo je ulogu u ovim podelama:

„Latinicu niko nije smatrao srpskim pismom, ona je postepeno sticala ovu privilegiju, čime je doprinela da se Srbi dele i po toj osnovi.“ (S 03, 303)

„Jezička deoba, iako neopravdana i nepotrebna, za razliku od državne i verske, nije ometala proces narodnog ujedinjenja, ali je onemogućila uspostavljanje jedinstva srpske nacije.“ (S 03, 303)

Tvrđi se da su Srbi i danas veoma podeljeni:

„Od svih balkanskih naroda, Srbi su danas najslabije integrisana nacija.“ (S 03, 298)

Udžbenici ističu deobu ili unutrašnja podelu kao „zlu kob“ srpskog naroda, od dolaska na Balkan pa do danas. Slovenska tribalnost, ropstvo i tiranija pod drugim državama, ali i istorijske okolnosti i interesi velikih sila učinili su da Srbi kroz celu svoju istoriju ne uspevaju da postignu nacionalno jedinstvo.

4. Nacionalni mitovi o preporodu

4.1 Mit o obnovi „zlatnog doba“

Obnova „zlatnog doba“ obuhvata teme povratka državnosti, slave, ugleda, moći i izgubljenih teritorija. Kada su u pitanju ove teme, udžbenici istorije se primarno fokusiraju na osvajanje slobode i državnosti, kao i na izuzetnost srpskih ustanaka (revolucije) protiv Turaka:

„Ipak, prevladao je duh hrabrijih Srba koji su odlučili da kidaju podaničke lance ropstva i postanu prvi revolucionari na Balkanu. Spalili su šest stotina hanova; taj plamen sagoreo je strah od Turaka, raju oslobodio podanstva, Srbima vratio ponos i ljudsko dostojanstvo, vaskrsao im državu i doneo slobodu.“ (S 03, 196).

„Tokom Revolucije Srbi su proterali Turke (osim u gradovima s utvrđenjima), obnovili državu, ustavno je uredili, ukinuli feudalizam i stvorili društvo slobodnih seljaka.“ (S 07b, 107)

„Srpska i grčka revolucija bile su nacionalne i građanske revolucije, pošto su se Srbi i Grci oslobodili turske vladavine i feudalizma.“ (S 07b, 77)

„Prvi srpski ustanak trajao je skoro deset godina i po dužini trajanja je najuspeliji seljački ustanak u svetskoj istoriji.“ (S 07b, 111)

„Prvi srpski ustanak može se po ciljevima i rezultatima porediti s Francuskom revolucijom...“ (S 07a, 101)

Insistira se i na „vaskrsnuću“ države, tj. na kontinuitetu savremene srpske države sa srednjovekovnom državom Nemanjića:

„... Beogradski pašaluk čini jezgro na kome je vaskrsela država i obnovljena srednjovekovna srpska državnost.“ (S 07b, 194)

„Izbor Karađorđa za vođu, delatnost skupština, osnivanje Praviteljstvujušćeg sovjeta, neometan rad knežinskih samoupravnih organa vlasti, nastanak vojske i velika uloga vojnih zapovednika u Prvom ustanku – dokazi su da je srpska država brzo vaskrsela.“ (S 03, 216)

„Jako je [Vuk Karadžić] u to vreme boravio u Beču, carstvujušćoj Vijeni, bio je siguran da na Balkanu postoji država Srbija, tek nastala i u naponu, vaskrsela trudom našeg najplodotvornijeg naraštaja, jedina pouzdana potpora njegovom stvaralaštvu.“ (S 03, 235)

„Ustanička vojska... ušla je u Kruševac, prestonicu kneza Lazara, i tamo, za trenutak, proglasila obnovu srpskog carstva.“ (S 07a, 127)

„Izborom poslednje srednjevekovne prestonice za sedište uprave (Smederevo, *prim. G. T.*), simbolično je označena obnova državnosti Srbije.“ (S 07a, 131)

Kontinuitet državnosti podrazumeva i kontinuitet teritorijalnosti:

„Dakle, Srbija je vaskrsela svoju srednjovekovnu državnost na teritoriji Turske i od nje je vraćala deo po deo svoje teritorije.“ (S 03, 194)

„U zgradi Saveta nalazila se slika cara Dušana i karta srpskih zemalja – kao putokaz srpskih težnji.“ (S 03, 201)

„Srpski ratni i politički cilj bio je – oslobođenje i ujedinjenje srpskih zemalja.“ (S 03, 204)

„Obnova nezavisnosti Srbije svuda je prihvatana kao uvod u ujedinjenje Srba u zajedničku državu.“ (S 07a, 131)

„I Dositej je klicao u Vostani Srbije da bi 'mati' morala da ih oslobodi i ujedini.“ (S 03, 221)

„Pored toga, među Srbima, ali i ostalim Južnim Slovenima koji su živeli u monarhiji, na Srbiju se gledalo kao na Pijemont – predvodnika budućeg nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja.“ (S 04, 73)

„Veliki broj Srba maštao je o ujedinjenju sa Srbijom.“ (S 07a, 165)

„Srbi u Bosni i Hercegovini, Staroj Srbiji... težili su da se oslobode osmanske vlasti i konačno ujedine sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu veliku srpsku državu.“ (S 07a, 171)

„Za Srbe hrišćane, rimokatolike i pravoslavne, obnovljena Srbija bila je neugasli svetionik, matica roda svog.“ (S 03, 301)

„Davno probuđeni nacionalizam balkanskih naroda nije se mogao obuzdati.“ (S 07b, 91)

„Ideje Omladine o oslobođenju i ujedinjenju Srpstva, ostale su, međutim, kao trajna inspiracija budućim naraštajima srpskih rodoljuba.“ (S 07a, 149)

„Zlatnim dobom“ srpskog naroda, nesporno, smatra se period srednjovekovne državnosti Nemanjića. Ovaj period je smenilo viševekovno razdoblje „ropstva“ pod Osmanlijama, sve dok se nisu stekli uslovi za obnovu srpske državnosti. Udžbenici insistiraju na državno-nacionalnom kontinuitetu srednjovekovnih feudalnih država i nove srpske nacionalne države. Otuda se period koji počinje Prvim srpskim ustankom smatra periodom vaskrsnuća srpske države i obnove „zlatnog doba“.

4.2 Mit o obećanoj zemlji

Mit o obećanoj zemlji definiše etnički prostor koji isključivo pripada određenom narodu. Udžbenici navode teritorije koje su Srbima dodeljene po njihovom dolasku na Balkan:

„Prve vesti o srpskim zemljama zabeležene su kasno, tek u IX i X veku. U vezi sa ustankom Ljudevita Posavskog (819–822) govori se o Srbima kao 'narodu koji drži veliki deo Dalmacije'. Jedan vizantijski spis iz X veka nabroja srpske zemlje u primorskim krajevima i u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. Najznačajnija je Srbija, kasnije nazvana Raška. Srbija je zahvatala planinske predele između Ibra, Zapadne Morave i gornjeg toka reke Bosne i oblast Soli, oko Današnje Tuzle. Isti spis nabroja srpske zemlje u Primorju: Travuniju, Zahumlje i Paganiju.“ (S 06, 48)

„Srbiju, pak, koja se zove i Zagorje, podijelio je na dvije pokrajine, od kojih se jedna od velike rijeke Drine prostire prema zapadu do planine Pina; nju nazva Bosnom, a druga obuhvata prostor od rečene rijeke Drine prema istoku do Lupia-e i Skadarskog jezera; nju nazva Raškom... (Letopis popa Dukljani-na)“ (S 02, 75)

Kao osnovna (centralna) srpska teritorija navodi se Raška (Srbija):

„Vodeću ulogu u borbi protiv Vizantije preuzela je Srbija ili Raška. Umesto Duklje Raška je postala središte okupljanja srpskih zemalja.“ (S 06, 50)

„Stefan Nemanja je osvajanjem znatno proširio Srpsku državu. Osim krajeva oko Zapadne Morave, oko Velike Morave i Kosova, Nemanja je osvojio i krajeve severne Albanije. U okviru Srpske države nalazili su se Duklja ili Zeta sa gradovima Skadrom, Ulcinjem, Barom i Kotorom, zatim Travunija i Zahumlje.“ (S 06, 86)

Raška, „jezgro“ srpske države, pominje se i kao Stara Srbija:

„Stara Srbija je istorijski pojam koji označava negdašnju srpsku srednjovekovnu državu. Pod njim se podrazumeva oblast Raške, Kosova i Metohije i severne Makedonije.“ (S 07b, 112)

„Neoslobođeni delovi Srbije, južno od granica kneževine, nazvani su Starom Srbijom. Stara Srbija bila je, zapravo, prostor srednjovekovne Srbije, s današnjom južnom Srbijom, Raškom oblašću (Novopazarski sandžak), Kosovom i Metohijom do Prizrena, Skopljem, Velesom i Tetovom na jugu.“ (S 07a, 154)

Osim Stare Srbije, kao srpske teritorije udžbenici navode i Dubrovnik, Dalmaciju, Crnu Goru (Duklja, Zeta), Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu (Banat i Bačka):

„U dubrovačkom zaleđu živelo je srpsko stanovništvo, a sami stanovnici Dubrovnika osećali su se 'Slovinima' i verovali da su starosedeci. U gradu i oko njega živeli su Srbi katolici.“ (S 07b, 51)

„Osnaženi dukljanski vladari okupljali su pod svojom vlašću okolne srpske zemlje. Tokom XI veka Duklji su pridružene Raška i Bosna. Nezavisnost Duklje potvrđena je na Zapadu. Dukljanski vladar Mihailo 1077. dobio od pape iz Rima kraljevsku krunu. Duklja je postala kraljevina i na taj način dobila međunarodno priznanje.“ (S 06, 49)

„Cetinjska mitropolija zahvatala je prostor Stare Crne Gore, Boke Kotorske, Primorja sa Skadrom i jednog dela hercegovačkih Brda. Na tom prostoru, kao baštinik mitropolije, nastala je nova država srpskog naroda – Crna Gora.“ (S 07b, 142)

„Posle Bodinove smrti iz Dukljanske kraljevine izdvojila se Bosna. Bosna je dugo bila poznata kao geografski pojam, oblast u okvirima Srbije. [...] Kao samostalna država obrazovana je kasno.“ (S 06, 50)

„Krunisanje Tvrtka za prvog bosanskog kralja obavljeno je 1377. godine u manastiru Mileševi. Nazvana sugubi (dvostruki) venac, Tvrtkova kruna je bila simbol dvostrukog kraljevstva kojim je vladao: Bosne i Srbije. On je proglašen za kralja Srbijom, i Bosni i Pomorju i Zapadnim stranama, a sebi je pridodao i srpsko vladarsko ime Stefan koje će nositi njegovi naslednici na bosanskom prestolu do pada pod tursku vlast.“ (S 02, 190)

„On se (Stjepan Vukčić Kosača, *prim. G. T.*) u jesen 1448. godine proglasio za hercega od Sv. Save, iz čega je i izveden naziv njegove oblasti – Hercegovina.

Razlog dodavanja uz titulu hercega imena Sv. Save tumači se ili pozivanjem na značaj činjenice da je Rastko Nemanjić upravljao Humom, ili istaknutom pozicijom grobnog mesta Sv. Save u manastiru Mileševi, koje se nalazilo u okvirima hercegove oblasti. U svakom slučaju, u pitanju je isticanje tradicije koja se oslanjala na ugled i politički značaj koji je Sv. Sava imao u ovim krajevima čitava dva veka posle svoje smrti.“ (S 02, 218)

„Broj srpskih naseljenika bio je toliko veliki da su Bačka i Banat, iako sastavni deo Ugarske, nazivani 'srpska zemlja.'“ (S 02, 224)

Za vreme osmanske „okupacije“ srpske zemlje su obuhvatale više sandžaka:

„Oni su podeljeni na sandžake, koji su inače često menjali svoje granice: Skopski, Prizrenski, Kruševački, Smederevski, Hercegovački, Bosanski, Sremski i drugi.“ (S 07b, 42)

Autori udžbenika ističu i da je, od Prvog srpskog ustanka i početaka stvaranja srpske savremene države, ujedinjenje svih „srpskih teritorija“, posebno oslobođenje Stare Srbije i Bosne i Hercegovine, bio jedan od osnovnih političkih ciljeva:

„Iako su ustanici neprekidno ratovali, uspeali su da osmisle nacionalni i državni program, čiju okosnicu je činilo ujedinjenje triju srpskih zemalja – Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, pod ruskim pokroviteljstvom.“ (S 03, 247)

„Prvo je trebalo ujediniti Kneževinu Srbiju s Crnom Gorom, Bosnom, Hercegovinom i Starom Srbijom u jednu državu, kojoj je dao prihvatljiv naziv – 'Srpske sjedinjene države.'“ (S 03, 250)

„U pismu ruskom caru, ustanici su, osokoljeni poredama, tvrdili da bi se 'svi Srbi iz Srbije, Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Dalmacije i Albanije (Stare Srbije) s radošću sjedinili...'“ (S 07a, 129)

„Od Karađorđa, svi srpski vladari težili su oslobođenju Bosne, kojom je naročito bio opčinjen knez Mihailo.“ (S 03, 280)

„Jedan od najvažnijih ciljeva srpske spoljne politike posle sticanja nezavisnosti bio je oslobođenje Stare Srbije, tj. oblasti koje su činile jezgro srpske srednjovekovne države (Raška oblast, Kosovo i Metohija, severna Makedonija).“ (S 08, 26)

„Garašanin je verovao da Srbija ne sme ostati u postojećim granicama, pa je planirao ujedinjenje na osnovu istorijskog prava, što je značilo obnovu srpskog srednjovekovnog carstva. Ako bi ujedinjenje bilo ostvareno, ta država bila bi srpska.“ (S 03, 249)

Udžbenici istorije naglašavaju skoro potpuni kontinuitet ideje o srpskom etničkom prostoru, od naseljavanja Srba na Balkan pa do stvaranja savremene srpske države. Kao teritorije koje pripadaju srpskom narodu, pored današnje Srbije, navode se i Crna Gora, Bosna i Hercegovina i delovi republika Hrvatske i Makedonije. Poseban

značaj udžbenici pridaju Bosni i Hercegovini i Kosovu i Metohiji, odnosno njihovom značaju za srpski narod. Kosovo i Metohija (s Raškom) se smatraju jezgrom države – Starom Srbijom, a Bosna i Hercegovina poslednjom srpskom srednjovekovnom državom, koja se najduže suprotstavljala Osmanskom carstvu. Pored ovih dveju teritorija, naglašava se i značaj Crne Gore, kao (hronološki) prve srpske države (Duklja).

4.3 Mit o etničkoj dominaciji

Neposredno povezan s mitom o obećanoj zemlji je i mit o brojnosti naroda. Njime se ističe da je sopstvena etnička zajednica činila većinu stanovništva na određenoj teritoriji kroz vekove i time legitimise zahtev za tom teritorijom kao istorijsko pravo. Narativi o brojnosti naroda se najviše odnose na teritoriju Kosova i Metohije. Navodi se da su Srbi ovde bili većina i da su nasilno raseljavani:

„Srbi su bili većina svuda osim u Metohiji i nekim rubnim delovima Kosova. Tamo su većinu činili Arbanasi (Albanci)...“ (S 07a, 174)

„Kako bi svojim saplemenicima iz severne Albanije stvorili prostor za naseljavanje u plodne ravnice Metohije i Kosova, proganjali su Srbe i raseljavali njihova sela. (S 07a, 174)“

„Stara Srbija će zbog toga biti prostor s kojeg se, stalno i nekažnjeno, albanskim progonima potiskuje i na iseljavanje primorava srpsko stanovništvo.“ (S 07a, 175)

Srbi su se selili s Kosova i Metohije bežeći iz Osmanskog carstva, a na njihovu teritoriju su se naseljavali Albanci:

„Srbi su se selili ponajviše sa prostora Kosova i Metohije, Stare Raške, Brda i istočne Hercegovine, dopirući na sever do Budima, a na severozapadu do Žumberka.“ (S 07b, 46)

„Srbi sa prostora Makedonije, Kosova i Metohije i Raške, predvođeni patrijarhom, prešli su Savu i Dunav i naselili se na prostorima Južne Ugarske... Pretpostavlja se da se preselilo više od 60 000 duša. Na njihova ognjišta naselili su se Albanci.“ (S 07b, 46–47)

„A na srpska ognjišta, opustošena u vreme velike seobe Srba, Turci su naseljavali Arbanase dugi niz godina.“ (S 03, 89)

Udžbenici istorije ističu srpsku etničku dominaciju i na prostoru Bosne i Hercegovine:

„Etnički sastav tadašnje bosanske države prikazao je u jednoj povelji Dubrovčanima iz 1240. godine bosanski ban Matija Ninoslav. Prema toj mirovnoj povelji, svoje podanike ban Ninoslav nazvao je Srbima, dok je Dubrovčane, zbog njihovog romanskog porekla, nazvao Vlasima.“ (S 02, 88)

„Oko osamdeset odsto svih kmetova u Bosni bili su Srbi hrišćani, u stalnom otporu prema begovima i agama.“ (S 07a, 172)

„Uprkos vekovnim progonima, iseljavanju u Srbiju, pritiscima da pređu na islam, pravoslavni Srbi činili su oko 43% stanovništva i bili najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini.“ (S 04, 57)

Autori ovih udžbenika su prvenstveno fokusirani na dokazivanje srpskog prisustva na teritoriji Kosova i Metohije. Ističe se da su Albanci došli na ovu teritoriju tek kada su Srbi iseljeni. Dakle, iseljavanje je sprovedeno prinudno, pa je promena etničke strukture posledica osmansko-albanskog nasilja. U kontekstu srpske etničke dominacije pominju se i Bosna i Hercegovina, kao i Banat i Bačka, tj. Vojvodina.

ANALIZA MITOVA U ALBANSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE

1. Nacionalni mitovi o etnogenezi

1.1 Mit o poreklu

Udžbenici istorije nedvosmisleno ukazuju da su Albanci starosedeooci Balkana, odnosno da direktno vode poreklo od starosedelačkih naroda:

„Iliri spadaju među najstarije narode Balkana. Oni se smatraju potomcima Pelazga i precima Albanaca.“ (K 05, 8)

„Iliri su živeli na prostoru Balkana još od trećeg milenijuma pre Hrista. Oni su autohtoni narod na Balkanskom poluostrvu.“ (K 06, 24)

„Arbanasi su naslednici Ilira. Oni čuvaju jezik, običaje i kulturu njihovih prethodnika – Ilira.“ (K 05, 23)

„Predmeti koji su pronađeni u starim grobnicama prvih Albanaca, kao što su oruđe i ukrasi, mnogo liče na one predmete koje su upotrebljavali Iliri. Sličnost se ogleda i u odeći, legendama, običajima, koji su se vekovima prenosili s kolena na koleno od Ilira do Arbanasa. Sve ovo ukazuje na to koliko su stari naselja, jezik, kultura i umetnost našeg naroda.“ (K 05, 24)

„Prva materijalna kultura Albanaca, koja je pronađena na mnogo arheoloških lokaliteta pokazuje da su tvorci te kulture bili starosedeooci – Arbanasi, koji su bili naslednici Ilira.“ (K 06, 110)

Poseban deo posvećen je leksičkim dokazima ilirskog porekla Albanaca:

„U Iliriji se govorilo ilirskim jezikom, koji se razvio iz grčkog i latinskog jezika. Ilirski jezik je veoma srodan današnjem albanskom jeziku. Postoji mnogo

reči iz ilirskog jezika koje su još uvek u upotrebi, kao što su, na primer, imena: Gent, Teuta, Agron... Veruje se da je na ilirskom jeziku napisano mnogo knjiga, od kojih, nažalost, ništa nije sačuvano.“ (K 05, 20)

„Postoji puno podataka koji dokazuju kako se očuvao i razvijao jezik od Ilira, preko Arbanasa, pa sve do današnjih Albanaca. Mnogi Ilirski toponimi, kao što su imena gradova, planina, polja, reka, oblasti, postoje i danas.“ (K 05, 23)

Autori udžbenika iznose mnoštvo detalja o ilirskim plemenima kao precima današnjih Albanaca:

„Među glavnim plemenima, koja su igrala važnu ulogu u istorijskim događajima, bili su: Dardanci, Ardijani, Molosi, Dalmati, Desidiati, Desarti, Paioni, Tesproti, Dokleati, Albani, Talunati, Breuci, Enkelasi i drugi.“ (K 06, 71)

„Dardanci. Bili su najveće ilirsko pleme, koje je kasnije formiralo Dardansko kraljevstvo na centralnom Balkanu, na teritoriji današnjeg Kosova i njegove okoline.“ (K 06, 71)

„Dardanci su formirali svoju državu u IV veku pre nove ere. Dardansko kraljevstvo je bilo jedna od najmoćnijih država onog vremena.“ (K 05, 11)

„Ardijani. U početku su se prostirali od okoline Risnja do reke Neretve. Ardijani su odigrali veliku ulogu u borbama protiv rimskih osvajača tokom trećeg i drugog veka pre Hrista. Glavni grad Ardijana je bio Skadar.“ (K 06, 71)

„Molosi. Bili su među glavnim plemenima koja su živela u centralnom delu antičkog Epira. Imali su veoma važnu istorijsku ulogu u stvaranju epirske države.“ (K 06, 71)

„Talunati. Živeli su u jadranskoj zoni. Od reke Vjose do Drača. U njihovoj regiji se kasnije pojavljuju plemena Albani i Partini.“ (K 06, 71)

„Albani. Živeli su na zemlji Talunata. Njihov glavni centar je bio grad Albanopolis (u okolini današnje Kruje). Pleme Albani je dalo ime svoje Albancima tokom ranog srednjeg veka, kada su bili poznati kao Albani, odnosno Arberi (Arbanasi).“ (K 06, 71)

„Penesti. Živeli su u dolini Crnog Drima. Prvi put se pominju 170–169. godine pre Hrista.“ (K 06, 71)

O poreklu Slovena iznosi se znatno manje podataka, ali se naglašava da su oni pridošlice:

„O poreklu i prostiranju Slovena ne postoje sigurni istorijski podaci. O starim slovenskim plemenima je ostalo veoma malo zapisa od grčkog istoričara Herodota. Oni su se prostirali između Dnjepra i Karpata.“ (K 06, 122)

„Južni Sloveni su došli na Ilirsko poluostrvo (albanske zemlje) sledeći tokove reka i stare rimske trgovačke puteve, sve do Kosova. Nastavljajući dalje, stigli

su i do današnje Crne Gore, plodnih polja oko Skadarskog jezera, sve do Jadranskog mora. Južni Sloveni su sledili i tok Drima, zauzimajući plodna polja i teritorije u današnjoj Makedoniji. Oni su još uvek živeli kao u vreme primitivnih zajednica. Gotovo svi Južni Sloveni su se nastanili na Ilirskim teritorijama. Oni su u istoriji balkanskih naroda poznati kao došljaci. Gde god su stigli, oni su menjali imena ilirskih naseobina, i davali mnogim mestima svoja imena...“ (K 06, 122)

Udžbenici utvrđuju da su Albanci, za razliku od Slovena, starosedeoci na Balkanu, da oni nesporno vode poreklo od antičkih Ilira, da su imali svoja kraljevstva širom jugoistočne Evrope, kakvo je bilo i Dardansko kraljevstvo nastalo na teritoriji današnjeg Kosova u IV veku p. n. e.

1.2 Mit o naciji

Kao što se navodi i u prethodnom delu, udžbenici ističu kontinuitet albanskog nacionalnog identiteta još od vremena Ilira:

„Iliri su tokom vekova čuvali jezik, kulturu i tradiciju svojih predaka, prenošeći ih sa kolena na koleno.“ (K 05, 23)

„Od VIII veka Iliri su počeli da se nazivaju Arbanima, odnosno Albanima, a njihova teritorija Arberija, odnosno Albanija, po imenu ilirskog plemena Albani. Ovo pleme zauzimalo je teritoriju od Kruje do Drača. Kasnije se ovo ime prenelo na sve albanske oblasti. Jedno od ognjišta formiranja arbanaškog naroda bila je i drevna Dardanija – današnje Kosovo.“ (K 05, 23)

„Imena Arbani i Albani su kasnije u jezicima drugih naroda dobila različite oblike: kod Grka Arvaniti, kod Slovena Rabani, kod Turaka Arnauti, kod Italijana Albani... Naš narod je, međutim, sebe nazivao Arberi, Arbanasi, Arbreši – imenima kojima se i danas nazivaju naši sunarodnici koji su se preselili u Italiju pre pet vekova.“ (K 05, 23)

„Međutim, Iliri, a kasnije i Arbanasi, su uspeli da sačuvaju svoje biće, iako su deo njihovih zemalja kolonizovali drugi narodi, uglavnom Sloveni. Ta kolonizacija je imala za posledicu mešanje starosedelačkog stanovništva sa pridodšlicama, pa se tokom vekova, pod njihovim uticajem, na mnogim mestima izgubio ilirsko-arbanaški identitet.“ (K 06, 109)

„Samo na teritoriji današnje Albanije, Kosova, u delovima Makedonije, Crne Gore i Grčke, drevni albanski narod nije nestao. On je očuvao svoj drevni jezik, kulturu i običaje, koje su Albanci prenosili s kolena na koleno.“ (K 05, 26)

Ilire i Albance, tvrde autori udžbenika, krasi i uglavnom iste etničke karakteristike:

„Iliri su bili odani i hrabri ratnici. Imali su poseban jezik i običaje, slične jeziku i običajima današnjih Albanaca.“ (K 05, 8)

„Iliri su bili poznati kao ozbiljni i vredni radnici. Oni su bili gostoprимljivi i veoma darežljivi. Iliri su dočekivali prijatelje i ophodili se prema njima sa puno poštovanja i časti. Njihovo gostoprимstvo i velikodušnost mogu se porediti sa gostoprимstvom koje svojim gostima ukazuju savremeni Albanci.“ (K 05, 17)

Pored pozitivnih nacionalnih karakteristika, ističe se i jedna negativna:

„Uprkos velikom prirodnom bogatstvu i vitalnosti naroda na teritoriji naseljenoj Albancima, vladalo je naglašeno ekonomsko i kulturno zaostajanje.“ (K 09, 76)

Uprkos tome (ili upravo zbog toga), posebna pažnja, u udžbenicima, posvećena je albanskoj sklonosti ka obrazovanju i nauci:

„Deca su u školi najpre učila da čitaju i pišu. Nakon toga su sticala znanja i veštine iz različitih oblasti. Među najvažnijim disciplinama bile su metrika (matematika), istorija, umetnost... Posebna pažnja bila je posvećena ratničkim veštinama. Učitelji su otkrivali talentovanu decu i usmeravali ih ka odgovarajućim oblastima. Iz ilirskih škola izlazili su i kraljevi, vojskovođe i poznati mislioci. U Iliriji je bilo i dosta grčkih i rimskih škola.“ (K 05, 16)

„Inspirisani Skenderbegovim otporom, nekoliko učenih Albanaca napisalo je knjige koje su opisivale ono vreme. Te knjige su udarile temelje albanskoj istorijskoj nauci.“ (K 05, 45)

„Albanci su oduvek voleli obrazovanje... Pošto su rad škola na albanskom jeziku ometali osmanski osvajači, Albanci su otvarali nove škole, učili i pisali knjige na drugim jezicima...“ (K 05, 49)

Kosovo se ističe kao teritorija od posebnog značaja za albanski nacionalni identitet i mesto nastanka prve protoalbanske države:

„Drevna Dardanija se nalazila na teritoriji današnjeg Kosova i njegove okoline. U Dardaniji su živela i druga, manja ilirska plemena, ali su Dardanci, prema navodima grčkih i rimskih istoričara, bili najbrojniji.“ (K 05, 10)

„U IV veku pre Hrista formiralo se kraljevstvo Dardanaca, koje se prostiralo na teritoriji današnjeg Kosova i njegove okoline.“ (K 06, 79)

Poseban značaj za formiranje nacionalnog identiteta imaju i albanske srednjovekovne porodice, osnivači prvih albanskih feudalnih država:

„Plemići iz porodica Aranti, Muzaka, Skura, Vrana i mnogih drugih, uspeli su da dobiju važne vojne i državne pozicije. Istorijski izvori navode da je na početku XI veka jedan feudalac iz porodice Aranita uspeo da bude upravitelj Soluna. Jedan drugi plemić, Đon Vrana, je 1185. godine vodio temu Drač.

A nekoliko porodica, kao što su porodice Škuraj, Topija, Špataj i druge, su se bračnim vezama vezale sa carskim vizantijskim porodicama...“ (K 07, 36)

„Krajem XII veka knez Progon, koji je vladao zemljama od Drača do Debra, formirao je prvu arbanašku kneževinu, sa Krujom (Krojom) kao glavnim gradom. Kneževina se prostirala od reke Drim do reke Škumbije. Granice arbanaške države nisu obuhvatile sve teritorije naseljene Arbanasima-Albanicima. Posle Progonove smrti, na čelo arbanaške države došao je njegov sin, Đin. On je činio neprekidne napore da proširi svoju državu.“ (K 05, 26)

„Arbanaška država nije uspela da opstane dugo. Međutim, njen značaj je veoma velik. Ona je bila prva država Arbanasa tokom srednjeg veka. Istovremeno, ona je bila i prethodnica svih drugih arbanaških kneževina.“ (K 07, 39)

„Početkom XIII veka na čelo države Arbanasa dolazi knez Dimitar. Tokom njegove vladavine albanska država je postala nezavisna od Vizantije i uspostavila prijateljske odnose sa nekoliko evropskih država. Arberija je tada postala poznata kao država u Evropi... Nakon smrti kneza Dimitra, 1216. godine, država Arbanasa je počela da slabi i gubi svoj uticaj.“ (K 05, 27)

„Severnim delom Albanije upravljale su Balše sa centrima u Skadru i Ulcinju. Grb i zastava Balši su za simbol imali glavu vuka. Balša II je bio najpoznatiji vladar ove porodice. Njegov cilj je bilo ujedinjenje svih albanskih zemalja u jednu posebnu državu. Iako je bio gospodar albanskih teritorija od Bara do Valone i od Kosova do Kostura, ipak nije uspeo da objedini sve albanske zemlje.“ (K 05, 28)

„Na teritoriji središnje Albanije izdvojila se plemićka porodica Topija kojoj je središte bilo u Draču. Grb i zastava Topija je bio krunisani lav. Među najpoznatijim vladarima iz ove porodice je bio knez Karl Topija. On je porazio okolne prinčeve, formirao svoju državu i prozvao se 'gospodarem svih zemalja Arbanasa.'“ (K 05, 30)

„Don Kastrioti, Skenderbegov otac, bio je vladar kneževine Kastriota. U njegovo vreme porodični posedi su se još više uvećali. Obuhvatali su celo priobalje, sve do blizine Lješa i prostirali se do Jadranskog mora. Sa druge strane, posedi su se prostirali sve do Prizrena.“ (K 05, 37)

No, kao najvažnija ličnost za formiranje albanskog identiteta („otac nacije“) navodi se Skenderbeg:

„Uprkos tome što je kao dečak odveden kod sultana, on nikada nije izgubio ljubav prema otadžbini.“ (K 07, 70)

„Skenderbeg (1405–1468) je simbol moći, mudrosti i zajedništva albanskog naroda.“ (K 07, 70)

„Herojska dela koja su činili Arbanasi pod Skenderbegovim vođstvom, podigla su im ugled svuda u Evropi. Njegovo ime je bilo drago i ostalim porobljenim narodima Balkana.“ (K 07, 70)

„Skenderbeg je imao dobre odnose sa mnogim evropskim zemljama. On je uživao veliki ugled u tim državama. Antiosmanski otpor Arbanasa je visoko vrednovan među evropskim savremenikima. Poštovanje i vrednovanje su se prenosi i u kasnijim vekovima. Borba Skenderbega i Arbanasa su poslužile kao inspiracija brojnim albanskim i svetskim intelektualcima, humanistima i istraživačima. To je izraženo na nekoliko načina – o Skenderbegu je napisano mnogo istorijskih dela i istraživačkih studija, a oslikali su ga i mnogi slikari. Mnogo njegovih spomenika nalazi se u važnim evropskim gradovima. Tako se Skenderbeg s pravom može smatrati braniocem evropske civilizacije.“ (K 07, 69)

„Lik Skenderbega je i nakon njegove smrti poslužio kao inspiracija narednim generacijama. Mnoge legende, pesme i pripovetke su ispredane o njemu.“ (K 07, 71)

„Ličnost Skenderbega je duboko usađena u kolektivnu svest Arbanasa. ...postala je zaštitni znak albanskog naroda. Ona je odražavala ljubav prema domovini, uticala na duhovni život i na razvoj nacionalne svesti. Skenderbeg se s pravom smatra nacionalnim junakom Albanaca.“ (K 07, 72)

Kao osnovnu odliku albanskog identiteta, autori navode jedinstvo i primat nacionalne identifikacije nad verskom:

„Kako bi ostvarili jedinstvo albanskog naroda, stvorili su parolu koja je lepo izražena u stihovima Paška Vase: 'Vera Albanaca je Albanstvo'. Parola nije imala za cilj da bude protiv verskog opredeljenja, već da spreči razdor Albanaca po verskoj osnovi.“ (K 08, 70)

Albanski nacionalni identitet, prema udžbenicima istorije, utemeljen je na višemilenijumskoj ilirskoj kulturi i civilizaciji. Uprkos raznim osvajanjima, okupacijama i asimilacijama, Iliri/Arbanasi/Albanci su uspeali da očuvaju svoj izvorni identitet i nacionalno biće. Tome su najveći doprinos dale njihove nacionalne karakteristike, poput hrabrosti i marljivosti, ali i pojedinci iz mnogobrojnih albanskih plemićkih porodica (među kojima su i Balšići ili Balše), a posebno Skenderbeg – „simbol moći, mudrosti i zajedništva albanskog naroda“ i branilac evropske civilizacije. Čak ni podele po verskoj osnovi nisu uspele da razjedine Albance. Takođe, udžbenici ističu i poseban značaj Kosova, kao prve albanske države – drevne Dardanije, za nacionalni identitet Albanaca.

1.3 Mit o neprijatelju

Albanski udžbenici istorije navode nekoliko kandidata za ulogu „neprijatelja“, odnosno „kolektivnog Drugog“, a najviše pažnje posvećuju Južnim Slovenima/Srbima/Jugoslovenima. Stari Sloveni su predstavljeni kao uzurpatori albanskih zemalja i pljačkaši, a naglašava se i njihova kulturna inferiornost (varvarizam) u odnosu na Ilire/Arbanase/Albance:

„Stanovnici ilirskih teritorija su bili u opasnosti od asimilacije pod rimskom okupacijom i najezdom varvara. Kasnije su još više bili u opasnosti nakon talasa slovenske kolonizacije. Međutim, Iliri, a kasnije i Arbanasi, su uspjeli da sačuvaju svoje biće, iako su značajan deo njihovih zemalja kolonizovali drugi narodi, uglavnom Sloveni.“ (K 06, 109)

„Od 550. do 700. godine... severne i severozapadne krajeve zemalja naših predaka naseljavaju slovenska plemena, kao što su Srbi, Hrvati, Slovenci i drugi.“ (K 05, 25)

„Plemena Južnih Slovena su se najpre doselila severno od donjeg toka Dunava. Oni su često prelazili Dunav i pljačkali narode Balkana.“ (K 06, 122)

„Kada su se doselili na ilirske teritorije, Južni Sloveni su se nalazili na veoma niskom nivou kulturnog razvoja.“ (K 06, 128)

Srpske srednjovekovne države se proglašavaju uzurpatorima arbanaške zemlje:

„Tako su srpski feudalski predvođeni Nemanjićima, zauzeli plodne kosovske doline, dok su Arbanasi bili primorani da se povuku u planinske oblasti.“ (K 07, 40)

Neprijateljstvo kulminira u XIX i XX veku kada Srbi ponovo stiču nezavisnost:

„Srpska vojska je spaljivala cela sela [albanskih] ustanika, razoružavala [albanski] narod, deportovala desetine hiljada ljudi.“ (K 08, 136)

„Ta nasilna i masovna emigracija je bila etničko čišćenje albanskih naselja i kolonizacija tih oblasti srpskim stanovništvom.“ (K 10, 54)

„Tokom povlačenja, srpska vojska ne samo da je pljačkala stanovništvo, već je i spaljivala kuće i ubijala nedužne ljude.“ (K 12, 16)

„Komitet Kosova je sakupio brojne podatke o jezivim zločinima koje su vojska i srpske bande vršile nad albanskim stanovništvom.“ (K 13, 65)

„Srbija je, osim državnih funkcionera i intelektualaca, mobilisala i druge službenike. Oni koji su imali uspeha u proterivanju Albanaca su dobijali državne nagrade i počasti.“ (K 09, 69)

„Srpski genocid je počeo ponovo u jesen 1944. godine. Srpska vojska je činila razne zločine, skoro u svim gradovima i selima Kosova, obuhvatajući i albanska naselja i teritorije pod Makedonijom i Crnom Gorom.“ (K 09, 156)

„Srbija je uz pomoć federalnih organa vatrom i čelikom gušila svaku želju Albanaca i Kosova za nezavisnošću.“ (K 09, 118)

„Jedan oblik srpskog nasilja i represije nad Albancima nesumnjivo je bilo i prisilno proterivanje u Tursku. Nasilna deportacija Albanaca je primila državne razmere, naročito nakon akcije oduzimanja oružja, koje se odvijalo tokom zime 1955–1956. godine.“ (K 09, 160)

„Nasilje Srbije nad Albancima se nije završilo. Srpska vojska i policija su ubijale i masakrirale Albance širom Kosova.“ (K 05, 104)

„Kao protivodgovor Skupština Srbije je proglasila nevažećim sve administrativne i pravne organe Kosova i intezivirala je represiju protiv Albanaca na svim životnim poljima.“ (K 13, 171)

„Ubistva, mučenja, hapšenja i pljačke doveli su do teškog i nepodnošljivog stanja. Pogotovu su bili gonjeni mladi i studenti.“ (K 13, 175)

„Nakon povlačenja Verifikacione misije sa Kosova (19. marta 1999. godine), srpska vojska, policija i paravojsne snage su sprovodile etničko čišćenje na Kosovu, sprovodeći politiku 'spaljene zemlje.'“ (K 09, 169)

„Protiv terora, nasilja i najgoreg genocida od strane srpskih, policijskih i vojnih snaga, rat za oslobođenje albanskog naroda ne samo da se nije ugasio nego se još više intenzivirao u pravcu ispunjenja glavnog cilja za oslobođenje i nezavisnost Kosova.“ (K 10, 206)

Odnos udžbenika prema Srbima najbolje sumira sledeća rečenica:

„Svi ovi događaji su potvrđivali da je albanski narod mrzeo srpsku vlast i njegove aspiracije su bile da se oslobodi i da se nacionalno ujedini.“ (K 12, 26)

Neprijateljski stav je jasno izražen i prema Kraljevini SHS/Jugoslaviji:

„Državna vlast, vođena od strane kraljevske dinastije Karađorđević imala je istaknut šovinistički velikosrpski karakter.“ (K 10, 119)

„U novoj državi dominirao je srpski narod. Oni su vladali zemljom i vodili su politiku šovinizma, nasilja i terora, kako bi denacionalizovali druge narode. Makedonski i crnogorski narod nisu priznavani kao posebni, već su smatrani delom srpskog naroda.“ (K 13, 36)

„Osvajanjem Kosova od strane vojske Kraljevine SHS (1918) albansko stanovništvo je ostalo bez prosvete, kulture i nauke.“ (K 13, 76)

„Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je koristila sva sredstva kako bi uništila nacionalni pokret Albanaca.“ (K 09, 64)

„Da bi realizovala ovu antialbansku politiku, Kraljevina Jugoslavija je sprovodila sistematski državni teror, kako ekonomski, tako i politički, sa jedinim ciljem – etničkim čišćenjem Albanaca sa njihovih pradedovina.“ (K 09, 68)

„Da bi stvorila strah, jugoslovenska vlast je organizovala četničke bande kojima su komandovali poznati kriminalci, kao što su Milić Krstić, Kosta Pećanac itd.“ (K 12, 82)

„Za razliku od drugih naroda u Kraljevini Jugoslaviji, Albancima su bila negirana sva nacionalna, demokratska i ljudska prava.“ (K 09, 76)

„Kraljevina SHS nije dozvoljavala formiranje albanskih političkih partija.“ (K 13, 66)

„Albanski narod na Kosovu i drugim albanskim teritorijama bio je jedan od najprezrenijih naroda u Kraljevini SHS.“ (K 13, 77)

„Jednom rečju, Albanci su bili tretirani kao građani drugog reda i prema njima su organi i funkcioneri vlasti mogli da se ophode kako god su hteli.“ (K 12, 95)

I socijalistička Jugoslavija je predstavljena kao neprijateljska tvorevina:

„Ali, borba za oslobođenje i nacionalno ujedinjenje je ostala neostvorena aspiracija, zato što je, nakon kapitulacije Nemačke, jugoslovenska vlast uspostavila gvozdeni i diskriminativni režim prema Albancima.“ (K 09, 115)

„Nakon povlačenja nacifašističke okupacije, na Kosovo i druge albanske teritorije su prodrle jedinice srpskih, crnogorskih i makedonskih partizana. Te jedinice su vršile nasilje nad albanskim narodom. Njihovo ubijanje i pritvaranje imalo je za cilj da ih preplaši i da ih prisili da prihvate novu jugoslovensku vlast.“ (K 05, 91)

„Ove čete su bile sastavljene od srpskih i crnogorskih boraca, dakle albanski narod nije podržavao njihovu aktivnost i plašio se povratka starog tj. jugoslovenskog režima.“ (K 13, 109)

„Da bi opravdale nasilje, jedinice NOVJ (Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije) su proglasile Albance reakcionarima i šovinstima koji su navodno saradivali, kao narod, sa stranim osvajačima... Sprovođenje nasilja i terora imalo je za cilj etničko čišćenje Kosova i drugih albanskih teritorija.“ (K 12, 123)

„Jugoslovensko rukovodstvo je propagiralo 'prijateljstvo' između dva naroda kako bi uvelo u zamku albansko komunističko rukovodstvo.“ (K 09, 151)

„Pored fizičkih likvidacija i zatvaranja, još jedna forma represije nad Albancima bila je prinuda da se izjašnjavaju kao Turci.“ (K 12, 188)

„Demonstracije iz 1968. na Kosovu i drugim albanskim teritorijama bile su izgovor više za jugoslovensku državu da nastavi sa svojom politikom diskriminacije i nepoštovanja albanskih prava.“ (K 13, 164)

Autori udžbenika pronalaze i konkretne tvorce antialbanske politike među Srbima i Jugoslovenima:

„Bazu ove politike je činio šovinistički velikosrpski program 'Načertanije', koji je 1844. godine napisao Ilija Garašanin.“ (K 08, 62)

„U tom antialbanizmu, najviše se istakao Vasa Čubrilović sa svojim poznatim projektom 'Isterivanje Arnauta' i Ivo Andrić sa svojim projektom za okupaciju Albanije i njenu eliminaciju sa karte Evrope. U ovu grupu ulaze i Jovan

Cvijić, Atanasije Urošević, Đorđe Krstić i drugi. Zvanična srpska politika i šovinistički krugovi su proterivali i asimilovali Albance, smatrajući to 'svetom misijom' i zadatkom svakog srpskog patriote.“ (K 09, 68)

„U projektu su date instrukcije za mere koje srpska država treba da preduzme da bi primorala Albance da se isele sa Kosova i drugih teritorija. Tako su Jovan Cvijić i Atanasije Urošević izdali brojne spise kojima se omalovažava albanski narod.“ (K 13, 72)

„Tito i rukovodstvo Hrvatske i Slovenije insistirali su na utemeljenju ekonomskih i političkih reformi, dok je srpsko rukovodstvo, na čelu sa Aleksandrom Rankovićem insistiralo na svojim dogmatskim stavovima.“ (K 12, 189)

„Nakon pada Aleksandra Rankovića (1966. godine), koji je bio osvedočeni antialbanac, počinju da se menjaju okolnosti na Kosovu.“ (K 05, 92)

I Albanci koji su saradivali sa Srbima/Jugoslovenima su predstavljeni vrednosno negativno:

„U vreme kada su albanski ustanici ubirali pobjedu u Valoni, patriotske snage predvođene Bajramom Curijem su uspešno završile operaciju protiv esadističkih bandi, koje su delovale protiv Vlade Sulejmana Delvine, dok je 13. juna 1920. godine patriota Avni Rustemi u Parizu ubio izdajnika Esad-pašu Top-tanija.“ (K 09, 47)

„Sumnja se da je ovaj Zoguov gest bio nagrada za pomoć vlade iz Beograda koju je dobio kada je ponovo došao na vlast. Ovo popuštanje je dočekano sa gnevom u albanskim patriotskim krugovima, koji su taj gest oštro osudili.“ (K 09, 54)

Drugi kandidat za albanskog „neprijatelja“ jeste Grčka:

„Da bi ostvarili ove šovinističke planove za stvaranje velike Grčke, grčki vladari su osnivali tajne organizacije, slali oružane čete i mnoge propagandiste na različite delove Balkana, ali najviše po albanskoj teritoriji. Delovanje ovih šovinističkih snaga je nanelo veliku štetu oslobodilačkim pokretima drugih naroda, naročito Albanaca.“ (K 08, 60)

„Tokom... konferencije mira, predstavnici grčke delegacije... imali su nepravedan i neprijateljski stav prema Albancima.“ (12, 178)

„I posle oslobodjenja Čamerije od strane 'Elasa', Napoleon Zervas je nastavio sa masakrom nad čamerijskim stanovništvom, ne samo ubijajući na hiljade već i masovno proganjajući ih u pravcu Albanije.“ (K 10, 195)

„Prema ovoj reformi, svi zemljoposednici koji nisu bili grčke nacionalnosti bili su nasilno primorani da izbegnu u Tursku. Velika većina ovih zemljoposednika su bili Albanci.“ (K 12, 88)

„Grčka je sa svoje strane imala stare pretenzije prema albanskoj južnoj teritoriji...“ (K 13, 153)

Treći albanski „neprijatelj“ su Osmanlije:

„Kosovska bitka i poraz balkanskih koalicionih snaga, otvorilo je Osmanlijama put za osvajanje i drugih delova Arberije.“ (K 07, 52)

„Osmansko osvajanje i uspostavljanje administracije u Arberiji dodatno je otežalo stanje arbanaškog naroda. Oni se nikada nisu pomirili sa osmanskim osvajanjima.“ (K 07, 54)

„Skenderbegovu smrt iskoristili su osmanski sultani, koji su napadali albanske zemlje u želji da ih vrate pod svoju vlast. Oni su se svetili Albancima za gubitke koje su pretrpeli od bega. Osmanlije su ubile mnogo Albanaca, a većina preživelih je bila primorana da emigrira iz svoje otadžbine.“ (K 05, 48)

„... poraslo je nezadovoljstvo Albanaca i buknuo je talas antiosmanskih narodnih ustanaka. Počeli su tridesetih godina i trajali do sedamdesetih godina XIX veka. Albanski ustanci dizani su u različito vreme u različitim oblastima, ali su obuhvatili sve albanske zemlje, od Kosova do Čamerije.“ (K 08, 68)

„Za sultana su Albanci koji traže autonomiju bili najopasniji neprijatelji Osmanskog carstva.“ (K 10, 58)

„Da bi sprečili napredak obrazovanja i albanske kulture, Mladoturci su koristili razna sredstva i načine. Jedna od njih bilo je propagiranje tursko-arapskog alfabeta za pisanje albanskog jezika. Tako nešto se radi ne samo da bi se sprečio razvoj obrazovanja već da bi se remetili odnosi između Albanaca muslimana i Albanaca hrišćana.“ (K 10, 71)

Neretko se susedni narodi pominju kao združeni neprijatelji koji u savezima deluju protiv Albanaca:

„Kako su Albanci napredovali u svojim naporima da se oslobode od Osmanlija tako su, sa druge strane, dobijali pretnje od novih osvajanja. Susedne države su pokazivale otvorene pretenzije da zauzmu albanske zemlje. Srbija, Crna Gora i Grčka su se otvoreno borile da rasparčaju taj region. Tako su se Albanci našli u teškoj poziciji. Sa jedne strane, borili su se da se oslobode Osmanlija, a sa druge protiv susednih zemalja da zaštite svoje teritorije.“ (K 05, 70)

„Grčka vojska je na jugu Albanije činila napore svim silama da taj deo teritorije zauzme i pripoji Grčkoj. U tim nastojanjima grčka vojska je pokazala mnogo divljaštva (zverstva) nad albanskim narodom. Sa druge strane, Srbija je, nakon okupiranja jednog dela albanskih zemalja, želela da izađe na Jadransko more. I Crna Gora je okupirala Skadar i jedan deo albanskih zemalja na severu, želeći da proširi svoje granice.“ (K 05, 79)

„Balkanske susedne zemlje, Grčka, Srbija i Crna Gora, su imale za cilj da rasparčaju albansku zemlju. Godine 1844. Grčka i Srbija su imale precizno utvrđene političke programe, šovinističkog karaktera. Oni su se zvali, grčka 'Velika ideja' i srpski 'Projekat' (Načertanije).“ (K 10, 53)

„Takav završetak balkanskih ratova je samo još više produbio nesuglasice i pogoršao odnose između naroda Balkana. Odnosi su se naročito pogoršali između Albanaca sa jedne strane i, sa druge strane, Srba, Grka i Crnogoraca, koji su okupirali albanske teritorije.“ (K 08, 131)

„Da bi sprovela svoje ekspanzionističke planove, grčka vlada je napravila i sporazum sa Srbijom, jula 1913. godine, prema kojem bi se Albanija našla podeljena na dve zone: na srpsku zonu, severno od reke Škumbije (Škumbine) i na grčku zonu, južno od nje. Ovaj plan trebalo je da bude realizovan kada se za to stvore povoljni politički i vojni uslovi.“ (K 11, 79)

„Albanski narod je nasilno bio primoran da živi u državama sa kojima nije imao ni zajednički jezik, ni kulturu i tradiciju. Osim toga, bili su suočeni sa sistematskim nasiljem i drugim merama sa ciljem njihove asimilacije i denacionalizacije. I pored svega, oni su nastavili da pružaju svoj otpor, a suprotstavljali su se čak i silom protiv represivnih mera balkanskih okupatora.“ (K 08, 136)

Udžbenici jedinstvenu ulogu dodeljuju Italijanima, jer ih opisuju i kao „neprijatelje“ – okupatore, ali i kao „prijatelje“ – oslobodioc (tvorce velike Albanije):

„Razne države, posebno Italija i balkanske države, imale su osvajačke ciljeve prema albanskim zemljama, i naročito u toj fazi su pokušavale da iskoriste Prvi svetski rat, kako bi realizovale svoje osvajačke planove.“ (K 08, 157)

„Albanci sa Kosova i iz drugih etničkih albanskih oblasti su u početku bili protiv fašizma koji je okupirao Albaniju, ali su mnogo više mrzeli jugoslovensku vlast koja je okupirala Kosovo, i iz tog razloga su dočekali fašističke snage koje su okupirale Jugoslaviju kao svoje oslobodioc i spasioce.“ (K 09, 104)

„Albanci su zbog proganjanja srpskih vlasti aprilsku katastrofu [1941. godine] smatrali alternativom koja će olakšati njihov položaj, a fašističku vlast kao oslobođenje iz velikosrpskog ropstva.“ (K 09, 106)

„Sve ovo je fašistička Italija uradila da ne bi stvorila ekstremne neprijatelje od Albanaca, kao i da bi se, objedinjujući albanske oblasti, stvorile simpatije prema italijanskoj državi. Ipak, Albanci su bili uvereni da treba da se bore protiv svakog okupatora, a u ovoj prilici i protiv Italijana.“ (K 09, 112)

Udžbenici sadrže i iskaze koji dekonstruišu ova neprijateljstva, ali su malobrojni, gotovo zanemarljivi:

„Ali, kada su se osmanski prodori intenzivirali, balkanski vladari su uvideli opasnost u kojoj se nalaze. To ih je nateralo da ostave po strani nesuglasice i

počnu da saraduju, kako bi zaustavili Osmanlije. Tako su se Srbi, Arbanasi, Bošnjaci, Bugari i Ugari ujedinili u antiosmansku koaliciju. U toj koaliciji učestvovali su i arbanaški vladari Đerđ II Balša, Teodor II Muzaka, Đon Kastrioti i drugi. Zajednički komandant savezničke koalicije bio je srpski knez Lazar Hrebeljanović.“ (K 07, 55)

„Albanski patrioti su ušli u razgovore i sa predstavnicima Grčke, kako bi stvorili albansko-grčki savez za zajedničku borbu protiv Osmanskog carstva.“ (K 08, 72)

„U drugoj polovini novembra 1944. godine Kosovo se oslobodilo od fašizma. Plan za oslobođenje je objavio operativni štab NOV-a za Kosovo. U operacijama za oslobođenje Kosova su osim jedinica sa Kosova, iz Srbije i Bugarske, učestvovala i jedinice iz Albanije.“ (K 09, 115)

Albanski udžbenici kao primarne nacionalne „neprijatelje“ navode Slovene/Srbe/Jugoslovene. Od dolaska Slovena na Balkan, pa do savremenog doba, gotovo da nije bilo značajnijeg perioda prijateljskih odnosa. Srbi su predstavljeni kao šovinisti, koji u različitim istorijskim periodima sprovode etničko čišćenje i genocid nad Albancima. Ukratko, ističu neki od autora udžbenika, gori su od fašista. Kao značajni neprijatelji navode se i Osmanlije, Crnogorci, Grci i Bugari.

2. Nacionalni mitovi o herojstvu

2.1 Mitovi o slavnim ličnostima

Autori udžbenika prisvajaju neke istorijske ličnosti rođene na Balkanu kao svoje (Ilire/Albance):

„Nakon smrti Filipa II, vlast je nasledio Leka (Aleksandar, 336–323. godine pre n. e.). Leka je bio sin Filipa II i Olimpije, ilirske žene iz okoline Dodone iz Epira.“ (K 06, 46)

„U Ilirskom Epiru živelo je mnogo plemena... Jedan od najpoznatijih kraljeva u Epiru bio je i Pir. On je bio poznat kao jedan od najsmelijih i najmudrijih vojskovođa. U njegovo vreme ilirska kultura je dostigla visoki stepen razvoja.“ (K 05, 13)

„... car Konstantin Veliki, koji je bio ilirskog porekla.“ (K 06, 105)

„Vrhunac svoje moći Vizantija je dostigla u VI veku, kada je na njeno čelo došao car Justinijan, koji je bio ilirskog porekla iz Dardanije.“ (K 06, 115)

Kao ključne za razvoj i opstanak arbanaške/albanske srednjovekovne države, navode se tri porodice: Topija, Balša (Balšići) i Kastriot (Kastriote). Navodi se i da

su albanski velikaši učestvovali u Kosovskom boju, a neki autori među Albance svrstavaju i Miloša Obilića (Kopili, Kopilić):

„Godine 1389. odigrala se teška bitka na Kosovu polju, blizu Prištine. U toj bici ratnik Miloš Kopili, iz sela Kopilić blizu Drenice, ubio je sultana Murata prvog. Obe vojske pretrpele su velike gubitke. U ovoj bici ubijen je i albanski plemić Teodor Muzaka, kao i mnogi plemići iz drugih zemalja.“ (K 05, 34)

Dok drugi ovu tvrdnju relativizuju:

„Kaže se da je sultana ubio Miloš Kopilić. Ali istorijski izvori ne rasvetljavaju dobro ovu okolnost. Nije utvrđena ni njegova etnička pripadnost.“ (K 07, 56)

Ključno mesto u albanskoj nacionalnoj istoriji pridaje se Đerđu Kastriotu Skenderbegu:

„Vreme Skenderbega je najslavniji period albanskog naroda tokom cele istorije. Đerđ Kasrtiot – Skenderbeg (1405–1468) simbol je moći, mudrosti i zajedništva albanskog naroda. Njegovo ime je vezano za dugi dvadestpetogodišnji period. Od kraja XIV do kraja XV veka istorija arbanaškog naroda je ispunjena mnogim događajima. Osmanska prodiranja i nastojanja da pokore balkanske teritorije i narode naišla su na nadmoćan otpor Arbanasa. Svoju kulminaciju arbanaški otpor je doživeo upravo u vreme Skenderbega.“ (K 07, 70)

„U vreme kada su Osmanlije okupirale imanje Kastriota, Đerđ je imao 9 godina. Njega i njegovu braću su Osmanlije odvele tokom sakupljanja danku u krvi. Detinjstvo i ranu mladost Đerđ provodi u sultanovim vojnim školama. Izdvajao se po mudrosti, hrabrosti i veštinama. Zbog pokazanih zasluga, sultan mu je dao ime Skender i titulu beg. Zbog toga su ga zvali Skenderbeg.“ (K 05, 38)

„Đerđ Kastriot – Skenderbeg se vratio u svoj zavičaj i 28. novembra 1443. godine i u Kruji podigao crvenu zastavu sa dvoglavim orlom. Sakupio je mnoge dobrovoljce i formirao albansku vojsku. Tako je, jedan po jedan, počeo da oslobađa albanske gradove i tvrđave, koji su bili pod osmanskom okupacijom.“ (K 05, 39)

„Oslobođenje Kruje i drugih krajeva je dočekano sa velikom radošću kod arbanaškog naroda. Osećaj slobode je za kratko vreme zahvatio celu Arberiju.“ (K 07, 61)

„Albanska vojska, na čelu sa Skenderbegom i njegovim komandantima, uspe la je da pobedi Osmanlije u dvadeset četiri bitke. Te bitke su proslavile Skenderbega i učinile albanski narod veoma poznatim.“ (K 05, 42)

„Bio je blizak sa svojim vojnicima, voljen i poštovan. Njega je voleo i poštovao i ceo narod. Skenderbega su gledali kao svog spasitelja. A on se pokazao i kao veoma human i milostiv čovek, čak i kada bi ga izdali, ako su se kasnije pokajali za svoja nedela.“ (K 05, 47)

„Kao retko sposoban vojni strateg, on je uspevao dvdeset pet godina zaredom da vodi Albance u pobede. To mu je pošlo za rukom zahvaljujući bistrini uma koju je imao.“ (K 07, 70)

„Skenderbeg je bio vođa koji je dobro razumeo da se pobeda ne postiže samo velikim brojem vojnika. Pre svega, jedinstvo i ideal slobode su moćniji od bilo čega drugog. A to je upravo ono što je Skenderbeg uspeo da podigne visoko. ...isticao se i kao vođa i državnik.“ (K 07, 70)

„Papstvo je planiralo da stvori antiosmansku koaliciju. Za komandanta te koalicije planiran je Skenderbeg. Skenderbeg je kao poznata vojna ličnost imao veoma veliki ugled kod rimskih papa. Zato je Skenderbegu i dodeljena počasna titula „Generalni kapetan Svete stolice.“ (K 07, 68)

„Zbog toga je Skenderbeg ostao veličanstvena nacionalna ličnost i veliko ime u evropskoj istoriji.“ (K 05, 47)

„Poznati albanski vladari svojim delima su zaslužili da budu upamćeni, ali lik Đerđa Kastriota Skenderbega je najuzvišeniji od svih.“ (K 07, 70)

„Njegova smrt je bila veliki gubitak za sve. Kako za arbanaški narod, tako i za narode u regionu i zapadni svet.“ (K 07, 67)

„U znak poštovanja prema narodnom heroju u mnogim albanskim oblastima i gradovima podignuti su spomenici Skenderbegu. Najveličanstveniji spomenici se nalaze u Prištini, Tirani, Kruji, Debru, Skoplju... Spomenici i statue albanskom narodnom heroju podignuti su i u nekoliko evropskih gradova: u Rimu, Briselu, Ženevi i drugde.“ (K 05, 47)

Posle Skenderbega i pada pod osmansku vlast, kontinuitet albanske državnosti činili su pojedini osmanski velikaši:

„Kao najpametniji i najmoćniji među njima pokazao se Ali-paša Tepeljena (Ali-paša Janjinski) koji je i došao na čelo pašaluka. Janjinski pašaluk obuhvatao je veliku teritoriju – celu južnu Albaniju i delove teritorije naseljene Grcima. Pošto je mnogo ojačao i počeo da se osamostaljuje, Osmanlije su ga ukinule. Ubile su i njegovog vladara, albanskog feudalca Ali-pašu Tepeljenu.“ (K 05, 52)

Sledeću grupu nacionalnih heroja čine osnivači Prizrenske i Pečke lige i nosioci „albanskog buđenja“ – Paško Vasa, Abdul i Sami Frašeri, i ostali:

„Albanci su razvili neprekidnu borbu da bi se oslobodili od osmanskog osvajača. Borba za slobodu okupila je sve Albance, bez obzira koje su vere ili

odakle su bili. U Prizrenu su se 10. juna 1878. godine okupili predstavnici svih albanskih oblasti. Formirali su Prizrensku albansku ligu.“ (K 05, 57)

„Malo nakon formiranja Pečke lige, u martu 1899. godine, Sami Frašeri je izdao delo 'Albanija – šta je bila, šta jeste i šta će biti'. Kroz ovo delo Sami oslikava težak položaj Albanaca, rizike i pretnje kojima su izloženi, kao i put kojim treba da krene albanski narod da bi ostvario svoje nacionalne ciljeve. Ovo delo je poslužilo kao inspiracija albanskim rodoljubima u borbama za slobodu i nezavisnost.“ (K 08, 85)

„Na saboru su učestvovali predstavnici brojnih albanskih oblasti od Kosova do Čamerije. Sabor je održan u Valoni 28. novembra 1912. godine, a vodio ga je Ismail Ćemalji. Tamo je proglašena nezavisnost Albanije. Nakon proglašenja nezavisnosti, Ismail Ćemalji je izašao na balkon zgrade i podigao albansku zastavu.“ (K 05, 70)

Kada su se Osmanlije povukle, otpor je nastavljen, ali ovog puta protiv Srba:

„Videvši šta se dešava sa albanskim narodom i njegovim teritorijama, patriote unutar i van domovine su odmah preduzeli mere da se zaštite od balkanskih osvajača i da uzmu sudbinu Albanije u svoje ruke. Hasan Priština, Bajram Curi, Isa Boletini i drugi, su organizovali otpor protiv srpske osvajačke vojske.“ (K 08, 111)

Kao simbol antisrpske borbe, neposredno posle Prvog svetskog rata, ističu se, bračni par, Azem i Šota Galica:

„Azem Galica je bio jedan od najpoznatijih boraca protiv srpske okupacije posle Prvog svetskog rata.“ (K 05, 81)

„Širenje [Galičinog] pokreta po svim albanskim oblastima je doprinelo da otpor protiv velikosrpske opcije preraste u jedan opšti pokret.“ (K 09, 63)

„Nakon mnogih pobeda koje su njihove čete izvojevale protiv okupatorskih snaga, Azem i Šota Galica su proglašeni vođama svih ustaničkih četa na Kosovu.“ (K 08, 162)

„Kao rezultat herojske borbe Azema i Šote Galice, jula 1923. godine je stvorena slobodna zona oko Drenice.“ (K 09, 64)

„Borba je bila krvava i neravnopravna. Srpska vojska i žandarmerija je topovima gađala Galicu, rodno selo Azima Galice. Otpor Azema Galice i njegovih saboraca je bio herojski. Srpska strana je imala mnogo gubitaka.“ (K 12, 86)

Među savremene heroje ubrajaju se borci protiv fašizma, ali i borci protiv Srbije/Jugoslavije:

„Nakon akcije kod Lojana, partizanski odred 'Zejnel Hajdini' je pod komandom Fadila Hodže 3. januara 1943. godine predvodio napad na fašističke

kolone na Crnoljevi, gde je ubijen 21 italijanski vojnik i komandant prizrenskih karabinjera. Sa partizanske strane je ubijen Abdulah Šabani, koji se smatra prvim mučenikom sa Kosova tokom Drugog svetskog rata.“ (K 09, 113)

„Fizičke likvidacije učesnika pokreta vršene su u zatvorima. Zbog fizičke torture u zatvoru u Prištinu, umro je Fazli Grajičevci, dok je posle nehumanih mučenja jugoslovenske UDB (1976) umro jedan od simbola albanskog otpora Metuš Krasnići.“ (K 13, 169)

Posebno mesto u panteonu albanskih heroja i boraca za slobodu ima porodica Jašari:

„Oslobodilački rat Kosova se intenzivirao i uzeo maha, naročito posle herojske borbe porodice Jašari u Prekazu, između 5. i 7. marta 1998. godine. Šaban Jašari je sa svoja dva sina, Hamzom i Ademom, njihovim ženama i decom, pokazao neviđeno junaštvo, suočavajući se i boreći sa srpskom policijom, koja je bila opremljena najsavremenijom i najsofisticiranijom opremom onog vremena. Ova borba, koju je predvodio Adem Jašari, je postala primer otpora i inspiracija celom narodu za dostizanje slobode i nezavisnosti.“ (K 09, 169)

Mesto među herojima dato je i Ibrahimu Rugovi, koji predstavlja izuzetak kada su u pitanju metode borbe:

„Kosovski Albanci, predvođeni Ibrahimom Rugovom, dugo su pružali nenasilan otpor. Oni su pokazali civilizovanom i demokratskom svetu da žele mir i svoju slobodu. Pravo da žive slobodno i nezavisno pripadalo je i Albancima, kao i svim narodima sveta.“ (K 05, 104)

Vellini prostor u udžbenicima posvećen je slavnim i herojskim ličnostima albanske istorije: od Aleksandra Makedonskog, Konstantina Velikog i Justinijana, preko srednjovekovnih velikaša (gde se posebno ističe Skenderbeg), do novovekovnih i savremenih nosilaca nacionalne borbe. Skenderbeg je svakako ključna ličnost celokupne albanske istorije, a autori ga opisuju kao „simbol moći, mudrosti i zajedništva albanskog naroda“; njegovog spasitelja; humanog i milostivog čoveka; mudrog, hrabrog i veštog vojskovođu i voljenog i poštovanog državnika; „veličanstven[u] nacionaln[u] ličnost i veliko ime u evropskoj istoriji“; „primer čovekoljublja i ljubavi prema slobodi“; branioca cele Evrope i Svete Stolice; a period njegove vladavine kao „najslavniji period albanskog naroda“ koji je proslavio Albance širom Evrope. U novovekovnom i savremenom periodu posebno se ističu članovi Prizrenske i Pečke lige, borci za nezavisnost albanskih zemalja od Osmanskog carstva, ali i Srbije i Jugoslavije. Tako se posebno ističu podvizi „boraca protiv velikosrpske opcije“ – Azema Galice i Adema Jašarija.

2.2 Mit o junaštvu

Modele junaštva koje tvore i prenose analizirani udžbenici primarno karakterišu borba protiv okupatora, za slobodu i nacionalno jedinstvo (ujedinjenje) Albanaca:

„Ustanci motivisani slobodom borili su se herojski.“ (K 08, 106)

„Na albanskim teritorijama su balkanske saveznice naišle na otpor lokalnog stanovništva, koje je bilo uvereno da samo oružana borba protiv svakog osvajača može da im garantuje nezavisnost Albanije.“ (K 08, 130)

„Osnovana je pretežno od strane kosovskih patriota... koji su se borili svim snagama za oslobođenje svih albanskih teritorija i za stvaranje nezavisne etničke Albanije.“ (K 13, 65)

„Između 1918. i 1924. godine nacionalni pokret je, sledeći tačno određenu, nacionalnu platformu i program pokretanja akcija, obuhvatio takoreći sve porobljene albanske oblasti. Borba albanskih četa uticala je na očuvanje živosti i morala, kao i nacionalnog ponosa albanskog naroda.“ (K 09, 64)

„Narod je učestvovao u ratu sa čistih ideala – borio se za nacionalno oslobođenje, slobodu i demokratiju.“ (K 09, 116)

„Ubistva i likvidacije boraca za slobodu bili su izvor inspiracije i primer otpora za omladinu Kosova.“ (K 12, 196)

„U borbi za oslobođenje Kosova život je dalo mnogo junaka. Njihova imena danas nose mnogi trgovi, ulice, škole i druge institucije.“ (K 05, 104)

Paradigmatični primer junaštva je već opisana Skenderbegova borba protiv osmanske vlasti, čiji su ideali bili beskompromisnost, sloboda i nacionalno jedinstvo:

„Đerđ Kastrioti – Skenderbeg se vratio u zavičaj u 28. novembra 1443. godine u Kruji podigao crvenu zastavu sa dvoglavim orlom.“ (K 05, 39)

„Cilj je bio očuvati slobodu i osloboditi i druge albanske krajeve koji su i dalje bili okupirani. Zbog navedenih ciljeva sazvaio je sve plemiće na zajednički sabor.“ (K 05, 40)

„Skenderbeg, iako je bio glavni komandant albanske vojske, uvek se nalazio u središtu bitaka.“ (K 05, 47)

„Njegova dela i herojstvo ostali su upamćeni kao primer čovekoljublja i ljubavi prema slobodi.“ (K 05, 47)

Skenderbegov zavet je nadahnjivao albanske borce i nekoliko vekova posle njegove smrti. Borba nikada nije prestala:

„Godine 1881. osmanska vlada je upotrebila veliku vojnu silu kako bi ugasila Prizrensku ligu, ubijajući i zatvarajući njene glavne vođe. Ali Albanci nikada nisu prekinuli otpor koji su pružali osmanskim osvajačima.“ (K 05, 58)

Odlaskom Osmanlija, Albanci su svoje junaštvo usmerili ka novom neprijatelju (ali i starom). Kolektivna borba protiv srpskih/jugoslovenskih vlasti, a posebno uloga već pomenutog Azema Galice, predstavljaju još jedan model junaštva:

„Uprkos otežanim okolnostima, i nakon početka Prvog svetskog rata, na Kosovu i drugim okupiranim albanskim oblastima, nisu prestajali napori za nacionalno oslobođenje. U to vreme podignut je izvestan broj ustanaka protiv srpskih i crnogorskih osvajača.“ (K 08, 160)

„Preotimanjem Kosova od strane Kraljevine SHS (1918), u mnogim delovima Kosova i zapadne Makedonije formirale su se oružane čete koje su ratovale protiv organa vlasti Kraljevine SHS.“ (K 13, 67)

„Podsticaj i masovnost oslobodilačke borbe protiv velikosrpskog ropstva poprimila je svenacionalni karakter.“ (K 13, 67)

„Komitet nacionalne odbrane Kosova se suprotstavljao genocidnoj velikosrpskoj politici i težio je oslobođenju i nacionalnom ujedinjenju. Komitet je organizovao i predvodio nacionalni pokret između 1918. i 1924. godine. [...] Širenje pokreta po svim albanskim oblastima je doprinelo da otpor protiv velikosrpske opcije preraste u jedan opšti pokret.“ (K 09, 63)

„Svojim smelim akcijama borci su držali u panici srpsku vlast i podstakli moral i nacionalni ponos albanskog naroda.“ (K 10, 128)

Kao još jedan primer junaštva ističe se i antifašistička borba (iako odnos prema italijanskoj okupaciji i velikoj Albaniji nije dominantno negativan):

„Albanski narod se u ovom ratu suočio sa 15 neprijateljskih divizija, sa oko 100.000 italijanskih vojnika i oko 70.000 nemačkih, nanevši im velike materijalne gubitke i oko 70.000 ubijenih, ranjenih i zarobljenih vojnika.“ (K 09, 116)

„Albanci sa Kosova i iz drugih etničkih oblasti su dali svoj doprinos u borbi protiv italijanskog fašizma i nemačkog nacizma. Ovaj doprinos je važan, ne samo zbog činjenice da okupatori na albanskim teritorijama nisu imali osiguranu pozadinu, već i zbog činjenice da su okupatori bili primorani da angažuju velike vojne snage u ovim predelima.“ (K 09, 117)

„U borbama za oslobođenje Kosova i nekih delova Jugoslavije, život su dale stotine albanskih boraca.“ (K 12, 116)

I na kraju se posebno se ističu junaštvo OVK i Adema Jašarija:

„Da bi zaštitila i oslobodila narod Kosova, na scenu dolazi Oslobođilačka vojska Kosova. OVK je imala zadatak da se bori protiv srpske vojske i policije.“ (K 05, 104)

„Preko 1.800 vojnika Oslobođilačke vojske Kosova je herojski palo za slobodu Kosova.“ (K 13, 177)

„Otpor Jašarijevih predvođenih komandantom Ademom Jašarijem bio je herojski. Ova borba je bila primer otpora, inspiracija celoj naciji, za slobodu i nezavisnost Kosova.“ (K 12, 201)

Model nenasilne borbe Ibrahima Rugove bi se možda i mogao predstaviti kao alternativna paradigma junaštva, ali se ističe da je on tek dopunjen nasilnom borbom OVK postigao svoju svrhu:

„U uslovima represije koju je vršila srpska vojna i policijska vlast, 23. 12. 1989. formiran je Demokratski savez Kosova (LDK). Ovo je bila albanska politička partija koja se zalagala za rešenje 'kosovskog pitanja' na miran način.“ (K 12,198)

„Mirovna politika koju su Albanci sledili godinama i borba OVK dali su svoje rezultate.“ (K 05, 105)

Kao osnovni elementi albanskog modela junaštva, u udžbenicima se izdvajaju borba za slobodu i nacionalno ujedinjenje Albanaca i njihovih etničkih teritorija. U ovom kontekstu se interpretira i herojstvo Skenderbega, i Galice, i Jašarija i OVK.

2.3 Mit o izabranosti nacije

I Albanci su predstavljeni kao nacija predodređena da svojom žrtvom zaštiti Evropu od osmanskih osvajača:

„Otpor Albanaca osmanskim osvajačima je postojao uvek.“ (K 07, 54)

„Albanske pobede, pod vođstvom Đerđa Kastriota – Skenderbega, pročule su svuda po Evropi. Skenderbegove bitke su sprečile osmansku vojsku da nastavi sa prodiranjem ka Evropi. Tako se može reći da je Skenderbeg odbranio i Evropu od osmanskih napada.“ (K 05, 42)

„Moćan otpor Arbanasa pod vođstvom Skenderbega bio je bedem odbrane Zapadne Evrope. Dvadeset pet godina osmanska vojska je bila sprečena da napreduje dalje. Uloge i značaja Arbanasa bile su svesne mnoge evropske države. To se videlo i u različitim spisima... o Skenderbegu.“ (K 07, 67)

„Skenderbeg i Arbanasi su posmatrani kao branioci hrišćanstva na Balkanu. Rimске pape su podržavale Skenderbegovu državu i moralno i materijalno.“ (K 07, 68)

Kao što je već navedeno u prethodnom delu, albanska nacija je izabrana i po svom slobodarstvu, borbenosti, nepokornosti i stalnom otporu osvajačima:

„Ali borba za slobodu [Albanaca] se nikad nije gasila. Mnoge generacije su prolivale krv.“ (K 07, 70)

„Međutim, ništa nije moglo da ugasi želju Albanaca za oslobođenjem i nacionalnim ujedinjenjem. Taj duh albanskog otpora se nastavio i kasnijih godina.“ (K 08, 136)

„Ponovno uspostavljanje srpske okupacije je albanski narod dočekaao trajnim otporom.“ (K 09, 159)

„Albanski narod je učestvovao u borbama nezavisno od vere, regiona i političkih ubedenja.“ (K 12, 116)

Albanci se predstavljaju i kao deo Zapadnog sveta, pobornici demokratskih vrednosti i protivnici fašističkih i diktatorskih režima:

„Albanski borci su se borili uz Antifašistički blok predvođen Sjedinjenim Američkim Državama, Sovjetskim Savezom, Engleskom i drugima.“ (K 05, 84)

„Albanski narod je aktivno učestvovao u borbama protiv nacifašističkih okupatora od 1939. do 1944. godine. Bio je dostojan član Antifašističke koalicije naroda Evrope i sveta protiv nacifašističkih okupatora, uzrokujući velike ljudske i materijalne gubitke okupatorima.“ (K 09, 116)

„Aktivnim učešćem u ovom ratu, albanski narod se svrstao na stranu pobednica i demokratskih zemalja.“ (K 09, 116)

„Ceo svet, na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama, bio je ubeden da Kosovo zaslužuje svoju slobodu. Tako su o Albancima stekli veoma lepo mišljenje, smatrajući ih prijateljima mira i slobode. To je bila velika pobeda kosovske politike i diplomatije.“ (K 05, 104)

„Srbija je bila primorana da se preda i da se povuče sa Kosova. To je bila velika pobeda, ne samo za Kosovo, već i za ceo demokratski svet.“ (K 05, 105)

Oni su se žrtvovali i zarad oslobođenja drugih naroda i država od fašizma:

„Te godine, 11. novembra, formirana je od kosovskih i makedonkih jedinica Kosovsko-makedonska brigada, koja se borila u Makedoniji, Albaniji i Grčkoj.“ (K 09, 114)

„Nakon oslobođenja Skadra, na zahtev jugoslovenskog rukovodstva, V i VI Divizija Narodnooslobodilačke vojske Albanije su se borile ne samo na Kosovu, već i u Crnoj Gori, Sandžaku i Bosni i Hercegovini, sve do Višegrada. Na teritoriji Jugoslavije je dalo život 330 Albanaca iz NOV-a. To je bio doprinos našeg naroda Antifašističkoj koaliciji.“ (K 09, 117)

„Nakon oslobođenja Kosova je jedan deo kosovskih brigada i brigada iz drugih etničkih krajeva uzeo učešće u oslobođenju drugih delova Jugoslavije. Borili su se u Vojvodini, na Sremskom frontu, kao i na severozapadnim teritorijama tadašnje Jugoslavije, sve do Trsta.“ (K 09, 118)

Slično drugim balkanskim narodima, Albanci su predstavljeni kao jedna od ključnih brana prodoru Osmanlija u Evropu, kao zaštitnici Zapada. Skloni slobodi, borbeni i nepokorni oni su se suprotstavljali svim osvajačima, a u udžbenicima se posebno ističe otpor fašizmu i srpsko-jugoslovenskim diktatorskim režimima. Zbog sklonosti demokratskim vrednostima, smeštaju sebe u zapadni svet.

3. Nacionalni mitovi o istorijskoj nepravdi

3.1 Mit o ropstvu i tiraniji

Autori udžbenika navode da je veći deo albanske istorije obeležen ropstvom, terorom i okupacijom albanskih zemalja i naroda. Posebno se ističu dva perioda ropstva, pod Osmanlijama i pod Srbima. Osmansko ropstvo karakterišu teror i nasilje nad Albancima:

„U drugoj polovini XIV veka osmanska država je ojačala toliko, da je porobila mnoge druge zemlje. Osmanska vojska je osvajala jednu za drugom i teritorije Balkana na kojima su živeli Albanci, Grci, Bugari, Srbi, Rumuni i drugi.“ (K 05, 33)

„Nasilje osmanskih vlasti nad Albancima i neispunjavanje njihovih zahteva otežalo je još više život Albanaca.“ (K 05, 68)

„Kasnije, kada se smanjio broj ratnih zatvorenika, počela de ja se primenjuje 'devširma'. Ovaj vid regrutacije je prisilno uključivao hrišćansku decu iz evropskih zemalja. To se zvalo danak u krvi. ...ovaj namet je bio najteži.“ (K 07, 59)

„Krajem XIX veka, Albanci su se i dalje suočavali sa divljom osmanskom vladavinom koja je u korenu sasecala svaki albanski politički i kulturni pokret.“ (K 08, 83)

„Osmanske snage su nad Prizrenskom ligom i privremenom albanskom vladom sprovele besprimeran teror širom zemlje. Na hiljade Albanaca je bilo uhapšeno i osuđeno na teške kazne zatvora ili proterano van domovine.“ (K 08, 79)

„Nakon što je nasilno ugašena Pečka liga, osmanske vlasti su ojačale svoj režim i produbile politiku negiranja nacionalnih prava Albancima. Hapsili su intelektualce, patriote i albanske učitelje, zatvarali škole i zabranili širenje albanskih knjiga i novina.“ (K 08, 86)

„U proleće 1908. godine četa Čerčiza Topulija je posle uspešnih borbi u Đirokastri ubila komandanta osmanske žandarmerije koji je terorisao Albance.“ (K 08, 98)

„Divlje vojne akcije koje je preduzeo Istanbul da bi ugušio ustanke iz 1910. godine su još više povećali nezadovoljstvo Albanaca.“ (K 08, 105)

„Kao i drugi narodi Balkana, i albanski narod se vekovima borio protiv osmanske vladavine i čekao na potpuno oslobođenje Balkana.“ (K 08, 111)

No, srpskom teroru je dato neuporedivo više prostora u udžbenicima, nego osmanskom. Na nekoliko mesta autori srpsku vladavinu nad albanskim narodom eksplicitno nazivaju ropstvom:

„Cela albanska populacija Kosova, pogotovo mladi, tražila je oslobođenje od srpskog ropstva. Kao prva faza oslobođenja smatralo se odvajanje od Srbije i stvaranje Republike Kosovo.“ (K 12, 190)

„U razgovorima su istaknuti razlozi za početak vojnih akcija OVK i aspiracije albanskog naroda za oslobođenje od srpskog ropstva.“ (K 12, 200)

„Njihova jasna platforma za oslobođenje od srpskog ropstva podigla je nadu i našla oslonac u albanskom stanovništvu.“ (K 12, 201)

Ropstvo pod Srbima ima i svoju predistoriju. Prvo su Sloveni predstavljani kao narod koji sprovodi teror nad Ilirima:

„U Dardaniji je ilirsko stanovništvo bilo izloženo asimilacionoj politici Rimljana, Vizantinaca, Slovena...“ (K 05, 23)

„Dolazak Slovena na Balkan je izazvao velike posledice koje su se odrazile na drevne balkanske narode. Oni su zauzeli najveći deo ilirske teritorije, paleći, uništavajući i pljačkajući ilirske zemlje i stanovnike.“ (K 06, 123)

„Samo u današnjoj Albaniji, na Kosovu i njegovoj okolini, u današnjoj Makedoniji i Crnoj Gori, i još na nekoliko drugih mesta, Sloveni nisu uspeli da zbrišu ilirski narod.“ (K 06, 123)

Srbi i njihova vlast se predstavljaju i kao nosioci terora i terorizma, šovinizma, genocida, etničkog čišćenja, sistematskog nasilja, represije i eksploatacije Albanaca:

„Srpsko-osmanske borbe koje su se odvijale na teritoriji Niškog sandžaka, koji je pripadao Kosovskom vilajetu, bile su preplavljene terorom i genocidom srpske vojske prema albanskom narodu. Tokom decembra 1877. i januara 1878. godine srpska vojska je primorala na prisilnu emigraciju oko 640 albanskih naseobina sa preko 160 hiljada stanovnika.“ (K 08, 73)

„Problem za Albaniju bili su osvajački ciljevi susednih država, kao što su: Srbija, Crna Gora, Grčka i Italija. Ove države su... osvojile nekoliko delova Albanije, proizvodeći tako patnju i bedu albanskog naroda.“ (K 12, 13)

„Srpsko i crnogorsko osvajanje Albanije bilo je praćeno ubistvima, pljačkama i deportacijama.“ (K 012, 14)

„Na ovim albanskim teritorijama, Srbija i Crna Gora su uspostavile vojno-policijski režim i politiku genocida, oduzimanje imovine i proterivanje Albanaca u Tursku i u tek formiranu albansku državu, kao i nasilno nametanje svoje vere.“ (K 10, 84)

„Kao odgovor na srpsko nasilje i teror, a i da bi se ujedinili sa albanskom državom, septembra 1913. godine podignut je antisrpski ustanak.“ (K 08, 136)

„Okupacione vojske, naročito srpske i crnogorske snage, ubijale su, pratile i pritvarale mnoge Albance, među kojima su bile i čuvene albanske patriote: Isa Boletini, Čerčiz Topuli, Ded Đo Luli, Mustafa Čulin, Mehmed Špendin i mnogi drugi.“ (K 08, 159)

„Tokom povlačenja kroz albanske zemlje, osim pljačkanja, [srpska vojska] činila je i teške zločine protiv albanskog naroda.“ (K 08, 160)

„Nakon završetka Prvog svetskog rata Kosovo i druge albanske teritorije je ponovo okupirala Srbija. Srpska vlada ponašala se dosta svirepo. Njihova vojska je spalila i uništila čitava sela. Na hiljade Albanaca je bilo prisiljeno da emigrira sa svojih vekovnih ognjišta.“ (K 05, 80)

„Srbija je, nakon što je uspostavila okupatorsku administraciju, sa vojnim i policijskim režimom, počela da sprovodi teror i državni genocid nad Albancima, upotrebljavajući različite oblike nasilja.“ (K 09, 62)

„Osim toga, srpska vlast je sprovodila i masovna ubistva, paljenja i rušenja sela artiljerijom i bombardovanjem, hapsila i zatvarala u Srbiji, naročito porodice članova nacionalnog pokreta.“ (K 09, 65)

„U tim memorandumima traženi su prekid nasilja, terora i genocida [srpskih vlasti] nad albanskim narodom.“ (K 09, 67)

Teror i represija nad Albancima, tvrde autori, su nastavljeni i za vreme Kraljevine SHS/Jugoslavije:

„Početkom 1925. godine, na pragu parlamentarnih izbora, među Albancima su preduzete neuobičajene represivne mere. Sproveden je, takođe, i masovan teror nad albanskim biračkim telom.“ (K 09, 64)

„Isto tako, i albanski poslanici u parlamentu Kraljevine SHS podigli su glas i osudili antialbansko delovanje organa srpske vlasti...“ (K 12, 80)

„Za razliku od drugih naroda Albancima se zabranjivalo pravo na korišćenje albanskog jezika u administraciji i političkoj delatnosti, pravo na školovanje na maternjem jeziku, pravo na razvijanje kulture i nacionalne tradicije, pravo na upotrebu nacionalne zastave i okupljanja radi obeležavanja istaknutih istorijskih događaja.“ (K 13, 67)

„Fizičko nasilje nastavnika dovelo je do toga da albanski učenici napuštaju školu. Kao posledica cele ovakve politike, na Kosovu je preko 90% albanskog stanovništva bilo nepismeno.“ (K 12, 94–95)

„Prema zakonu iz 1933. godine, albanskim seljacima je zemlja mogla biti oduzeta do kućnog praga. Čak je... bilo slučajeva da su slovenski kolonisti zauzimali gornje spratove kuća dok su vlasnici Albanci, sa svojim porodicama, bili primorani da žive u prizemlju sopstvenih kuća.“ (K 12, 81)

„Oko 50.000 albanskih seljaka kojima je oduzeto zemljište bilo je naterano da radi na svojoj zemlji koju je jugoslovenska vlast dala srpskim kolonistima.“ (K 12, 82)

„Prisilno proterivanje Albanaca se nastavilo i tokom celog perioda između dva svetska rata.“ (K 09, 69)

„Kao rezultat konstantne, nehumane represije, tokom perioda između dva svetska rata, najveći broj albanskih izbeglica (25.000) sa Kosova i drugih albanskih teritorija je otišao u Tursku i Albaniju.“ (K 11, 136)

„Prema ovoj [jugoslovensko-turskoj] konvenciji, bilo je predviđeno da se u periodu između 1939. i 1944. godine iseli oko 400.000 Albanaca u Tursku, koji bi bili smešteni u pustinjama Anadolije.“ (K 12, 83)

„Albanski narod na Kosovu i drugim albanskim teritorijama bio je među najprezrenijim narodima u Kraljevini SHS.“ (K 13, 77)

„Veliko kulturno i obrazovno zaostajanje je bilo posledica vekova provedenih pod stranim vladarima, kao i diskriminativne velikosrpske šovinističke politike, koja je počela još vreme u kraljevina Srbije i Crne Gore, a kasnije se nastavila i u Jugoslaviji.“ (K 09, 76)

I socijalistička Jugoslavija je predstavljena kao nosilac nasilne antialbanske politike koja je detaljno opisana:

„Ali, borba za oslobođenje i nacionalno ujedinjenje je ostala neostvarena težnja, zato što je nakon kapitulacije Nemačke jugoslovenska vlast uspostavila čelični, diskriminativni režim prema Albancima.“ (K 11, 162)

„Nasilje i teror jugoslovenskih vojnih jedinica vršen je u periodu između novembra 1944. i aprila 1945. godine, a život je izgubilo više hiljada Albanaca. Većina njih su pogubljeni bez suđenja i na okrutan način. Ove represivne mere jugoslovenskih vlasti stvorile su nezadovoljstvo u albanskom narodu. Mnogo ljudi je, uplašeno od nasilja, odlazilo iz svojih kuća.“ (K 12, 123)

„Nakon oslobađanja od nacifašističke okupacije, na Kosovo i druge albanske oblasti su prodrle srpsko-crnogorsko-makedonske partizanske jedinice, koje su sprovodile nasilje i teror nad albanskim narodom. Srpski genocid je počeo ponovo u jesen 1944. godine. Srpska vojska je činila razne zločine, takoreći u svim gradovima i selima Kosova, obuhvatajući i albanska naselja i teritorije pod Makedonijom i Crnom Gorom.“ (K 10, 157)

„Posle ovih događaja, teror nad Albancima se intenzivirao, naročito u Drenici, gde su tokom proleća 1945. godine partizanske jedinice NOVJ-a ubile i masakrirale preko 4.000 osoba i spalile preko 20 sela. U Baru je 1. aprila 1945. godine takođe ubijeno i masakrirano hiljade mobilisanih Albanaca.“ (K 09, 157)

„Kao rezultat vojne uprave i srpskog, crnogorskog i makedonskog genocida i terora na Kosovu, tokom ovog perioda je likvidirano oko 45.000 Albanaca.“ (K 10, 157)

„Teško je naći i jedno mesto na Kosovu i drugim albanskim teritorijama gde se nije vršilo nasilje i teror nad albanskim stanovništvom.“ (K 12, 123)

„Pored fizičkih likvidacija i zatvaranja, još jedna forma represije nad Albancima bilo je to što su morali da se izjašnjavaju kao Turci.“ (K 12, 188)

„I rekvizicija i nacionalizacija albanske imovine su takođe bile jedan od oblika nasilja i terora.“ (K 9, 160)

„Organi vlasti... su im prinudno oduzimali poslednje rezerve hrane i stoke.“ (K 13, 158)

„Prekid odnosa sa Albanijom 1948. jugoslovenska vlast je iskoristila da bi pojačala teror i nasilje nad Albancima.“ (K 10, 193)

„Organi srpske vlasti su koristili nehumane metode kao što su bila prebijanja tvrdim predmetima, držanje ljudi više sati golih na mrazu, vezivanje za drvo, primoravanje da idu bosu po mrazu, u dvorištima policijskih stanica.“ (K 12, 189)

„U akciji oduzimanja oružja, koja je trajala 3–4 meseca, brutalno je pretučeno i mučeno preko 30.000 Albanaca, dok ih je ubijeno više od 100.“ (K 09, 160)

„Jedan oblik nasilja i srpske represije nad Albancima bez sumnje je bio nasilan progon u Tursku. Od početka pedestinih godina XX veka do druge polovine šezdesetih represija jugoslovenske države prognala je u Tursku preko 250.000 Albanaca.“ (K 10, 194)

„Demonstracije iz 1968. su iznele na videlo veliki problem Albanaca u Jugoslaviji koji je do tada vešto bio zakamufliran od strane jugoslovenskog režima. Žrtve su bile velike jer je bilo ubijenih, ranjenih, zatvorenih i proteranih sa posla.“ (K 10, 194)

„Osim hapšenja, zatvaranja, torture, ubistava i drugih vidova mučenja, protiv Albanaca je preduzeta još jedna mera. Oni su udaljavani sa svojih radnih mesta. U svim gradovima i drugim zonama Kosova okupatorska srpska vlast je izbacivala Albance sa posla. Broj izbačenih porastao je na desetine hiljada. Oni su bili proterani sa posla samo zato što su bili Albanci. Namera Srbije bila je da siromaštvom natera Albance da padnu na kolena.“ (K 05, 102)

„Srpske vlasti i posle demonstracija 1981. godine nastavljaju da zavode teror. Srbija je negirala prava koja pripadaju Albancima. Taj režim je udaljavao Albance sa posla, hapsio, ubijao i osuđivao na teške zatvorke kazne. Štaviše, Srbija je 1990. godine otrovala oko 7.000 albanskih učenika.“ (K 05, 93)

„Posle demonstracija, počele su istrage, hapšenja, zatvaranja i kažnjavanja. Prema zvaničnim jugoslovenskim podacima, u periodu od 1981. od 1985. godine osuđeno je na duge zatvorske kazne približno 4.000 osoba, većina njih su bili mladi, studenti i prosvetari.“ (K 12, 195)

„U periodu od 1981 do 1990. godine oko 700.000 Albanaca je privedeno na informativne razgovore u policiju, dok su u vojnim kasarnama ubijene 63 osobe.“ (K 13, 168)

„Dok se u Beogradu slavilo stvaranje 'jedinственe države' (novi ustav iz 1990. godine, *prim. G. T.*), na Kosovu su ubijani Albanci, zato što su pokazivali nezadovoljstvo povodom ovog nasilnog akta.“ (K 09, 163)

„Tokom referenduma [o nezavisnosti Kosova] srpska policijska vlast je pokazala svoju brutalnost, sprečavajući, zlostavljajući i zatvarajući mnoge Albance koji su uzeli učešće u organizaciji referenduma.“ (K 10, 203)

„Kao protivodgovor, skupština Srbije je proglasila bezvrednim sve administrativne i pravne organe Kosova i pojačala represiju nad Albancima na svim poljima.“ (K 12, 197)

Period Savezne Republike Jugoslavije je predstavljen kao vreme kulminacije politike terora i represije, humanitarne katastrofe i genocida nad Albancima:

„Diskriminacija, nasilje i kontinuirana represija srpske policije još više je pogoršala stanje albanskog stanovništva na Kosovu što je uticalo i na emigraciju hiljada mladih u države Zapadne Evrope, SAD...“ (K 11, 219)

„Srpsko-jugoslovenska vojno-policajska mašinerija je, pod dirigentskom palicom vlade iz Beograda, dobila instrukcije da hapsi, tuče, zatvara i ubija Albance sa Kosova.“ (K 09, 165)

„Nakon zatvaranja škola i proterivanja albanskih učenika i studenata nastala je veoma teška situacija za narod Kosova. Ali albanski narod nije poklekao pred srpskom represijom.“ (K 05, 101)

„Srpska represija je uticala na to da 1. oktobra 1997. godine buknu protesti studenata Univerziteta u Prištini protiv okupatorskih vlasti.“ (K 09, 168)

„U ovim okolnostima je srpska okupaciona vlast uvela u delovanje jaku vojnopoličku i propagandnu mašineriju, ne samo protiv jedinica OVK, već i protiv civilnog stanovništva. Rezultat toga je bilo izazivanje užasnih varvarskih scena, ubijanje i masakriranje nemoćnih i nevinih ljudi (žena, dece i starih), paljenje stambenih kuća, useva, masovno hapšenje i zatvaranje mladih... Najveći masakri su se desili tokom februara i marta 1998. godine, naročito na teritoriji Drenice. Takvih masakara nad albanskim civilnim stanovništvom je bilo tokom cele 1998. godine širom Kosova.“ (K 09, 168)

„Direktna posledica srpskih vojnopolicijskih operacija je bila i humanitarna katastrofa na Kosovu. Od januara do decembra 1998. godine je ubijeno više od 2.000 Albanaca, ne računajući broj nestalih lica, dok se broj raseljenih i izbeglica kretao oko 430.000 ljudi. Tokom ovog vremenskog perioda uništeno je (sasvim ili delimično) 412 kosovskih sela i naselja i preko 40.000 kuća u granatiranju i namernom spaljivanju koje su sprovodile srpske snage.“ (K 09, 169)

„Četrnaestog januara 1999. godine, u borbama između OVK i srpskih snaga, blizu sela Račak, poginulo je nekoliko srpskih policajaca. Sutradan su srpske snage, u znak osвете, napale Račak i ubile i masakrirale preko 50 nevinih ljudi. Užasne scene masakra užasnule su domaće i strane posmatrače.“ (K 12, 202)

„Samo tokom meseci NATO bombardovanja srpska vojska je ubila oko 15.000 Albanaca, među kojima je bilo i mnogo dece, žena i starih. [...] Više od 3.000 Albanaca je nestalo bez traga, dok je Srbija oko 5.000 Albanaca zadržala kao taoce. Među njima je bilo i žena, starih i dece ispod 17 godina.“ (K 09, 170)

„Od 24. 3. 1999. godine, kada su počeli vazdušni napadi na Jugoslaviju, jugoslovenske vojne snage su se ujedinile sa policijskim i paravojnim jedinicama s ciljem iseljenja svih Albanaca iz sela i gradova Kosova.“ (K 10, 206)

„Posledice rata su bile nesvakidašnje. Oko 12.000 Albanaca je bilo ubijeno, više od 2.000 je ostalo u zatvorima u Srbiji, dok je više od 1.000.000 njih bilo prisilno deportovano. Materijalne štete su takođe bile veoma velike. Više od 200.000 kuća, stanova, poslovnih lokala, kulturnih, naučnih i verskih objekata je bilo opljačkano, spaljeno i uništeno. Više od 750 škola, od 1.200 koli-ko ih je ukupno bilo u to vreme, bilo je spaljeno i demolirano.“ (K 09, 172)

Mit o ropstvu i tiraniji je verovatno najdominantniji u albanskim udžbenici-ma istorije. Iako se značajan prostor posvećuje i osmanskoj vladavini, Srbi su najznačajniji, prvi (Sloveni) i poslednji tirani. Kraj XIX i ceo XX vek predstavljeni su kao period represije, terora, genocida i etničkog čišćenja koje su Srbi sprovo-dili nad Albancima.

3.2 Mit o žrtvi istorijskih okolnost

Kao i u slučaju srpskih udžbenika istorije, i Albanci su predstavljeni kao žrtva isto-rijskih, geopolitičkih okolnosti, velikih sila i balkanskih suseda (što je razlika u odnosu na srpske udžbenike):

„Arbanaški-albanski narod se mnogo puta tokom istorije suočavao sa opa-snošću po svoju egzistenciju. Primamljiv geografski položaj i apetiti za tom teritorijom doveli su razne osvajače.“ (K 07, 70)

Još se Iliri, kao albanski preci, predstavljaju žrtvama istorijskih okolnosti:

„Kao ni mnogi narodi Evrope, ni Iliri nisu ostavili pisane spomenike. Knjige i drugi spisi nisu sačuvani do današnjih dana jer su izgoreli i uništeni tokom mnogobrojnih ratova koji su se odvijali na ilirskim zemljama.“ (K 06, 89)

I period osmanske vladavine obeležen je albanskim žrtvovanjem:

„U 19. veku Visoka porta nije dozvoljavala obrazovanje i albanske škole. Dok su dozvoljavali da se u Albaniji otvaraju turske, srpske i grčke škole.“ (K 11, 57)

„Time su ponovo tražili priznavanje albanske nacije, ujedinjenje četiri vilaje-ta (Skadarski, Kosovski, Bitoljski i Janjinski) u jedan poseban vilajet, upotre-bu albanskog jezika u administraciji i školama i ostvarenje drugih zahteva. Te zahteve nisu uzele u obzir ni Visoka porta ni velike sile. Tako su Albanci i dalje, bez ikakve međunarodne podrške, bili primorani da nastave svoje borbe za slobodu i nezavisnost.“ (K 08, 84)

„Podrška koju je Rusija pružila slovenskim državama na Balkanu u ratu protiv Osmanlija, dala im je mogućnost da anektiraju velike albanske teritorije.“ (K 08, 73)

Kao posebno negativni događaji izdvajaju se Berlinski kongres, Londonska konferencija iz 1912/1913. i Londonski tajni ugovor iz 1915. godine:

„Uprkos izmenama koje je napravio Berlinski kongres, albanskom narodu ne samo što nije bilo priznato pravo na autonomnu državu, već su i određene albanske teritorije dodeljene susednim narodima.“ (K 08, 76)

„U prvim godinama XX veka, pored susednih balkanskih zemalja koje su odavno pokušavale da ostvare svoj uticaj u albanskim zemljama, i velike države, posebno Austrougarska i Italija, su uložile napore da prošire svoj uticaj u Albaniji. Igra interesa Beča i Rima ih je primorala da se dogovore među sobom o daljoj politici u Albaniji (od decembra 1900. do februara 1901. godine). Na osnovu tih dogovora, Beč i Rim su imali pravo da umešaju svoj uticaj u Albaniji, kako bi ostvarili svoje ekonomske ciljeve.“ (K 08, 96) „Vlada Ismaila Ćemalijija je tražila od velikih sila da priznaju nezavisnu državu u kojoj će se nalaziti sve albanske teritorije. Međutim, evropske države su na Konferenciji ambasadora, održanoj u Londonu 1912–1913. godine, donele odluku da raskomadaju albansku teritoriju. Dodelili su mnoge albanske zemlje susednim državama, uključujući i Kosovo i Čameriju.“ (K 05, 76)

„[Londonska] [k]onferencija je rasparčala albanske etničke teritorije, realizujući šovinističke zahteve balkanskih agresora.“ (K 10, 83)

„Posle žestoke diplomatske borbe 22. 3. 1913. na konferenciji su ustanovljene severna i severno-istočna granica, odvajajući od Albanije celo Kosovo kao i druge albanske teritorije kao što su Tetovo, Dibar, Gostivar, Kerčoven i Struga.“ (K 11, 77)

„Sporazumom iz Londona, Antanta udovoljava aneksionističkim željama Srbije i Crne Gore, dajući im provincije na severu Albanije, kao i željama Grčke, dajući im južne albanske provincije.“ (K 11, 90)

„Tajni londonski ugovor je bio teška povreda međunarodnih sporazuma prema kojima je Albanija bila prepoznata kao država pod kontrolom velikih sila. Tako je i svako rasparčavanje njene teritorije predstavljalo tešku povredu prava albanskog naroda.“ (K 08, 157)

Albanci su predstavljeni i kao žrtva Prvog svetskog rata i Pariske mirovne konferencije:

„Sa eksplozijom Prvog svetskog rata, velike sile su požurile da iskoriste Albaniju kao predmet svojih ratnih planova.“ (K 12, 13)

„Albanci su se nadali da će Mirovna konferencija, koja je počela sa radom 18. januara 1919. godine, ispraviti nepravdu koja im je naneta na konferencijama u Berlinu 1878. i u Londonu 1913. godine. Sa druge strane, susedne države su ponovo pokazale svoje pretenzije. Italija je zatražila Valonu i protektorat nad „autonomnom albanskom državom“ koja bi bila formirana u središnjoj Albaniji. Grčka je zatražila Korču i Đirokastru, a Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je takođe zatražila deo albanske teritorije.“ (K 09, 43)

„Delegacija Vlade iz Drača je u februaru 1919. godine predstavila na Mirovnoj konferenciji u Parizu dva memoranduma, kojima je tražila nezavisnost albanske države i ispravljanje ranije učinjene nepravde.“ (K 09, 44)

„Nakon mnogih diskusija, Konferencija nije izašla u susret Albancima. Tako su 9. decembra 1919. godine predstavnici Engleske, Francuske i Sjedinjenih Američkih Država priznali italijanskoj vladi suverenitet nad Valonom, kao i mandat nad okrnjenom albanskom državom. Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca je priznat izlazak na albansko more. Grčka je dobila Đirokastru, Tepeľjenu i Kurveleš, dok se o Korči odlučivalo kasnije.“ (K 09, 44)

„Ovaj rat je imao teške posledice po albanski narod. Mnogi su ubijeni i umrli od gladi i bolesti, ili zatvoreni, a i mnoga sela su uništena.“ (K 11, 122)

Ističe se i žrtva Albanaca u borbi protiv fašizma, ali i nepravda koja im je posle Drugog svetskog rata učinjena:

„Albanija je bila prva žrtva fašizma u Evropi, već od aprila 1939. godine.“ (K 09, 116)

„Albanski narod sa svih etničkih teritorija je pretrpeo velike gubitke u ljudstvu i materijalnu štetu. Tako je, samo u Albaniji tokom rata ubijeno preko 28.000 građana, ranjeno oko 12.600, a zatvoreno oko 10.000 ljudi. Ubijeno je ili ranjeno oko 7,3% populacije. Više od 61.000 kuća je spaljeno ili uništeno, a oko 1.000.000 grla stoke zaplenjeno. Skoro svi mostovi su uništeni, kao i luke i rudnici, dok su putevi pretrpeli velika oštećenja.“ (K 09, 118)

„U odnosu na broje stanovnika, Albanci su jedan od naroda koji je pretrpeo najveću štetu u ljudstvu i materijalnim i kulturnim dobrima tokom Drugog svetskog rata.“ (K 09, 119)

„I na Kosovu i drugim etničkim teritorijama bilo je mnogo gubitaka, kako ljudskih, tako i materijalnih. Broj boraca koji su pali u ratu protiv fašističkih snaga se procenjuje na 10.000, od čega je samo na Kosovu bilo više od 6.000 ljudi. Jedan broj antifašista je zatvaran po koncentracionim logorima. I materijalna šteta je bila veoma velika...“ (K 09, 119)

„I kosovski Albanci su se borili uz antifašistički blok. Oni su verovali da će nakon završetka rata moći da realizuju svoje pravo da se ujedine sa Albanijom, jer im je to bilo obećano. Međutim, nakon završetka rata to obećanje im nije ispunjeno i oni ostaju zarobljeni pod jugoslovenskom vlašću.“ (K 05, 85)

„Završetkom Drugog svetskog rata Albanija je postala deo Istočnog bloka. Posledica toga je bila da se Albanija na svim poljima orijentisala ka Jugoslaviji i Sovjetskom Savezu. Veze Albanije sa Istočnim blokom su se odvijale preko Jugoslavije. Zavisna politika Albanije u odnosu na Jugoslaviju je bila podržana direktno od Staljina, koji je Titu (Josip Broz Tito) ostavio određene ruke u njegovim nastojanjima da anektira Albaniju.“ (K 09, 150)

„Ove tendencije su došle do izražaja i 1947. godine, kada je Staljin preduzeo inicijativu za stvaranje Informativnog biroa komunističkih partija Evrope. Na taj sastanak KPA nije bila pozvana, a nije čak ni priznata kao posebna članica, jer je smatrana delom KPJ (Komunističke partije Jugoslavije).“ (K 09, 150)

Udžbenici istorije predstavljaju albance i kao žrtve susednih država („šovinističkih balkanskih agresora“):

„... povećale su se i šovinističke težnje susednih država za albanskim zemljama. Balkanske države: Srbija, Grčka, Crna Gora i Bugarska su, stvarajući različite propagandističke sadržaje, kao i naoružane bande, pokušavale da dobiju što je više moguće albanskih teritorija.“ (K 08, 83)

„Prema tajnim dogovorima predviđeno je i rasparčavanje albanskih zemalja. Ove države su stvorile Balkanski savez, koji je u oktobru 1912. godine proglasio objavio rat Osmanskom carstvu. Albanija namerno nije pozvana u ovaj savez. Prvi balkanski rat je stvorio novu političku situaciju za Albance. [...] Međutim, albanski narod je bio i predmet šovinističkih pretenzija susednih zemalja, tako da je se nalazio na putu između starih i novih osvajača, praktično između dve vatre.“ (K 08, 111)

„U centru spoljne politike balkanskih monarhija bilo je proterivanje Osmanskog carstva sa poluostrva i podela osmanskog nasleđa, koja je, u stvari, podrazumevala rasparčavanje Albanije i Makedonije.“ (K 08, 129)

„Nakon završetka Prvog balkanskog rata, Srbija, Grčka, Bugarska i Crna Gora su se značajno proširile na uštrb Albanije i Makedonije, tako da je taj rat imao osvajački karakter.“ (K 08, 131)

„Konferencija ambasadora u Londonu je nemilosrdno rasparčala albanske etničke teritorije, realizujući na taj način šovinističke pretenzije balkanskih agresora. Tako se, dakle, unutar granica albanske države našlo tek oko polovine albanskih nacionalnih teritorija i albanskog naroda, dok je druga polovina podeljena na arbitraran način...i rasparčana između Srbije, Grčke i Crne Gore.“ (K 08, 136)

„U odnosu na albansko pitanje pojavio se rivalitet između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Italije.“ (K 12, 19)

„U pogledu razvoja obrazovanja, Kosovo i druge albanske oblasti su tokom ovog perioda bili jedan od najzaostalijih regiona, zato što je nad njima uvek

sprovođena diskriminativna politika, kako od Srbije, tako i od Crne Gore i Makedonije.“ (K 09, 185)

„Kada se italijanska vojska [krajem II svetskog rata] udaljila iz Albanije, vlada iz Beograda je, koristeći slabosti albanske države, pomislila da je došao dugo očekivani trenutak za realizaciju njenih šovinističkih planova, to jest da albanske oblasti konačno stavi pod svoju upravu.“ (K 09, 47)

I Albanci, kao i većina drugih naroda na Balkanu, su predstavljeni kao žrtva svog geopolitičkog položaja, velikih sila i njihovih imperijalnih planova i, na kraju, agresivnih suseda – posebno Srba i Grka. Autori udžbenika najviše ističu balkanske i svetske ratove koji su uvek nametali veoma nepovoljne okolnosti za albanski narod i onemogućavali nacionalni razvoj.

3.3 Mit o jedinstvu i deobi

Osnov alabanskog jedinstva, tvrde autori, jeste njihova privrženost naciji, odnosno primat etnonacionalnog nad ostalim identitetima („Vera Albanaca je Albanstvo“):

„Pre osmanskih osvajanja albanskih zemalja, Albanci su bili hrišćani. Bili su katoličke i pravoslavne vere. Nakon osmanskih osvajanja počinje i širenje islama među Albancima. Čak i ako su Albanci imali tri vere, bili su uvek ujedinjeni i imali versku toleranciju među sobom. Albanci su najpoznatiji narod na svetu koji nikad među sobom nije vodio verske ratove.“ (K 05, 50)

Kao simbol albanskog jedinstva i prvi ujedinitelj Albanaca navodi se Skenderbeg:

„Ali Skenderbegov cilj je bio velik. On je odlučio da stvori jak savez arbanaskih vladara. Samo ujedinjeni Arbanasi su mogli da se suprotstave osmanskim osvajačima.“ (K 07, 61)

„On je bio glavna ličnost oko koje su se ujedinili... Arbanasi.“ (K 07, 63)

„Skenderbeg je prvi uspeo da napravi politički savez Albanaca.“ (K 07, 70)

Univerzalni osnov albanskog jedinstva jeste njihova borba za oslobođenje i stvaranje nezavisne albanske države:

„Prizrenska liga Albanaca je organizovala oružane snage dobrovoljaca kako bi zaštitila albanske zemlje koje su bile u opasnosti, stvorivši zajedničku besu (zakletvu, *prim. prev.*) da će prekinuti krvne osvete između Albanaca.“ (K 08, 75)

„Sabor u Peći je proglasio besu, s ciljem da se zaustave krvne osvete među Albancima i kako bi se ujedinili zbog velikih otadžbinskih pitanja.“ (K 08, 85)

„Zahtevi koje je prihvatila osmanska vlast nisu bili dovoljni za Albance. Oni su tražili svoju nezavisnu državu. Ali osmanska vlast nije htela da im uvaži

taj zahtev. Zato su se Albanci iz svih krajeva okupili u borbi protiv osvajača.“ (K 05, 69)

„Da bi sačuvali Albaniju od komadanja i da bi se konačno oslobodili, Albanci su organizovali zajedničku skupštinu. Na saboru su učestvovali predstavnici brojnih albanskih oblasti od Kosova do Čamerije. [...] Tamo je proglašena nezavisnost Albanije.“ (K 05, 70)

Kao drugi cilj koji je ujedinio albanski narod, pored borbe za nezavisnost Albanije, u udžbenicima se navodi borba za nezavisnost Kosova:

„Nezadovoljstvo albanskog naroda pod srpskom vlašću nastavilo je da se manifestuje i kasnijih godina. Godine 1981. ponovo su održane demonstracije albancima. Prvi koji su ustali protiv pritisaka koji su vršeni nad Albancima bili su studenti Univerziteta u Prištini. Oni su organizovali demonstracije u svim gradovima Kosova. Glavni zahtev studenata je bio 'Kosovo Republika'. Uz studente je stao i albanski narod sa Kosova.“ (K 05, 93)

„Srbija je negirala prava koja pripadaju Albancima. Godine 1989. Skupština Srbije ukinula je Kosovu autonomiju. Zato su se 1989. godine organizovali svenarodni protesti i demonstracije protiv srpskog režima.“ (K 05, 93)

„Veoma važnu ulogu imali su i rudari iz Trepče. Oni su 1989. godine u znak protesta zbog nasilja koje je sprovedeno nad albancima povukli iz kopova na dve nedelje. Cilj te blokade bila je zaštita nezavisnosti institucija Kosova. Sa rudarima se solidarisao i ceo narod koji je podržao njihove zahteve.“ (K 05, 99)

„U periodu od 1989. do 1990. godine, represija i pritisak su uticali na homogenizaciju albanskog stanovništva na Kosovu. Tadašnji zahtevi za slobodu i nezavisnost bili su intenzivniji.“ (K 12, 199)

„Glavne parole na protestima su bile: Kosovo republika, ujedinjenje, mi smo Albanci ne Jugosloveni...“ (K 10, 194)

Unutrašnja podele, deobe se mnogo ređe pominju. „Domaćim izdajnicima“ se uglavnom smatraju srpski i jugoslovenski saveznici:

„U takvoj situaciji je Vlada iz Tirane pozvala narod u odbranu zemlje od srpskih snaga i esadističkih prosrpskih bandi. Vladine snage su zajedno sa hiljadama albanskih dobrovoljaca proterale srpske trupe sa 'strateškog puta.'“ (K 09, 48)

„Albanska Vlada je 1925. godine ustupila Kraljevini Jugoslaviji Sveti Naum i jedan deo Vermoša u zamenu za sela oko Peškopije južno od Svetog Nauma, kao i nekoliko manjih površina zemlje. Sumnja se da je ovaj Zoguov gest bio nagrada za pomoć Vlade iz Beograda koju je dobio kada je ponovo došao na vlast. Ovo popuštanje je dočekano sa gnevom u albanskim patriotskim krugovima, koji su taj gest oštro osudili.“ (K 09, 54)

„... rukovodstvo Kosova da bi zadržalo vlast bilo je stavljeno u službu srpske antialbanske politike.“ (K 13, 170)

Albanski udžbenici, za razliku od srpskih, mnogo više se bave jedinstvom albanskog naroda. Podele i deobe se znatno ređe pominju, i često su vezane za Srbe, tj. izdajnicima se uglavnom smatraju saradnici Srba. Osnovni motiv celokupne albanske nacionalne ideje svakako je Vasina rečenica: „Vera Albanaca je Albanstvo“.

4. Nacionalni mitovi o preporodu

4.1 Mit o obnovi 'zlatnog doba'

Mit o obnovi „zlatnog doba“ počinje osnivanjem Prizrenske i Pečke lige i stvaranjem planova za nezavisnost i ujedinjenje Albanaca:

„U veoma opasnoj situaciji koja je nastala za Albance potpisivanjem Sanstefanskog mira, bila je potrebna dodatna mobilizacija i organizacija svih snaga kako bi se zaštitile etničke teritorije od rasparčavanja i osigurala nacionalna prava. Pre svega, trebalo je unutar zemlje stvoriti poseban centar za organizovanje i vođenje albanskih borbi. Tim povodom albanski patrioti su sazvali svealbanski sabor u Prizrenu.“ (K 08, 74)

„Tako je, na samom početku, Sabor odlučio da osnuje Prizrensku ligu i da na Berlinskom kongresu da do znanja da je albanski narod odlučan da se bori protiv svake odluke koja bi ugrozila bilo koji deo domovine.“ (K 08, 74)

„Stanje se promenilo za vreme Prizrenske lige. Liga je uspela da stvori svoju vladu, svoju administraciju i sudove. Obrazovani Albanci bavili su se književnošću, istorijom i drugim naučnim disciplinama. Tokom tog vremena Albanci su bili još više motivisani da istraju u svojim naporima ka oslobođenju.“ (K 05, 59)

„Odmah nakon formiranja, albanska vlada je organizovala vojne snage i počela da širi svoj autoritet u oslobođenim gradovima i oblastima. Snage Prizrenske vlade, koje je predvodio Sulejman Vokši, a podržao narod, oslobodile su sve gradove i oblasti na Kosovu, kao i Skoplje, Tetovo, Gostivar, Debar i druge oblasti. Preduzeli su mere da se autoritet Prizrenske vlade proširi i do drugih oblasti.“ (K 08, 78)

„Pečka liga je dobila pozitivan odjek među Albancima unutar i van domovine. Naporima Hadži Zeke i drugih patriota Pečka liga se proširila i na jug Albanije. Sabori koji su održani u Debru i Skadru podržali su Albansku ligu i unapredili njene zahteve.“ (K 08, 85)

„Nasilje osmanskih vlasti nad Albancima i neispunjavanje njihovih zahteva otežalo je još više život Albanaca. Zato su se podigli u borbu protiv osvajača.

Tokom 1910. godine na Kosovu je izbilo nekoliko ustanaka. Ustanici su tražili svoju zemlju, kojom bi upravljali Albanci.“ (K 05, 68)

„Nakon proglašenja nezavisnosti, Ismail Ćemalji je izašao na balkon zgrade i podigao albansku zastavu. Oko zgrade se okupilo puno Albanaca koji su sa velikom radošću čekali taj dan. On je obavestio velike sile i susedne zemlje o odluci koju su doneli Albanci.“ (K 05, 70)

„Proglašenjem nezavisnosti Albanci su dobili pravo da budu slobodni i nezavisni, kao i svi drugi narodi. U čast tom danu, 28. novembar se u svim predelima gde žive Albanci slavi kao Dan nezavisnosti i kao Dan zastave.“ (K 05, 71)

„Albanska vlada je, osim ka ekonomiji, administraciji i raznim drugim poljima, bila angažovana i na razvoju obrazovanja. Ona je neprekidno ulagala u otvaranje novih škola. Tako je otvoreno dosta škola u gradovima i selima. U njima je nastavu pohađalo mnogo dečaka i devojčica. Nakon završetka nastave oni su radili na razvoju nezavisne albanske države.“ (K 05, 76)

Iako autori udžbenika insistiraju na tome da su Albanci u Drugom svetskom ratu bili deo antifašističkog saveza, okupacija fašističke Italije se vrlo pozitivno predstavlja. Tvrdi se da su Albanci iskoristili dolazak fašističkih snaga za otpočinjanje oslobodilačkog rata i ujedinjenje „albanskih teritorija“. Time i ovaj period smeštaju u kategoriju obnove „zlatnog doba“:

„Oslobodilački rat albanskog naroda predstavlja jedan od najslavnijih perioda u istoriji albanskog naroda. On je istovremeno i sastavni deo antifašističkog rata koji su razvili drugi narodi Evrope i sveta protiv nacifašističkih okupatora. [...] U pogledu učešća, rat je bio narodni, prema nacionalnoj tradiciji učestvovanja u oslobodilačkim ratovima.“ (K 09, 116)

„Sedmog avgusta 1941. jednim dekretom fašisti su pripojili Kosovo i druge albanske teritorije, koje su bile bespravno van granica albanske države od 1913, Albaniji.“ (K 11, 153)

„Italijanska okupaciona zona ih (delove Jugoslavije, prim. prev.) je pripojila Albaniji u avgustu 1941. godine. Albaniji su takođe pripojeni gradovi Debar, Struga, Kerčova, Tetovo, Gostivar, kao i Ulcinj i Bar.“ (K 09, 110)

„Italijanski fašisti su otvarali osnovne i srednje škole na albanskom jeziku.“ (K 12, 118)

„Ujedinjenje Kosova sa Albanijom, iako je bilo pod fašističkom Italijom, imalo je veliki značaj. To ujedinjenje je stvorilo političke, ekonomske, kulturne, obrazovne i duhovne veze među rasparčanim delovima našeg naroda. U administraciji objedinjenih albanskih teritorija, službenici su odlučili da koriste zajedničke nacionalne simbole, otvarale su se albanske škole, bile su dozvoljene albanske knjige i novine, otvarale su se radio-stanice, slavili su se nacionalni praznici... Tako reći, ujedinjenje je doprinelo ostvarenju ljudi u svim sferama života.“ (K 05, 86)

„Iako ovo ujedinjenje nije uključilo sve etničke teritorije ipak je izrazilo više-vekovne težnje Albanaca da žive u jednoj državi i da stvore jednu etničku Albaniju.“ (K 10, 154)

Treći period obnove „zlatnog doba“ predstavlja borba protiv „srpske okupacije“ krajem XX veka i proglašenje nezavisnosti Kosova:

„U ovim teškim trenucima za državu, patriote unutar i izvan zemlje napravile su nacrt političkog nacionalnog programa koji je sadržao dva glavna zadatka. Kao prvo, sigurnu nezavisnost Albanije i njene teritorijalne celovitosti, a kao drugo, reviziju granica albanske države, iscrtanih 1913. godine, sa ciljem da uključenja i albanskih teritorija koje su se nalazile izvan Albanije.“ (K 12, 15)

„Narod Kosova imao je svoje pravo da živi slobodno i nezavisno. Zbog toga su delegati Parlamenta Kosova odlučili da proglase Kosovo republikom. Republika Kosovo proglašena je 2. jula 1990. godine, dok je ustav Republike Kosovo donet 7. septembra 1990. godine u mestu Kačanik. Narod Kosova je izašao i na referendum 1991. godine i glasao za Kosovo kao suverenu državu.“ (K 05, 99)

„Od 26. do 30. septembra 1991. godine, organizovan je referendum za Kosovo, kao nezavisnu i suverenu državu. I ako je organizovan u uslovima srpske okupacije, bio je legitiman jer je od ukupnog broja stanovnika Kosova sa glasačkim pravom, kojih je bilo 1.051.357, na izbore je izašlo 914.802 ili 87%.“ (K 12, 198)

„Nakon uspešne oslobodilačke borbe OVK i ulaska NATO trupa juna 1999. godine, Kosovo se oslobodilo Srbije. Tako je počela epoha njegove slobode i nezavisnosti. Povratak Albanaca i drugih zajednica na svoja ognjišta, iako čak nisu postojali ni minimalni uslovi za egzistenciju, realizovano je uspešno.“ (K 05, 106)

„Nezavisnošću Kosova otvaraju se nove mogućnosti za razvoj i napredak naroda Kosova u svim aspektima života.“ (K 05, 109)

„Proglašenje nezavisnosti Kosova je bila veoma važna pobeda našeg naroda. Ono je plod borbi i napora svih generacija našeg naroda. Odlukom 17. februara 2008. godine narod Kosova je osvojio svoja neosporna prava na slobodnu i nezavisnu vlast, kao što je imaju i drugi narodi Balkana i Evrope.“ (K 09, 179)

„Sedamnaesti februar 2008. godine označava istorijsku prekretnicu za narod Kosova, jer su stvoreni novi politički uslovi za razvoj zemlje, kako na polju politike, tako i na polju ekonomije, obrazovanja, kulture, ali i na polju integracija zemlje u evroatlantske institucije, NATO i EU.“ (K 09, 179)

„Ustav Republike Kosovo je jedan od najmodernijih ustava na svetu. On svim manjinama daje punu garanciju za zaštitu njihovih političkih i kulturnih prava.“ (K 09, 177)

„Zlatnim dobom“ u albanskoj istoriji bi se mogli nazvati periodi ilirskih kraljevina i Skenderbegove vladavine (prvi ujedinitelj Albanaca) dok obnova „zlatnog doba“ obuhvata tri perioda: period stvaranja nezavisne Albanije, stvaranje velike Albanije za vreme II svetskog rata i period stvaranja nezavisnog Kosova.

4.2 Mit o obećanoj zemlji

Udžbenici istorije prvo navode teritorije i granice ilirskih država:

„Granice Ilirije su se prostirale od Save, Drave i Dunava na severu, Morave i Vardara na istoku, okoline Ambrakije (Korintski zaliv, *prim. prev.*) na jugu, dok se na zapadu graničila sa Jadranskim i Jonskim morem.“ (K 06, 70)

„... granice [dardanske kraljevine] su se prostirale do grada Niša na severu, a na jugu do mesta Kukes i uzvodno od reke Vardar.“ (K 06, 79)

„Državne granice kraljevstva Ardijana su se prostirale od reke Vjose na jugu, do srednje Dalmacije na severu, a na istoku od teritorije oko Ohridskog jezera do spajanja Belog i Crnog Drima kod mesta Kukes. Glavni grad kraljevstva Ardijana je bio Skadar...“ (K 06, 77)

„Važan geografski položaj Arberije omogućio joj je da bude čvorište komunikacije između Istoka i Zapada. Takvu ulogu omogućile su joj i morske luke i mreža puteva (Via Egnatia) koja je počinjala na istočnim obalama Jadranskog i Jonskog mora. Ti putevi su povezivali važne centre, kao što su Niš, Skoplje, Ohrid, Sofija, Solun, Konstantinopolj i drugi.“ (K 06, 107)

„Kasnije Sloveni zaposedaju i južne delove arbanaških zemalja – Kosovo, Makedoniju i Albaniju, sve do obala Jadranskog i Jonskog mora.“ (K 05, 25)

Potom se navodi i koje su teritorije pripadale albanskom narodu u srednjem veku:

„Od XI veka u istorijskim izvorima se pominje oblast Arbanon (Arberija). Ta oblast, koja se prostirala između Kruje i Debra i reka Drim i Škumbije, postala je centar prve arbanaške feudalne države.“ (K 07, 38)

„Administrativna organizacija Vizantijskog carstva uključivala je i albanske zemlje. One su podeljene na teme, među kojima su najpoznatije bile: tema Drač, tema Nikopolje, tema Solun i kasnije tema Skoplje.“ (K 06, 112)

„Tema Drač je zauzimala teritorije od Crne Gore do reke Vjose. Sa druge strane, njene istočne granice su dopirale do reke Drim.“ (K 06, 113)

„Tema Nikopolje se prostirala na teritoriji od reke Vjose do zaliva kod Arte na jugu, obuhvatajući veliku teritoriju nastanjenu Albancima.“ (K 06, 113)

„Tema Solun je takođe obuhvatala široku teritoriju nastanjenu mešovitim stanovništvom. Kosovo i druge albanske teritorije na zapadu današnje Makedonije, nalazili su se unutar ove teme.“ (K 06, 113)

„Tema Skoplje, koja se formirala kasnije, takođe je obuhvatala albanske teritorije. Ona je nastala kao posledica reorganizacije teme Solun, koja je u početku obuhvatala teritorije koje su se kasnije našle pod administracijom Teme Skoplje.“ (K 06, 113)

„U to vreme na albanskim zemljama su stvorena tri velike kneževine, sa Skadrom, Dračom i Artom kao glavnim gradovima.“ (K 05, 28)

„Albanski gradovi su doživeli primetan razvoj. Gradovi kao sto su Prizren, Novo Brdo, Ulcinj, Skadar, Drač, Berat, Valona i mnogi drugi, razvili su se kao posledica razvoja trgovine i zanatstva.“ (K 07, 35)

„Imena Arbani-Arbanasi-Arberija su se u srednjem veku proširila na sve albanske zemlje, koje su obuhvatale teritorije od Kotorske klisure na severu do zaliva kod Arte na jugu. Sve te zemlje su nosile zajednički naziv Arberi-Albani.“ (K 06, 79)

Dolaskom Osmanlija na Balkan, teritorijalna organizacija je promenjena. Međutim, autori udžbenika i ovde precizno određuju albanske teritorije i gradove:

„Kosovska bitka i poraz balkanskih koalicionih snaga, otvorilo je Osmanlija-ma put za osvajanje i drugih delova Arberije. Tako su zauzeli Korču i Permet, a kasnije se približili i Kruji i Skadru.“ (K 07, 52)

„Albanske zemlje su bile raspoređene u četiri vilajeta: Skadarski, Kosovski, Bitoljski i Janjinski vilajet.“ (K 06, 67)

„Početkom XVI veka skoro sve albanske zemlje su bile pod osmanskom vlašću. Van nje su bili jedino gradovi Ulcinj i Bar. Oni su još uvek bili pod vlašću Mletačke republike.“ (K 07, 114)

„U martu 1844. godine podignut je ustanak u severoistočnim albanskim zemljama. Zahvatio je Dukadini dolinu (Metohiju), okolinu Prištine, Skoplja, Kumanova i oblasti između Tetova i Gostivara. Na hiljade albanskih ustanika, koje je predvodio Derviš Cara, oslobodilo je nekoliko gradova. Da bi ugušila ove ustanke Visoka porta je dovela mnogobrojne vojne snage. U novembru 1844. godine podignut je drugi ustanak u oblasti Debra i Mata. U julu 1847. godine podignut je veliki ustanak u južnoj Albaniji. Počeo je u Kurvelešu, ali se brzo proširio po celoj Laberiji, delovima Čamerije, Permeta i Malakastre.“ (K 08, 68)

„Na osnovu tog ugovora (Sanstefanski ugovor, *prim. G. T.*) Bugarska, koja je dobila autonomiju, je trebalo da anektira albanske oblasti oko Korče, Pogradeca, Struge, Debra, Kerčove, Gostivara, Tetova, Skoplja, Kačanika i Kumanova. Srbija je trebalo da anektira severne delove Kosova sve do Mitrovice. Crna Gora je trebalo da dobije Ulcinj, Krajinu, Anamali, Hot, Grudu, Keljendi, Plav, Gusinje i Rugovu.“ (K 08, 73)

„Albanci iz Niša, Prokuplja, Leskovca, Vranja, Kuršumlje i drugih albanskih naselja bili su primorani da se premeste u dubinu Kosovskog vilajeta, gde su i danas poznati kao 'muhajiri' (izbeglice).“ (K 08, 73)

„Početkom 1906. godine formirano je dosta lokalnih komiteta u albanskim centrima, kao što su: Skoplje, Peć, Đakovica, Tetovo, Debar, Janjina i mnogi drugi.“ (K 08, 97)

Poseban značaj u udžbenicima pridaje se osnivanju nezavisne Albanije i Londonskoj konferenciji (1912–1913), na kojoj su utvrđene granice nove države:

„Austroougarski predlog, osim granica koje Albanija ima danas, predviđao je i Dukadini polje (Metohiju), Debar, Ohrid i Janjinu u sastavu Albanije, izostavljajući tako celo Kosovo, Kumanovo, Preševo, Skoplje i Gostivar.“ (K 08, 134)

„Nakon mnogih diskusija, 22. marta 1913. godine, Konferencija je odredila severne i severoistočne granice, isključujući iz Albanije celo Kosovo, kao i Skoplje, Kumanovo, Tetovo, Gostivar, Kerčovu, Strugu, Ohrid i druge teritorije. Ove albanske teritorije su prešle iz osmanskog jarma pod srpsko-crnogorski jaram.“ (K 08, 134)

I u periodu nezavisnosti Albanije, udžbenici jasno ukazuju na to koje još teritorije pripadaju albanskom etničkom prostoru. Navodi se koji delovi „albanske“ teritorije su uzurpirani od stranih vojski u Prvom svetskom ratu:

„Bugarska okupaciona zona je obuhvatala Podujevo, Prištinu, Gornju Drenicu, Uroševac (Ferizaj), Prizren, Tetovo, Skoplje, Kumanovo, Preševo, Gnjilane, Gostivar, Debar, Kerčovu, Strugu, Ohrid i Prespu.“ (K 08, 161)

„Austroougarska okupaciona zona je obuhvatala Mitrovicu, Vučitrn, Donju Drenicu, Peć, Istok, Đakovicu, Plav, Bar i Ulcinj.“ (8, 161)

„Komitet Kosova je u svom programu imao oslobođenje Kosova i svih albanskih teritorija, odbranu celovitosti zemlje i nezavisne albanske države kao i demokratizaciju političkog života u zemlji.“ (K 013, 65)

Zatim se navode i okupirane albanske teritorije za vreme Drugog svetskog rata i posleratnog perioda:

„Bugarska okupaciona zona je obuhvatala deo oko Gnjilana, Vitine, Kačanika, deo Dardane, Preševo, Bujanovac, Kumanovo i Skoplje.“ (K 09, 110)

„U nemačku okupacionu zonu su ušla četiri okruga: Mitrovički, Vučitrnski, Podujevski i Novopazarski.“ (K 09, 110)

„Teški zločini su bili počinjeni u Karadaku, Drenici, Lapu, Gnjilanu, Uroševcu, Mitrovici, Peći, Prištini, Tivaru, Tetovu, Kumanovu, Skoplju... gde je ubijeno na hiljade Albanaca...“ (K 11, 163)

„Uprkos teškim okolnostima i na Kosovu, kao i na drugim nacionalnim teritorijama, u aprilu 1941. godine su Albanci demonstrirali protiv bugarske i nemačke okupacije svojih teritorija. Posebno su bile poznate antifašističke

demonstracije u Skoplju sa parolom „Skoplje je naše“. Te godine, 28. novembra, organizovane su i antifašističke demonstracije u Prizrenu, Debru, Đakovici, Mitrovici, Prištini i drugim gradovima.“ (K 09, 112)

„Osim nezavisne Albanije, kojoj su granice određene na Londonskoj konferenciji, u ovu državu (tzv. velika Albanija, *prim. G. T.*) uključene su i druge albanske zemlje. Uključen je najveći deo Kosova i delovi koji sada pripadaju Crnoj Gori (Plav, Gusinje, Ulcinj...). U zajedničku državu uključeni su i Debar, Struga, Gostivar, Tetovo i druge albanske oblasti koje se sada nalaze u Makedoniji.“ (K 05, 85)

„Albanci, ne samo što više nisu imali dozvolu da žive zajedno u jednoj državi, Albaniji, već su bili odvojeni i unutar jugoslovenske države. Albanci koji su ostali van albanske države smatrali su se ponovo okupiranim. Njihova teritorija je unutar Jugoslavije podeljena je na četiri federalne jedinice. Na Kosovo, Srbiju (Preševo, Medveđa i Bujanovac), Crnu Goru (Bar, Plav, Ulcinj, Gusinje...) i Makedoniju (Skoplje, Tetovo, Kumanovo, Gostivar, Struga...)“ (K 05, 91)

„Osamnaestog februara 1945. godine, na sastanku koji je održan u Beogradu, uz prisustvo visokog rukovodstva Jugoslavije, Edvard Kardelj je objavio da bi bilo pravedno da Kosovo i Dukadžini dolina budu pripojeni Albaniji.“ (K 12,185)

Dakle, autori udžbenika navode da teritorije Albanije i Kosova (pa i drugi delovi Srbije), kao i delovi Grčke, Makedonije i Crne Gore, čine „albanske etničke teritorije“, tj. oblast na kojoj je „drevni albanski narod“ uspeo da opstane još od antičkog perioda.

4.3 Mit o etničkoj dominaciji

U udžbenicima se navodi da su još u starom veku Iliri (Albanci) predstavljali većinu na Kosovu, a da su Sloveni nad njima vršili asimiliciju i progone:

„Drevna Dardanija se nalazila na teritoriji današnjeg Kosova i njegove okoline. U Dardaniji su živela i druga, manja ilirska plemena, ali su Dardanci, prema navodima grčkih i rimskih istoričara, bili najbrojniji.“ (K 05, 10)

„Naježda Slovena na Balkan dovela je do smanjenja broja arbanaških naseobina. U oblastima gde se sada nalaze Slovenija, Hrvatska, Srbija, Bosna, arbanaško-albansko stanovništvo je polako nestajalo i stapalo se sa slovenskim stanovništvom.“ (K 05, 26)

Autori se zatim ovom temom bave tek u kontekstu XX veka:

„Očigledne promene je pretrpela i etnička struktura stanovništva [na Kosovu]. Albanci su 1912. godine na ovim teritorijama činili iznad 90% stanovništva, dok su 1941. godine spalili na oko 70%. Međutim, zahvaljujući organizovanom

otporu albanskog naroda nisu ispunjeni ciljevi Kraljevine Jugoslavije o radikalnoj promeni etničke strukture u korist slovenske manjine.“ (K 09, 70)

„Kosovo je ostalo posebna jedinica. Devedest posto njegovog stanovništva su činili Albanci, dok su ostalih 10% populacije činili Srbi, Crnogorci, Bošnjaci, Turci, Romi i drugi. Iako je narod Kosova hteo da iskaže svoju volju putem referendumu, nije mu bilo dozvoljeno. Kosovo je nasilno pretvoreno u autonomnu pokrajinu u sastavu Srbije. Tim aktom učinjena je jedna velika istorijska nepravda albanskom narodu sa Kosova.“ (K 05, 91)

Iako su Srbi/Jugoslaveni sistematski proterivali i asimilovali Albance s Kosova, da bi promenili etnički sastav stanovništva u svoju korist, Albanci su uspeli da ostanu većinski narod na Kosovu:

„Platforma Srbije za raseljavanje Albanaca i stvaranje velike Srbije počela je da se institucionalizuje još od 'Načertanija' Ilije Garašanina (1844. godine), koje je otkriveno kao nacionalni program srpske ekspanzije. Ova platforma je naročito uzela maha posle Prvog svetskog rata. Da bi realizovala ovu anti-albansku politiku, Kraljevina Jugoslavija je sprovodila sistematski državni teror, kako ekonomski, tako i politički, sa jednim ciljem – etničkim čišćenjem Albanaca sa njihovih pradedovina.“ (K 09, 68)

„Represija, oduzimanje poseda i zabranjivanje nacionalnih prava doveli su do velikog iseljavanja albanskog stanovništva. Veliki deo izbeglica otišao je u Tursku i Albaniju. Prema podacima, tokom perioda između dva svetska rata, sa albanskih etničkih teritorija, izbeglo je preko 250.000 Albanaca.“ (K 12, 83)

„Sve ove mere koje je preduzela jugoslovenska Kraljevina nisu bacile na kolena albanski narod. Zbog opstanka na zemljama svojih predaka oni su uspeli da prežive i da održe etničku strukturu većine stanovništva.“ (K 13, 71)

I Drugi svetski rat i posleratni period ističu se kao vreme učestalih iseljavanja i progona Albanaca s teritorije Kosova:

„Kao rezultat vojne uprave i srpskog, crnogorskog i makedonskog genocida i terora na Kosovu je tokom ovog perioda likvidirano oko 45.000 Albanaca...“ (K 10, 157)

„Uz svo protivljenje nekolicine intelektualaca, masovno iseljavanje Albanaca se vršilo u periodu 1953–1954. Tokom ove dve godine, sa Kosova je izbeglo 84.300 osoba. Iseljavanje se nastavilo i narednih godina. Tako se sredinom šezdesetih godina XX veka sa Kosova u Tursku iselilo nekoliko stotina hiljada Albanaca. Ovo je uticalo na smanjenje broja albanskog stanovništva na Kosovu i na promenu etničke strukture. Ali, samo je visoka stopa nataliteta Albanaca učinila mogućim da se etnička struktura sačuva i da se plan ne ostvari za srbizaciju albanskih etničkih teritorija.“ (K 12, 188)

„Jugoslovenska vlast je prihvatila izjašnjavaње Albanaca kao da su Turci jer se porastom broja pripadnika turske manjine nisu stvarali problemi za jugoslovensku federaciju, kako se ona nije graničila sa turskom državom. Tako se, kao rezultat ove represije, veliki broj Albanaca registrovao kao Turci.“ (K 12, 188)

„Samo u poslednje dve decenije (1970–1990), iz bivše Jugoslavije je u Evropu emigriralo oko 250.000 Albanaca, od kojih je oko 100.000 otišlo u Nemačku.“ (K 12, 204)

Posebna tema kojom se udžbenici bave jeste kolonizacija Kosova od strane srpskih/jugoslovenskih vlasti:

„Kolonizacija albanskih teritorija počela je odmah nakon osvajačkih balkanskih ratova (1912–1913). Ali, bila je trenutno prekinuta tokom Prvog svetskog rata, da bi ponovo bila započeta osvajanjem Kosova na kraju 1918. godine.“ (K 12, 82)

„Srpska i crnogorska okupacija su, osim različitih oblika eksploatacije i ekonomskih pritisaka, odobravale i posebne zakone o kolonizaciji albanskih oblasti slovenskim elementom.“ (K 08, 160)

„Kraljevina SHS se tokom svoje vladavine trudila da promeni etničku strukturu albanskih teritorija. Ona je, u periodu između 1919. i 1933. donela tri agrarno-kolonizaciona zakona. Ovi zakoni za sprovođenje agrarne reforme su albanske seljake doveli u podređeni položaj u odnosu na slovensku manjinu i pridošle koloniste iz drugih delova kraljevine SHS.“ (K 12, 81)

„Kao rezultat masovnog iseljenja Albanaca sa Kosova i stvaranja srpskih kolonija na primetan način se izmenila etnička struktura naroda.“ (K 10, 129)

„Kolonizacija je uzela maha tokom tridesetih godina [XX veka], dok je oružani otpor bio najslabiji. Slovenski kolonisti su se naselili na najplodnijoj albanskoj zemlji. Tokom perioda između dva svetska rata na albanskim teritorijama se naselilo oko 15.000 porodica sa oko 75.000 duša. Zapravo, broj kolonista je bio i veći, zato što se u zvaničnim statistikama nije registrovalo na hiljade kolonista koji su se nastanili u albanskim selima i gradovima. Prema nekim podacima, u periodu između 1918. i 1941. godine je na albanskoj etničkoj teritoriji podignuto oko 1.000 slovenskih kolonija.“ (K 09, 69)

U udžbenicima su Albanci predstavljeni kao starosedeooci i većinski narod na svim „albanskim etničkim teritorijama“, od starog veka do danas. Oni su uspeli da sačuvaju svoju samobitnost i da se odupru asimilaciji koju su prevashodno sprovođili Srbi. Ceo XX vek je predstavljen kroz borbu protiv srpske i jugoslovenske kolonizacije, asimilacije i represije.

Vujo Ilić

Centralnoevropski univerzitet

ETNIČKI STEREOTIPI U ALBANSKIM I SRPSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE

Sažetak: Autor se u ovom radu bavi teorijskim određenjem etničkih stereotipa, operacionalizacijom ovog koncepta i njegovom primenom na sadržaj albanskih i srpskih udžbenika istorije. On zatim daje pregled prethodnih istraživanja etničkih stereotipa na prostoru Srbije i iznosi rezultate kvantitativne i kvalitativne analize udžbenika. Rezultati ove analize su svrstani u osam kategorija: srpski pozitivni autostereotipi, srpski negativni autostereotipi, srpski stereotipi o Albancima, srpski stereotipi o Turcima, albanski pozitivni autostereotipi, albanski negativni autostereotipi, albanski stereotipi o Srbima i albanski stereotipi o Turcima.

Ključne reči: etnički stereotipi, istraživanja etničkih stereotipa u Srbiji, albanski i srpski udžbenici istorije, stereotipi o Srbima u albanskim udžbenicima, stereotipi o Albancima u srpskim udžbenicima.

UVOD

U literaturi o stereotipima i etničkim sukobima postoji konsenzus da stereotipi i, sa njima blisko povezan fenomen predrasude pozitivno koreliraju sa različitim fazama etničkih sukoba,¹ a obrazovni sistem je nesumnjivo jedan od najvažnijih faktora u procesu razvijanja i prenošenja stereotipa, uključujući etničke. Ne potpuno neopravdano, američki aktivista i društveni kritičar Gato obavezni školski sistem naziva „oružjem za masovno podučavanje“.² Školski udžbenici nisu samo prve knjige sa kojima deca dolaze u kontakt, nego su, češće nego što pretpostavljam, i jedine,³

1 Donald P. Green and Rachel L. Seher, „What Role Does Prejudice Play in Ethnic Conflict?“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 6, No. 1, 2003, str. 509–531.

2 John Taylor Gatto, *Weapons of Mass Instruction: A Schoolteacher's Journey Through the Dark World of Compulsory Schooling*, New Society Publishers, 2010.

3 Istraživanje u Južnoj Africi pokazalo je da manje od polovine učenika u svom domu ima više od deset knjiga, dok u Egiptu, osim udžbenika, 88% domaćinstava nije imalo drugih knjiga. „Textbooks Round the World: It Ain't Necessarily So“, *The Economist*, 10. 2012, <http://www.economist.com/node/21564554>.

a stereotipi u udžbenicima, predstavljeni kao znanje o svetu koji ih okružuje, jednom „podučeni“ u detinjstvu po pravilu ostaju doživotno prisutni u svesti. Grin i Seher pesimistično primećuju, parafrazirajući poznatu maksimu o napretku u nauci Maksa Planka, da su stereotipi i predrasude toliko teško iskorenjivi da je jedini realističan način njihovog prevladavanja – odumiranje naraštaja koji svet vide u svetlu predrasuda i dolazak novih, koje neće biti „podučene“.

Diseminacija starih i razvijanje novih stereotipa o etničkim grupama kroz obrazovne sisteme u Srbiji i na Kosovu stoga je problem koji će nastaviti da opterećuje odnose ova dva postkonfliktna društva. Prethodnih decenija obavljeno je nekoliko obimnih empirijskih istraživanja stereotipa, predrasuda i socijalne distance između Srba i Albanaca. Takođe, u poslednjih dvadeset godina školski udžbenici, naročito istorijski, nisu izbegli temeljno proučavanje istoričara i društvenih naučnika. Međutim, prema saznanjima autora ovog istraživanja, etnički stereotipi u srpskim i albanskim udžbenicima nisu bili predmet istraživanja.

ŠTA SU ETNIČKI STEREOTIPI?

Stereotipi se, u okvirima različitih naučnih disciplina proučavaju još od početka XX veka, a prvi put ih, u savremenom smislu i pod tim nazivom, razmatra Volter Lipman 1922. godine.⁴ Alportov⁵ klasični rad o prirodi predrasuda najreprezentativniji je za perspektivu koja predstavlja stereotipe unutar svesti pojedinca, dok je socijalni psiholog Tajfel⁶ najistaknutiji predstavnik komplementarne perspektive koja ih izučava u svetlu društvenih odnosa.⁷ I pored (ili baš zbog) duge i bogate tradicije istraživanja fenomena, ne postoji opšteprihvaćena definicija stereotipa, niti konsenzus o prirodi odnosa između stereotipa i nekoliko povezanih fenomena, kategorizacija i predrasuda. Autori ovih istraživanja usvojili su širu definiciju stereotipa, koja se zasniva na povezanosti ova tri fenomena,⁸ kako bi analitička matrica mogla da zahvati što više podataka u udžbenicima.

Pođimo od određenja etničkih stereotipa kao *uverenja o karakteristikama, atributima i ponašanju članova etničkih grupa*.⁹ Iako stereotipi mogu u osnovi da imaju „tačne“ reprezentacije stvarnosti, odnosno da ukazuju na stvarno postojeće

4 Walter Lippmann, *Public Opinion*, Transaction Publishers, 1997.

5 Gordon W Allport, *The Nature of Prejudice*, Garden City, New York: Doubleday, 1958.

6 Henri Tajfel, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

7 Charles Stangor and Mark Schaller, „Stereotypes as Individual and Collective Representations,“ in: *Stereotypes and Prejudice: Key Readings*, ed. Charles Stangor, Psychology Press, 2000, str. 3–37.

8 O različitim istraživačkim perspektivama videti: James L. Hilton and William von Hippel, „Stereotypes,“ *Annual Review of Psychology*, Vol. 47, No. 1, 1996, str. 237–271.

9 Hilton i Hippel, str. 242.

razlike između članova različitih grupa (profesionalnih, starosnih, itd.), stereotipi vezani za dugotrajne i teško promenljive attribute pojedinaca, kao što su etnička pripadnost, na kontinuumu „tačnosti“ nalaze se na negativnom polu, što su pokazala empirijska istraživanja „nacionalnog karaktera“.¹⁰

Gordon Alport objašnjava ove „netačne ideje o određenim grupama“ kao potpuno prirodne, jer je kognitivni proces kategorizacije, odnosno generalizacije, nezaobilazan u svakodnevnom životu. Iako netačne, pozitivne generalizacije ne bi predstavljale problem po društvo, ali one prema Alportu čine osnovu za stereotipe, odnosno predrasude, koje on određuje kao nepovoljne predispozicije prema članovima drugih grupa. Dakle, nisu sve neopravdane generalizacije, koje se kod Alporta mogu izjednačiti sa stereotipima, isto što i predrasude. Razlika između grešaka proizašlih iz prejudiciranja i predrasuda jeste u otpornosti na promenu kada se u susretu sa novim znanjima ovi stavovi ne menjaju.¹¹ Predrasude su stoga antipatije zasnovane na nefleksibilnim generalizacijama, koje se osećaju ili iskazuju i koje su usmerene prema grupama ili pojedincima koji im pripadaju¹² – „Ne samo da mi znamo šta znači Kinez, Meksikanac ili Londonac, već možemo imati i propratni osećaj (ne)naklonosti koja prati taj koncept“.¹³ Skorija istraživanja pokazuju da predrasude, vrednosne orijentacije prema vlastitoj ili drugoj grupi, mogu da prethode formiranju stereotipa,¹⁴ što znači da je opravdano očekivati postojanje kompleksnog odnosa međusobnog učvršćivanja stereotipa i predrasuda, dok oba ova fenomena čine osnovu za diskriminaciju.¹⁵

Kada se stereotipi pripisuju pripadnicima sopstvene grupe, govorimo o autostereotipima, dok karakteristične osobine koje se pripisuju pripadnicima spoljašnjih grupa možemo nazivati heterostereotipima, ali će se u ovom istraživanju govoriti o autostereotipima i stereotipima. Druga dimenzija stereotipa koju uzimamo u obzir u ovom istraživanju jeste vrednosna orijentacija – stereotipi i autostereotipi mogu biti pozitivni i negativni. Kakav je odnos pozitivnih i negativnih auto i heterostereotipa? Iako je dugo vremena u socijalnoj psihologiji vladala pretpostavka o negativnom reciprocitetu stavova prema sopstvenoj i drugoj grupi, one (strukturno-funkcionalna teorija Samnera i funkcionalna teorija Šerifa¹⁶) gube na značaju,

10 A. Terracciano *et al.*, „National Character Does Not Reflect Mean Personality Trait Levels in 49 Cultures,“ *Science* (New York, N. Y.), Vol. 310, No. 5745, October 7, 2005, str. 96–100.

11 Alport, *o. c.*, str. 9.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, 21.

14 Diane Mackie, *et al.*, „Social Psychological Foundations of Stereotype Formation,“ in: *Stereotypes and Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 41–79.

15 John F. Dovidio, *et al.*, „Stereotyping, Prejudice, and Discrimination: Another Look,“ in: *Stereotypes And Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 276–322.

16 W. G., Sumner, *Folkways – A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*, New York, Ginn and Company, 1906; M. Sherif, *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*, Boston, Houghton Mifflin, 1966.

posebno posle Tajfelove teorije socijalnog identiteta. Alport je insistirao da je pozitivna predrasuda mnogo uobičajenija od negativne i da pre precenjujemo nešto što nam je drago nego što potcenjujemo suprotno.¹⁷ Bruer (Brewer) jeste saglasan s Alportom u vezi s tim da je identifikacija sa sopstvenom grupom nezavisna od antipatije prema drugoj grupi.¹⁸

OPERACIONALNA DEFINICIJA ETNIČKIH STEREOTIPA

Stereotipi i predrasude ne mogu se izjednačavati. Međutim, Alportovo povezivanje stereotipa i predrasuda podržavaju rezultati brojnih istraživanja koja povezuju vrednosne stavove prema pripadnicima grupa (predrasude) sa vrednosnim konotacijama njihovih uverenja (stereotipa) o članovima grupe.¹⁹ Kroz istoriju istraživanja predrasuda i stereotipa, ova dva fenomena su nekada bila razmatrana odvojeno, a nekada zajedno – Fon Hipel definiše pojedince sa predrasudama kao one koji operišu sa stereotipnim pristrasnostima kada 'dekodiraju' pripadnika određene grupe, a nepredrasudni ljudi nisu pristrasni u tom pogledu.²⁰

U našem istraživanju odlučili smo se za širu definiciju stereotipa, koja bi obuhvatala i slučajeve iskazanih predrasuda. Tako etničke stereotype definišemo kao: *generalizacije o karakteristikama, atributima i ponašanju članova etničkih grupa*, prateći definicije Alporta i Fon Hipela.

EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA STEREOTIPA

Empirijska istraživanja stereotipa i sa njima povezanih fenomena relativno su brojna u Srbiji. Možemo se za potrebe ovog istraživanja osvrnuti na ispitivanja etničkih autostereotipa i heterostereotipa na Kosovu, koje je obavio Mihailović 1997.²¹ i istraživanje Popadića i Bira iz 1999. godine.

Terenski deo Mihailovićevog ispitivanja etničkih autostereotipa i heterostereotipa na Kosovu, obavljen je u junu 1997. na poduzorku Albanaca, koji je obuhvatio 816 građana i na poduzorku Srba, koji je obuhvatio 405 građana, primenom dvoetafnog stratifikovanog uzorka. Ispitanicima je ponuđeno deset pozitivnih i deset negativnih osobina i od njih je traženo da izaberu po tri koje najbolje opisuju njihov narod i druge narode. Autostereotipi su, kao što je utvrđeno i u brojnim

17 Alport, o. c., str. 25.

18 M. B. Brewer, „The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate?“, *Journal of Social Issues*, 55(3), str. 429–444.

19 Hilton i Hippel, str. 256.

20 *Ibidem*, str. 258.

21 Srećko Mihailović, „Etnički autostereotipi i heterostereotipi na Kosovu“, *Sociologija*, 40 (3), 1995.

drugim istraživanjima, veoma pozitivni. Sopstveni narod se najčešće opisuje u kategorijama gostoljubivosti, hrabrosti, miroljubivosti, čistoće, inteligencije, iskrenosti itd. Pripadnici drugog naroda su, u kontekstu mržnje prema drugim narodima, podmukli, složni, grubi, zaostali itd. Albanci i Srbi gotovo istim osobinama opisuju sebe, odnosno one druge. Za opis Srba Albanci koriste samo 7% pozitivnih osobina i čak 93% negativnih. Srbi Albancima pripisuju 32% pozitivnih i 68% negativnih osobina. Istraživači ukazuju da se, s obzirom na to da su njihovi rezultati slični onima do kojih je došao Dragan Pantić 1986, može govoriti o trajnosti etničkih stereotipa Srba o Albancima i Albanaca o Srbima.

Istraživanje autostereotipa i heterostereotipa Srba u Srbiji Dragana Popadića i Mikloša Bira²² vršeno je kroz terensko ispitivanje javnog mnjenja i obavljeno je tokom oktobra 1997. godine. Uzorak je obuhvatio 400 ispitanika srpske nacionalnosti iz Srbije (bez Kosova), na kojima su ispitivani etnički stereotipi u odnosu na deset naroda, uključujući Srbe i Albance, uz koje je data lista od 15 bipolarnih atributa. Istraživanje pokazuje da su pojedini stereotipi veoma rasprostranjeni. Najveće slaganje je oko toga da su Srbi gostoljubiv narod (90%), ponosan (86%) i osećajan (82%), dok je najveća saglasnost oko negativnih stereotipa bila u konstataciji da su Albanci prljavi i necivilizovani. Prilikom merenja negativnih i pozitivnih atributa, opšta ocena je da se autostereotip jasno izdvaja od heterostereotipa. Na pozitivnom polu se izdvaja autostereotip o Srbima, na negativnom polu se izdvajaju stereotipi o Muslimanima i Albancima. Stereotip o Albancima ima skoro sve negativne osobine izrazito naglašene i sličan je stereotipu o Muslimanima. Oni su: primitivni, ne vole druge narode, prljavi, nekulturni, drski, neiskreni, svadljivi, sebični, glupi, hladni, kukavice. Autostereotip o Srbima je sastavljen isključivo od pozitivnih i veoma izraženih osobina: Srbi su gostoljubivi, ponosni, osećajni, hrabri, vole druge narode, iskreni, nesebični, pametni, poštteni, čisti, ljubazni, civilizovani, dok su nešto manje izražene sledeće osobine: vredni, kulturni i miroljubivi.

Pored stereotipa, etnička distanca između etničkih grupa na prostoru bivše Jugoslavije bila je često predmet istraživanja. Pregled rezultata istraživanja i njihova analiza mogu se naći u radovima Bore Kuzmanovića.²³ U istraživanju obavljenom 1993. u Srbiji (bez Kosova), utvrđeno je kao i u ranijim istraživanjima: „Od svih etničkih grupa koje su navedene u našoj listi, najčešće se odbacuju Albanci, kao što je već potvrđeno u mnogim dosadašnjim istraživanjima.“²⁴

22 Dragan Popadić i Mikloš Biro, „Autostereotipi i heterostereotipi Srba U Srbiji“, *Nova srpska politička misao*, br. 1–2, 1999, str. 89–109.

23 Bora Kuzmanović, „Socijalna distanca prema pojedinim nacijama“, u: Lazić, M. (prir.), *Razaranje društva*, Beograd, „Filip Višnjić“, str. 225–244. i Bora Kuzmanović, „Etnička distanca u Crnoj Gori“, u: Borislav, Đukanović, Bora, Kuzmanović, Mladen, Lazić, i Miloš, Bešić: *Nacija i država*, Podgorica, SoCEN, 2001, str. 177–246.

24 Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović i Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i „Filip Višnjić“, 1995, str. 197–198.

U posljednjem istraživanju socijalne distance građana Srbije, koje je obavljao Dragan Popadić,²⁵ najmanja je distanca prema Srbima (koju ispoljavaju nesrbi), takođe najveća distanca²⁶ je prema Albancima. Čak 40% građana ih nerado vidi kao državljane Srbije, skoro polovina ih ne bi želela za komšije, preko polovine ih ne bi želelo za šefa, a 70% bi odbilo da zasnuje bračnu vezu sa njima. Pregledom više istraživanja etničke distance među narodima bivše Jugoslavije i njene promene tokom nekoliko decenija, od šezdesetih do kraja devedesetih godina, autor utvrđuje da je distanca ipak bila na niskom nivou tokom celog perioda i čak neposredno pred izbijanje ratnih sukoba i da do naglog rasta međusobne distance dolazi neposredno pred ratne sukobe početkom devedesetih i sa raspadom SFRJ. Međutim, distanca prema Albancima (npr. neprihvatanje bliskog srodstva preko braka) jeste konstantno viša nego prema drugim etničkim grupama u svim istraživanjima. Empirijska istraživanja pokazuju stalnost trenda pozitivnih autostereotipa i negativnih heterostereotipa između grupa, i sa njima povezane izražene etničke distance.

STEREOTIPI U UDŽBENICIMA ISTORIJE

Za razliku od empirijskih istraživanja stereotipa, predrasuda i etničke distance, istraživanju etničkih stereotipa u udžbenicima istorije posvećuje se pažnja tek posle početka oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Nakon nekoliko istraživanja tokom devedesetih godina, u Srbiji na inicijativu Centra za antiratnu akciju, još 1994,²⁷ rezultati obimnijih istraživanja stereotipa u jugoistočnoj Evropi objavljivao je Institut za istraživanje školskih udžbenika Georg Ekert iz Braunšvajga 1996. godine.²⁸ Pregled više inicijativa istoričara vezanih za revizije udžbenika, kao i rad na pisanju zajedničkih udžbenika istorije, može se naći u radovima Dubravke Stojanović.²⁹ Ona posebno analizira autostereotipe u srpskim udžbenicima

25 „Put iz bratstva i jedinstva – etnička distanca građana Srbije“, u: Srećko Mihailović (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010.

26 Merenja socijalne distance obično se sastoje od predočavanja ispitanicima liste različitih socijalnih grupa, a onda i različitih socijalnih odnosa, od vrlo bliskih do vrlo udaljenih, a zatim se od ispitanika traži da označi u koje bi odnose pristao, a u koje ne bi da stupa sa pripadnicima socijalnih grupa.

27 Dijana Plut, Ružica Rosandić i Vesna Pešić, *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, Centar za antiratnu akciju, 1994.

28 Wolfgang Höpken (ed.), *Öl Ins Feuer? – Oil on Fire? Schulbücher, Ethnische Stereotypen Und Gewalt in Südosteuropa - Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*, Hannover: Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Vol. 89, 1996.

29 Dubravka Stojanović, „Konstrukcija Prošlosti – Slučaj srpskih udžbenika Istorije,“ u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, Vol. 5, Zagreb, 2001, str. 31–44. i „Slow Burning: History Textbooks in Serbia, 1993– 2008,“ in: *Transition and the Politics of History Education Southeast Europe*, Augusta Dimou (ed.), V&R unipress, 2009, str. 141–158.

o istorijskoj ispravnosti sopstvene nacije (nasuprot istorijske krivice drugih nacija), o sopstvenoj naciji kao istorijskom pobedniku, o naciji kao žrtvi i o svom prostoru i svom narodu kao centru sveta.

OČEKIVANJA

Na osnovu do sada izložene teorije stereotipa i rezultata istraživanja, očekivanja ovog istraživačkog projekta bila su višestruka. Pre svega, očekivalo se prisustvo etničkih stereotipa u udžbenicima. Kao drugo, očekivali smo veću frekvenciju autostereotipa nego heterostereotipa, kao i veću brojnost pozitivnih autostereotipa od negativnih stereotipa, nasuprot negativnim autostereotipima i pozitivnim heterostereotipima. Takođe, očekivala se određena istovetnost etničkih stereotipa – učestalost određenih pozitivnih i negativnih autostereotipa i heterostereotipa kod jedne i kod druge strane. Na kraju, želeli smo da istražimo sadržaj najčešćih stereotipa kako bismo ukazali na njihovu ulogu u etničkim sukobima i procesu pomirenja.

METODOLOGIJA³⁰

Analizu srpskih i kosovskih udžbenika istorije vršili su članovi istraživačkog tima. Analizirano je sedam udžbenika istorije objavljenih u Srbiji i osam udžbenika objavljenih na Kosovu, od strane izdavača u javnim ili državnom vlasništvu, odnosno sa najvećom distribucijom. Analizirali smo udžbenike koji su u prodavnici bili ponuđeni istraživačima, tako da su se, od srpskih udžbenika, analizirale istorije za šesti, sedmi i osmi razred osnovne škole (udžbenik za peti razred obrađuje antičku istoriju i u njemu nije bilo sadržaja koji bi se bavio istorijom Srba i Albanaca, a obuhvaćena su dva udžbenika istorije za sedmi razred, različitih autora – a u analitičkom delu istraživanja, udžbenici su preimenovani u: S06, S07a, S07b, S08), kao i četiri razreda gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera (S01, S02, S03, S04). Analizirani su kosovski udžbenici za peti, šesti, sedmi, osmi i deveti razred osnovne škole (K05, K06, K07, K08, K09), kao i deseti, dvanaesti i trinaesti razred gimnazije (K10, K12 i K13, sadržaj udžbenika za jedanaesti razred do kog smo došli bio je identičan desetom udžbeniku).

Prilikom kodiranja i analize³¹ atributi su identifikovani na osnovu reči, rečenica ili smisla odeljka. Stereotipi su kodirani kao autosterotipi, heterostereotipi, pozitivni i negativni, i kao takvi sažimani u grupe. Kao stereotipi su identifikovani

30 Kao koristan izvor preporuka za buduća istraživanja udžbenika, videti: Falk Pingel, UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, UNESCO, 2010.

31 J. Saldana, *An Introduction to Codes and Coding. The Coding Manual for Qualitative Researchers*, Sage Publications Ltd, 2009, str. 1–31.

ne samo direktni stereotipi etničkih grupa već i atributi pridavani istaknutim pojedincima, organizacijama ili institucijama kojima se indirektno ojačavaju stereotipi o etničkim grupama. Zbog značajno različitih izvora (nisu analizirani obimi udžbenika, broj reči ili strana) i dvostepenog kodiranja (grupa istraživača je vršila kodiranje sadržaja udžbenika, a jedan istraživač je obrađivao podatke), u odeljku kvantitativne analize odnosi različitih kategorija stereotipa izračunavani su unutar svakog udžbenika pojedinačno. Takođe, važno je napomenuti i da se, na osnovu dizajna ovog istraživanja, podaci o većoj ili manjoj frekvenciji stereotipa u jednoj ili drugoj grupi udžbenika ne bi trebalo direktno porediti.

Takođe, etničke grupe o kojima se u udžbenicima javlja manje od dva do tri atributa nisu analizirane, tako da su jedine četiri etničke grupe koje se spominju pored Srba i Albanaca: Turci, Grci, Bošnjaci i Crnogorci (poslednji samo u srpskim udžbenicima). Atributi pripisivani Slovenima i Ilirima u srpskim i kosovskim udžbenicima tretiraju se kao autostereotipi, dok se u kosovskim udžbenicima Srbi i Crnogorci tretiraju kao jedna grupa. Stereotipi drugih naroda ili pojedinaca o svojoj grupi tretirane su u istraživanju kao instance autostereotipa.

ANALIZA

Analitički deo ovog istraživanja biće podeljen u dva dela. U prvom delu biće prikazani rezultati analize, čiji je cilj da ukaže na numeričke vrednosti odnosa različitih kategorija stereotipa u oba korpusa udžbenika, a u značajno obimnijem drugom, kvalitativnom delu istraživanja biće analiziran sadržaj najčešćih stereotipa, uz navođenje brojnih primera iz udžbenika.

Kvantitativna analiza

U tabeli 1,³² Frekvencija stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima, prikazani su rezultati kvantitativne analize sedam srpskih i osam kosovskih udžbenika, S_1 - S_7 i K_1 - K_8 . Kolona N pokazuje broj kodiranih stereotipa po udžbeniku, kao i sumu po korpusu udžbenika. Kolona A pokazuje ukupan broj autostereotipa, broj pozitivnih i negativnih autostereotipa, odnos pozitivnih prema negativnim u svakom udžbeniku i C – ponderisanu srednju vrednost ovih odnosa u korpusu udžbenika. Kolona H prikazuje ukupan broj heterostereotipa (u ovoj tabeli date su samo vrednosti kosovskih autostereotipa o Srbima i srpskih autostereotipa o Albancima), odnos heterostereotipa prema autostereotipima u svakom udžbeniku, i konačno B – ponderisanu srednju vrednost ovih odnosa u celom korpusu udžbenika.

32 Udžbenici S_1 – S_7 su: S 06, S 07a, S 07b, S 08, S 02, S 03 i S 04; K_1 - K_8 : K 05, K 06, K 07, K 08, K 09, K 10, K 12 i K 13.

Tabela 1 – Frekvencija stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima

	N:	A. Auto stereotipi				H. Hetero stereotipi	
		a. Ukupno	p. Pozitivni	q. Negativni	c. odnos p:q	h. Ukupno	b. odnos h:a
S ₁	49	47	28	19	1.47	2	0.04
S ₂	43	29	25	4	6.25	14	0.48
S ₃	95	85	65	20	3.25	10	0.12
S ₄	31	13	8	5	1.6	18	1.38
S ₅	65	61	22	39	0.56	4	0.06
S ₆	100	94	46	48	0.96	6	0.06
S ₇	28	18	8	10	0.8	10	0.55
ΣS: 411		C^s 1.98				B^s 0.25	
K ₁	171	136	124	12	10.3	35	0.26
K ₂	43	35	33	2	16.5	8	0.29
K ₃	63	56	52	4	13	7	0.12
K ₄	71	51	44	7	6.29	20	0.39
K ₅	110	54	44	10	4.4	56	1.04
K ₆	67	18	13	5	2.6	49	2.72
K ₇	110	43	29	14	2.07	67	1.56
K ₈	99	44	27	17	1.59	55	1.25
ΣK: 734		C^k 7.94				B^k 0.93	

Za početak, možemo izložiti rezultate ponderisane srednje vrednosti odnosa pozitivnih i negativnih autostereotipa u srpskim i kosovskim udžbenicima. Odnosi pozitivnih prema negativnim autostereotipima ($c_n = p_n/q_n$) prikazani su u petoj koloni, a ponderisana srednja vrednost ovih odnosa, izračunavana po formuli $C = (c_1 a_1 + c_2 a_2 + c_3 a_3 \dots c_n a_n) / (a_1 + a_2 + a_3 + \dots a_n)$, nalazi se u poslednjem redu.

Vrednost za srpske udžbenike C^s iznosi 1.98, dok je za kosovske $C^k = 7.94$.

Drugom analizom dolazimo do odnosa između frekvencije heterostereotipa (o Albancima u srpskim udžbenicima i o Srbima u albanskim udžbenicima) i autostereotipa (pozitivnih i negativnih). Na osnovu vrednosti u poslednjoj koloni ($b_n = h_n/a_n$) dolazi se do ponderisanih srednjih vrednosti – $B = (b_1 N_1 + b_2 N_2 + b_3 N_3 \dots b_n N_n) / (N_1 + N_2 + N_3 + \dots N_n)$ – odnosa heterostereotipa i autostereotipa u srpskim i kosovskim udžbenicima, koje iznose: $B^s = 0.25$ i $B^k = 0.93$.

Na osnovu rezultata analize, možemo doneti nekoliko zaključaka. Etnički stereotipi su, kao što se očekivalo, prisutni u svim udžbenicima istorije za osnovnu i srednju školu. Autostereotipi su izraženo pozitivni u oba korpusa udžbenika, međutim, na osnovu ograničenog poređenja korpusa srpskih i kosovskih udžbenika,

može se primetiti da su negativni stereotipi o sopstvenoj etničkoj grupi zastupljeniji u srpskim udžbenicima. Autosterotipi su frekventniji od heterosterotipa u oba korpusa udžbenika. Druga analiza takođe ukazuje da su negativni stereotipi o Albancima, iako prisutni u svim srpskim udžbenicima, manje frekventni nego negativni stereotipi o Srbima u kosovskim udžbenicima.

Na kraju, osvrnimo se i na stereotipe o trećim grupama, prikazanim u tabeli 2. Jedina grupa koja se javlja u značajnoj meri u obe grupe udžbenika jesu Turci (Osmanlije). U kosovskim udžbenicima su relativno često prisutni i stereotipi o Grcima, a u srpskim udžbenicima i o Bošnjacima i Crnogorcima. Stoga će se, u kvalitativnom delu analize, posvetiti pažnja stereotipima o Turcima, Grcima, Bošnjacima i Crnogorcima.

Tabela 2 – Frekvencija stereotipa o trećim grupama

	Srbi	Albanci	Turci	Bošnjaci	Crnogorci
S ₁	47	2	10		
S ₂	29	14	11	4	
S ₃	85	10	36	8	
S ₄	13	18			
S ₅	61	4	17		
S ₆	94	6	27	7	11
S ₇	18	10			
	Albanci	Srbi	Turci	Grci	
K ₁	136	35	12		
K ₂	35	8			
K ₃	56	7	3		
K ₄	51	20	11	14	
K ₅	54	56			
K ₆	18	49		10	
K ₇	43	67			
K ₈	44	55			

Kvalitativna analiza

U ovom delu istraživanja analiziraće se sadržaj etničkih stereotipa. U tabeli 3 prikazani su najučestaliji srpski i kosovski pozitivni i negativni autosterotipi, najčešći stereotipi o drugoj grupi, i kao kontrolna grupa, prikazani su stereotipi o Turcima/Osmanlijama. Zvezda pored svakog stereotipa ukazuje da je stereotip najučestaliji u oba korpusa udžbenika.

Tabela 3 – Frekvencije sadržaja stereotipa

Srpski pozitivni autostereotipi			Albanski pozitivni autostereotipi		
ratnici	41	*	nepokorni	66	*
hrabri	28	*	ratnici	24	*
slobodoljubivi	18	*	rodoljubi	23	*
nepokorni	16	*	slobodoljubivi	22	*
rodoljubi	8	*	hrabri	21	*
posvećeni	7	*	posvećeni	15	*
istrajni	6	*	učeni	13	
tradicionalni	6		istrajni	12	*
dostojanstveni	5		pobedonosni	11	
produhovljeni	5		slavni	9	
Srpski negativni autostereotipi			Albanski negativni autostereotipi		
nesložni	27	*	raseljeni	16	*
raseljeni	21	*	diskriminisani	9	
stradalnici	17	*	stradalnici	9	*
potčinjeni	17	*	potčinjeni	8	*
anarhični	10		nazadni	7	
divlji	6		oportunisti	6	
dominantni	5		nesložni	5	*
siromašni	4	*	siromašni	4	*
naivni	3		bojažljivi	3	
nasilni	3		autoritarni	2	
Srpski stereotipi o Albancima			Albanski stereotipi o Srbima		
nasilni	8	*	nasilni	44	*
razbojnici	8		terorišu	42	
oportunisti	5		tlačitelji	30	*
surovi	5	*	šovinisti	18	
nepokorni	4		diskriminišu	17	
osvetoljubivi	3		surovi	13	*
potčinjeni	3		militantni	12	
raseljeni	3		zavojevači	12	
tlačitelji	3	*	genocidni	10	
anarhični	2		asimilatori	8	
Srpski stereotipi o Turcima			Albanski stereotipi o Turcima		
nasilni	12	*	porobljivači	4	*
porobljivači	9	*	divlji	3	
terorišu	7	*	nasilni	3	*
gospodare	6		terorišu	3	*
opasni	6		tlačitelji	3	*
moćni	5	*	moćni	2	*
opaki	5		neverni	1	
osvetoljubivi	5	*	osvetoljubivi	1	*
tlačitelji	5	*	ratnici	1	
surovi	4	*	surovi	1	*

AUTOSTEREOTIPI

Pozitivni autostereotipi u albanskim udžbenicima

U kosovskim udžbenicima **pozitivni atributi pridavani 'precima' ili 'srodnicima'** Albanaca često se dovode u direktnu vezu sa savremenim Albancima:

„Iliri... su bili gostoprimaljivi i veoma darežljivi. Iliri su dočekivali prijatelje i ophodili se prema njima sa puno poštovanja i časti. Njihovo gostoprimstvo i velikodušnost mogu se porediti sa gostoprimstvom koje svojim gostima ukazuju savremeni Albanci.“ (K05, str. 17)

„Većina Albanaca koji su izbegli zbog osmanskih osvajanja uputila se ka Italiji. [...] Oni su sačuvali staro ime – Arbreši. [...] Oni su se stotinama godina odupirali asimilaciji. I dan danas Arbreši čuvaju albanski jezik, kulturu i tradiciju.“ (K05, str. 49)

„Čak i ako su imali tri vere, Albanci su uvek bili ujedinjeni i međusobno tolerantni. Albanci su najpoznatiji narod na svetu koji nikad nije vodio unutrašnje verske ratove.“ (K05, str. 50)

Najčešći pozitivni stereotip o Albancima u kosovskim udžbenicima jeste njihova **nepokornost**, koja se izražava u stalnom otporu prema svim stranim osvajačima. Ovaj stereotip može se trasirati kroz gotovo sve istorijske periode u udžbenicima. Osvajači kojima se opiru Iliri i Albanci su u predosmanskom periodu – Sloveni, odnosno Srbi:

„Iliri, a kasnije i Arbanasi, su uspeli da sačuvaju svoje biće, iako su njihove zemlje kolonizovali drugi narodi, uglavnom Sloveni. [...] Stara ilirska populacija koja je preživela, tokom vremena je dobila nazive Arberi i Arbanasi.“ (K06, str. 109)

„Uprkos svim ovim teškoćama arbanaški narod je uspeo da sačuva svoje biće. Arbanasi su se, s vremena na vreme, čak i dizali na ustanak protiv srpskih osvajača. Otpor koji su pružali Arbanasi je naišao na podršku u nekoliko evropskih zemalja.“ (K07, str. 44)

Slovenske osvajače su zamenili **osmanski**:

„Albanci su razvili neprekidnu borbu kako bi se oslobodili od osmanskog osvajača. Borba za slobodu okupila je sve Albance, bez obzira na to koje su vere ili odakle su bili.“ (K05, str. 57)

„[Arbanasi] se nikada nisu pomirili sa osmanskim osvajanjima.“ (K07, str. 54)

„Arbanaški otpor protiv osmanske vlasti nikada nije prestajao.“ (K07, str. 61)

Posle Osmanske imperije, nepokornost naroda se ponovo ispoljava prema **balkanskim državama, naročito Srbiji**:

„Na albanskim teritorijama su balkanske saveznice naišle na otpor lokalnog stanovništva, koje je bilo uvereno da samo oružana borba protiv svakog osvajača može da im garantuje nezavisnost Albanije.“ (K08, str. 130)

„I pored svega, oni su nastavili da pružaju otpor, a suprotstavljali su se čak i silom protiv represivnih mera balkanskih okupatora.“ (K08, str. 136)

„Kao odgovor na srpsko nasilje i teror, i da bi se ujedinili sa albanskom državom, septembra 1913. godine podignut je antisrpski ustanak. [...] ništa nije moglo da ugasi želju Albanaca za oslobođenjem i nacionalnim ujedinjenjem. Taj duh albanskog otpora se nastavio i kasnijih godina.“ (K08, str. 136–137)

Tokom celog XX veka stereotip o albanskoj nepokornosti se ponavlja. Za razdoblje **svetskih ratova i međuratni period** navodi se sledeće:

„Albanski narod, kao i uvek, našao je snage da se suprotstavi i da se bori, kako protiv austrougarske okupacije, tako i protiv bugarske.“ (K08, str. 162)

„Pred politikom pritisaka i genocida, Albanci sa Kosova i drugih oblasti su organizovali otpor, pod upravom Komiteta za nacionalnu odbranu Kosova. [...] Tako su se i drugi narodi Kraljevine SHS podigli u odbranu njihovih nacionalnih identiteta.“ (K09, str. 34–35)

„Sve ovo je fašistička Italija uradila da ne bi stvorila ekstremne neprijatelje od Albanaca, kao i da bi se, objedinjenjem albanskih zemalja, stvorile simpatije prema italijanskoj državi. Ipak, Albanci su bili uvereni da treba da se bore protiv svakog okupatora, a u ovoj prilici i protiv Italijana.“ (K09, str. 112)

Konačno, i u lekcijama koje obrađuju savremeni period **otpor** stranom osvajaču predstavlja se kao **trajna karakteristika albanskog naroda** i dovodi u vezu s oružanim sukobom:

„Tokom ponovnog osvajanja i uspostavljanja državne administracije, srpski vojni organi i žandarmerija su vršili strašan teror nad albanskim stanovništvom. [...] Ali ove mere nisu uspele da poraze albanski narod. On je našao snage i hrabrosti da prebrodi ovu tešku situaciju.“ (K13, str. 64)

„Ponovno uspostavljanje srpske okupacije albanski narod je dočekaao trajnim otporom.“ (K09, str. 159)

„Demonstracije su još jednom pokazale Srbiji da Albanci ne pristaju da žive pod srpskom vlašću.“ (K10, str. 195)

„Ubistva i likvidacije boraca za slobodu bili su izvor inspiracije i primer otpora za omladinu Kosova.“ (K11, str. 196)

„Otpor Jašarijevih, predvođenih komandantom Ademom Jašarijem, bio je herojski. Ova borba je bila primer otpora, inspiracija celoj naciji, za slobodu i nezavisnost Kosova.“ (K11, str. 201)

Drugi najčešći atribut koji se pripisuje Albancima jeste **ratništvo**. Od Ilira do savremenih Albanaca naglašava se borbena spretnost i spremnost:

„Iliri su bili odani i hrabri ratnici.“ (K05, str. 8)

„Dardanci se pominju kao snažni ratnici, veoma dobri rudari, poznati trgovci i stočari.“ (K06, str. 71)

„Ustanci su se borili herojski, ali su bili primorani da se povuku pred osmanjskom vojskom koja je bila superiornija i brojno i u oružju.“ (K08, str. 105)

„Borba albanskih četa uticala na očuvanje živosti i morala, kao i nacionalnog ponosa albanskog naroda.“ (K09, str. 64)

Stereotip koji se često iskazuje kroz poistovećivanje karakteristika istaknutih pojedinaca, odnosno nacionalnih junaka i naroda koji predstavljaju jeste **rodoljublje**. Ljubav prema domovini motivacija je za požrtvovanje u borbi:

„Ličnost Skenderbega je duboko usađena u kolektivnu svest Arbanasa. Njegova ličnost je postala zaštitni znak albanskog naroda. Ona je reflektovala ljubav prema domovini, uticala na duhovni život i na podizanje nacionalne svesti.“ (K07, str. 72)

„Ovo delo [Samija Frašerija, „Albanija – šta je bila, šta jeste i šta će biti“ iz 1899.] je poslužilo kao inspiracija albanskim rodoljubima u borbama za slobodu i nezavisnost.“ (K08, str. 85)

„Srpski i crnogorski okupatori su od početka dočekivani s oružjem u rukama. Osim spontanih otpora lokalnog karaktera, patriote Hasan Priština, Bajram Curi, Isa Boletini, Elez Isufi i drugi, su pokušavali da organizuju rat protiv srpsko-crnogorskih okupatora i ujedine iscepkane albanske zemlje sa nezavisnom albanskom državom.“ (K08, str. 136)

U istoj lekciji, žrtve nasilja karakterišu se kao **patriote ili šovinisti** u zavisnosti od toga da li su pripadali jednoj ili drugoj strani u sukobu:

„Jedna grčka banda izabrana od strane pravoslavne crkve tog mesta, varvarski je ubila sveštenika i pisca, patriotu, Papa Krista Negovana i nekoliko njegovih sugađana u februaru 1905. [...] U septembru 1906. jedna od četa ubila je mitropolita grčkog iz Korče, koji je bio u službi grčkog šovinizma.“ (K10, str. 68)

Pored ljubavi prema otadžbini, Albanci se kroz istoriju prikazuju i kao motivisani **ljubavlju prema slobodi**:

„Arbanaški/albanski narod je mnogo puta tokom istorije morao da se bori za svoju egzistenciju. Primamljiv geografski položaj i apetiti za teritorijom doveli su razne osvajače. Ali borba za slobodu se nikad nije gasila.“ (K07, str. 70)

„Iliri se nikada nisu predali rimskim okupatorima, već su se neprestano borili za svoju slobodu.“ (K06, str. 87)

„Osim Kruje, Skenderbeg je veoma brzo uspeo da oslobodi i druge kule i tvrđave [...] Oslobođenje Kruje i drugih krajeva je dočekano sa velikom radošću kod arbanaškog naroda. Entuzijazam slobode je za kratko vreme zahvatio celu Arberiju.“ (K07, str. 61)

„Ustanici motivisani slobodom su se borili herojski.“ (K08, str. 106)

„Proglašenjem nezavisnosti Albanci su dobili pravo da budu slobodni i nezavisni, kao i svi drugi narodi.“ (K05, str. 71.)

„Oslobodilački rat albanskog naroda predstavlja jedan od najslavnijih perioda u istoriji albanskog naroda. On je istovremeno i sastavni deo Antifašističkog rata koji su razvili drugi narodi Evrope i sveta protiv nacifašističkih okupatora. Aktivnim učesćem u ovom ratu, albanski narod se svrstao na stranu pobjednika u ovom ratu i na stranu demokratskih zemalja. U pogledu učesća, rat je bio svenarodni, prema nacionalnoj tradiciji učestvovanja u oslobodilačkim ratovima. Narod je učestvovao u ratu sa čistim idealima – borio se za nacionalno oslobođenje, slobodu i demokratiju.“ (K09, str. 116)

„Ceo albanski narod na Kosovu a pogotovu mladi imao je za cilj oslobođenje od srpskog ropstva. Kao prva faza oslobođenja, smatralo se odvajanje od Srbije i stvaranje Republike Kosovo.“ (K13, str. 163)

„Ova borba, koju je predvodio Adem Jašari je postala primer otpora i inspiracija celom narodu za dostizanje slobode i nezavisnosti.“ (K09, str. 169)

Hrabrost pojedinaca izjednačava se, kao i patriotizam, sa osobinama celog naroda.

„Herojska dela koja su činili Arbanasi pod Skenderbegovim vođstvom, podigla su im ugled svuda u Evropi. Njegovo ime je bilo drago i ostalim porobljenim narodima Balkana.“ (K07, str. 70)

„Albanci su tokom borbi [za Valonu] pokazali visok stepen heroizma.“ (K09, str. 46–47)

„Svojim smelim akcijama borci su držali u panici srpsku vlast i podstakli moral i nacionalni ponos albanskog naroda.“ (K10, str. 128)

„Šaban Jašari je [...] pokazao neviđeni heroizam, suočavajući se i boreći sa srpskom policijom, koja je bila opremljena najsavremenijom i najsofisticiranijom opremom onog vremena.“ (K09, str. 169)

Sledeći stereotipi su **posvećenost** postizanju cilja i istrajnost u borbi.

„Albanski narod je učestvovao u borbama nezavisno od vere, regiona i političkih ubeđenja.“ (K11, str. 116)

„Osim hapšenja, zatvaranja, torture, ubistava i drugih vidova mučenja, protiv Albanaca je preduzeta još jedna mera. Oni su udaljavani sa svojih radnih mesta... Oni su, međutim, i u takvim uslovima opstali i nisu poklekli pred Srbijom.“ (K05, str. 102–103)

„Proglašenje Nezavisnosti Kosova je bila veoma važna pobeda našeg naroda. Ono je plod borbi i napora svih generacija našeg naroda. Odlukom 17. februara 2008. godine narod Kosova je osvojio svoja neosporna prava na slobodnu i nezavisnu vlast, kao što je imaju i drugi narodi Balkana i Evrope.“ (K09, str. 179)

Učenost, posvećenost znanju i obrazovanju, takođe je relativno čest, pozitivan stereotip o Albancima:

„Albanci su oduvek voleli obrazovanje... Pošto su rad škola na albanskom jeziku ometali osmanski osvajači, Albanci su otvarali nove škole, učili i pisali knjige na drugim jezicima.“ (K05, str. 49)

„Sa ponovnim osvajanjem Kosova 1918. od strane Kraljevine SHS, albanski narod na Kosovu je ostao bez škole, bez kulture i nauke.“ (K11, str. 94)

„Nakon proterivanja iz škola, vlasti su albanskim predavačima obustavile i mesečna primanja. Na taj način Srbija je mislila da će baciti Albance na kolena. Međutim, ljubav prema obrazovanju mlađih generacija mobilisala je albanske predavače da rade i bez nadoknade. Oni su bili svesni da rade zbog unapređenja i osamostaljivanja albanskog obrazovanja i zbog slobode i nezavisnosti Kosova.“ (K05, str. 102)

Pozitivni autostereotipi u srpskim udžbenicima

Srpski, kao i kosovski autostereotipi predstavljeni su po redosledu svoje zastupljenosti. Neki od primera koji ne spadaju u najzastupljenije, ali koji jasno održavaju kvalitet srpskih autostereotipa su sledeći:

„Srpski svet je postao pobožniji. Pojedinci, poput Jovana Rajića, dnevno su se molili po četiri puta, ponajviše ispred ikone presvete Bogorodice.“ (S03, str. 51)

„Srpski domaćini su s podjednakom pažnjom dočekivali i domaće i strane goste na konak i gostili ih kao svoje prijatelje i poznanike.“ (S03, str. 112)

„Ono (Srbi u južnoj Ugarskoj) je bilo ekonomski najsnažnije i najobrazovanije u čitavom Srpstvu.“ (S08, str. 37)

„Kao takav, on (Karađorđe Petrović) je usmerio herojskim putem tok srpske istorije.“ (S07b, str. 124)

Ratništvo, ratobornost, je, kao i u kosovskim udžbenicima, glavni stereotip koji se pripisuje sopstvenom narodu:

„Vest o srpsko-turskom sukobu iz koga živu glavu nije izvukao vladar moćnog Osmanskog carstva brzo se proširila u najudaljenije krajeve sveta.“ (S06, str. 129)

„Pogranični prostor Osmanske i Habzburške monarhije nastanjivali su Srbi, pogranični čuvari, ratnici i stradalnici obeju država.“ (S03, str. 46)

„Krajišnici su uspešno štitili Habzburšku monarhiju od turskih upada i ratovali su u sastavu habzburške vojske u skoro svim ratovima vođenim u Evropi.“ (S07b, str. 34)

„Iz...Srbije pohitali su dobrovoljci da brane Srpsku Vojvodinu.“ (S07a, 3.7 lekcija „Revolucije 1848/9 proleće naroda, Rodoljubi i liberali“)

„Srbi su se masovno odazvali pozivu austrijskog cara i u tzv. frajkorima, dobrovoljačkim odredima, ratovali su protiv Turaka. ... Mnogi Srbi, među njima i Karađorđe Petrović, sticali su tada ratno iskustvo, koje će im biti toliko potrebno početkom sledećeg veka.“ (S07b, str. 108)

„Bila je to jedna od najblistavijih pobeda srpskog oružja u istoriji (1914).“ (S08, str. 70)

„Dakle, rat je sa svojim višestrukim posledicama bio bitan faktor u povesti srpskog i ostalih balkanskih naroda i provincija, kasnije država.“ (S07b, str. 41)

Sledeći najčešći stereotip je **hrabrost** naroda, odnosno junaštvo pojedinaca koji mu pripadaju:

„U doseljenim Srbima, sviklim na ratove i velika odricanja, hrabrim i ratobornim...“ (S07a, 2.4 lekcija „Ratovi i seobe; U potrazi za utočištem“)

„[Vojna krajina bila je] stalni izvor odanih i veoma srčanih boraca.“ (S07a, 2.4 lekcija „Ratovi i seobe, Vojna krajina“)

„Hrabri borci i istinski junaci (uskok Stojan Janković) zaslužili su da uđu u istoriju i da budu opevani u narodnim pesmama.“ (S07b, str. 55)

„Ipak, preovladao je duh hrabrih Srba koji su odlučili da kidaju podaničke lance ropstva i postanu prvi revolucionari na Balkanu. Spalili su šest stotina hanova; taj plamen sagoreo je strah od Turaka, raju oslobodio podanstva, Srbima vratio ponos i ljudsko dostojanstvo, vaskrsao im državu i doneo slobodu.“ (S03, str. 72)

„U rukama hrabrih Šumadinaca posle ugarka našlo se pero, ali njima je bilo teže da pišu pisma nego da pale hanove.“ (S03, str. 75)

„Ćele-kula je ostala da opominje Srbe na tursko varvarstvo i srpsko junaštvo i rodoljublje.“ (S03, str. 87)

Kao i u kosovskim udžbenicima, **slobodarstvo** je među najčešćim stereotipima:

„Slovenska plemena živela su u demokratiji, slobodno. Slobodu su davali i ratnim zarobljenicima.“ (S06, str. 40)

„U svesti i tradiciji Srba, najbolje iskazanim u njihovoj epici, značajan trag ostavili su hajduci, borci za slobodu.“ (S03, str. 18)

„Nadovezujući se na uspehe ustanaka, Vuk Karadžić je osmišljavao kulturni preporod i približavao srpski slobodarski narod Evropi, upoznavajući je s njegovim nemalim duhovnim vrednostima.“ (S03, str. 115)

„Srbi, nekadašnja raja, ratnici i seobnici Turskog carstva, bez sopstvenog plemstva, ukidanjem feudalizma (1835) postali su društvo slobodnih seljaka.“ (S03, str. 132)

„Sretenjski ustav... jasno pokazao težnju naroda Srbije za ustavnim pravima i političkim slobodama.“ (S07a, 4.2 lekcija „Drugi srpski ustanak i borba za autonomiju, Sretenjski ustav“)

„Ideje Omladine o oslobođenju i ujedinjenju srpstva, ostale su međutim kao trajna inspiracija budućim naraštajima srpskih rodoljuba.“ (S07a, 4.4 lekcija „Druga vlada Miloša i Mihaila Obrenovića“)

„Srbi su bili suočeni sa rastućim nasiljem aga i begova... Oni se nisu mirili da ostanu kmetovi, večita raja.“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, položaj Srba u Bosni i Hercegovini“)

„Od pada pod Turke, pa sve do 1918. godine, reči rob, grob i sloboda imaju posebno značenje u našoj povesti. Duh Vidovdana i Kosova je simbol borbe 'za krst časni i slobodu zlatnu.'“ (S03, str. 164)

Dalje se kroz istoriju naglašava **nepokornost** i otpor srpskog naroda:

„Carstvo na tri kontinenta pokorilo je srpske države i veći deo srpskog naroda, ali nije slomilo njegov duh i snagu otpora.“ (S07b, str. 46)

„[Odlazilo se] u hajduke... češće zbog otpora nasilju i nepravdi nego zbog razbojništva ili... koristoljublja.“ (S07a, 2.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu; Hajduci i uskoci“)

„Kao što tursko ugnjetavanje nije prestajalo, tako nisu prestajale ni pobune srpske raje.“ (S07b, str. 96)

„Ona (Srpska revolucija) je bila veličanstven otpor srpskih seljaka turskom bezakonju i tiraniji.“ (S07b, str. 109)

„Prvi srpski ustanak trajao je skoro deset godina i po dužini trajanja je najuspeliji seljački ustanak u svetskoj istoriji.“ (S07b, str. 111)

„Središte otpora se... premestilo u uvek nepokornu Hercegovinu.“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, položaj Srba u Bosni i Hercegovini“)

Ljubav prema otadžbini je, kao i u kosovskim udžbenicima, frekventan stereotip:

„Nijedan Srbin (Mehmed-paša Sokolović) više nije dosegao do tako visokih položaja na Porti, niti stekao mogućnost da bude na usluzi svom pokorenom narodu.“ (S07b, str. 39)

„I hajduci i uskoci ostavili su vidan trag u povesti srpskog naroda i njegovom identitetu, nacionalnom ponosu i rodoljublju.“ (S03, str. 55)

Na kraju, među ređim stereotipima su **istrajnost...**

„Uprkos vekovnim progonima, iseljavanju u Srbiju, pritiscima da pređu na islam, pravoslavni Srbi... bili su najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini.“ (S04, str. 57)

I tri stereotipa koji nisu među najčešćim u kosovskim udžbenicima: **tradicionalnost, dostojanstvenost i produhovljenost.**

„Seleći se i u najudaljenije predele Ugarske, Srbi su, uz živu glavu, nosili mošti svetitelja, ikone, knjige i dobro upamćena istorijska predanja.“ (S03, str. 32)

„Srbi su poštovali običaje i tradiciju. Narodne i crkvene praznike, posebno slave, proslavljali su uobičajeno veselo.“ (S03, str. 113)

„Od svih vrsta zuluma Srbi su najteže podnosili zlostavljanje devojaka i žena.“ (S07b, str. 109)

„On (Đorđe Petrović) je raji dao krila i povratio Srbima izgubljeno dostojanstvo.“ (S03, str. 66)

Negativni autostereotipi u albanskim udžbenicima

Negativni autostereotipi u kosovskim udžbenicima znatno manje su zastupljeni nego pozitivni. U većini slučajeva radi se o pridavanju karakteristika albanskom narodu ili o generalizacijama, za koje se obično razlog nalazi van tog naroda, obično u srpskom ili drugom uticaju. Najčešće se naglašava **raseljenost** Albanaca i njihova primoranost na težak položaj stalnih migracija:

„Tako su srpski feudanci, predvođeni Nemanjićima, zauzeli plodne kosovske doline, dok su Arbanasi bili primorani da se povuku u planinske oblasti.“ (K07, str. 40)

„Stalna briga albanske vlade je i dalje bio težak položaj Albanaca koji su ostali pod Jugoslavijom i u Grčkoj. Albanski parlament, vlada i štampa su osuđivali masacre i neprekidno nasilje Jugoslavije nad Albancima sa Kosova. [...] Jugoslavija i Grčka su oduzele posede i imovinu Albancima u ime agrarne reforme i primorale ih da emigriraju u Tursku, Albaniju i druge zemlje, s ciljem da promene etničku strukturu stanovništva.“ (K09, str. 60–61)

„Nakon izbacivanja sa svojih radnih mesta, Albanci su ostali na ulici. Živeli su u teškim uslovima. Mnogi od njih su otišli u tuđinu, emigrirajući u Evropu, Ameriku ili daleku Australiju. Oni su otišli iz zemlje da bi osigurali svoju egzistenciju. Albanci koji su živeli na Kosovu imali su težak život. Njima su pomagale njihove porodice koje žive u inostranstvu. Albanski emigranti su

bili veoma solidarni i humani, zato što su pomagali i porodicama sa kojima nisu bili u srodstvu. Međutim, na Kosovu je bilo i takvih koji su jedva uspevali da obezbede hleb za svoje porodice.“ (K05, str. 102–103)

Diskriminisanost Albanaca kroz istoriju takođe se vezuje za Srbiju ili Jugoslaviju:

„Za razliku od ostalog stanovništva Kraljevine Jugoslavije, Albancima je uskraćeno svako nacionalno, demokratsko i ljudsko pravo.“ (K11, str. 95)

„Albanski narod na Kosovu i drugim albanskim teritorijama bio je jedan od najprezrenijih naroda u Kraljevini SHS. Njima su se poricala nacionalna, demokratska i ljudska prava.“ (K13, str. 77)

Naredni stereotipi odnose se na albansko **stradalništvo, potčinjenost i nazadnost**:

„Problem za Albaniju bili su joj osvajački ciljevi susednih država, kao sto su: Srbija, Crna Gora, Grčka i Italija. Ove države su tokom 1914–1915. osvojile nekoliko albanskih teritorija, proizvodeći tako patnju i bedu albanskog naroda.“ (K11, str. 13)

„Albanci, ne samo što više nisu imali dozvolu da žive zajedno u jednoj državi, Albaniji, već su bili odvojeni i unutar jugoslovenske države. Albanci koji su ostali van albanske države smatrali su se ponovo okupiranim.“ (K05, str. 91)

„Uprkos velikom prirodnom bogatstvu i vitalnosti naroda na teritoriji naseljenoj Albancima, vladalo je naglašeno ekonomsko i kulturno zaostajanje.“ (K09, str. 76)

Među ređim karakteristikama nalaze se **oportunist** Albanaca:

„Albanci sa Kosova i iz drugih etničkih albanskih oblasti su u početku bili protiv fašizma koji je okupirao Albaniju, ali su mnogo više mrzeli jugoslovensku vlast koja je okupirala Kosovo, i iz tog razloga su dočekali fašističke snage koje su okupirale Jugoslaviju kao svoje oslobodioce i spasioce.“ (K09, str. 110)

„Albanci su zbog proganjanja srpskih vlasti aprilsku katastrofu smatrali alternativom koja će olakšati njihov položaj, a fašističku vlast kao oslobođenje iz velikosrpskog ropstva.“ (K09, str. 110)

Njihovo **siromaštvo**, čiji se uzrok ponovo nalazi u stranoj vlasti:

„Albansko stanovništvo koje je po broju zauzimalo treće mesto posle Srba i Hrvata, u poređenju sa drugim stanovništvom, bilo je najsiromašnije.“ (K11, str. 169)

„Osim hapšenja, zatvaranja, torture, ubistava i drugih vidova mučenja, protiv Albanaca je preduzeta još jedna mera. Oni su udaljavani sa svojih radnih mesta. U svim gradovima i drugim zonama Kosova, okupatorska srpska vlast

je izbacivala Albance sa posla. Njihov broj porastao je na desetine hiljada. Oni su bili proterani sa posla samo zato što su bili Albanci. Namera Srbije bila je da siromaštvom natera Albance da padnu na kolena. Oni su, međutim, i u takvim uslovima opstali i nisu poklekli pred Srbijom.“ (K05, str. 102–103)

I na kraju, **autoritarnost**:

„Diktatorska komunistička vlast u Albaniji bila je oštrija nego u bilo kom drugom socijalističkom mestu u Evropi.“ (K11, str. 177)

Negativni autostereotipi u srpskim udžbenicima

Najčešći negativni autostereotip u srpskim udžbenicima, koji nije zastupljen u kosovskim, jeste **nesložnost** i stalna podeljenost, nejedinstvo naroda:

„[Slovenska] plemena su vodila život po običajnom pravu... sazivani su zborovi na kojima su se okupljali predstavnici bratstava ili rodova. Bratstva su međusobno bila rascepkana i nejedinstvena.“ (S02, str. 56)

„Srbi, međutim, nisu bili okupljeni u jednoj zajedničkoj državi, već su tokom vremena osnovali nekoliko posebnih državotvornih oblasti.“ (S02, str. 66)

„Za vladavine nesposobnog cara Uroša centralna vlast je slabila. To su iskoristili pohlepni velikaši, koji su počeli da se osamostaljuju i da dele državu.“ (S06, str. 117)

„Verska podela je najtragičnija pojava u povesti srpskog naroda, budući da je razorila njegov identitet, i u 19. i u 20. veku onemogućavala njegovo ujedinjenje. Srpsko nacionalno biće ostalo je trodelno, ali dok se pravoslavni Srbi izjašnjavaju kao pripadnici srpske nacije, rimokatolici i muslimani sve više se smatraju Hrvatima, odnosno Bošnjacima.“ (S03, str. 23)

„Vidno ispoljavanje srpske nesloge u trenucima opasnosti bio je loš nagoveštaj pred okršaj.“ (S03, str. 79)

„Oni (Srbi) su služili u njihovim (Austrija, Turska i Mletačka republika) vojskama i učestvovali u svim njihovim ratovima, ginuli za njihove interese, često se međusobno satirući kao neprijatelji, jer su se nalazili u vojskama dve ili tri zaraćene strane.“ (S07b, str. 41)

„Od svih balkanskih naroda, Srbi su danas najslabije integrisana nacija.“ (S03, str. 154)

„Ovakva podela srpskog naroda i njihov život u dve, a zatim u četiri države sa različitim državnim tradicijama i uređenjem, i pored svesti o pripadnosti jednoj naciji, oblikovalo je osobenosti u shvatanjima, moralu, mentalitetu i karakteru Srba i udaljavala ih jedne od drugih.“ (S03, str. 155)

„Izuzetno negativna posledica seoba Srba, posebno u najudaljenijim i rubnim mestima, bila je njihovo odnarođavanje, koje se ispoljavalo na razne načine.“ (S03, str. 36)

Kao i Albanci, i Srbi su žrtve migracija, **raseljenosti**:

„Naseljavanje Srba u južnu Ugarsku bilo je podsticano, jer je bilo potrebno obezbediti granice i oživeti privredu u zapustelim oblastima.“ (S02, str. 221)

„U povesti Srba i u oblikovanju srpskog identiteta, ratovima i seobama pripada najvažnije mesto.“ (S03, str. 3)

„Srbi su se selili neprekidno, pa su seobe postale zla kob srpskog naroda, ostavljajući u njihovom biću bezbroj ožiljaka.“ (S03, str. 31)

„Srbi su bili podanici, raja Turskog carstva. Sinonim su za ratnika i seobnika, pošto su ratovi i seobe najvažnije pojave... srpskog naroda ovog vremena.“ (S03, str. 17)

Takođe, narod je **stradalnički**:

„Rukopis [Miroslavljevo jevanđelje] je imao veoma burnu i tešku istoriju, kao i sam srpski narod.“ (S06, str. 60)

„Dugogodišnje ropstvo, ispunjeno stradanjem i nasiljem, ulilo je u krv Srba strah od turske sile i moći.“ (S03, str. 45)

Period strane vlasti učinio ga je podaničkim, **potčinjenim**:

„Tri i po veka robovanja i podaničkog položaja u pomenutim državama ostavila su znatne posledice na srpski rod.“ (S07b, str. 107)

„Sav ostali srpski svet bio je u podaničkom položaju, u Turskoj kao raja, u Austriji kao kmetovi.“ (S07b, str. 154)

„Zulum i strahovlada dahija učinili su strah još većim – dosezao je granice užasa i bio ozbiljna prepreka Srbima na putu ka slobodi.“ (S03, str. 45)

„Dugo i teško ropstvo i podanstvo Srba opšta je karakteristika vremena od pada srpskih zemalja pod tursku vlast do Srpske revolucije.“ (S03, str. 65)

„Vekovno ropstvo lišilo je Srbe osećanja državnosti.“ (S03, str. 101)

Srpski narod je **anarhičan**, stereotip koji se, kao i nejedinstvo, ne javlja često u kosovskim udžbenicima:

„Nered i anarhija godili su srpskom temperamentu, uvukli su se u mentalni sklop Srba i postali deo njihove svakodnevice.“ (S03, str. 43)³³

33 Lekcija „Knežinska samouprava u Beogradskom pašaluku“; podnaslov: „Ka Revoluciji“.

„Subordinaciju vlasti, od vožda do kmeta, propratio je Ivan Jugović u jednom govoru sledećim rečima: 'Ne dá se svaki naučiti, ali može se naterati'. Izuzetno plodotvorno načelo za anarhičan srpski narod, koji se tek privikavao na sopstvenu državnu vlast.“ (S03, str. 103)

Sledeći stereotip po frekvenciji pojavljivanja jeste **siromaštvo** naroda:

„Post je smanjivao radnu moć pojedinaca, povećavao smrtnost usled slabe uhranjenosti i činio naciju tromom. Više od polovine kalendarske godine ispunjavali su praznici, što je smatrano uzrokom srpske lenjosti i siromaštva.“ (S03, str. 52)

Srbi su, u srpskim udžbenicima istorije, često predstavljani kao **naivni**, naročito u odnosima sa naprednijim društvima:

„Nesporno je da su Turci bili veštiji, a Srbi naivniji, ali se taj odnos vremenom menjao.“ (S03, str. 108)

„Ustanici su olako odbili Portine predloge za mir i odmah prihvatili ruske ponude za nastavak rata. Bio je to preloman, revolucionaran trenutak, naivan i nimalo diplomatski.“ (S03, str. 84)

„Ruska diplomatija zapazila je srpsku dobrodušnost i neumešnost u vođenju političkih poslova.“ (S03, str. 107)

Na kraju, **nasilnost** kao karakteristika:

„Sloveni, kao varvarski narod, upadali su na teritoriju Vizantijskog carstva, pustošili ga i ugrožavali.“ (S02, str. 57)

„Okružen srpskim zemljama i hirovitim srpskim i bosanskim vladarima, Dubrovnik je u više navrata od 11. do 15. veka protiv njih ratovao, braneći svoj grad i teritoriju u zaleđu.“ (S02, str. 193)

„Ubistvom nekoliko Turaka, [Karađorđe Petrović] postao je legendarna ličnost u očima šumadijske raje.“ (S07b, str. 124)

HETEROSTEREOTIPI

Heterostereotipi u albanskim udžbenicima

Stereotipi o Srbima su u kosovskim udžbenicima česti i eksplicitno ukazuju na kvalitet odnosa među narodima:

„Svi ovi događaji su potvrđivali da je albanski narod mrzeo srpsku vlast i da su njegove aspiracije bile da se oslobode i nacionalno ujedine.“ (K11, str. 26)

„Demonstracije su još jednom pokazale Srbiji da Albanci ne prihvataju da žive pod srpskom vlašću.“ (K09, str. 161)

„Iako je narod Kosova hteo da iskaže svoju volju putem referenduma, nije mu bilo dozvoljeno. [...] Tim aktom učinjena je jedna velika istorijska nepravda albanskom narodu sa Kosova. Srbija je sve vreme nastavila da sprovodi strahovladu i teror nad albanskim narodom.“ (K05, str. 91)

Među stereotipima o Srbima gotovo da nema pozitivnih primera. Glavna karakteristika Srba, odnosno, kroz istoriju, Slovena, i kasnije Crnogoraca i Makedonaca jeste **nasilnost**:

„Dolazak Slovena na Balkan je izazvao velike posledice koje su se odrazile na drevne balkanske narode. Oni su zauzeli najveći deo ilirske teritorije, paleći, uništavajući i pljačkajući ilirske zemlje i stanovnike. Veliki broj Ilira je asimilovan od strane Slovena. Samo u današnjoj Albaniji, na Kosovu i njegovoj okolini, u današnjoj Makedoniji i Crnoj Gori, i još na nekoliko drugih mesta, Sloveni nisu uspeali da zbrišu ilirski narod.“ (K06, str. 123)

„Kosovo i druge albanske teritorije osvojene su od strane Srbije i Crne Gore i bespravno priznate na konferenciji ambasadora u Londonu. [...] Na ovim albanskim teritorijama, Srbija i Crna Gora su uspostavile vojnopolicijski režim i politiku genocida, oduzimanja imovine i proterivanja Albanaca u Tursku i u tek formiranu albansku državu, kao i nasilno nametanje svoje vere.“ (K10, str. 84)

„Nakon povlačenja nacifašističke okupacije, na Kosovo i na još neke albanske teritorije su prodrle jedinice srpskih, crnogorskih i makedonskih partizana. Te jedinice su vršile nasilje nad albanskim narodom. [...] Teški zločini su svuda činjeni nad albanskim narodom. To je bilo najizraženije na Kosovu.“ (K05, str. 91)

„Srpski genocid je počeo ponovo u jesen 1944. godine. Srpska vojska je činila razne zločine, takoreći u svim gradovima i selima Kosova, obuhvatajući i albanska naselja i teritorije pod Makedonijom i Crnom Gorom.“ (K09, str. 156)

„Jugoslavija je iskoristila prekid odnosa sa Albanijom 1948. godine da pojača teror i nasilje nad Albancima. [...] Ovaj talas represije se nastavio do Plenuma na Brionima 1966. godine.“ (K09, str. 160)

Dalje, institucije vezane za Srbe vezuju se za **teror** nad Albancima.

„Ove vojne sile (grčka, srpska, crnogorska) su činile zverstva i zločine. Ubijali su, hapsili, pljačkali i palili mnoge albanske naseobine.“ (K05, str. 79–80)

„Jugoslovenska vlast je, da bi pojačala iseljavanje Albanaca, na zimu 1955–1956. godine započela akciju prikupljanja oružja. Akcija za Albanace nije bila ništa novo. To se desilo i posle balkanskih ratova i Prvog svetskog rata i bilo

je praćeno neviđenim terorom od strane policijskih srpsko-crnogorskih organa.“ (K11, str. 188)

„U ovim uslovima srpska okupatorska vlast mobilisala je snažnu vojnopolicijsku i propagandnu mašineriju, ne samo protiv jedinica OVK već i protiv civilnog stanovništva, što je rezultiralo užasnim scenama varvarizma krvavih eskadrila, ubistvima i masakrima nemoćnog i nedužnog naroda (dece, žena i starih), spaljivanjem kuća, useva, masovnim zatvaranjima mladih u zatvore, itd.“ (K10, str. 205)

U kosovskim udžbenicima Srbi, ali i drugi balkanski narodi, vezuju se za **šovinizam**:

„Albanija namerno nije pozvana u ovaj (balkanski) savez. Prvi balkanski rat je stvorio novu političku situaciju za Albance. Kao i drugi narodi Balkana, i albanski narod se vekovima borio protiv osmanske vladavine i čekao na potpuno oslobođenje Balkana. Međutim, albanski narod je bio i predmet šovinističkih pretenzija susednih zemalja, jer se nalazio između starih i novih osvajača, praktično između dve vatre.“ (K08, str. 111)

„Pored toga, povećana je pohlepa šovinističkih susednih država. Države Balkana, Srbija, Grčka, Crna Gora i Bugarska, upotrebljavajući različita propagandna sredstva, kao i naoružane bande, pokušavale su da otepe što više albanskih teritorija.“ (K10, str. 65–66)

„Ova kraljevina nije mogla da bude država bez kontradiktornosti, zato što je prisilno obuhvatila nekoliko naroda. [...] Iz samog imena kraljevine se jasno videlo da su u njoj prava imali samo Srbi, Hrvati i Slovenci, ali su Srbi imali glavnu ulogu. Državna vlast je bila u rukama kraljevske dinastije Karađorđević, i imala naglašen velikosrpski šovinistički karakter.“ (K09, str. 33)

„U uslovima pogoršanja politike između Srba i Hrvata, 20. juna 1928. godine, srpski šovinistički krugovi su u parlamentu ubili rukovodioca opozicije, Stjepana Radića i još dva hrvatska poslanika.“ (K11, str. 80)

Pored toga, srpski narod **diskriminiše** druge narode:

„U novoj državi dominirao je srpski narod. Oni su vladali državom i sledili su politiku šovinizma, nasilja i terora, da bi denacionalizovali ostale narode. Makedonce i Crnogorce nisu priznavali kao posebne narode, već su ih smatrali delom srpskog stanovništva. U jako teškoj poziciji bili su neslovenski narodi, Albanci, Mađari, Nemci, itd. Njima se uskraćivalo pravo na školovanje na maternjem jeziku, pravo na kulturu, itd. Konstantna dominacija Srba u političkom životu države produbila je razlike i pogoršala odnose...“ (K11, str. 79)

Srbi se često predstavljaju kao izrazito **surovi**, ta svirepost naročito se naglašava u odnosu na albansku decu:

„Nakon završetka Prvog svetskog rata Kosovo i druge albanske teritorije je ponovo okupirala Srbija. Srpska vlada ponašala se dosta svirepo. Njihova vojska je spalila i uništila čitava sela. Na hiljade Albanaca je bilo prisiljeno da emigrira sa zemlje svojih predaka.“ (K05, str. 80)

„Broj albanske dece koja su pohađala osnovnu školu na srpskom jeziku bio je jako mali, zbog toga što ona nisu znala srpski jezik, dok je odnos srpskih nastavnika prema njima bio jako grub. Fizičko nasilje nastavnika dovelo je do toga da albanski učenici napuštaju školu. Kao posledica cele ovakve politike, na Kosovu je preko 90% albanskog stanovništva bilo nepismeno.“ (K11, str. 94–95)

„U ovim uslovima je srpska okupaciona vlast preduzela mere, ne samo protiv jedinica OVK već i protiv civilnog stanovništva. U februaru 1998. godine, u selu Likosan, u okrugu Drenice, srpska policija je izvela neviđen masakr. Srpske jedinice tokom ovog dela nisu čak poštedele ni žene i decu.“ (K11, str. 201)

U isto vreme naglašava se **militantnost**, odnosno vojna dominacija Srba:

„Uprkos oružanom otporu albanskog naroda, srpske i francuske trupe su, tokom oktobra 1918. uspele da osvoje Kosovo i druge albanske teritorije. Postavljena je administracija koja je bila podržana od strane vojske i policije i izvršen je neviđen državni teror nad Albancima. [...] Ali, ove represivne mere srpskih vlasti nisu dovele do toga da albanski narod poklekne.“ (K11, str. 25)

„Borba je bila krvava i neravnopravna. Srpska vojska i žandarmerija je topovima gađala Galicu, rodno selo Azima Galice. Otpor Azema Galice i njegovih saboraca je bio herojski. Srpska strana je imala mnogo gubitaka.“ (K11, str. 86)

Srbi su **zavojevači**, okupatori albanske zemlje:

„Takav završetak balkanskih ratova je samo još više produbio nesuglasice i pogoršao odnose između naroda Balkana. Odnosi su se naročito pogoršali između Albanaca sa jedne strane i, sa druge strane, Srba, Grka i Crnogoraca, koji su okupirali albanske teritorije.“ (K08, str. 131)

„Njihova jasna platforma za oslobođenje od srpskog zarobljeništva je podigla nadu i našla oslonac u albanskom stanovništvu.“ (K11, str. 201)

Pored ovih čestih stereotipa, upečatljiva je i **perfidnost, sklonost ka manipulaciji, prevari i provokacije Srba (i Crnogoraca)**:

„Crna Gora je pokušala da koristi Albance za svoje ciljeve. Kada ljudi koji su živeli u planinama nisu pristali da služe planovima crnogorskog kralja Nikole da osvoji sever Albanije, on im je uskratio pomoć.“ (K10, str. 73)

„Uprkos nastojanjima Vlade da se čuva od srpskih provokacija i oružanog konflikta sa Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, narod iz okupiranih oblasti

je, ne mogavši da izdrži srpsku okupaciju, preduzeo nekoliko oružanih akcija.“ (K09, str. 48)

„Kraljevina SHS jedno vreme nije preduzimala vojne mere da povrati vlast nad ovom zonom. Čak je i poslala i svog komesara da razgovara sa Azemom Galicom. Ali pokušaji razgovora nisu uspeli zbog Azemovog odbijanja. On je ipak jako dobro poznao planove i prevare koje mogu da učine beogradski zvaničnici.“ (K13, str. 68)

„Demonstracije iz 1968. godine su iznele na videlo veliki problem Albanaca u Jugoslaviji, koji je do tada jugoslovenski režim uspevao umešno da kamuflira. Žrtve su bile velike, jer su usledila ubistva, ranjavanja, zatvaranja, izbacivanja sa posla i drugi oblici represije.“ (K09, str. 161)

Heterostereotipi u srpskim udžbenicima

Iako se u srpskim udžbenicima može pronaći nešto pozitivnih stereotipa o Albanima, oni su najvećim delom negativni. Albanci se najčešće povezuju sa **nasiljem**, koje se ispoljava prema Srbima:

„Kako bi svojim saplemenicima iz severne Albanije stvorili prostor za naseljavanje u plodne ravnice Metohije i Kosova, proganjali su Srbe i raseljavali njihova sela.“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, Stara Srbija“)

„Albanci su organizovano sprovedili pokolj Srba, kao i Mađari i Nemci u Vojvodini.“ (S04, str. 187)

„Prvi znaci destabilizacije Jugoslavije javili su se na Kosovu. U proleće 1981. na Kosovu su izbile nacionalističke i separatističke demonstracije. Iako su ugušene akcijom policijskih snaga, stanje na Kosovu nije bilo stabilno. Nastavljeni su albanski pritisci na Srbe, uništavanje imovine, pa i ubistva iz nacionalne mržnje.“ (S08, str. 184)

Tokom istorije, naglašava se **razbojništvo** Albanaca:

„Turska država bila je u dubokoj krizi i njene vlasti nisu mogle, a često ni htele, da spreče brutalno nasilje albanskih odmetnika nad srpskim stanovništvom.“ (S08, str. 43)

„Komite – njihova aktivnost je nekada bila od koristi, ali se dešavalo da je dovođila do odmazde turskih vlasti i albanskih bandi prema lokalnom srpskom stanovništvu.“ (S08, str. 44)

Albanci kroz istoriju u srpskim udžbenicima pokazuju i **oportunizam** (pojavljuje se i kao autostereotip u kosovskim albanskim udžbenicima):

„Ako se izuzmu Albanci, koji su se identifikovali sa Turcima sve do druge polovine 19. veka, ova pojava oseća se kod svih balkanskih naroda.“ (S03, str. 169)

„Nacionalni pokret Albanaca... kasnio je... Albanci su... do velike istočne krize bili stub odbrane osmanskog poretka na Balkanu.“ (S07a, 3.10 lekcija „Velike sile i Istočno pitanje, balkanske revolucije“)

U odnosima sa Srbima pokazuju **surovost**:

„Položaj raje u Rumelijskom pašaluku nije bio nimalo lakši. 'Sirotinja cvili i pišti, do Boga se čuje'. Najteže je bilo na prostorima Stare Srbije, gde su upravnici administrativnih jedinica bili šiptarski feudalci.“ (S03, str. 147)

Jedan od stereotipa koji je pozitivan, odnosno javlja se i među pozitivnim autostereotipima i u srpskim i u albanskim udžbenicima jeste **nepokornost**.

„Međutim, starosedeooci koji su živeli zajedno i čija su naselja grupisana u veće skupine nisu slovenizirani. Običaje, jezik i druga narodna obeležja sačuvali su Albanci.“ (S06, str. 42)

„Međutim, Turci su nailazili na snažan otpor, posebno u vreme Đorđa Kastriota Skenderbega. Zbog duge borbe s Turcima Skenderbeg je postao poznat širom Evrope. Tek posle njegove smrti Turci su zaposeli najveći deo Albanije...“ (S06, str. 125)

„Skenderberg je postao sinonim arbanaškog otpora osmanskoj vlasti, te je stoga postao centralna ličnost albanskog narodnog predanja i kasnije nezaobilazna tema u formiranju nacionalnog identiteta.“ (S02, str. 217)

Međutim, Albanci su i **osvetoljubivi**:

„Iz oslobođene južne Srbije, na Kosovo su doseljeni Albanci proterani iz Toplice i Jablanice. Albanci su se za izgubljena imanja svetili kosovskim Srbima...“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, Stara Srbija“)

Kao i ostali balkanski narodi, i Albanci su kroz istoriju bili **potčinjeni**:

„Pokoreni narodi živeli su teško i trpeli su razna bezakonja, ugnjetavanja i nepravde.“ (S07b, str. 42)

Na kraju, Albanci su **anarhični**:

„Anarhija i bezvlašće posebno su pogodovali brojnim albanskim odmetnicima i bandama, koje su krstarile Kosovom i Metohijom, pljačkajući imovinu srpskim porodicama, otimajući žene i decu, ucenjujući čitava sela.“ (S04, str. 56)

U odnosima sa Srbima su i **tlačitelji**:

„Veći deo Stare Srbije bio je pod vlašću albanskih paša koje su ugnjetavale... pretežno srpsku raju.“ (S07a, 4.5 lekcija „Kneževina Srbija – prostor, stanovništvo, privreda“)

„Jedan deo našeg sveta u zapadnoj Makedoniji i na Kosovu i Metohiji prešao je na islam pod pritiskom Albanaca muslimana.“ (S07b, str. 43)

Heterostereotipi o ostalim etničkim grupama

Heterostereotipi o ostalim grupama imaju zajednički imenitelj u Turcima Osmanlijama, koji figuriraju i u albanskim i u srpskim udžbenicima pre svega kao negativni.

Heterostereotipi o Osmanlijama u albanskim udžbenicima

U kosovskim udžbenicima, negativni stereotipi o Osmanlijama su manje prisutni nego u srpskim udžbenicima, a po sadržaju se mogu porediti sa negativnim stereotipima o Srbima:

„Albanski otpor se nastavio još nekoliko meseci u planinskim oblastima oko Đakovice, Ljume i Debra. Osmanske snage su nad Prizrenskom ligom i Privremenom albanskom vladom sprovele besprimeran teror širom zemlje. Na hiljade Albanaca je bilo uhapšeno i osuđeno na teške kazne zatvora ili prote-rano van domovine.“ (K08, str. 79)

„Krajem XIX veka, Albanci su se i dalje suočavali sa divljom osmanskim vladavinom koja je u korenu sasecala svaki albanski politički i kulturni pokret.“ (K08, str. 83–84)

„Konferencija je odredila severne i severoistočne granice, isključujući iz Albanije celo Kosovo, kao i Skoplje, Kumanovo, Tetovo, Gostivar, Kerčovu, Strugu, Ohrid i druge teritorije. Ove albanske teritorije su prešle iz osmanskog jarma pod srpsko-crnogorski jaram.“ (K08, str. 134)

Heterostereotipi o Osmanlijama u srpskim udžbenicima

Pozicija Srba u kosovskim udžbenicima slična je poziciji Osmanlija u srpskim, gde su stereotipi o njima mnogo češći i izrazito negativni:

„Ropstvo i sloboda, podanici i slobodni seljaci (nešto građana), nepismenost i pismenost, ugušena knežinska samouprava i samostalna država, turski sultani

i srpski kneževi, Srbija s Turcima i Srbija bez Turaka i sa nacionalnim institucijama.“ (S07b, str. 155)

„O Turcima je u svesti balkanskih naroda ostala negativna predstava...“ (S03, str. 168)

Turci Osmanlije su **nasilni, opasni porobljivači**:

„Srpsko selo je izgubilo mir, a srpski seljak obraz usled nasilja vršenog nad devojkama i ženama.“ (S03, str. 67)

„I niži organi turske vlasti, kao i obični Turci, ponašali su se neljudski.“ (S07b, str. 117)

„Opasnost od Turaka bila je sveprisutna i niko se nije osećao sigurnim.“ (S02, str. 210)

„Naši preci iz ovog vremena osećali su stalnu nesigurnost i strah od: Turaka, gladi, kuge, smrti i prirodnih nepogoda – nevolja koje su im svakodnevno ugrožavale život.“ (S03, str. 25)

„I kada su odvažni hajduci i učeni kaluđeri, razumni knezovi i oprezni domaćini, i sva srpska raja, zapali u očajanje zbog nasilja nezabeleženog u povesti, u vreme dahijske strahovlade...“ (S03, str. 66)

„Zulum dahija, kao i ostalih Turaka, prevazišao je sve granice ljudske trpeljivosti.“ (S07b, str. 109)

Turci su takođe **moćni**, sposobni su da **gospodare** narodima:

„Nasuprot rasepkanim i nesložnim balkanskim zemljama, Turci Osmanlije imali su dobro organizovanu državu.“ (S06, str. 116)

„Bili su okrenuti islamu i sledili su njegova verska pravila i zakone. Jedan od njih bilo je i potčinjavanje nemuslimanskog sveta, što je motivisalo njihova dalja osvajanja i širenje. Uskoro je Mala Azija postala pretesna da zadovolji osmanske teritorijalne pretenzije.“ (S02, str. 199)

„Svoje vazale, po pravilu, Turci su ostavljali na vlasti do kraja života, a u početku od njih nisu tražili mnogo.“ (S06, str. 121)

„Vremenom su Srbi podražavali tursko gospodstvo u svemu, pa i u oblačenju.“ (S03, str. 024)

Turci su **osvetoljubivi i surovi**:

„Mnogi njeni žitelji našli su smrt ispod turskog osvetničkog mača ili u nemirnim talasima pomenutih reka.“ (S03, str. 92)

„Veliki vladari lišeni su emocija, pa je mnogima svirepost bila urođena. Ona se kod njega (Sulejman Veličanstveni) iskazala mučkim ubistvom dvojice sinova u ime državnog interesa!“ (S07b, str. 30)

„Odabrani dečaci postajali su robovi, te je ovaj običaj predstavljao vrhunac surovosti prema hrišćanskim porodicama. Srbi su s pravom ovu pojavu nazivali dankom u krvi.“ (S03, str. 7)

I, kao i u kosovskim udžbenicima, spoljni akter odgovoran je za nazadnost, u ovom slučaju to su Osmanlije.

„Primitivniji turski feudalni poredak znatno je usporio ekonomski i društveni razvoj pokorenih naroda.“ (S06, str. 127)

Stereotipi o ostalim grupama u srpskim udžbenicima

Dve grupe se, pored Osmanlija, karakterišu pretežno negativnim stereotipima u srpskim udžbenicima, Muslimani/Bošnjaci i Crnogorci. Stereotipi prema Muslimanima, odnosno Bošnjacima su, iako malobrojni, izrazito negativni u srpskim udžbenicima:

„[Husein-kapetan Gradašćević] [b]io je krupan, snažan, nadmen i prek. Tipičan je predstavnik onih bosanskih muslimana, koji nisu imali jasan cilj – niti su bili spremni da trpe sultanove vezire u Travniku, niti su bili spremni da sasvim kidaju veze sa Portom.“ (S03, str. 146)

„O Turcima je u svesti balkanskih naroda ostala negativna predstava, uz retke izuzetke, a još gora o svojim sunarodnicima koji su primili islam, i kao konvertiti morali da dokazuju svoju pravovernost.“ (S03, str. 168)

„Memoaristi s početka 19. veka beleže da su ti muslimani, poturčenjaci, bili gori i nesnosniji raji od Osmanlija, pravih Turaka.“ (S03, str. 111)

„Prihvatanjem islama ljudi su menjali verovanje, način života, mišljenje, čak i izgled, budući da su se muslimani razlikovali od nevernika i garderobom. Sve to uticalo je da islamizovani svet stekne drugačije mentalne osobine.“ (S03, str. 13)

„Primivši islam i postavši privilegovan deo društva, ali zadržavši srpski jezik, muslimani u Bosni – Bošnjaci, kako sebe danas nazivaju, vremenom su postali deo islamske civilizacije, otuđen od svoga naroda.“ (S07b, str. 43)

Stereotipi o Albancima se, pored poistovećivanja s Osmanlijama, najčešće porode upravo sa Bošnjacima, odnosno svim Muslimanima:

„Albanci, favorizovani u pogledu naseljavanja i privilegovani kao muslimani, nametali su Srbima ime, jezik i običaje. Taj proces poznat je kao arbanašenje.“ (S03, str. 15)

„Bosanski begovi...uz begove u Albaniji i na Kosovu, [bili su] glavna kočnica prosvetljenim reformama...“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, Položaj Srba u Bosni i Hercegovini“)

Crnogorci, koji se tretiraju i kao „drugi“, ali i kao deo srpskog naroda, predstavljeni su neobičnom mešavinom pozitivnih i negativnih stereotipa:

„Pravoslavlje, Rusija i Srbija, tri su bitna činioca u povesti Crne Gore. Crnogorci su se kleli u sva tri, ali nikada iskreno, već prema potrebama koje su im nametali siromaštvo, borba protiv Turaka i nimalo lak život u planinskim bespućima.“ (S03, str. 136)

„Plemenska anarhija bila je najveće zlo u Crnoj Gori i najveća smetnja nastanku države. Ona je stvorila uslove za četovanje, koje je tumačeno kao 'odušak crnogorske bijede'.“ (S03, str. 137)

„Ratovanje protiv Turaka, sa četovanjem, i glad vidno su uticali na formiranje ličnosti crnogorskog čoveka. Opšte siromaštvo podsticalo je Crnogorce na neprekidno raseljavanje.“ (S03, str. 141)

„Crnogorci su se odlikovali junaštvom, bistrinom, snalazljivošću i šalama na sopstveni račun.“ (S03, str. 142)

„Crna Gora je malena oblast nastanjena srpskim narodom, ali na tom nevelikom prostoru stalo je „mnogo istorije“.“ (S07b, str. 141)

„Upadi na teritoriju drugog plemena ili na teritoriju pod turskom vlašću nazivani su četovanje. Suština četovanja je u ubiranju plena, pa se ono smatralo nekom vrstom privređivanja.“ (S07b, str. 143)

„Sukobi među plemenima, krvna osveta i opšta zaostalost... sprečavali su Crnu Goru da napreduje iz zatvorenog, patrijarhalnog sveta balkanskih brđana...“ (S07a, 4.6 lekcija „Crna gora u XIX veku (do 1878), teritorija, stanovništvo, začeci državne organizacije“)

Literatura

- „Put iz bratstva i jedinstva – etnička distanca građana Srbije“, u: Srećko Mihailović (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010.
- „Textbooks Round the World: It Ain't Necessarily So“, *The Economist*, 10 2012, <http://www.economist.com/node/21564554>.
- Allport, Gordon W., *The Nature of Prejudice*, Garden City, New York: Doubleday, 1958.
- Brewer, M. B., „The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate?“, *Journal of Social Issues*, 55(3), 429–444.
- Dovidio, John F., et al., „Stereotyping, Prejudice, and Discrimination: Another Look“, in: *Stereotypes And Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 276–322.
- Gatto, John Taylor, *Weapons of Mass Instruction: A Schoolteacher's Journey Through the Dark World of Compulsory Schooling*, New Society Publishers, 2010.

- Golubović, Zagorka, Kuzmanović, Bora i Vasović, Mirjana, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i „Filip Višnjić“, 1995.
- Green, Donald P. and Seher, Rachel L., „What Role Does Prejudice Play in Ethnic Conflict?“, *Annual Review of Political Science* 6, No. 1 (2003): 509–531.
- Hilton, James L. and von Hippel, William, „Stereotypes“, *Annual Review of Psychology* 47, no. 1 (1996): 237–271.
- Höpken, Wolfgang, ed., *Öl Ins Feuer? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*, Hannover: Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Vol. 89, 1996.
- Kuzmanović, Bora, „Etnička distanca u Crnoj Gori“, u: Đukanović, Borislav, Kuzmanović, Bora, Lazić, Mladen, i Bešić, Miloš: *Nacija i država*, Podgorica, SoCEN, 2001, str. 177–246.
- Kuzmanović, Bora, „Socijalna distanca prema pojedinim nacijama“, u: Lazić, M. (prir.), *Razaranje društva*, Beograd, „Filip Višnjić“, str. 225–244.
- Lippmann, Walter, *Public Opinion*, Transaction Publishers, 1997.
- Mackie, Diane, et al., „Social Psychological Foundations of Stereotype Formation“, in: *Stereotypes And Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 41–79.
- Mihailović, Srećko, „Etnički autostereotipi i heterostereotipi na Kosovu“, *Sociologija*, 40 (3), 1995.
- Pingel, Falk, *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*, UNESCO, 2010.
- Plut, Dijana, Rosandić, Ružica i Pešić, Vesna, *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, Centar za antiratnu akciju, 1994.
- Popadić, Dragan i Biro, Mikloš, „Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji“, *Nova srpska politička misao*, 1999, br. 1–2, str. 89–109.
- Saldana, J., *An Introduction to Codes and Coding. The Coding Manual for Qualitative Researchers*, Sage Publications Ltd, 2009, str. 1–31.
- Sherif, M., *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*, Boston, Houghton Mifflin, 1966.
- Stangor, Charles and Schaller, Mark, „Stereotypes as Individual and Collective Representations“, in: *Stereotypes and Prejudice: Key Readings*, ed. Charles Stangor, Psychology Press, 2000, str. 3–37.
- Stojanović, Dubravka, „Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika istorije“, u: *Di-jalog povjesničara/istoričara* 5, Zagreb, 2001, str. 31–44.
- Stojanović, Dubravka, „Slow Burning: History Textbooks in Serbia, 1993–2008“, in: *Transition and the Politics of History Education Southeast Europe*, Augusta Dimou (ed.), V&R unipress, 2009, str. 141–158.
- Sumner, W. G., *Folkways – A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*, New York, Ginn and Company, 1906.
- Tajfel, Henri, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Terracciano A., et al., „National Character Does Not Reflect Mean Personality Trait Levels in 49 Cultures“, *Science* (New York, N. Y.) 310, No. 5745 (October 7, 2005): 96–100.

IV
DODATAK

Nevena Kostadinović

Centar za studije mira

Goran Tepšić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

ANALIZA MEDIJA – „MARTOVSKI NEREDI“ I „KOSOVSKA NEZAVISNOST“

Sažetak: Tekst obuhvata analizu napisa dva lista, albanskog dnevnika *Koha ditore* i srpskog *Blica*, o martovskim neredima 2004. i proglašenju nezavisnosti Kosova 2008. godine, kao i danima sećanja na ove događaje. Analiza ne predstavlja sistematsko istraživanje, već pokušaj da se otkrije da li se, i u kojoj meri, nacionalni mitovi iz udžbenika istorije ponavljaju i prenose u medijima. Autori zaključuju da medijski narativi, u analiziranom periodu, sadrže elemente mitova o naciji i neprijatelju i u srpskom i u albanskom slučaju, zatim o žrtvi istorijskih okolnosti samo u srpskom slučaju, i o slavnim ličnostima, junaštvu, izabranosti nacije i obnovi „zlatnog doba“ samo u albanskom slučaju.

Ključne reči: martovski neredi, nezavisnost Kosova, *Blic*, *Koha ditore*, etnogeneza, istorijska nepravda, nacionalno junaštvo, nacionalni preporod.

Analizirani uzorak obuhvatio je izveštavanje dnevnih novina *Blic* u Srbiji i *Koha ditore* na Kosovu. Analizirali smo pisanje štampe o martovskim neredima iz 2004, tri dana posle izbivanja nereda, 18, 19. i 20. marta, kao i proglašenje nezavisnosti Kosova 2008. godine, tri dana posle proglašenja, 18, 19. i 20. februara. Pored toga, pratili smo i izveštavanje tih medija na dan sećanja, 17. mart i 17. februar 2009, 2010. i 2011. godine. Za jedinicu analize uzeli smo pojedinačni novinski tekst kao zaokruženu tematsku i grafičku celinu. Tačnije, izdvojeni su oni novinski tekstovi u kojima se spominje sukob na Kosovu i proglašenje nezavisnosti iz perspektive srpske i albanske štampe.

Odabrani kodeks za analizu štampe obuhvatio je sledeće parametre: veličinu teksta, autorstvo, žanr i izvor informacije, a prevashodni cilj ovog dela istraživanja bilo je pronalaženje u medijskim izveštajima tema i kategorija sadržanih u udžbenicima istorije.¹ Dakle, pokušali smo da utvrdimo u kojoj meri se medijski narativi

1 Videti tekst G. Tepšića i R. Eremić u ovom zborniku.

o dnevno-političkim, ali veoma značajnim događajima, tematski i sadržajno poklapaju sa istoriografskim narativima sadržanim u udžbenicima istorije (tj. nacionalnim mitovima).

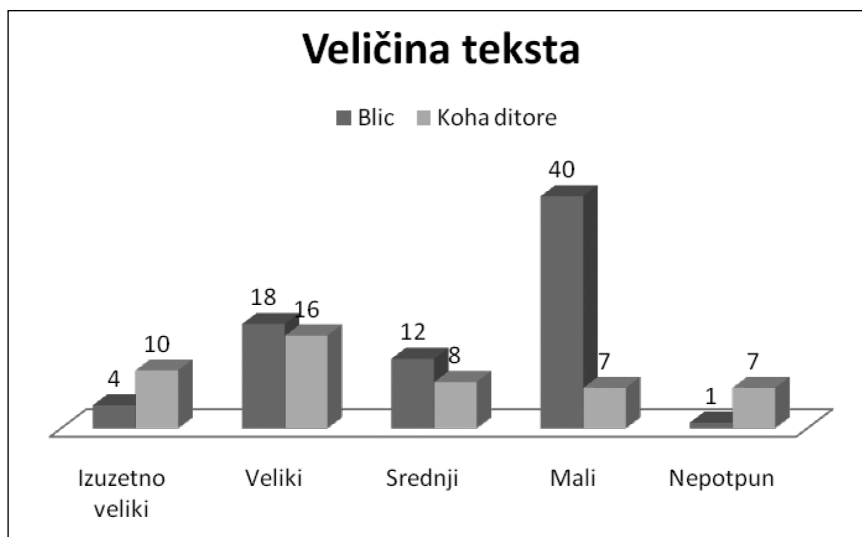
MARTOVSKI NEREDI 2004. GODINE U *BLICU* I *KOHA DITORE*

Veličina teksta

Najviše objavljenih tekstova u *Blicu* manjeg je formata (54%), i to su uglavnom oni koji upućuju na kratko izveštavanje o nekom događaju ili najave sednica, skupova koji će se baviti tom tematikom. Nekada su i izjave prenete u ovom obimu. Takva je izjava šefa Unmika Harija Holkerija u kojoj kaže da se na Kosovu dogodilo „najgore moguće nasilje“, kakvo Kosovo nije videlo od dolaska međunarodne misije 1999. godine.

„Ovo nasilje uništava Kosovo i ovo je najgora poruka koju je Kosovo moglo da pošalje međunarodnoj zajednici.“²

Nakon toga slede veliki tekstovi (24%) koji se bave prenošenjem događaja s lica mesta, ili analizom trenutnog stanja, kao i predviđanjem daljeg razvoja događaja. Slede srednji (16%), pa tek onda izuzetno veliki. Samo jedan članak može se podvesti pod nepotpun, a to je iz rubrike „Blic hit“.

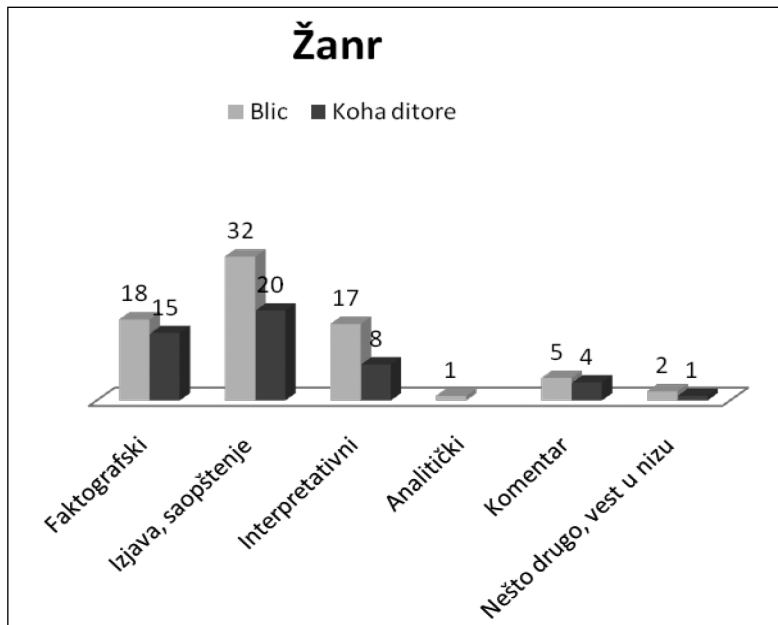
2 *Blic*, „Kfor odobrio upotrebu sile“, 19. mart 2004, str. 8.

S druge strane, u albanskom dnevniku *Koha ditore* najveći procenat čine veliki tekstovi (33%), a slede ih oni koji zauzimaju i po dve strane novina (21%). To su uglavnom tekstovi u kojima se detaljno objašnjava stradanje tri dečaka u reci Ibar, kao i opšti metež koji je posle toga usledio. U jednom takvom, pod naslovom „Šesnaestoro mrtvih i 575 povređenih“, autor opisuje da su srpski kriminalci prekrili Mitrovicu krvlju i da se među mrtvima nalaze žene i deca.³ Tekstovi srednjeg obima zauzeli su 17%, a mali i nepotpuni po 14%.

Žanr

Kad je reč o dominantnom žanru, i u *Blicu* i u albanskom dnevniku *Koha ditore* dominiraju izjave i saopštenja (42%). Tako u izjavi koju je objavio *Blic*, premijer Srbije Vojislav Koštunica karakteriše organizovane napade na Srbe kao etničko čišćenje.

„Nasilje na Kosovu i Metohiji bilo je unapred planirano i koordinisano, a nad srpskim stanovništvom je izvršen pokušaj pogroma i etničkog čišćenja, koji je imao odlike onog što je pre nekoliko godina nazivano humanitarnom katastrofom.“⁴

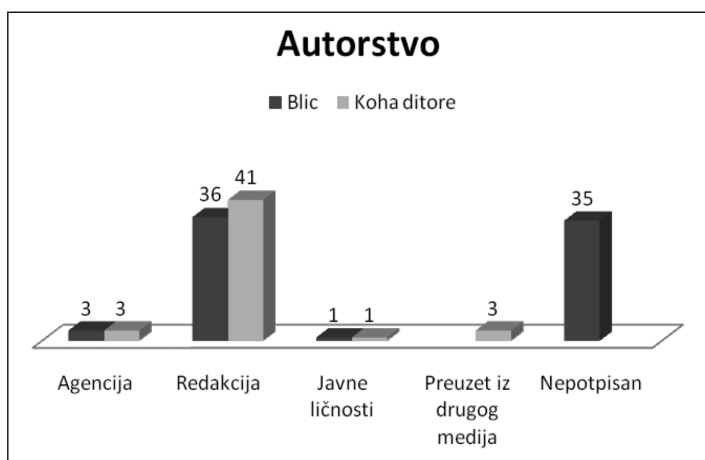
3 *Koha ditore*, „Šesnaestoro mrtvih i 575 povređenih“, 18. mart 2004, str. 1, 3.

4 *Blic*, „Etničko čišćenje“, 19. mart 2004, str. 5.

Posle izjava slede faktografski tekstovi (u *Blicu* 24% i 31% u *Koha ditore*). Interpretativnih ima više u srpskom dnevniku (23% prema 17%), a komentara za procenat više u listu *Koha ditore* (8% prema 7%).

Autorstvo

Novinari redakcije *Blica* potpisali su 48%, a *Koha ditore* 80% ukupnog broja objavljenih tekstova. Razlika je u tome što je *Blic* objavio veliki broj nepotpisanih tekstova. Za razliku od *Blica*, koji je koristio ili domaće agencije ili svoje novinare, *Koha ditore* je preuzela tri teksta od britanske agencije *Rojters*.

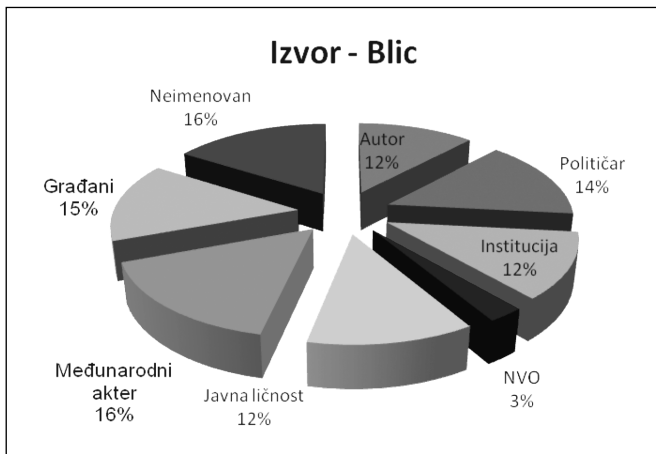
Izvor

Blic se poziva na međunarodne aktere podjednako kao i na neimenovane. O situaciji na terenu govorili su predstavnici misije Ujedinjenih nacija za Kosovo, a šefovi evropskih diplomatija pozivali su odgovorne da zaustave nasilje nad Srbima. Koliko je situacija na terenu bila ozbiljna, govore i izjave komandanta Kfora koji je izdao naređenje da vojnici mogu da upotrebe neophodnu silu kako bi osigurali sopstvenu bezbednost i živote svih građana na Kosovu.

Veliki deo pažnje tadašnjeg *Blica* bio je posvećen protestima širom Srbije, pa su jedan deo informacija pružali sami građani. Zvanična saopštenja davali su predsednik, skupština, vladina ministarstva, a nisu izostali ni stavovi predstavnika vladajućih i opozicionih političkih stranaka.

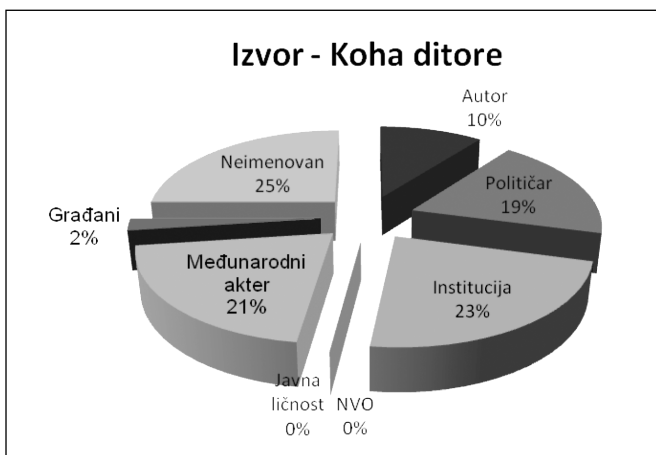
S obzirom na to da su tokom protesta zapaljene džamije u Beogradu i Nišu, oglašili su se više puta i predstavnici verskih zajednica. Kritički nastrojeni komentatori

zastupljeni su u nešto manjem procentu od političara, ali u i oni pišu da sukobi na Kosovu mogu da ugroze mir u Evropi.

S obzirom na nepouzdanost informacija koje su objavljivane posle izbijanja martovskih nereda, najveći broj izvora je neimenovan u listu *Koha ditore*. To opisuje autor u jednom članku, gde kaže da toliko različitih informacija stiže do njega da izgleda kao da apsolutno niko nema kontrolu nad ovom teritorijom. Među strankama koje su reagovale povodom izbijanja sukoba pojavljuju se Demokratska partija Kosova, Alijansa za budućnost Kosova, Demokratski savez Kosova. Svoje viđenje aktuelne situacije dali su i predstavnici obe verske zajednice i rektor Prištinskog univerziteta.

Među političarima ističu se tadašnji predsednik Kosova Ibrahim Rugova i komandant OVK Agim Čeku, a od srpskih političara prenose se izjave predsednika

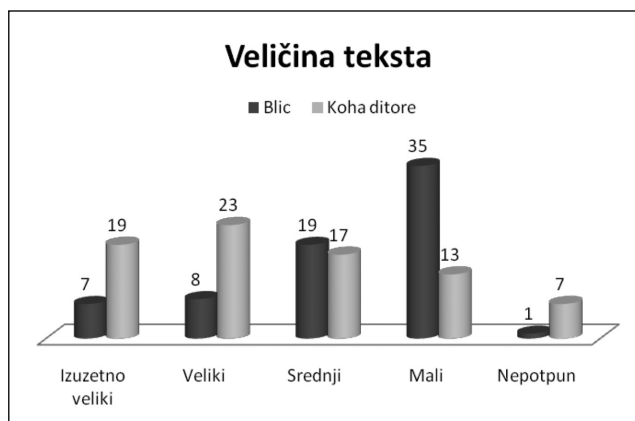

Koordinacionog centra za Kosovo Nebojše Čovića i tadašnjeg predsednika Skupštine Srbije Predraga Markovića. Osnivač najtiražnijih novina na Kosovu i glavni i odgovorni urednik *Koha ditore* Veton Suroi prisutan je kao autor i izvor informacija nekoliko članaka objavljenih tokom analiziranog perioda.

PROGLAŠENJE NEZAVISNOSTI U *BLICU* I *KOHA DITORE*

Veličina teksta

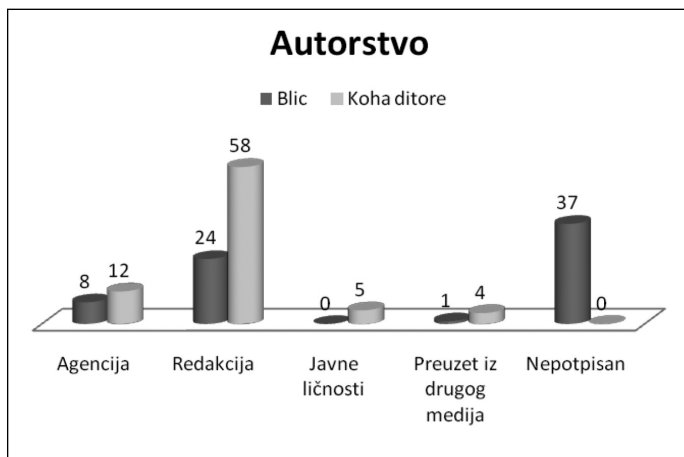
Kad je reč o prostoru koji je u dnevnim novinama bio posvećen jednostranom proglašenju nezavisnosti Kosova, polovina objavljenih tekstova u *Blicu* je malog obima u kojima se daju kratke izjave srpskih zvaničnika, ali i stavovi pojedinih država iz sveta povodom proglašenja nezavisnosti. Nakon malih, slede tekstovi srednjeg obima (27%), zatim veliki (12%), izuzetno veliki (10%) i samo jedan nepotpun.

S obzirom na to da za kosovske Albance usvajanje deklaracije nezavisnosti predstavlja ostvarenje dugogodišnjih težnji i pobjedu nad Srbima, najveći prostor u novinama *Koha ditore* posvećuje se baš ovoj temi. Procentualno, veliki i izuzetno veliki tekstovi zauzimaju preko 50%. Slede srednji (22%), mali (16%) i nekoliko nepotpunih (9%) tekstova.

Autorstvo

Dok *Blic* većinu objavljenih tekstova u posmatranom periodu nije potpisao (53%), *Koha ditore* najviše se oslanjala na redakcijske novinare (74%).

Među nepotpisanim u *Blicu* našao se i članak „Krivična prijava protiv Tačija, Sejdićua i Krasnićija“, u kojem se navodi da je Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije podnelo krivičnu prijavu protiv najviših kosovskih zvaničnika povodom proglašenja lažne države na tlu Srbije. *Blic* je svoje novinare potpisao u 34% od ukupnog broja objavljenih tekstova, a agencijskih ima 12%. Koristeći agenciju *Beta* kao izvor, *Blic* je preneo izjavu tadašnjeg američkog predsednika Džordža Buša pod naslovom „Da ne bude nasilja“. Buš je tom prilikom rekao i da su SAD „čvrsto podržale“ plan izaslanika UN Martija Ahtisarija za Kosovo, ali i dodao da je u interesu Srbije da sledi Evropu i da „srpski narod može da bude siguran da u Americi ima prijatelja“.⁵ U *Koha ditore* 6% tekstova potpisale su javne ličnosti. Uredništvo albanskog lista koristilo je i agenciju Fonet, a 5% članaka preuzeta su u celosti iz drugih novina, među kojima su se našli slovenski list *Delo* i izraelski *Harec*.

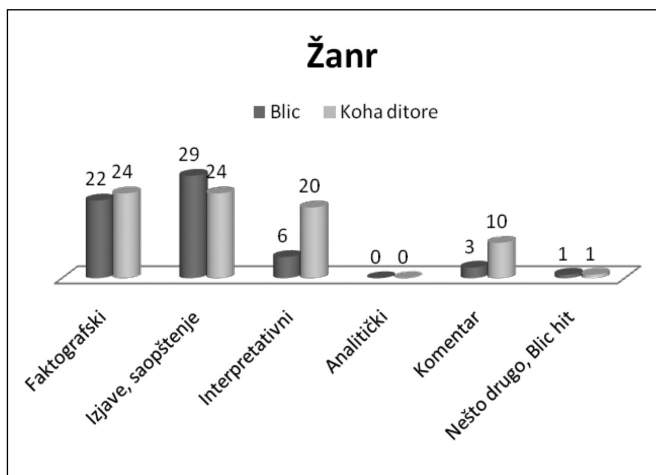
Žanr

Ponovo najviše objavljenih tekstova u *Blicu* pripada faktografskom žanru, izjavama i saopštenjima, kao i onih koji navode hronološki činjenice. Analitičkih članaka nema, a interpretativni čine desetinu od ukupnog broja. Ovaj period obeležila su tri komentara. Među njima je i „Paljenje budućnosti“. Autor je kritički nastrojen prema onima koji su zapalili policijski punkt na administrativnoj granici jer su tim incidentom samo učinili ono što su kosovski Albanci priželjkivali, a to je da međunarodne snage uđu i zauzmu sever Kosova.⁶

5 *Blic*, „Da ne bude nasilja“, 18. februar 2008, str. 5.

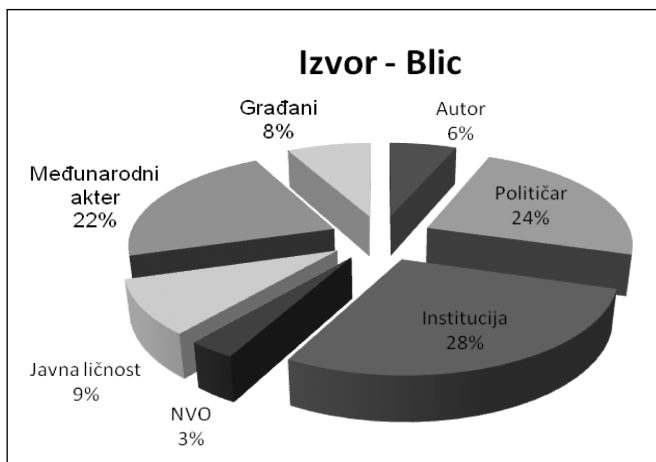
6 *Blic*, „Paljenje budućnosti“, 20. februar 2008, str. 2.

U dnevniku *Koha ditore* bila je relativno jednaka zastupljenost tekstova koji su faktografskog karaktera (30%) i interpretativnog (25%). Ponovo nema nijednog analitičkog, a komentara je nešto više nego za vreme martovskih nereda (13%).

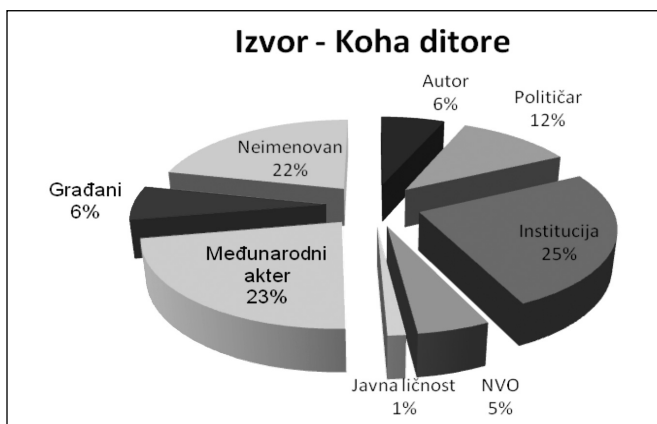

Izvor

Blic se tekstovima koji se odnose na proglašenje nezavisnosti najviše poziva na saopštenja državnih institucija. Slično su zastupljeni domaći političari i međunarodni akteri kao izvori informacija koje se tiču stavova prema proglašenoj nezavisnosti Kosova. Malih razlika ima i kad su autori, javne ličnosti i građani oni koji pružaju informacije.

Istovremeno, za najčitanije kosovske novine u danima posle proglašenja nezavisnosti najčešći izvor informacije su zvanična saopštenja tada imenovanih institucija, među kojima su kosovska skupština, ustavna komisija, predsedništvo i vodeće partije Kosova. Iza njih su izjave i pisma, koje, na primer, američki predsednik Džordž Buš ili tadašnji britanski premijer Gordon Braun šalju Kosovu. Tu su i čestitke turskog ministarstva spoljnih poslova. Slede članci u kojima izvor nije imenovan, zatim izjave političara poput Hašima Tačija i Fatmira Sejdičua koji se u tom trenutku i predstavljaju kao novoizabrani lideri Kosova.

Malo je tekstova u kojima su građani prenosnici informacija, a kada ih ima, izražena su tokom proslava na ulicama Prištine ili negodujućih izjava Srba u Kosovskoj Mitrovici, kao i uzvici tokom protesta organizovanih u Srbiji u znak pružanja podrške Srbima na Kosovu i Metohiji. Među autorima koji su svoje viđenje stvari davali nalazi se i vlasnik Koha grupe Flaka Suroi, a građanima se tih dana obratio i predstavnik porodice Jašari – Murat Jašanica.

MEDIJSKI NARATIVI U *BLICU*

U *Blicu* se ističe da je u istoriji srpskog naroda Kosovo uvek vezivano za srpski identitet – da Srbi odatle potiču, da su se tu izgradili kao nacija, stradali i postali ono što su danas. Zbog toga je, navodi se, očuvanje Kosova u sastavu Srbije, njegova odbrana i zaštita srpskog stanovništva na Kosovu dokaz da Srbija postoji, ali i da Kosovo postoji:

„Ovaj narod je krajem 20. i početkom 21. veka optužen za etničko čišćenje, a tamo gde je za to optužen nema ga više. Nema Srba ni u Krajini, ni u Slavoniji, a neće ih biti ni na Kosovu. Poslednji ostaci ovog naroda klanog, nedoklanog

i zaklanog u ovom trenutku se uništavaju, gore njihova poslednja sela, domovi i hramovi. Svakome treba da bude jasno da srpski narod ne može da postoji bez Pečke patrijaršije, Dečana, Gračanice, Bogorodice Ljeviške. Na Kosovu se događa Vartolomejska noć i pogrom nad jednim narodom i njegovim dostojanstvom.“ („Nema Srbije bez Dečana“, 20. mart 2004, str. 6)

„Šta je Srbija bez Kosova? Nećemo ga dati! Sa Kosovom se ne može trgovati i trgovine nema. Sačuvaćemo ga ne nasiljem, ne zločinima, već ljubavlju, milosrđem. Sačuvaćemo ga na sve načine, pokazujući da smo drugačiji, da zlo ne može doneti dobra – rekao je Koštunica poručujući da građani Srbije 'ne daju braću na Kosovu.“ („Kosovo se brani ljubavlju“, 19. mart 2004, str. 12)

„Doći će dan kada ćemo biti ponovo na Kosovu, kada ćemo obnoviti naše manastire u svoj svojoj lepoti. Još jedanput nam je potrebna vaša snaga, volja i odlučnost jer dobro znate da nas bez Kosova nema.“ („Kosovo se brani ljubavlju“, 19. mart 2004, str. 12)

Prenose se i parole građana koji su protestovali u martu posle stradanja srpskog stanovništva na Kosovu, kao i posle proglašenja nezavisnosti:

„Mir svima, sloboda za sve, povratak svakome“, „Kosovo je srce Srbije“... („Nema Srbije bez Dečana“, 20. mart 2004, str. 6)

„Ne damo Kosovo – naš DNK“, „Kosovo je srce Srbije“... („Nema Srbije bez Dečana“, 20. mart 2004, str. 6)

„Ne bude li pameti i državničke mudrosti, Srba neće biti ne samo u Peći, Prištini... nego ni u Gračanici, Severnoj Mitrovici, Zubinom Potoku... Mora se učiniti sve što je u političkoj, finansijskoj i diplomatskoj moći Beograda kako bi Srbi ostali na Kosovu.“ („Srpska priča“, 18. februar 2008, str. 2)

„Moramo se okupiti i sabrati. Nikakvi akti o nezavisnosti Kosova ne mogu nam oduzeti Kosovo i Metohiju ako ga mi sami ne napustimo.“ („Nećemo napuštati svoje ognjište“, 19. februar 2008, str. 5)

S druge strane, piše se i o albanskom nacionalnom identitetu koji je zaokružen sticanjem nezavisnosti. U članku „Euforija Albanaca i strah malobrojnih Srba“, opisana je radost i ushićenje koje su Albanci doživeli nakon proglašenja nezavisnosti, koje se može meriti s radošću zbog dobijanja deteta:

„Konačno država. Konačno nezavisnost. Događaj istorijski, moguć samo jednom u životu i zato najveći. Od sada će sve biti bolje.“ („Euforija Albanaca i strah malobrojnih Srba“, 18. februar 2008, str. 4)

„Sećam se 1. oktobra 1997, demonstracija, vikao sam 'Kosovo republika'. Tada sam osećao bes, očaj. Sada kada uzviknem Kosovo, osećam radost i ona nije ravna ni trenutku kada sam dobio sina koga sam toliko želeo.“ („Euforija Albanaca i strah malobrojnih Srba“, 18. februar 2008, str. 4)

Prenose se i izjave Srba kojima se kosovski Albanci određuju kao neprijatelji, a martovski neredi i proglašenje nezavisnosti dovode u vezu s konceptom velike Albanije:

„... poslednje akcije albanskih ekstremista dolaze iz političkih centara koji na duge staze propagiraju ideju velike Albanije, a da za cilj imaju utvrđivanje postojećeg stanja na Kosovu.“ („Tači pokrenuo lavinu nasilja“, 19. mart 2004, str. 8)

Takođe, prepuštenost Srba Albancima se izjednačava s njihovim nestankom:

„Narod se plaši da će biti ostavljen... i poručuje: ‘Znaju li da smo prepušteni na milost i nemilost Albancima? Kao da ne postojimo.’“ („Zna li sever da smo prepušteni na milost Albancima“, 20. februar 2008, str. 4)

Naglašava se da je položaj srpskog stanovništva za vreme martovskih nereda na teritoriji Kosova i Metohije bio najgori u novijoj istoriji:

„... najgore međuetničko nasilje od dolaska Kfora izbilo je juče pre podne u Kosovskoj Mitrovici posle informacije albanskih medija da su lokalne vlasti sa policijom Unmika pronašli u Ibru kod sela Čabra tela dvoje albanske dece koja su u nabujalu reku skočila navodno bežeći od srpskih dečaka iz sela Zupče.“ („Krvavi dani na Kosovu“, 18. mart 2004, str. 4)

„... na Kosovu se dogodilo 'najgore moguće nasilje', kakvo Kosovo nije videlo od dolaska međunarodne misije 1999. godine.“ („Kfor odobrio upotrebu sile“, 19. mart 2004, str. 8)

„Ono što Albancima nije pošlo za rukom, učiniće glad i bolest.“ („Srbi ostaju bez hrane“, 20. mart 2004, str. 5)

Izveštaji aktivnost Albanaca izjednačavaju i sa fašizmom i nacizmom:

„Severni deo Kosova i Metohije će se braniti, jer se narod branio i za vreme rata 1941. godine. Niko im to pravo nije uskraćivao, pa neće ni za vreme ovog fašizma koji je evidentan.“ („Čović sprema odbranu Srba“, 19. mart 2004, str. 4)

„Zlo se širi Evropom. Zlo koje se zove terorizam, ojačano ideologijom nacizma. Ubiti i proterati sve Srbe ideologija je albanskog terorizma. Onima koji su se usudili na povratak spaliti već jednom spaljene domove. Uništiti bolnice i škole. Spaliti crkve i manastire, razoriti groblja, verujući da će se tako zatrti svaka klica srpskog bitisanja na Kosovu.“ (*Blic*, „Zaustavite teror“, 19. mart 2004, str. 2)

Izveštava se i o reakciji nekih srpskih demonstiranata, koji svojim parolama izražavaju jasno neprijateljstvo prema Albancima:

„Učenici su skandirali 'Ajmo, ajde, svi u napad', 'Ubij, ubij Šiptara...'“ („Srbija ne da Kosovo“, 19. mart 2004, str. 10)

„Uz parole 'Ubij, zakolji, da Šiptar ne postoji', 'Prodali ste Srbiju', učenici su išli od škole do škole pozivajući kolege da prekinu nastavu. („Povređeno 12 ljudi“, 19. mart 2004, str. 11)

Odgovornost za nasilje koje se dogodilo na Kosovu u martu 2004, navodi se u *Blicu*, pored Albanaca snose i velike sile i međunarodne organizacije kao predstavnici međunarodne zajednice:

„Pored terorista, odgovorni za genocid na Kosmetu su i oni čija su usta puna priče o borbi protiv terorizma. Brisel i Vašington.“ („Zaustavite teror“, 19. mart 2004, str. 2)

„Unmik se pravi naivan. I sada, posle stravičnih zločina, nezamislivih u Evropi 21. veka, iz Brisela poručuju da su za 'događanja na Kosovu odgovorni lokalni lideri i da je neumesno da se NATO ili administracija UN proglašavaju nesposobnim da na Kosovu održe mir'. Kako ih nije sramota!“ („Zaustavite teror“, 19. mart 2004, str. 2)

„Ministar za obrazovanje, Zoran Lončar, rekao je da svetski poredak postaje nasilan, i da umesto ulaska u Evropsku uniju, ova unija oduzima deo teritorije od nas.“ (*Koha ditore*, „Bes u tišini“, 18. februar 2008, str. 9)

Ističe se i da su oni koji su proglašenje nezavisnosti Kosova podržali, odgovorni za nasilje koje posle toga usledilo. Navodi se da su velike sile odavno stale na stranu srpskog protivnika:

„Koštunica je zaključio da će predsednik SAD, koji je odgovoran za ovo nasilje, i njegovi sledbenici 'biti crnim slovima upisani u istoriju Srbije, ali i u svaku istoriju međunarodnog prava i na njemu zasnovanog svetskog poretka.“ („Amerika ponizila Evropu“, 18. februar 2008, str. 2)

„Svima je jasan raspored snaga u SB UN i da je teško predvideti rezultat. Ne živimo u iluzijama. Jasno je da su se zapadne države, pre svega članice Kontakt grupe odavno odredile u korist nezavisnosti i neće je napustiti.“ („Kosovo priznale Francuska i SAD“, 19. februar 2008, str. 2)

MEDIJSKI NARATIVI U *KOHA DITORE*

U *Koha ditore* iznosi se da su Albanci gradili svoj identitet na teritoriji Kosova (kao i Srbi) i da se proglašenjem nezavisnosti, ujedinjuje sve ono što čini kosovski identitet:

„Kosovo, nacija, i teritorija ujedinjeni su danas, i u ovom istorijskom trenutku poboljšaće život svakog građanina u okviru naših granica bez obzira na

etničku pripadnost. Naše nade za to nikad nisu bile veće.“ („Država Kosovo“, 18. februar 2008, str. 2, 3)

Međutim, Srbi se neretko izjednačavaju s kriminalcima, onima koji vrše nasilje nad Albancima, što ih čini neprijateljima i nepoželjnim na Kosovu:

„Mitrovica je prekrivena krvlju srpskih kriminalaca. Tamo su deca, žene i stari ubijeni. Ustanimo protiv novog nasilja!“ („16 mrtvih i 575 povređenih preplavili celo Kosovo“, 18. mart 2004, str. 1, 3)

„Srbi nisu iskoristili dobru volju Albanaca da stvore jednako društvo za sve. To su potvrdili poslednji događaji. Nije tačno da ne mogu, jednostavno ne žele da budu integrisani u kosovsko društvo. Njihova želja i danas, posle pet godina ostala je ista, želja za nasiljem nad Albancima. To se više ne može tolerisati!“ („Demokratska partija Kosova: pet godina napora da se Srbi integrišu su propali“, 18. 03. 2004, str. 4)

Uprkos tome što su tokom martovskih nereda Albanci organizovano napadali Srbe na Kosovu, *Koha ditore* piše samo o albanskim žrtvama, ali isto tako navodi da je teško opisati objektivno stanje zbog različitih informacija koje stižu. Ističu da su srpske vlasti odgovorne za nasilje na terenu:

„Za DPK nasilje koje su organizovale paralelne strukture pod direktivom vlasti iz Srbije i njene politike, kulminiralo je prošle noći, sa slikom troje albanske dece u reci Ibar, pa je ogorčenost kosovskih građana opravdana i legitimna.“ („DKP: pet godina napora da se Srbi integrišu su propali“, 18. mart 2004, str. 4)

Ovaj događaj poredi se i sa holokaustom:

„Bacanje tri dečaka u reku Ibar i progon dece... podseća na vreme holokaušta.“ („Studenti zahtevaju otkazivanje poslušnosti Kosovskim institucijama“, 19. mart 2004, str. 5)

Koha ditore, iz svoje perspektive, priseća se i nekih od ključnih događaja iz prošlosti i ovom neprijateljstvu daje istorijsku dimenziju:

„Nacija Kosova uvek će se sećati ratova sa Srbijom. Posebno onih iz prošlog veka. U ovim ratovima, početkom 20-og veka, u saradnji sa susedima koristila je kartu Balkana iz perioda Osmanskog carstva, i tako izvršila invaziju na albanske teritorije. Sporazum te vrste je i onaj sa Bugarskom iz 1912. godine, poznat kao Ugovor o prijateljstvu, ali i sporazum sa Crnom Gorom i Bugarskom na osnovu kojeg je formiran Balkanski savez. Svi zajedno su napali albanske teritorije, ali srpske trupe su bile najokrutnije od ove tri države.“ („Rat za nezavisnost“, 18. februar 2008, str. 12)

„Tačno u februaru 1989, poslednje pripreme za nasilje na Kosovu su obavljene u Beogradu. Cilj je bio: Kosovo Srbiji, Albance porobiti.“ („Pismo rudarima“, 20. februar 2008, str. 11)

Ističe se i da je albanski nacionalni junak Adem Jašari smatrao da su mu Srbi najveći neprijatelji i da je obećao svojim sugrađanima da će Kosovo osloboditi od Srbije:

„Adem Jašari obećao je da će udaljiti Srbiju od Kosova, živ ili mrtav. U stvari, zahvaljujući njegovoj smrti, u šta je Beograd mnogo uložio, počeli su poslednji dani Srbije na Kosovu. Tek tada, ostali Albanci počeli su da sebe ubeđuju da bi pružanje mirnog otpora trebalo da zameni vojnim.“ („Rat za nezavisnost“, 18. februar 2008, str. 12)

„Bilo je to rano ujutru 6. marta kada su srpske snage došle naoružane tenkovima i granatama ispred kuće ovog čoveka u Prekazu. Ovo je bio treći pokušaj njegovog ubistva. Ovog puta, njegova porodica nije želela da ga ostavi samog... Prošlo je već neko vreme od kada su oni sebe proglasili mrtvima, jer svakako ropstvo nije bio život koji su želeli. Posle ubistva porodice Jašari, srpski generali verovali su da će se kosovski Albanci uplašiti i da se neće više suprotstavljati. Međutim, porodica Jašari je verovala da će se suprotno dogoditi posle njihove smrti. I to se i desilo. Žrtva posle trodnevnog pružanja otpora srpskoj artiljeriji nije bila uzaludna. Povećao se broj ljudi koji su pristupali OVK.“ („Rat za nezavisnost“, 18. februar 2008, str. 12)

Kad je reč o proglašenju nezavisnosti, objašnjava se opravdanost proglašenja nezavisnosti i ističu zasluge mnogih generacija za taj uspeh. Piše se i o ulozi zapadnih saveznika u borbi za slobodu:

„Prema premijeru, nismo samo mi zaslužni za sticanje nezavisnosti Kosova, već mnogo generacija koje su svojim životima, teškim radom i žrtvovanjem to činili decenijama.“ („Država Kosovo“, 18. februar 2008, str. 2, 3)

„U međuvremenu, on je podsetio na sve majke i očeve koji su iskusili neopisive teškoće da bi njihova deca mogla slobodno da žive.“ („Država Kosovo“, 18. februar 2008, str. 2, 3)

„Ovo se dogodilo u Hrvatskoj, a naročito u Bosni, i međunarodna zajednica nije mogla da dozvoli još jedni Srebrenicu. U slučaju Kosova, oni su izdržali i više nego što se očekivalo, ali na kraju je Zapad pod vođstvom Amerike i njenih lidera odlučio da zaustavi srpsku mašineriju koja uništava sve na Kosovu. Na kraju su kosovski ratnici dobili najmoćnije saveznike na svetu, a ljudi su dočekali spasioce koji su učinili mogućim povratak miliona Albanaca koji su bili proterani sa Kosova.“ („Rat za nezavisnost“, 18. februar 2008, str. 12)

Za razliku od srpskih medija koji gubitak Kosova predstavljaju kao istorijski poraz, kosovski mediji nastanak nove države predstavljaju kao obnovu „zlatnog doba“. Naglašava se demokratičnost i multikulturalnost i tolerantnost nezavisnog Kosova:

„Nismo se borili za Kosovo koje će biti naseljeno samo Albancima, niti nas je međunarodna zajednica podržavala da izgradimo slobodno Kosovo samo za Albance, već za sve građane bez obzira na etničku pripadnost.“ („Rugova – ne napadajte Unmik i Kfor; Tači – nismo se borili za Kosovo koje će biti samo albansko“, 19. mart 2004, str. 2)

„Nastavićemo da ulažemo napore da bismo poboljšali odnose sa susedima, kao i saradnju sa Srbijom, i tako ćemo promovisati pomirenje između dve nacije.“ (*Deklaracija o nezavisnosti Kosova*, 18. februar 2008, str. 3)

Istorijski dan, dan vredan pamćenja, ali i sećanja na ljude koji su stradali prethodnih 20 godina je dan kada je kosovska skupština usvojila deklaraciju o nezavisnosti:

„Dugogodišnji naponi Kosovara krunisani su stvaranjem države. U nedelju, u 15.40 po podne, jednoglasno, sa 109 glasova za i nijednim protiv, Kosovska skupština proglasila je stvaranje najnovije države na svetu, i kraj dezintegracije bivše Jugoslavije.“ („Država Kosovo“, 18. februar 2008, str. 2, 3)

„Premijer je pozvao sve članove parlamenta i sve one koji su doživeli ovaj istorijski moment da prenesu budućim generacijama značaj ovog dana.“ („Država Kosovo“, 18. februar 2008, str. 2, 3)

„Tražio sam tekstove koje smo pripremili za taj dan. Prve nezavisne albanske novine *Koha ditore* pojavile su na nezavisnom Kosovu sa specijalnim izdanjem. Čitanje se pretvorilo u plač i suze koje nisam mogao da kontrolišem. Objavljivanje ovih novina značilo je da smo postali deo istorije o kojoj smo sanjali mnogo pre toga, ali je takođe izrazilo gorku činjenicu da mnogi od nas nisu mogli da podele ovu radost, jer su izgubili svoje živote na tom putu.“ („Običan dan“, 18. februar 2008, str. 6)

Kao najzaslužniji za postignuti uspeh istaknuti su OVK i predsednik Ibrahim Rugova:

„Ovo je odluka o kosovskoj nezavisnosti i generacije i generacije su na njoj radile. To je bila politička vizija i želja onih koji su se žrtvovali za Kosovo, kao što je primer legendarnog komandanta OVK, Adema Jašarija, i predsednika Rugove, koji je predvodio albanski narodni pokret koji je ujedinio glasove Kosova... Ove dve ličnosti omogućile su snažan otpor koji je doveo do nezavisnosti. („Sejdiju: Deklaracija nezavisnosti Kosova, događaj veka“, 18. februar 2008, str. 14)

ZAKLJUČAK

U tekstovima *Blica* i lista *Koha ditore*, u analiziranim periodima, bilo je mnogo vrednosnih iskaza koji se delimično podudaraju s rezultatima istraživanja udžbenika, tj. mogu se podvesti pod kategorije nacionalnih mitova. U *Blicu* su najzastupljeniji mitovi o etnogenezi – mit o naciji i mit o neprijatelju, kao i mitovi o nepravdi, tj. mit o žrtvi istorijskih okolnosti. Navodi se, između ostalog, da je Kosovo dokaz postojanja Srbije i Srba, i da bez Srbije na Kosovu neće biti ni Srba. Albanci se predstavljaju kao oni koji slave srpsku nesreću, teže ostvarenju istorijskog programa velike Albanije, a njihove aktivnosti se opisuju kao terorizam, fašizam i nacizam. Ističe se i da su Srbi žrtve istorijskih okolnosti, međunarodnog sistema i velikih sila – SAD, NATO, EU.

U *Koha ditore*, kroz izveštavanje o martovskim neredima i proglašenju nezavisnosti Kosova, pojavljuju se mitovi o etnogenezi Albanaca – mit o naciji i mit o neprijatelju; mitovi o herojstvu – mitovi o slavnim ličnostima, mit o junaštvu i mit o izabranosti nacije; kao i mitovi o preporodu, tj. mit o obnovi 'zlatnog doba'. Proglašenje nezavisnosti Kosova se objašnjava kao zaokruženje kosovskog (albanskog) nacionalnog identiteta. Iako se navodi da Kosovo pripada svim svojim građanima, Srbi se proglašavaju neprijateljima, uzrokom svih problema i nepoželjnima na Kosovu. Naglašava se i da je srpsko neprijateljstvo prema Albancima trajalo tokom celog XX veka.

Kao najzaslužnije ličnosti za nezavisnost Kosova navode se Ibrahim Rugova i Adem Jašari, a kao model junaštva ističe se borba OVK (protiv Srba). Dodaje se i da su se kosovski Albanci borili za stvaranje slobodnog, demokratskog i tolerantnog društva, pa su kao takvi podržani (*izabrani*) od strane Zapada. Nezavisno Kosovo se predstavlja kao vrhunac borbe mnogih generacija kosovskih Albanaca, kao početak preporoda, novog boljeg doba.

V
ZAKLJUČAK

Radmila Nakarada

Goran Tepšić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

PROTIVREČNOSTI SRPSKO-ALBANSKOG SUKOBA NARATIVA I MOGUĆNOSTI POMIRENJA

Zaključno razmatranje obuhvata rezime uporednog istraživanja nacionalnih mitova i etničkih stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima istorije, ukazuje na ključne protivrečnosti u analiziranim narativima i daje preporuke za prevazilaženje ovog metasukoba, tj. za dijalog nosilaca suprotstavljenih historiografskih narativa.

Kako je analitički aparat istraživanja obuhvatio četiri kategorije nacionalnih mitova – o etnogenezi, o herojstvu, o istorijskoj nepravdi, o preporodu i kategoriju etničkih stereotipa, i zaključno razmatranje je izloženo u skladu s tim. Drugi deo zaključka posvećen je mogućnostima pomirenja.

ETNOGENEZA

Kada je u pitanju prva kategorija mita – etnogeneza, autori srpskih udžbenika se slažu da je prapostojbina Južnih Slovena u Zakarpatju i da su oni na teritoriju Balkana došli u VII veku. Takođe, slažu se i da su Albanci ili Arbanasi autohtono stanovništvo na Balkanu, odnosno potomci Ilira.¹ „Južni Sloveni su trajno naselili Balkansko poluostrvo tokom VI i VII veka. Tu su zatekli starosedelačko stanovništvo – Grke, Romane, Arbanase i Vlahe. Tamo gde je prisustvo starosedelaca bilo veće i gde su bili na višem stepenu kulturnog razvoja, izvršili su presudan uticaj na doseljene Slovene. U predelima u kojima je bio preovlađujući slovenski elemenat, starosedeooci su asimilovani.“² Štaviše, navodi se i da su Sloveni uzurpatori ilirske

1 Za razliku od autora udžbenika, srpska historiografija se ne slaže u potpunosti s ovim tvrdnjama. Naime, postoje istoričari koji tvrde da su Albanci kavkaski narod koji je naselio Balkan tek u XI veku, a Kosovo u XVII veku. Više o tome: tekst R. Nakarade u ovom zborniku.

2 Smilja Marjanović Dušanić, Marko Šujica, *Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002, str. 51.

zemlje. „Starosedelački narodi su i pre toga doživeli najezde različitih varvarskih naroda, ali je slovenska najezda trajno uticala na njihovu sudbinu.“³

Drugi element etnogeneze su narativi o naciji. Oni su verovatno i najprisutniji u udžbenicima istorije, a njihova konstrukcija srpskog nacionalnog identiteta kao osnovne elemente sadrži: srpsku srednjovekovnu državnost, dinastiju Nemanjića i njihovu zaostavštinu, pravoslavno hrišćanstvo (SPC), Kosovsku legendu i otpor Osmanlijama, pripadnost evropskom identitetu (nasuprot osmanskom, orijentalnom) i period borbe za oslobođenje i nezavisnost (u XIX i XX veku).

Za srpsko-albanske odnose posebno je značajan narativ o Kosovskoj bici.⁴ Navodi se da ova legenda nije obična priča, da je zasnovana na istorijskom sukobu i da se na njoj izgrađivala „narodna istorijska svest“.⁵ Iako je to bila golgota srpskog naroda, ističe se i da je to bilo „njegovo moralno i duhovno vaskrsenje.“⁶ Kosovski zavet i kletva kneza Lazara⁷ (p)ostali su temelj ovog mita i smernica za patriotsko ponašanje budućih generacija. „Kletva kneza Lazara obavezivala je ratnike na odbranu otadžbine. Budući da je konačnu verziju dobila uoči Prvog srpskog ustanka, shvatana je kao poziv za oslobođenje otadžbine, kao zavetna poruka junaka kosovskog mita: kneza Lazara, Miloša Obilića i braće Jugovića.“⁸ Tako je i jedan od osnovnih političkih ciljeva savremene Srbije bilo „oslobođenje stare Srbije, tj. oblasti koje su činile jezgro srpske srednjovekovne države (Raška oblast, Kosovo i Metohija, severna Makedonija).“⁹

Srpski identitet se konstruiše i kao evropski, antiosmanski, suprotstavljen zaostalosti Orijenta, koju pored Turaka baštine i Albanci i Muslimani. „Tursko nasleđe sve više je uzimalo pred evropskim uticajima, kojima je srpsko društvo iskreno otvorilo sve svoje dveri.“¹⁰ Dok su, s druge strane, bosanski i kosovski begovi bili „glavna kočnica prosvetnim reformama“.¹¹

3 *Ibidem*, str. 55.

4 U albanskim udžbenicima se navodi da se Kosovska bitka nije vodila između Srba i Osmanlija, već između hrišćanske koalicije, predvođene srpskim knezom Lazarom, i Osmanlija. U hrišćanskoj koaliciji su učestvovali i Albanci. Neki autori navode da je i sam Miloš Obilić (Kopilic ili Kopili) bio Albanac.

5 Rade Mihaljčić, *Istorija za šesti razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2008, str. 129.

6 Radoš Ljušić, *Istorija za treći razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2007, str. 306.

7 *Ko je Srbini i srpskoga roda / i od srpske krvi i kolena, / a ne došlo na boj na Kosovo / ne imao od roda poroda, / ni muškoga ni devojačkoga! / Od ruke mu ništa ne rodilo / rujno vino, ni pšenica bela / Rđom kapo dok mu je kolena!* „Kletva Cara Lazara“, navedeno prema: Rajko Petrov Nogo, *Najlepše srpske junačke pesme*, Prosveta, Beograd, 2001.

8 R. Ljušić, o. c., str. 306.

9 Đorđe Đurić, Momčilo Pavlović, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2010, str. 2.

10 Radoš Ljušić, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2009, str. 155.

11 Dušan Bataković, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2009, str. 172.

Treći element etnogeneze je formulacija „neprijatelja“, tj. Drugoga. Uprkos primerrima saradnje, Osmanlije, zajedno s „poturicama“ – Albancima i Muslimanima ili Bošnjacima, konstituišu ideju o srpskom Drugom. Primeri pominjanja ovih etničkih grupa u pozitivnom kontekstu retki su i mogu se shvatiti kao pojedinačni izuzeci od pravila. Određenje Turaka kao neprijatelja najjasnije je iskazano u rečenici koja ih, zajedno s bolestima i prirodnim nepogodama, smešta među nevolje „koje su im (Srbima, *prim. G. T.*) svakodnevno ugrožavale život.“¹² Iako je mnogo više prostora u udžbenicima posvećeno negativnom određenju Turaka nego Albanaca, oni se ili izjednačavaju s Turcima ili se naglašava da su bili još nehumaniji prema Srbima. „Najteže je bilo na prostorima Stare Srbije, gde su upravnici administrativnih jedinica bili šiptarski feudalci.“¹³ Navodi se i da su Srbi prinudno islamizovani i poarbanaseni, a da su kasnije ti „konvertiti“ bili gori od samih Turaka. „O Turcima je u svesti balkanskih naroda ostala negativna predstava, uz retke izuzetke, a još gora o svojim sunarodnicima koji su primili islam, i kao konvertiti morali da dokazuju svoju pravovernost.“¹⁴

Kada je u pitanju albanska etnogeneza u kosovskim udžbenicima, autori detaljno obrazlažu ilirsko poreklo i autohtonost albanskog naroda na Balkanu, kao i uzurpatorsku ulogu Slovena. U tome se uglavnom slažu sa svojim srpskim kolegama, ali se od njih razlikuju po iscrpnom i detaljnom određenju albanske teritorije i direktnom povezivanju ovog naroda sa ilirskim plemenima. Posebno je značajno insistiranje na tome da je najznačajnije ilirsko pleme (Dardanci) formiralo svoju državu (Dardaniju) na teritoriji današnjeg Kosova, još u IV veku pre n. e.: „Dardanci su formirali svoju državu u IV veku pre nove ere. Dardansko kraljevstvo je bilo jedna od najmoćnijih država onog vremena.“¹⁵

Udžbenici s Kosova zasnivaju albanski nacionalni identitet prvenstveno na višemilenijumskoj ilirskoj kulturi i civilizaciji. Njihovi narativi insistiraju na tome da su, uprkos raznim osvajanjima, okupacijama i asimilacijama, Albanci uspeli da očuvaj svoj izvorni, ilirski identitet i nacionalno biće. Tome su najviše doprinele njihove nacionalne vrline, poput hrabrosti i marljivosti, ali i slavne albanske ličnosti (među kojima su i Balše koje srpska historiografija prepoznaje kao srpsku dinastiju Balšić), a posebno Đerđ Kastriot Skenderbeg – simbol albanske nacije. „Ličnost Skenderbega je duboko usađena u kolektivnu svest Arbanasa. ...postala je zaštitni znak albanskog naroda. Ona je odražavala ljubav prema domovini, uticala na duhovni život i na razvoj nacionalne svesti. Skenderbeg se s pravom smatra nacionalnim junakom Albanaca.“¹⁶

Ono što je u ovom slučaju značajno za srpsko-albanske odnose jeste narativ o Dardaniji, tj. Kosovu kao prvoj albanskoj državi. Dakle, zajedničko i srpskim i albanskim autorima udžbenika je insistiranje na Kosovu kao „kolevci“ svojih nacija

12 R. Ljušić, *Istorija za treći razred gimnazije*, str. 83.

13 *Ibidem*.

14 *Ibidem*, str. 311.

15 Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, *Historia 5, Libri Shkollor*, Priština, 2009, str. 11.

16 Isa Bicaj, Arbër Salihu, *Historia 7, Libri Shkollor*, Priština, 2009, str. 70–72.

i njihovih država, s tim što albanski narativi ističu svoje pravo hronološkog prvenstva (IV vek pre n. e.).

Sušтина albanskog nacionalnog identiteta je u jedinstvu Albanaca svih vera, tj. primatu nacionalnog nad ostalim identitetima. „Kako bi ostvarili jedinstvo albanskog naroda, stvorili su parolu koja je lepo izražena u stihovima Paška Vase: „Vera Albanaca je albanstvo.“ Parola nije imala za cilj da bude protiv verskog opredeljenja, već da spreči razdor Albanaca po verskoj osnovi.“¹⁷

Za razliku od srpskih udžbenika, koji tek posredstvom Turaka navode Albance kao Druge, albanski udžbenici nedvosmisleno ističu Srbe kao primarne Druge i kao glavne nacionalne neprijatelje. Od samog dolaska Južnih Slovena na Balkan oni postaju značajan činilac konstruisanja ilirskog/arbanaškog/albanskog identiteta. Međutim, neprijateljstvo kulminira tek u XIX, i posebno u XX veku, posle povlačenja Osmanlija s Balkana. Tako se navodi da je antialbanstvo bilo suština srpske politike i da je skoro cela srpska elita bila mobilisana za taj zadatak. Bez obzira na to da li je u pitanju Kraljevina SHS / Jugoslavija, SFRJ ili SRJ, sproveden je „sistematski državni teror, kako ekonomski, tako i politički sa jedinim ciljem – etničkim čišćenjem Albanaca sa njihovih pradedovina.“¹⁸

Neretko se kao neprijatelji pominju i združene balkanske zemlje, prevashodno Srbija, Crna Gora i Grčka. „Balkanske susedne zemlje, Grčka, Srbija i Crna Gora, imale su za cilj da rascarčaju albansku zemlju. Godine 1844. Grčka i Srbija su imale precizno utvrđene političke programe šovinističkog karaktera. Oni su se zvali, grčka „Velika ideja“ i srpski „Projekat“ (Načertanije).“¹⁹

Za konstrukciju Drugog posebno je indikativan odnos udžbeničkih narativa prema fašističkoj okupaciji Albanije u Drugom svetskom ratu. Iako se insistira na antifašizmu Albanaca, odnos prema italijanskoj okupaciji je uglavnom pozitivan. I to iz dva razloga. Prvo, Italija je stvorila veliku Albaniju, a drugo – i fašisti su za Albance prihvatljiviji od Srba/Jugoslovena. „Albanci sa Kosova i iz drugih etničkih albanskih oblasti u početku su bili protiv fašizma koji je okupirao Albaniju, ali su mnogo više mrzeli jugoslovensku vlast koja je okupirala Kosovo, i iz tog razloga su dočekali fašističke snage koje su okupirale Jugoslaviju kao svoje oslobodioce i spasioce.“²⁰

NACIONALNI HEROJI

Druga kategorija mita jesu nacionalni heroji ili junaci. U srpskim udžbenicima ističu se pripadnici dinastije Nemanjića – Stefan Nemanja, Stefan Nemanjić, Sveti

17 Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, *Historia 8 Shkolla e mesme e ulët*, Libri Shkollor, Priština, 2009, str. 70.

18 Fehmi Rexhepi, *Historia 9*, Libri Shkollor, Priština, 2010, str. 68.

19 Jusuf Bajraktari, Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, *Historia 10 Gjinnazim matematikë dhe informatikë Gjinnazi i shkencave natyrore*, Libri Shkollor, Priština, 2007, str. 53.

20 Fehmi Rexhepi, *Historia 9*, str. 104.

Sava i car Dušan; junaci Kosovskog boja i otpora Osmanlijama – knez Lazar, Obilić i Jugovići; hajduci i uskoci – prevashodno Stojan Janković; učesnici Prvog i Drugog srpskog ustanka – Karađorđe, Miloš Obrenović, Hajduk Veljko, Stevan Sindelić itd. i novovekovni državnici, poput Garašanina i Ristića.

Sa stanovišta teme ovog istraživanja posebno je interesantno određenje Miloša Obilića, koji se u srpskoj interpretaciji uglavnom smatra srpskim vitezom, a u albanskoj albanskim. No, još je važnija srpska interpretacija porekla Skenderbega, ključnog albanskog junaka. Naime, iako mu se priznaje značaj za formiranje albanskog identiteta, ostaje sporno njegovo poreklo. Nejasno je (u udžbeniku za šesti razred) da li su Skenderbeg Crnojević i Skenderbeg Kastriot jedna ličnost ili dve ličnosti, a kada se tome dodaju i drugi izvori iz srpske historiografije koji ističu srpsko poreklo samih Kastriota, konfuzija se povećava.²¹ „Ivan Crnojević... uvideo je da više nije u stanju da se suprotstavi turskoj sili, te je priznao tursku vrhovnu vlast i postao sandžak-beg i vojvoda. Sultanu je poslao sina Stanišu koji je primio islam i dobio ime Skenderbeg.“²²

Kao model junaštva udžbenici ističu ponašanje srpskih hajduka i uskoka. U nedostatku srpske države, oni su bili branioci srpskog naroda i predstavljali su preteču budućih ustanika i oslobodilaca Srbije. Oni su nastali kao reakcija na tursko nasilje, a junaštvo su nerazdvojivo povezali s borbom protiv Turaka. „Narodne pesme ukazuju na dve činjenice: da je hajdučija nastala kao posledica turskog nasilja i nepravde i da je hajduka bilo manje kada je turska vlast bila bolja i čovečnija.“²³

U okviru kategorije nacionalnog junaštva nalazi se i mit o izabranosti nacije. Srbi su u srpskim udžbenicima istorije opisani kao oni koji su izabrani za odbranu hrišćanstva i Evrope od islama i Turaka, odnosno kao stradalnici za veru, ali i kao borci za slobodu, nezavisnost i ujedinjenje. „Od pada pod Turke, pa sve do 1918. godine, reči rob, grob i sloboda imaju posebno značenje u našoj povesti. Duh Vidovdana i Kosova simbol je borbe 'za krst časni i slobodu zlatnu'“²⁴

Pored toga što su doprineli rušenju Osmanskog carstva, Srbima se pripisuje i jedna od ključnih uloga u uništenju Habzburškog carstva. „Ali nisu Mađari, već su Italijani i Srbi rešili sudbinu Habzburške monarhije. Italijani su je uzdrмали u drugoj polovini 19, a Srbi rasturili na početku 20. veka.“²⁵

S druge strane, kosovski albanski udžbenici prisvajaju neke slavne ličnosti kao svoje – npr. Aleksandra Makedonskog, Konstantina Velikog, Justinijana, i ističu značaj srednjovekovnog albanskog plemstva, kao i novovekovnih i savremenih boraca za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje.

21 Videti tekst Radmile Nakarade u ovom zborniku: „Glavne kontroverze u istorijskim naracijama Srba i kosovskih Albanaca“.

22 R. Mihaljčić, *o. c.*, str. 125–126.

23 R. Ljušić, *Istorija za sedmi razred*, str. 45.

24 R. Ljušić, *Istorija za treći razred*, str. 306.

25 *Ibidem*, str. 189.

Najveći nacionalni heroj je svakako Skenderbeg. Njegov herojski kult predstavlja temelj celokupnog nacionalnog identiteta. Navodi se da je on najuzvišeniji od svih, „veličanstvena nacionalna ličnost i veliko ime u evropskoj istoriji.“²⁶ „Vreme Skenderbega je najslavniji period albanskog naroda tokom cele istorije. Đerđ Kastriot – Skenderbeg (1405–1468) simbol je moći, mudrosti i zajedništva albanskog naroda.“²⁷

Mesto pored samog Skenderbega zaslužuju i borci za nezavisnost od Osman-skog carstva, ali i od Srbije i Jugoslavije. Tu se najviše ističu Azem Galica, članovi Prizrenske i Pečke lige, Adem Jašari i Oslobodilačka vojska Kosova. Navodi se da je Azem Galica bio jedan od najvećih boraca protiv „velikosrpske opcije“, kao i da je borba Adema Jašarija i OVK „postala primer otpora i inspiracija celom narodu za dostizanje slobode i nezavisnosti.“²⁸

Iz ovoga sledi i da se u albanskim udžbenicima izdvajaju dva modela junaštva – borba Skenderbega protiv osmanskih osvajača i borba savremenih albanskih pokreta, uglavnom protiv Srba. Ono što je zajedničko i jednom i drugom modelu jeste otpor osvajačima i borba za nacionalnu slobodu, nezavisnost i ujedinjenje. U tom kontekstu se javljaju i narativi o borbi protiv fašističkih okupatora, što je opet protivrečno drugim narativima koji ovaj period interpretiraju pozitivno zbog ujedinjenja svih „albanskih etničkih teritorija“ (velika Albanija).

Slično srpskim narativima, albanski narativi naglašavaju izabranost albanske nacije u odbrani Evrope od Osmanlija. Posebno se naglašava albanska privrženost zapadnom svetu, slobodi i demokratiji, pa se u tom kontekstu interpretira i borba protiv fašizma, ali i „srpskih diktatorskih režima“. „Srbija je bila primorana da se preda i da se povuče sa Kosova. To je bila velika pobeda ne samo za Kosovo već i za ceo demokratski svet.“²⁹ I srpski i albanski narativi ističu evropejstvo i progresivnost sopstvene nacije, bilo u odnosu na orijentalne Albance bilo na nedemokratske šovinističke Srbe.

ISTORIJSKA NEPRAVDA

Mit o istorijskoj nepravdi se zasniva na narativima o ropstvu i tiraniji, žrtvi istorijskih okolnosti i nacionalnom jedinstvu i deobi. Kada su u pitanju srpski udžbenici, oličjenje ropstva i tiranije su Osmanlije, tj. Turci. „Dugo i teško ropstvo i podanstvo Srba opšta je karakteristika vremena od pada srpskih zemalja pod tursku vlast do Srpske revolucije.“³⁰ Bilo je to vreme kada je Srbima pretio nacionalni nestanak:

26 F. Rexhepi, F. Demaj, *Historia* 5, str. 47.

27 I. Bicaj, A. Salihu, *Historia* 7, str. 70.

28 F. Rexhepi, *Historia* 9, str. 169.

29 F. Rexhepi, F. Demaj, *Historia* 5, str. 105.

30 R. Ljušić, *Istorija za treći razred*, str. 194.

„Vekovno ropstvo lišilo je Srbe osećanja državnosti“,³¹ ali i fizičko uništenje: „Srbi su konačno shvatili kako tanana nit deli život od smrti. Bilo je to vreme kad su živi zavideli mrtvima“.³² Sa stanovišta srpsko-albanskih odnosa posebno je značajno da srpski udžbenici naglašavaju istaknutu ulogu Albanaca u osmanskom teroru, što je već opisano u delu o etnogenezi.

Autori udžbenika mnoge negativne pojave u srpskoj istoriji objašnjavaju spoljašnjim političkim okolnostima na koje Srbi nisu mogli uticati. Bilo da je u pitanju najezda Osmanlija, pokršćavanje Srba, njihova (zlo)upotreba u armijama velikih sila ili arbitrarno povlačenja državnih granica od strane najmoćnijih sila, naglašava se nemoć Srba da utiču na sopstveni istorijski razvoj. Navodi se i da su se Srbija i ceo Balkan osećali „kmetom Evrope“.³³

Drugi uzrok srpskih nedaća, koji je posebno naglašen u udžbeničkim narativima, jeste unutrašnje nejedinstvo. Od dolaska na Balkan, preko srednjeg i novog veka, do savremenog doba, unutarnacionalne deobe i podele bile su važan činilac srpskih neuspeha, a potreba za nacionalnim jedinstvom stalni imperativ. „Od svih balkanskih naroda Srbi su danas najslabije integrisana nacija.“³⁴

Albanski narativi o ropstvu i tiraniji interpretiraju Osmanlije i njihovu ulogu na sličan način kao i srpski. Osmanski poredak se uglavnom određuje kao anti-albanski. Međutim, neuporedivo više prostora u udžbenicima posvećeno je srpskoj tiraniji i teroru nad Albancima. Odnos srpskih vlasti prema Albancima opisuje se kao ropstvo, teror, terorizam, šovinizam, genocid, etničko čišćenje, sistematsko nasilje, represija i eksploatacija. Pored neposrednih progona i ubijanja Albanaca, tvrdi se i da su Srbi sistematski sprečavali i suzbijali albanski nacionalni razvoj. „Veliko kulturno i obrazovno zaostajanje bilo je posledica vekova provedenih pod stranim vladarima, kao i diskriminativne velikosrpske šovinističke politike, koja je počela još vreme u kraljevina Srbije i Crne Gore, a kasnije se nastavila i u Jugoslaviji.“³⁵

Kada je u pitanju mit o žrtvi istorijskih okolnosti u albanskim udžbenicima, Albanci su predstavljeni kao žrtva velikih sila i geopolitičkog položaja, što je još jedna sličnost sa srpskim narativima. Ono po čemu se albanska percepcija žrtve istorijskih okolnosti razlikuje od srpske, jeste uloga balkanskih suseda. U albanskim narativima, susedne balkanske države (uglavnom Srbija, Crna Gora i Grčka) jesu one čije šovinističke zahteve velike sile zadovoljavaju na štetu albanskih nacionalnih interesa. Navodi se da su albanski interesi žrtvovani i na Berlinskom kongresu i posle balkanskih ratova, ali i nakon oba svetska rata. Razne konferencije su,

31 *Ibidem*, str. 216.

32 *Ibidem*, str. 195.

33 *Ibidem*, str. 312.

34 *Ibidem*, str. 298.

35 F. Rexhepi, *Historia* 9, str. 76.

tvrdi se, rasparčavale albanske etničke teritorije „realizujući šovinističke zahteve balkanskih agresora.“³⁶

Nasuprot srpskim narativima o jedinstvu i deobi, gde se naglašavaju stalne podele i hronični nedostatak jedinstva, albanski narativi naglašavaju nacionalno jedinstvo, o čemu svedoči i već pomenuta Vasina rečenica o Albanstvu. Ono što je takođe važno za srpsko-albanske odnose jeste to da su malobrojni albanski izdajnici, koji su pomenuti u udžbenicima, uglavnom bili saradnici Srba. Ta saradnja ih je zapravo i učinila izdajnicima.

NACIONALNI PREPOROD

Mit o nacionalnom preporodu i u srpskom i u albanskom slučaju odnosi se na stvaranje, tj. obnavljanje nacionalnih država. I jedni i drugi udžbenički narativi određuju nacionalno „zlatno doba“, posle čega dolazi do pada u ropstvo, a iz toga dalje sledi duga borba za nacionalno oslobođenje i obnavljanje „zlatnog doba“. U srpskom slučaju, „zlatno doba“ je period vladavine Nemanjića, dok je kod Albanaca to period vladavine srednjovekovnih velikaša i Skenderbega.

U srpskim narativima obnova „zlatnog doba“ počinje srpskim ustancima i daljom borbom za nezavisnost, kada dolazi do „vaskrsnuća“ srpske države. Dakle, insistira se na tome da srpska država nije nastala u XIX veku, već da je obnovljena i da ima kontinuitet sa srpskim srednjovekovnim državama. Taj kontinuitet je bio i teritorijalan, pa se naglašava da je od početka borbe za nezavisnost cilj bio oslobađanje Kosova, tj. prve srpske države – Stare Srbije. „Jedan od najvažnijih ciljeva srpske spoljne politike posle sticanja nezavisnosti bio je oslobođenje Stare Srbije, tj. oblasti koje su činile jezgro srpske srednjovekovne države (Raška oblast, Kosovo i Metohija, severna Makedonija).“³⁷

Takođe, navodi se i da su većinu stanovništva Stare Srbije još od srednjeg veka činili Srbi, ali da se to promenilo zbog osmanskog i albanskog nasilja. „Kako bi svojim saplemenicima iz severne Albanije stvorili prostor za naseljavanje u plodne ravnice Metohije i Kosova, proganjali su Srbe i raseljavali njihova sela. Stara Srbija će zbog toga biti prostor s kojeg se, stalno i nekažnjeno, albanskim progonima potiskuje i na iseljavanje primorava srpsko stanovništvo.“³⁸

S druge strane, obnova albanskog „zlatnog doba“ započinje osnivanjem Prirenske i Pečke lige, a ostvaruje se u tri etape. Prvo je stvorena nezavisna Albanija, pa potom, nakratko, velika Albanija, da bi obnova „zlatnog doba“ bila zaokružena nezavisnošću Kosova. Naime, posle stvaranja albanske države ostala je težnja za ujedinjenjem i ostalih „albanskih etničkih teritorija“. Albanci su najbliže ispunjenju

36 J. Bajraktari, F. Rexhepi, F. Demaj, str. 83.

37 Đ. Đurić, M. Pavlović, o. c., str. 26.

38 D. Bataković, o. c., str. 174–175.

tog cilja bili tokom Drugog svetskog rata, za vreme italijanske fašističke okupacije. „Iako ovo ujedinjenje nije uključilo sve etničke teritorije, ipak je izrazilo viševakovne težnje Albanaca da žive u jednoj državi i da stvore jednu etničku Albaniju.“³⁹ Kako je Kosovo vraćeno Jugoslaviji posle rata, kao primarni nacionalni zadatak ostala je borba za njegovu nezavisnost (i eventualno ujedinjenje s Albanijom). „Proglašenje nezavisnosti Kosova bila je veoma važna pobeda našeg naroda. Ono je plod borbi i napora svih generacija našeg naroda.“⁴⁰

Kada je u pitanju teritorijalni kontinuitet Albanaca, kao njihove etničke teritorije navode se i Kosovo i Metohija (Dukađini), ali i Preševo, Medveđa i Bujanovac, kao i delovi Crne Gore, Makedonije i Grčke. Ponavlja se i da je Kosovo ne samo albanska teritorija već hronološki prva albanska država. Dakle, kao i u srpskom slučaju, Kosovo se smatra „starom“ Albanijom.

Ističe se i kontinuitet albanske etničke dominacije na teritoriji Kosova, od starog veka do savremenog doba. Navodi se da su Srbi sproveli mnoge kolonizacije, progone i asimilaciju Albanaca, ali da nisu uspeli da poremete etničku strukturu Kosova, odnosno da ugroze albansku većinu. „Očigledne promene je pretrpela i etnička struktura stanovništva [na Kosovu]. Albanci su 1912. godine na ovim teritorijama činili iznad 90% stanovništva, dok su 1941. godine spali na oko 70%. Međutim, zahvaljujući organizovanom otporu albanskog naroda, nisu ispunjeni ciljevi Kraljevine Jugoslavije o radikalnoj promeni etničke strukture u korist slovenske manjine.“⁴¹

Tabela 1 – Uporedni prikaz srpskih i albanskih nacionalnih mitova

	Srbi	Albanci
1. MITOVI O ETNOGENEZI		
1.1 Mit o poreklu	- Sloveni (autohtoni narod Zakarpatja, došljaci na Balkanu) - Iliri uglavnom asimilovani - Iliri/Arbanasi/Albanci opstali samo u planinskim krajevima	- Direktni potomci Ilira i Pelazga, autohtonih balkanskih naroda - Sloveni – došljaci i uzurpatori
1.2 Mit o naciji	- kontinuitet srpskog identiteta od prapostojbine - slobodarstvo, gostoljubivost, demokratičnost, nepokornost, izdržljivost, primitivnost, divljaštvo, nevernost, podeljenost - Nemanjići - hrišćanstvo, Srpska pravoslavna crkva - Kosovska bitka - osmansko ropstvo - srpska revolucija - verska podela	- kontinuitet ilirskog i albanskog identiteta - hrabrost, gostoprimstvo, velikodušnost, vrednoća, tradicionalnost, jedinstvo, zaostalost - Dardanija (Kosovo – IV vek pre n. e.) - albansko plemstvo (Balšići) - Skenderbeg - otpor srpskoj okupaciji - albanstvo kao vera (Paško Vasa) - „zapadne“ vrednosti (demokratija, ljudska prava, itd.)

39 J. Bajraktari, F. Rexhepi, F. Demaj, o. c., str. 154.

40 F. Rexhepi, *Historia* 9, o. c., str. 179.

41 *Ibidem*, str. 70.

1.3 Mit o neprijatelju	– nehrišćani – Osmanlije/Turci – „poturice“ – Albanci – Nemci, Hrvati	– Sloveni/Srbi/Jugoslaveni – ujedinjeni susedi – Osmanlije – Grci – Italijani (okupatori oslobodioci)
2. MITOVI O HEROJSTVU		
2.1 Mitovi o slavnim ličnostima	– Stefan Nemanja, Sv. Sava, car Dušan – Knez Lazar, Miloš Obilić – Marko Kraljević – uskoci i hajduci – Karadorđe, Miloš Obrenović – Garašanin, Ristić – prevereni: Skenderbeg, Sokolović, Latas – antiheroji: car Uroš, Vuk Branković	– Balše – Miloš Obilić – Skenderbeg – Azem i Šota Galica (heroji antisrpske borbe) – borci protiv fašizma – Adem Jašari – Ibrahim Rugova – antiheroji (izdajnici / srpski saradnici)
2.2 Mit o junaštvu	– borba protiv nepravde, ropstva, za nacionalno oslobođenje – borba protiv Osmanlija – hajduci i uskoci kao model junaštva	– borba za slobodu, protiv ropstva i okupacije, za nacionalno ujedinjenje i demokratiju – borba protiv osmanskog ropstva – antifašistička borba – borba protiv srpskog ropstva – OVK
2.3 Mit o izabranosti nacije	– stradalnici za hrišćanstvo („za krst časni“) – bedem islamu (branioci Evrope) – slobodarstvo, borbenost, hrabri otpor Osmanlijama – rušitelji dve carevine	– bedem islamu i Osmanlijama (branioci Zapada) – slobodarstvo, borbenost, nepokornost, jedinstvo – privrženost vrednostima demokratije i mira, ljudskim pravima – borba protiv fašizma i srpske diktature/okupacije
3. MITOVI O NEPRAVDI		
3.1 Mit o ropstvu i tiraniji	– osmansko ropstvo i tiranija – albanska tiranija (nasilje albanskih bandi i četa na KiM) – Austrijanci, Ugri i Mleci	– osmansko ropstvo – srpsko/jugoslovensko ropstvo: teror, terorizam, šovinizam, genocid, etničko čišćenje, sistematsko nasilje, represija, eksploatacija, itd.
3.2 Mit o žrtvi istorijskih okolnosti	– žrtva geopolitičkog položaja – žrtva osmanskih osvajanja – žrtva interesa velikih sila (Srbi graničari)	– žrtva geopolitičkog položaja – žrtva osmanskih osvajanja – žrtva velikih sila (Berlinski kongres, Londonska konferencija, I i II svetski rat) – žrtva balkanskih suseda
3.3 Mit o jedinstvu i deobi	– podela i nesloga kao „zla kob“ srpskog identiteta – mit o Vuku Brankoviću – podela Srba po verskom i jezičkom kriterijumu – Crnogorci dele „srpsko nacionalno biće“ na dva dela	– nacionalno jedinstvo (albanstvo, Skenderbeg, itd.) – borba za oslobođenje, nacionalnu nezavisnost (Albanija) i ujedinjenje (Kosovo) – „domaći izdajnici“ (saradnici srpskih/jugoslovenskih vlasti)

4. MITOVI O PREPORODU		
4.1 Mit o obnovi „zlatnog doba“	– srpska revolucija i obnova srpske državnosti – državni i teritorijalni kontinuitet sa srpskom srednjovekovnom državom Nemanjića	– Prizrenska i Pečka liga, nezavisnost Albanije – velika Albanija, II svetski rat – nezavisno Kosovo
4.2 Mit o obećanoj zemlji	– srpske zemlje: današnja Srbija, delovi Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije i Albanije – Kosovo kao teritorija prve države, herojskog boja i kao „sveta srpska zemlja“	– ilirske/arbanaške/albanske zemlje: današnja Albanija, Kosovo i drugi delovi Srbije, Makedonije, Crne Gore i Grčke – Kosovo kao teritorija prve države, teritorija na kojoj su Iliri/Arbanasi/ Albanci uvek bili većina, zemlja herojskog otpora
4.3 Mit o etničkoj dominaciji	– Srbi bili većinski narod na Kosovu – Osmanlije raseljavale Srbe s Kosova i naseljavale Albance – Srbi najbrojniji narod Bosne i Hercegovine	– Iliri većinski narod u Dardaniji (Kosovo) – etnička dominacija Albanaca na Kosovu (od 70 do 90%) – viševekovna asimilacija, progon i kolonizacija od strane srpskih/ jugoslovenskih vlasti

ETNIČKI STEREOTIPI

Kada su u pitanju etnički stereotipi u srpskim udžbenicima, Albanci se uglavnom opisuju kao nasilni, razbojnici, oportunisti, surovi, nepokorni, osetoljubivi, potčinjeni (u službi drugih naroda), tlačitelji i anarhični. U albanskim udžbenicima, Srbi su predstavljeni kao nasilni, oni koji terorizuju (druge, prevashodno Albance), tlačitelji, šovinisti, diskriminativni, surovi, militantni, zavojevači, genocidni i asimilatori. Iako u oba slučaja dominiraju negativna određenja, jasno je da je dehumanizacija Srba u albanskim narativima znatno izraženija kako u kvalitativnom, tako i u kvantitativnom smislu. Naime, uporedna analiza etničkih stereotipa pokazala je da albanski udžbenici sadrže preko četiri i po puta više negativnih stereotipa o Srbima, nego srpski udžbenici o Albancima (odnos je 206 : 44).⁴²

MOGUĆNOSTI POMIRENJA

Na osnovu izložene analize empirijske građe očigledno je da su naracije u školskim udžbenicima sastavni deo, izraz i posledica dugotrajnog sukoba Srba i Albanaca, i kao takvi sudeluju u otežavanju procesa pomirenja. Tim zaključkom se istovremeno otvara i sledeće teško pitanje: da li se u situaciji 'radikalnog neslaganja'

42 Više o tome videti u tekstu V. Ilića u ovom zborniku.

(O. Ramsbotham), kakvo je ustanovljeno u analizi udžbenika, mogu osmisliti koraci ka ublažavanju, ako ne i potpunom otklanjanju naznačenih prepreka pomirenju? Drugim rečima, da li je moguća *strategija upravljanja* 'podeljenim sećanjima', paralelnim antagonističkim istinama? Na to pitanje nije moguće dati realističan odgovor ukoliko se ne problematizuju dve otežavajuće okolnosti. Prva se odnosi na strukturalni kontekst, tj. na (polu)periferni status Srbije i Kosova, a drugi na prirodu sukoba i različitu percepciju njegovog ishoda. Kada je reč o perifernom statusu, sastavni deo vertikalne ekonomske zavisnosti i političke neautonomnosti jeste i tvrdokorna zarobljenost horizontalnim antagonizmima. Vertikalne ose dominacije i osujećivanja se time zaklanjaju, ali one i te kako predstavljaju prepreku savezništvu žrtava periferizacije. Neprijateljstvo dva naroda se reciklira, obnavlja, održava, dobija nove forme. Reprodukovanje neprijateljstva istovremeno je poziv za trajni spoljni nadzor, večnu stražu nad „buretom baruta“, periferijom Evrope. Bez promene perifernog statusa pomirenje između Srba i Albanaca temeljno je ograničeno.

Što se tiče prirode sukoba, on pripada kategoriji dugotrajnih, tvrdokornih sukoba u kojem dva 'večno neprijateljska' naroda polažu prava na istu teritoriju, koju tretiraju kao ključnu za konstituisanje vlastitog identiteta. Složenost dugotrajnog sukoba koji još uvek traje, bez obzira na obustavljeno direktno nasilje, samo po sebi marginalizuje potrebu pomirenja. Da sukob nije uistinu okončan, potvrđuju i percepcije ishoda njegovog poslednjeg poglavlja. Ishodi su asimetrično percipirani: za Srbe nezavisnost Kosova je neprihvatljiv rasplet, još jedno nasilno otklanjanje kolevke srpstva, centralne ose njene državnosti i identiteta; za Albance ono je konačno ostvarenje istorijske pravde, izbavljenje iz potlačenosti i neslobode za koju su položili mnoge žrtve. U toj asimetričnoj percepciji, međusobnom nepričnanju, obitavanju u paralelnim realnostima, 'radikalnom neslaganju', koraci ka pomirenju gotovo da se i ne preduzimaju, ali se odvija pomeranje ka 'iznuđenoj normalnosti', pod jakim spoljnim pritiskom.

Najzad, treba pomenuti da mitovi i stereotipi koji se reprodukuju u udžbenicima, nakon što se oružje povuklo, predstavljaju *zamrznute sukobljene naracije*. Kao takvi, oni beskrajno pojednostavljaju stvarnost i iskustvo (Rolan Bart) i imaju važnu političku funkciju. U novim okolnostima njihova svrha je višestruka. Pored trajne identitetske funkcije koju mitovi i stereotipi imaju za obe strane, oni albanskoj strani služe da opravdaju secesiju, potcrtaju nove granice, potvrde nužnost izgradnje vlastite države, jer sa neprijateljskim 'zlim' Srbima suživot je bio i ostao nemoguć. Drugim rečima, svako umanjeno stepena antagonizma moglo bi dovesti u pitanje razloge nasilnog otcepljenja. Nadalje, zadržavanje antagonističke naracije sudeluje u homogenizovanju javnosti uprkos svim unutrašnjim problemima – nezaposlenosti, korupciji, kriminalu, siromaštvu itd. Za srpsku stranu antagonističke naracije predstavljaju opravdanje nastavka pravedne borbe za promenu trenutnog statusa Kosova, za delegitimaciju nasilne secesije, novih granica, tj. uspostavljanja kvazidržave na srpskoj teritoriji. Kosovsko pitanje možda trenutno i nije

osa unutrašnje homogenizacije (što potvrđuje i prisustvo različitog odnosa u analiziranim srpskim udžbenicama prema pojedinim kontroverzama), ali od daljeg toka tranzicije i spolja uslovljene 'normalizacije' zavisice i funkcija koju ovo pitanje može imati u srpskom društvu. U svakom slučaju, vera da mitovi i stereotipi daju 'snagu u sadašnjosti i sigurnost u budućnosti' opstaje.

Imajući u vidu naznačene okolnosti, strategije pomirenja se ne mogu osmišljavati na tragu postojećih iskustava, npr. Nemačke i Francuske i njihovog zajedničkog pisanja istorijskih udžbenika, jer su razlike više nego očigledne. Prvo, reč je o stožernim zemljama Zapada, o njihovoj potpuno drugačijoj strukturalnoj poziciji, o centru Evrope. Drugo, Nemačka i Francuska su prihvatile ishod Drugog svetskog rata i relativno rano, kada su ožiljci još bili sveži, njihovi tadašnji državni su se opredelili za prevladavanje istorijskih nesuglasica i započeli dug put do pomirenja.⁴³ Između ostalog, osnovali su, kao što je već pomenuto, *Komisiju za pisanje zajedničkih udžbenika* na načelima oko kojih su se saglasili; ali i u tim okolnostima rad je trajao više decenija. Pošto za Srbiju i Kosovo sukob nije dovršen, izostaje obostrana zainteresovanost za osmišljavanje šire strategije pomirenja (koja bi uključivala i rad na zajedničkim udžbenicima),⁴⁴ a koju bi podsticale, razvijale i zastupale političke i intelektualne elite. U takvim okolnostima, zamisli o postizanju 'zajedničkog razumevanja', pretvaranje istorije u 'prostor rasprave' i razumevanja s idejom stvaranje zajedničke istorije, ili zamisao uspostavljanja interaktivnosti, konsenzualnog izlaganja istorije, stvaranje zajedničkog smisla, 'treće kulture' (D. Sendol), multiperspektivnosti (V. Koulouki), razumevanja patnji obe strane i konteksta Drugog, stavljanja rasprave u širi regionalni okvir, 'harmonizacije nacionalnog sećanja' (He Yanan), padaju na za sada 'zamrznuto tlo'. Ako ostvarenje ovih zamisli nije nedostižno, onda je u svakom slučaju za sada preuranjeno. Kada se pojave zagovornici takvih inicijativa, oni istovremeno postaju marginalni i, kao što je pokazao pomenuti balkanski projekat pisanja zajedničkih udžbenika,⁴⁵ rezultati ostaju manje-više po strani formalne pedagoške prakse.

Imajući u vidu izuzetno nepovoljne okolnosti za otpočinjanje procesa pomirenja, načelno može da se zastupa samo *strategija umerenosti* koja bi počivala na

43 Videti: Lily Gardner Feldman, *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland, 2012, str. 83–86.

44 „A potreba da se revidiraju i pročiste objavljeni istorijski izveštaji o sukobljenim međugrupnim ili međunarodnim odnosima je široko prihvaćeno kao deo procesa pomirenja.“ Videti: Dennis Sandole, 1993, str. 115.

45 UNESCO publikacija iz 1949. osvrće se na sličan napor balkanskih naroda iz prošlosti. Naime, nakon prvog sastanka predstavnika balkanskih naroda 1930. u Atini postignuta je saglasnost da se moraju uneti korekcije u učenje istorije, naglašavati dodirne tačke, pojasniti odnosi između socijalnih i ekonomskih institucija i eliminisati iz udžbenika istorije ona poglavlja koja podstiču mržnju i prizivaju rat. Na sledećim sastancima, koji su se održavali u Istanbulu i Bukureštu, predloženo je osnivanje istorijskog instituta i katedri za balkanistiku. (str. 41). Nažalost, gotovo ništa od predloženog nije i ostvareno.

osmišljavanju malih koraka na dugi vremenski rok. Drugim rečima, neophodno je „upravljanje radikalnim neslaganjem“, a to, između ostalog, podrazumeva sledeće.

- Identifikaciju, na osnovu konsenzusa, fragmenata istorijskih naracija koje podležu naučnoj, empirijskoj proveru (forenzičkoj arheologiji, genetici, antropologiji). Time bi se rasprava bar delimično mogla preneti sa tvrdokornih paralelnih i podeljenih (mitskih) sećanja, na teren dokaza.
- Utvrđivanje preklapanja koja mogu postati deo zajedničkog rezervoara sećanja. To bi na primer moglo da se odnosi na aktere koji su mešanog etničkog porekla, ili istorijske situacije, iskustva kada se treća strana pojavljivala kao zajednički neprijatelj, što bi moglo da pokrene iskre empatije. Na taj način upravljanje radikalnim neslaganjem obuhvatalo bi dodavanje jednog ALI kao izraza duha umerenosti gde god je to moguće. Mogu obe strane da konstatuju da su bile predmet nasilja onog Drugog, ALI se mogu pomenuti i pozitivna iskustva – primeri solidarnosti, zaštite, savezništva. Uspostavljanje minimalne ravnoteže između pozitivnih i negativnih iskustva moglo bi 'paralelne realnosti' da približi u izvesnoj meri, čime bi se pojavili i obrisi zajedničke sudbine koja se temelji na različitim, ali isprepletenim iskustvima.
- Na kraju, potrebno je postići konsenzus da za sada mnogi delovi paralelnih naracija ostaju u domenu nerešivog, da se stanovišta ne mogu približiti. Mera u kojoj će se oni potencirati zavisi od percipiranog stepena potrebe političke instrumentalizacije. Međutim, ni domen nerešivog ne sprečava postepeno kristalisanje uvida da, i kada su udžbenici prostor različitih istina, ta različitost može da bude izričito u funkciji podsticanja sukoba, antagonističkih neslaganja ili u funkciji mirnog upravljanja.

Literatura

- A Handbook for the Improvement of textbooks and Teaching Materials as Sids to International Understanding*, UNESCO, Paris, 1949.
- Teaching Modern South East European History – Alternative Educational Materials*, Dan Graf and Center for Democracy and Reconciliation in South East Europe, Beograd, Thessaloniki, 2010.
- Bajraktari, Jusuf, Rexhepi, Fehmi, Demaj, Frashër, *Historia 10 Gjimmnazin matematikë dhe informatikë Gjimmnazi i shkencave natyrore*, Libri Shkollor, Priština, 2007.
- Bataković, Dušan, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2009.
- Bicaj, Isa, Salihu, Arbër, *Historia 7*, Libri Shkollor, Priština, 2009.
- Durić, Đorđe, Pavlović, Momčilo, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2010.
- Feldman, Lily Gardner, *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland, 2012.

- He, Yinan, *The Search for Reconciliation, Sino-Japanese and German Polish Relations since World War II*, Cambridge University Press, 2009.
- Kollouki, Christina (ed.), *Clio in the Balkans, The Politics of History Education*, CDRSEE, Tesseloniki, 2002.
- Ljušić, Radoš, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2009.
- Ljušić, Radoš, *Istorija za treći razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2007.
- Marjanović Dušanić, Smilja, Šujica, Marko, *Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002.
- Mihaljčić, Rade, *Istorija za šesti razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2008.
- Paris, Roland, *At War's End*, Cambridge University Press, 2004.
- Pešić, Vesna, Rosandić, Ružica (ur.), *Ratništvo, patritotizam, patrijahalnost*, Centar za anti-ratne akcije, Beograd, 1994.
- Petrov Nogo, Rajko, *Najlepše srpske junačke pesme*, Prosveta, Beograd, 2001.
- Ramsbotham, Oliver, *Transforming Violent Conflict*, Abingdon, Routledge, New York, 2010.
- Rexhepi, Fehmi, *Historia 9*, Libri Shkollor, Priština, 2010.
- Rexhepi, Fehmi, Demaj, Frashër, *Historia 5*, Libri Shkollor, Priština, 2009.
- Rexhepi, Fehmi, Demaj, Frashër, *Historia 8 Shkolla e mesme e ulët*, Libri Shkollor, Priština, 2009.
- Sandole, J. D. Dennis, Van der Merwe, Hugo (eds.), *Conflict Resolution Theory and Practice*, Manchester University Press, 1993.
- Stojanović, Dubravka, *Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika istorije*, Genero, br. 10–11/2007, str. 51–61, na www.ceeol.com.
- Todorova, Maria, „Memory Identity and Historical Legacy as a Category of Analysis in the Balkan“, in: Shiba, Nobuhiro (ed.), *Balkan History and History Education: 'Regional History' and Reconstruction of Identity*, Akashi Shoten, Tokyo, 2008.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41:=18)(082)
130.2(497.115)(082)

ETNIČKI stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreke
pomirenja u srpsko-albanskim odnosima / urednici
Goran Tepšić, Radmila Nakarada, Mirjana Vasović. –
Beograd : Fakultet političkih nauka, 2015 (Beograd :
Glasnik). – 245 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 300. – Napomene i bibliografske reference uz
tekst. – Bibliografija uz svako poglavlje.

ISBN 978-86-84031-82-4

- a) Срби – Етнички односи
- b) Албанци – Етнички односи
- c) Филозофија културе – Митови – Косово и Метохија

COBISS.SR-ID 212337932